

anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders
Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Mobi
Kitap

Sesli Kitap

Canlı Ders

Video

Ünite
Özeti

Sesli Özet

Sorularla
Öğrenelim

Alıştırma

Çözümlü
Sorular

Deneme
Sınavı

Tartışma
Forumu

Çıkmış Sınav
Soruları

Sınav Giriş
Bilgisi

Sınav
Sonuçları

Öğrenci
Toplulukları

AOS DESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

Açıköğretim Sistemi ile ilgili
merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

Bölüm 1

Web Yayıncılığının Temel Kavramları

Öğrenme çıktılarının

1 Web'in tarihsel gelişimini tanımlayabilme
2 Bilisim toplumunun yapısını açıklayabilme
3 Veri, enformasyonu ve bilgi kavramlarını karşılaştırabilme

2 İnternet ve web kavramlarının birbirinden ayrışmasını tanımlayabilme
3 Bilisim toplumu ve bilgi kavramlarını karşılaştırabilme
4 Web yayıncılığında kullanılan ve kullanılan teknolojileri tanımlayabilme
5 Web yayıncılığında kullanılan ve kullanılan teknolojileri tanımlayabilme

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti

Bölümün kısa özetini gösterir.

ÖZET

ÖZ1 Web'in tarihsel gelişimini tanımlayabilme
ÖZ2 Bilisim toplumunun yapısını açıklayabilme
ÖZ3 Veri, enformasyonu ve bilgi kavramlarını karşılaştırabilme

Bölüm Özeti

Web yayıncılığının temel kavramları, internet ve web kavramlarının birbirinden ayrışmasını tanımlayabilme, bilisim toplumu ve bilgi kavramlarını karşılaştırabilme, web yayıncılığında kullanılan ve kullanılan teknolojileri tanımlayabilme.

Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaşılır.

SÖZLÜK

A Ağ Toplama: dünya üzerinde bilgisayar ağlarının birleşiminden oluşan küresel bir ağıdır. Web: internet üzerindeki servislerden biridir.

Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla sizi ek kaynaklara, videolara veya web adreslerine ulaştırır.

Tanım

Bölüm içinde geçen önemli kavramların tanımları verilir.

Tanım

Web sunucusu ya da ağ sunucusu; internet üzerinden yayınlanacak bir web sitesinin dünyaya sunulduğu bilgisayardır. Barındırma (Hosting) işlemi bu sunucu üzerinden yapılmaktadır.

Dikkat

Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.

Dikkat

Web sunucusu ve diğer sunucuların internet üzerinden yayınlanacak bir web sitesinin dünyaya sunulduğu bilgisayardır. Barındırma (Hosting) işlemi bu sunucu üzerinden yapılmaktadır.

Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarı

Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarı

Yanıtlarınız yanlış ise "Bilisim Toplumunda Web" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Öğrenme Çıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

ÖÇ 1 Web'in tarihsel gelişimini tanımlayabilme
2 Bilisim toplumunun yapısını açıklayabilme
3 Veri, enformasyonu ve bilgi kavramlarını karşılaştırabilme

Araştır	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
2003 Aralık ayında Cenevre'de Dünya Bilgi Toplumu Doruk Toplantısında alınan kararları araştırınız.	Tanım, sanayi ve bilgi toplumlarının özelliklerini ve birbirlerine etkisini inceleyiniz.	Veri, enformasyon ve bilgi kavramlarını günlük hayatından örneklerle ilişkilendiriniz.

Öğrenme Çıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuyla ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmalarını gösterir.

Türk Siyasal Hayatı

Editörler

Prof.Dr. Ahmet DEMİREL
Prof.Dr. Süleyman SÖZEN

Yazarlar

- BÖLÜM 1 Doç.Dr. Nurşen GÜRBOĞA
- BÖLÜM 2, 3 Prof.Dr. Ahmet DEMİREL
- BÖLÜM 4 Doç.Dr. Özen ÜLGEN ADADAĞ
- BÖLÜM 5 Dr.Öğr.Üyesi Sezgi DURGUN
- BÖLÜM 6 Doç.Dr. Mustafa ALTUNOĞLU
- BÖLÜM 7 Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ
- BÖLÜM 8 Dr.Öğr.Üyesi Murat KORALTÜRK

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3633
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2461

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2017 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünal

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Nihal Sürücü
Zülfıye Çevir
Dilek Kaleci
Saner Coşkun
Dilek Özbek
Gizem Dalmış
Kader Abpak Arul
Diğdem Aydın
Kağan Küçük

TÜRK SİYASAL HAYATI

E-ISBN
978-975-06-3191-7

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Ocak 2019
2971-0-0-0-2102-V01

İçindekiler

BÖLÜM 1

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

Giriş	3	Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezileşmesi	11
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'in İlanı	3	Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali	13
II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu	3	Birinci Meclis ve İktidar-Muhalefet İlişkileri	14
II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923) ...	4	TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri	14
Hürriyetin İlanı ve Seçimler	4	Sevr Antlaşması ve Londra Konferansı	15
31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi	5	A-RMH Grubu'nun Kuruluşu ve Muhalefet	16
1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam	6	İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri	17
İttihat ve Terakki İktidarı ve İmparatorluğun Sonu	7	Lozan Barış Görüşmeleri ve 1923 Seçimleri	18
Babiâli Baskını ve İttihat ve Terakki İktidarı	7	Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması	18
Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi	7	Halk Fırkası'nın Kuruluş Hazırlıkları ..	20
I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu	9	Seçimler ve Muhalefetin Tasfiyesi	20
Yerel Direniş Hareketleri ve Merkezileşme (1918-1920)	10		
Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu	10		

BÖLÜM 2

Tek Partili Dönem (1923-1946)

Giriş	29
Atatürk Dönemindeki Siyasal Gelişmeler ..	29
Halk Fırkasının Kuruluşu	29
Cumhuriyetin İlanı	30
Halifeliğin Kaldırılması	31
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu	32
Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu	33
Şark İstiklal Mahkemesi: TPCF'nin Kapatılması ve Gazeteciler Davası	34
İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu ...	34
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk	36
Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu	37
Ülkedeki Bütün Örgütlerin CHF Bünyesinde Bütünleşmesi	38
Parti-Devlet Bütünleşmesi	40
Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü	41
İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş	41
İnönü Dönemi	41
Savaşın Bitmesinden Sonraki Siyasi Gelişmeler ve Tek Parti Döneminin Sonu	42
Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir	42
Demokrat Parti'nin Kuruluşu	44
Tek Parti Döneminin Sonu: 1946 Seçimi	44
Seçimler ve Reformlar	45
Tek Parti Döneminde Seçimler ve Milletvekilliğinin Önemi veya Önemsizliği	45
Kemalist Reformlar	46

BÖLÜM 3

Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler

Giriş	59
Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)	59
Demokrasinin İlk Yılları	59
DP İktidarının İkinci Evresi	60
Siyasette Gerginliğin Artması	61
27 Mayıs Askeri Yönetimi	64
Sivil Yönetime Geçiş Süreci	65
İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)	67
1980'den Bugüne Türkiye	73
Seçim Sistemlerinin Yarattığı Orantısızlıklar, Parti Sistemi ve Seçmen Tercihlerindeki Değişimler	80

BÖLÜM 4

Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler

Giriş	91
Osmanlı Devleti'nde Anayasacılık Hareketleri	91
İlk Anayasal Nitelikte Belgeler	91
İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)	92
1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)	95
1924 Anayasası	96
1961 Anayasası	98
Temel Hak ve Özgürlükler Alanı	99
İktidarın Paylaşımı ve İşleyişi	99
Anayasanın Üstünlüğünün Korunması ..	100
Anayasa Değişiklikleri	100
1982 Anayasası	101
Anayasa Değişiklikleri	102

BÖLÜM 5**İdeolojik
Çeşitlenmeler
ve Toplumsal
Hareketler**

Giriş	115
Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı	115
Milliyetçilik	115
Osmanlıcılık	115
Panislamizm	115
Türkçülük	116
Turancılık	116
Cumhuriyet Dönemi: Resmi İdeolojinin İnşası	117
Kemalizm	117
Anadoluculuk	119
Mavi Anadoluçuluk	119
İslamcı Anadoluçuluk	119
Türkçü Anadoluçuluk	119
Batıcılık, Çağdaşlaşma ve Modernizm	120
Muhafazakârlık	121
Kültürel Muhafazakârlık	121
İslâmci Muhafazakârlık	121
Milliyetçi Muhafazakârlık	122
Siyasal İslam	123
Sol ve Sosyalizm	124
Liberalizm	125
Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm	127

BÖLÜM 6**Türk Siyasal
Hayatında
Din-Devlet İlişkileri**

Giriş	137
Sekülerizm Tezi ve Uluslararası Bağlam.....	137
Osmanlı Devleti'nde Reform ve Sekülerleşme Süreci	140
Klasik Düzenin Bozuluşu, Reformlar ve Ulemanın Güç Kaybı	140
Cumhuriyet Döneminde Din-Devlet İlişkisi.....	143
Tek-Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri	144
Tek-Parti Dönemi Reformlarının Siyasal Hayatımız İçindeki Yeri ve Önemi	146
Çok Partili Hayat: Laiklik İlkesine Sadakat ile Dini Hoşgörme Arasında ...	148
Nakşibendilik	151
Nurculuk	151
Süleymancılık	152
2002'den Günümüze	155
Din-Devlet İlişkileri	155

BÖLÜM 7**Türkiye’de Ordu-
Siyaset İlişkisi**

Giriş	169
Tarihsel Arka Plan: Osmanlı Döneminde	
Askerin Sistem İçindeki Yeri	170
İlk Modernleşme Girişimleri	171
II. Meşrutiyet Dönemi	172
Kurtuluş Savaşı Yılları	174
Tek Parti Dönemi: Siyasal İktidar-Ordu	
Birlikteliği	176
Darbeler Döneminin Başlaması: Dp İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesi	180
27 Mayıs Darbesi Sonrası Yaşanan Gelişmeler	183
12 Mart 1971 Muhtırası	185
12 Eylül 1980 Darbesi: Demokrasiye	
Yeni Bir Ara	187
Demokrasiye Geri Dönüş	190
28 Şubat Süreci: Postmodern Darbe ..	190
2002 Sonrası Vesayetın Kırılması ve Demokrasinin Güçlendirilmesi	192
15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi	196

BÖLÜM 8**II. Meşrutiyet’ten
2000’li Yıllara
Türkiye’de Ekonomi
Politikası Evrimi**

Giriş	209
II. Meşrutiyet Dönemi	209
Meşrutiyet Liberalizmi	209
Meşrutiyet Liberalizminin Sonu	210
Milli İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi	211
Erken Cumhuriyet Dönemi	213
İmparatorluktan Cumhuriyet’e “Milli İktisat”ta Süreklilik	213
1923 İzmir İktisat Kongresi	213
1930’larda Devletçilik Tartışmaları	214
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	216
Çok Partili Sistem	217
İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi	217
1948 Türkiye İktisat Kongresi	218
Devletçiliğin DP Liberalizmine Evrimi..	218
Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri	219
Planlama Dönemi	220
DP Liberalizminin Sonuçları, DPT’nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi	220
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	221
Toplumsal Muhalefetin Yükselişi TİP ve Yön Hareketi	221
Neoliberalizmin Yükselişi	222
Keynes’ten Friedman Çizgisine Geçiş..	222
24 Ocak Liberalizmi ve Sonuçları	223
Derviş Programı ve Sonrası	224

■ Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Türkiye’de siyasal hayatın ana tartışma konuları olan anayasa, hukuk devleti, parlamenter sistem, siyasal partiler, seçim, siyasal ideolojiler, ordu-siyaset ilişkisi, laiklik, milli iktisat, devletçilik, liberal ekonomi gibi bir dizi mesele Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılından bugüne uzanan bir zaman dilimi içinde şekillenmiştir. Türk siyasal hayatının siyasal, düşünsel, kurumsal ve iktisadi dinamiklerini söz konusu meseleleri tarihsel gelişimleri içinde değerlendirmeden anlamak olanaklı değildir. Türk Siyasal Hayatı kitabının ana eksenini, söz konusu meseleleri ve tartışmaları 19. yüzyıl sonlarından günümüze uzanan bir zaman dilimi içinde şekillendiren temel siyasal, ideolojik ve iktisadi süreçlerle, kurumsal yapılar ve siyasal aktörler oluşturmaktadır.

Uzaktan öğretim tekniğine göre hazırlanan Türk Siyasal Hayatı kitabı bu alanda lisans düzeyinde ele alınması gereken temel konuları tematik ve kronolojik bir yöntemle tartışmaktadır. Türk siyasal hayatına ilişkin bir tarihsel dönemlendirme çeşitli siyasal kurumlar, aktörler ve süreçler arasındaki kopuşlar kadar süreklilikleri de göz önüne serecektir. İttihat ve Terakki idaresi ve II. Meşrutiyet dönemi,

Cumhuriyet’e geçiş ve tek parti idaresi, Demokrat Parti yılları, askeri darbeler ve toplumsal mücadelelerle şekillenen 1960-1980 dönemi ve son olarak 1980 darbesinden bugüne uzanan dönem, Türk Siyasal Hayatı kitabının ana tarihsel alt dönemlerini oluşturmaktadır. Türkiye’de siyasal hayat bir dizi içsel, bölgesel ve küresel süreçler ve aktörlerin karşılıklı etkileşimi ile hızlı bir değişim geçirmektedir. Söz konusu değişimi kavramsallaştırmak ve tarihsel süreçlerle ilişkilendirmek için yeni yaklaşımlar ve değerlendirmeler gerekmektedir. Kipta bu yaklaşımlar da dikkate alınarak, Türk siyasal hayatının temel kurumları, aktörleri ve süreçleri incelenmektedir.

Türk Siyasal Hayatı kitabının ortaya çıkmasında birçok değerli kişinin katkısı olmuştur. Ünite yazarları başta olmak üzere, Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi yetkililerine ve Açık Öğretim Fakültesi dizgi ekibine teşekkür ederiz.

Editörler

Prof.Dr. Ahmet DEMİREL

Prof.Dr. Süleyman SÖZEN

Bölüm 1

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

öğrenme çıktıları

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'in İlanı

1 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunu, Meşrutiyet'in ilanını ve çoğulcu siyasal yaşamın kuruluşunu özetleyebilme

Yerel Direniş Hareketlerinin Örgütlenmesi ve Merkezileşme (1918-1920)

3 Milli Mücadele döneminde yerel direnişlerin örgütlenmesini, Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesini ve direnişin merkezileşmesini değerlendirebilme

Lozan Barış Görüşmeleri ve 1923 Seçimleri

5 Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı, 1923 seçimleri ve meclis içi muhalefetin tasfiyesi süreçlerini açıklayabilme

İttihat ve Terakki'nin Tek Parti İktidarı ve İmparatorluğun Sonu

2 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti iktidarının kuruluşunu ve Osmanlılıktan Türkçülüğe geçişin nedenlerini açıklayabilme

Birinci Meclis ve İktidar-Muhalefet İlişkileri

4 Birinci Meclis'te rejimin temellerini atan yasama faaliyetlerini ve meclis içindeki iktidar muhalefet ilişkilerini ifade edebilme

Anahtar Sözcükler: • II. Meşrutiyet • İttihat ve Terakki Cemiyeti • Türkçülük • Yerel Direniş Hareketleri • Birinci Meclis • Birinci Grup ve İkinci Grup • Lozan Barış Antlaşması

GİRİŞ

Kitabımızın bu ilk bölümünde 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar olan dönemde Türk siyasal yaşamındaki önemli gelişmeler ele alınmaktadır.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi 1876 yılında ilan eden ve ilk Mebusan Meclisi'ni 1877'de açan II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus Harbi'ni öne sürerek, 1878'de önce meclisi kapattı ardından da anayasayı askıya aldı. II. Abdülhamit, çok dinli ve çok milletli bir imparatorlukta anayasa ve meclisin ülkeyi parçalayıp dağıtacağına inanmıştı. Tanzimat ve Abdülhamit dönemlerinde açılan yüksekokullardan mezun olan asker ve sivil bürokrasiden çeşitli gruplar ise imparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması ve farklı etnik ve dini toplulukların birlikte yaşama iradesi göstermesi için anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ve yapılacak seçimlerle meclisin yeniden açılmasını istiyorlardı. Bu amaçlarla bir araya gelen bir grup Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencisi, 1889 yılında İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla gizli bir örgüt kurdular. Cemiyet hızla yüksekokul öğrencileri ve memurlar arasında yayıldı. Örgütün fark edilmesiyle beraber üyelerin bir kısmı tutuklandı, bir kısmı da Avrupa ülkelerine kaçtı. Üyelerin 1895 yılında, Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde Paris'te oluşan bir muhalif grupla temas kurması sonucunda Cemiyet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı.

Cemiyetin amacı II. Abdülhamit'i tahttan indirmek ve anayasayı yeniden getirmektir. Cemiyet, çeşitli Avrupa başkentlerinde ve imparatorluğun dış dünyayla ilişkileri yoğun ticaret merkezlerinde örgütlendi. Avrupa'da Jön Türkler adıyla anılan Abdülhamit karşıtı bu hareketin içinden farklı fikirler ortaya çıktı. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Ahmet Rıza'nın başını çektiği Paris merkezli grup, imparatorluğun kurtuluşu için güçlü merkezîyetçi bir idare biçimini ve korumacı ekonomi modeline dayanan milli iktisat politikasını benimsedi.

Mizancı Murat'ın liderliğindeki Cenevre grubu ise daha İslamcı bir çizgideydi ve II. Abdülhamit'in Ermeni politikasını destekliyordu. II. Abdülhamit'in reform sürecinde kendisine yardımcı olması için İstanbul'a davetini kabul eden Mizancı Murat, kısa sürede hareket içindeki etkisini yitirdi. Cemiyetin içindeki üçüncü grup ise Prens Sabahattin liderliğinde toplanmıştı. Prens Sabahattin, siyasal alanda adem-i merkezîyetçi/federalist bir yönetimi, iktisadi alanda ise özel teşebbüsü savunuyordu.

1902 yılında düzenlenen Osmanlı Liberalleri Kongresi'ne Jön Türk gruplarının yanı sıra Ermeni, Bulgar ve Rum örgütleriyle Arnavut ve Yahudi temsilciler de katıldı. Kongre'ye katılan gruplar, imparatorluk içinde yaşayan tüm etnik ve dini unsurların anayasal ve parlamenter bir siyasal düzen içinde eşitliğini savunan Osmanlıcılık ideolojisini paylaşıyorlardı. Ancak Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin grupları arasındaki farklar Kongre'de keskinleşti. Cemiyet'in bir süre sonra ikiye bölünmesiyle Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, Prens Sabahattin ise önce Osmanlı Liberalleri Cemiyeti'ni, 1906'da da Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni kurdu.

Jön Türk muhalefeti Avrupa başkentlerinde sıkışmış bir fikir hareketine dönüşürken, Edirne'de posta memuruyken Selanik'e sürülen Mehmet Talat Bey ve arkadaşları 1906 yılında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyet'in on kurucusundan yedisi asker, üçü ise sivil. Cemiyet, ağırlıklı memur ve subayların oluşturduğu yeni üyelerin katılımıyla Makedonya bölgesinin çeşitli şehirlerine yayıldı. Ahmet Rıza grubunun merkezîyetçi ve milliyetçi fikirlerini kendilerine yakın bulan Cemiyet üyeleri, 1907 yılında Ahmet Rıza grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını aldı. Bu birleşmeden sonra örgütün Paris merkezi daha çok bir fikir hareketi olarak kalırken, Selanik merkezi devrimi gerçekleştiren asıl eylemci güç oldu.

İTC'nin Selanik'te tutunmasının nedenlerinden biri, şehrin 18. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen ticaret merkezlerinden biri olmasıydı. Canlı bir ticaret ve kültür hayatının bulunduğu Selanik şehri, Yahudi, Rum, Bulgar ve Türklerden oluşan kozmopolit bir nüfusa sahipti. Okullaşma oranının yüksek olduğu Selanik'te tüm topluluklar kendi okulları, gazeteleri ve entelektüel çevrelerine sahiptiler. İTC'nin çekirdeğini oluşturan kadrolar böyle bir eğitim ve kül-

tür ortamında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. İTC'nin Selanik'te en yakın müttefikleri Yahudi cemaatiydi. Selanik Yahudileri, Makedonya'da yükselen milliyetçi hareketler karşısında Osmanlı idaresinin sürmesini bir güvence olarak görüyorlardı. Bu nedenle İTC'nin faaliyetlerini siyasi, ekonomik ve entelektüel düzeylerde destekliyorlardı. İTC üyelerinin de mason localarıyla yakın ilişkileri vardı.

İTC'nin kısa sürede Makedonya'da yayılmasının en önemli nedenlerinden biri bölgenin Yunan, Bulgar, Makedon ve Sırp milliyetçiliklerinin merkezi olmasıydı. Bölgede yaşayan Müslüman Türk toplulukların yükselen milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hissetmeleri, İTC'nin Makedonya'da örgütlenmesini hızlandırdı. İTC, kısa sürede II. Abdülhamit idaresinden hoşnut olmayan asker ve küçük memurlar arasında yayıldı. Özellikle Edirne'deki 2. ve Makedonya'daki 3. Ordu birlikleri hareketin ağırlık merkezini oluşturdu. Makedonya ıslahatı gereği buradaki jandarma teşkilatına dahil edilen Avrupalı subayların refah düzeyi ve davranışlarından dolayı bir kısım mektepli subay onurlarını kırmış hissettiler. Makedonya sorunu ve diğer milliyetçiliklerle bilenen subaylar ve buradaki modern eğitim kurumlarından yetişme memur ve bürokratlar, İTC çatısı altında örgütlendiler.

İTC'nin örgütlenme modeli ve eylem biçimi, Makedonya'daki milliyetçi hareketlerden büyük ölçüde etkilendi. Balkan milliyetçi hareketleri içinde komitacılık denilen çete tipi örgütlenmeler yaygındı. İTC'ye katılan çok sayıda subay Balkan milliyetçi çeteleriyle mücadele etmişti. İTC'nin eylemciliği de Makedonya'daki çeteci milliyetçi kalkışmalar ve çatışmalar içinde şekillendi. İTC kısa sürede Abdülhamit yönetiminden hoşnutsuz asker ve küçük memurların ağırlıklı olduğu paramiliter bir örgütlenmeye dönüştü. Örgütün işleyişine askeri disiplin ve gizlilik hakimdi. Örgütün karar merkezini "Merkez-i Umumi" adında bir çekirdek kadro oluşturuyordu. Örgüt, devletin varlığını korumayı her şeyin üzerinde tutuyordu. Başlıca kaygıları Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktı. Bu nedenle kendilerini vatansever olarak görüyorlardı. Fransız Devrimi'nin eşitlik, kardeşlik, özgürlük sloganlarından etkilenmekle birlikte, örgütün ideolojisi alttan alta gelişen bir Türk milliyetçiliğiydi.

Hürriyetin İlanı ve Seçimler

İTC'nin amacı yeterince güçlendiğinde İstanbul'a giderek II. Abdülhamit'i devirmek ve meşrutiyeti ilan etmektir. 1908 yılının Haziran ve Temmuz aylarındaki gelişmeler beklenen fırsatı doğurdu. 9 ve 10 Haziran'da İngiltere kralı VII. Edward ve Rus çarı II. Nikolas arasında gerçekleşen ve gündeminde Makedonya için bir reform paketi bulunan Reval görüşmeleri nedeniyle durum çok gergindi. Çoğu İTC üyesi hemen harekete geçilmezse görüşmenin Makedonya'nın kaybıyla sonuçlanacağına inanıyordu. Aynı günlerde hükümet İTC'nin yer altı faaliyetlerini keşfetmeye ve örgütü çökertmeye çok yaklaşıyordu.

İTC, bu koşullar altında harekete geçmeye karar verdi. Binbaşı Enver'in ve Kolağası Arnavut Ni-yazi Bey'in Haziran sonlarında genç subaylardan ve gönüllü sivillerden oluşan silahlı çeteleriyle dağlara çıkması, hareketi açık bir isyana dönüştürdü. Yeni çetelerin katılmasıyla Makedonya dağlarındaki isyan büyüdü. İsyanı bastırmak üzere Makedonya'ya gönderilen taburların bir kısmı İTC saflarına geçerken bir kısmı da öldürüldü. İTC, Müslüman halk arasında propaganda yaparken, bir yandan da çeşitli şehirlerde gösteriler gerçekleştirdi. Anayasanın ilanı için saraya telgraf yağdıran İTC, talepleri karşılanmazsa başkente yürüyecekleri tehdidinde bulundu. İTC'nin Manastır şubesi sarayın cevabını beklemeden, 23 Temmuz 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etti. İsyanı bastıramayacağını anlayan II. Abdülhamit, 24 Temmuz'da İstanbul gazetelerinde anayasayı yürürlüğe koyduğunu ve meclisi yeniden açacağını duyurdu.

✓ Kolağası, Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasında yer alan bir rütbedir.

"Hürriyetin İlanı" olarak adlandırılan bu olay, özellikle Rumeli vilayetleri ve İstanbul'da büyük coşkuyla karşılandı. Müslüman, Hıristiyan, Yahudi gruplar ortak gösterilerle meşrutiyete geçişi kutladılar. Hürriyet, Müsavat (Eşitlik), Uhuvvet (Kardeşlik) ve Adalet, yeni düzenin sloganları oldu. Rumeli kentlerinde İTC'nin devrimi gerçekleştirdiği bilinse de imparatorluğun birçok yerinde bu değişimin II. Abdülhamit'in lütufuyla gerçekleştiği sanılıyordu. İTC, meşrutiyetin ilanını duyurmak ve kendi rolünü göstermek için büyük kentlere başlarında İttihatçı subayların olduğu heyetler gönderdi.

İttihatçılar devrimi gerçekleştiren güç olmasına rağmen, II. Abdülhamit'i tahttan indirecek güveni henüz kendilerinde bulamamışlardı. Çoğu yirmili yaşların sonu, otuzlu yaşların başında olan İttihatçılar, devlet idaresi için genç ve tecrübesizdiler. İttihatçılar, kıdem ve yaşın otoritenin önemli parçası olduğu bir siyasal kültürde, hükümeti doğrudan idare etmek yerine Sadrazam Sait Paşa'ya, ardından da yine tecrübeli bir devlet adamı olan Kıbrıslı Kamil Paşa'ya bıraktılar. Ancak hükümetleri dışarıdan kontrol etmeye devam ettiler.

Anayasanın ilanından sonra yapılması gereken ilk iş Mebusan Meclisi seçimleriydi. İlk kez İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı toplumu çok partili siyasal hayata geçiyordu. 1877'den kalma bir seçim yasası taslağı İTC'nin baskısıyla yürürlüğe sokuldu ve seçim hazırlıklarına başlandı. Anayasada "Meclis-i Umumi" adı verilen genel meclis iki kanattan oluşuyordu. Birinci kanadı padişahın atadığı üyelerden oluşan "Heyet-i Âyan", ikinci kanadı ise seçmenlerin oylarıyla seçilmiş milletvekillerinden oluşan "Heyet-i Mebusan" oluşturuyordu. Heyet-i Âyan üyeleri padişah tarafından atanırken, Heyet-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçiliyordu.

dikkat

1908 seçimlerinde oy vermek için erkek olmak, 25 yaşına gelmiş olmak ve az çok vergi ödemek gerekiyordu. Seçim sistemi iki dereceli ve basit çoğunluğa dayalıydı. Buna göre önce müntehib-i evvel adı verilen birinci seçmenler, müntehib-i sâni denilen ikinci seçmenleri seçeceklerdi. İkinci seçmenler ise Heyet-i Mebusan'a girecek mebusları seçeceklerdi. Bu seçim sistemi 1946 yılına kadar Türkiye'de siyasal hayatı yönlendirmeye devam etti.

1908 seçimleri Türkiye tarihinin ilk çok partili seçimleri oldu. Seçimlere İTC ve Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Ahrar Fırkası katıldı. Mebus listelerinde Rum, Ermeni, Arnavut, Slav, Arap, Kürt, Musevi gibi başlıca etnik ve dini unsurların mebus adayları da yer aldılar. Seçimlerle ezici çoğunlukla İTC kazandı. Ahrar Fırkası ise meclise yalnızca bir mebus gönderebildi. Seçimlerle iş başına gelen meclis, Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Ulah ve Musevilerin yer aldığı toplam 281 mebustan oluşuyordu. Meclis, imparatorluğun kozmopolit yapısını yansıtan, temsil gücü yüksek bir bileşime sahipti. İkinci

Meşrutiyet'in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908'de, kalabalık bir halk kitlesinin sevinç gösterileriyle Sultanahmet'teki Darülfünun binasında toplandı.

31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

Seçimlerden sonra İTC iki muhalefet grubuyla mücadele etti. Bu gruplardan birincisi Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Ahrar Fırkası'ydı. Ahrar Fırkası seçim yenilgisinden sonra basın yoluyla muhalefetini şiddetlendirdi ve İttihatçıları destekleyen gazetelerin yanıt vermesiyle siyasal ortam gerildi. Muhalif bir gazetecinin vurulmasından sonra İTC aleyhine gösteriler başladı. İkinci muhalefet grubu ise alt düzeyde ulemeden ve tarikat şeyhlerinden oluşan muhafazakar çevrelerden geldi. Nakşibendî şeyhi derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesi çevresinde ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti altında örgütlenen bu grup şeriat düzeni lehinde gösterilere başladı.

12 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'daki bazı askeri birliklerin ani bir biçimde ayaklanması üzerine, eski takvime göre 31 Mart İsyanı olarak adlandırılan ayaklanma başladı. İstanbul'daki Makedonya taburları subayları esir alındı. Çok sayıda medrese öğrencisi ve softa meclis binasına yürüdü. Ertesi gün bir kısım asker ve ulemanın da isyancılara katılmasıyla isyan kitlesel bir boyut kazandı. İsyancıların sözcüleri bazı bakanların azledilmesi, İttihatçı subayların sürgüne gönderilmesi, meclisin İttihatçı başkanı Ahmet Rıza'nın görevinden alınması, bazı İttihatçı milletvekillerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması, şeriatın geri getirilmesi ve isyancı askerler için genel af talebinde bulundular. Hükümet, isyanı yatıştırmak için taleplerin bir kısmını yerine getirdi. Kentteki İttihatçı avı nedeniyle, önde gelen İttihatçıların bir kısmı saklandı, bir kısmı da İstanbul'dan kaçtı. Ayaklanmayı Ahrar Fırkası ve yüksek düzeydeki ulema kınadı. II. Abdülhamit ise isyancıları açıkça kınamadığı gibi destek de vermedi.

İTC, isyanı meşrutiyet devrimini hedef alan karşı devrimci bir kalkışma olarak gördü. İTC İstanbul'daki gücünü yitirse de doğduğu Makedonya'da hala güçlüydü. Makedonya'daki 3. Ordu birlikleriyle gönüllülerden oluşan Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a girdi. 24 Nisan'da kenti işgal eden Hareket Ordusu isyanı bastırdı. 27 Nisan'da ise II. Abdülhamit isyana destek verdiği gerekçesiyle tahttan indirildi ve yerine küçük kardeşi Mehmet Reşat Efendi padişah ilan edildi.

1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam

31 Mart İsyanı'ndan kısa bir süre sonra çoğulcu siyasal yaşama geri dönüldü. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri çeşitli sınıfsal, etnik, dinsel, entelektüel ve mesleki grupların dernekler, siyasal partiler, meslek örgütleri ve dergiler etrafında örgütlenmeleridir. Meşrutiyetin ilanından sonra canlanan basın hayatı özgür bir tartışma ortamı yarattı. Kadınlar, işçiler gibi toplumsal gruplar ilk defa örgütlü bir şekilde eşitlik ve hak taleplerinde bulundular. Osmanlı Mebusan Meclisi 1909-1913 yılları arasında Kanun-i Esasi'de yaptığı bir dizi değişiklikle meclisin ve hükümetin yetkilerini padişahın yetkilerine karşı güçlendirerek anayasal parlamenter düzeni pekiştirdi.

Bu dönemde ordunun siyasetteki yeri önemli bir tartışma konusu oldu. İTC'nin asker üyelerinin çoğu küçük rütbeli subaylardan oluşuyordu. Bu subayların İTC içinde önemli konumlarda olması ordu içindeki disiplini ve hiyerarşiyi bozuyordu. 31 Mart İsyanı'nı bastıran Mahmut Şevket Paşa, İTC'li subayların orduyla siyaset arasında tercih yapmaları için baskı yaptı. Buna rağmen ordu mensuplarının siyasetteki ağırlığı devam etti. İTC'nin meclisteki parti kanadıyla ilişkileri de sorunluydu. İTC, 1908 yılı kongresinde bir parti olmaya karar vermesine rağmen parti hiçbir zaman Cemiyet'in yerini almadı. Gerçek iktidar Cemiyet'in genel merkezinin elinde kaldı.

31 Mart İsyanı sonrasında sinen muhalefet izleyen dönemde yeniden toparlandı. Farklı eğilimleri temsil eden bir dizi yeni parti kuruldu. Bu partilerin bir kısmı liberal kanatta yer alan, bir kısmı da İTC'nin laiklik ve milliyetçilik eğilimlerinden rahatsız olan grupların kurduğu partilerdi. Aynı dönemde sosyalist kanatta da bir parti kuruldu. İTC'ye karşı canlanan liberal ve muhafazakar muhalefet, 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşti. İTC'ye muhalif olma dışında ortak yönleri çok az olan bu gruplar kısa sürede etkin bir güç oldular.

İTC, güçlenen muhalefet karşısında meclis üzerindeki hakimiyetini yitirme kaygısına düşerek meclisin feshini sağladı. 1912 yılında yapılan yeni seçimler, İTC'nin baskı yollarına başvurarak kendi adaylarını seçtirmesi nedeniyle "Sopalı Seçimler" olarak anıldı. Seçimlerde İTC'nin baskı yoluyla mecliste ezici bir üstünlük sağlaması yeni meclisin meşrutiyetini tartışmaya açtı. Miralay Sadık'ın öncülüğünde bir grup subayın oluşturduğu Halâskar Zabitan Grubu darbe tehdidinde bulunarak, İTC destekli hükümetin istifasını istedi. Baskılara dayanamayan Sait Paşa hükümeti istifa ederek yerini Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetine bıraktı. Büyük Kabine olarak anılan yeni hükümet, İTC karşıtlarından oluşuyordu. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları nedeniyle istifa eden bu hükümetin yerine, Kamil Paşa idaresinde yine İTC karşıtı olan bir hükümet kuruldu.

Öğrenme Çıktısı

1 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunu, Meşrutiyet'in ilanını ve çoğulcu siyasal yaşamın kuruluşunu özetleyebilme

Araştır 1

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'da tutunma nedenleri nelerdir?

İlişkilendir

Askerin siyasetteki rolü konusu ile İttihat ve Terakki Cemiyet'i arasındaki ilişkiyi değerlendirin.

Anlat/Paylaş

Türk idari sistemindeki merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik tartışmalarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerini tartışınız.

İTTİHAT VE TERAKKİ İKTİDARI VE İMPARATORLUĞUN SONU

Babiâli Baskını ve İttihat ve Terakki İktidarı

Devrimin ilan edildiği ilk günlerde yeni rejimin toprak kayıplarını durduracağı inancı, Avusturya Macaristan'ın 1876'da işgal ettiği Bosna Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın, 1878'de özerk vilayet olarak kurulan Doğu Rumeli ile Girit'in de Yunanistan'la birleşmesiyle sarsıldı. 1910 yılında patlak veren Arnavut isyanı ve Yemen isyanı, 1911 yılında İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı'nı, Osmanlı Devleti açısından ağır sonuçlar yaratan Balkan Savaşları izledi.

Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ve Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan'ın da katılmasıyla Balkan Savaşları başladı. Büyük bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, 3 Aralık'ta ateşkesi kabul etti. Bulgarlar Çatalca'ya kadar gelmiş, Edirne'yi kuşatmışlardı. Hükümetin Edirne'nin kaybına yol açacak bir barış antlaşması imzalaması ihtimali İttihatçıları harekete geçirdi. 23 Ocak 1913'te aralarında Enver, Talat ve Cemal Beyler de olmak üzere İttihatçı bir grup subay Babiâli'ye yürüdü. Toplantı halindeki kabineyi basan İttihatçılar, Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorladıkları gibi, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürdüler. Siyasal tarihe Babiâli Baskını olarak geçen bu darbe, İTC'nin siyasal iktidarını pekiştirmesini sağladı. Ocak 1913 darbesinden sonra İTC, iç siyasete tamamen hakim oldu.

✓ Babiâli, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da Sadaret (Başbakanlık), Dâhiliye ve Hariciye nezaretleri (İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları) ile Şûray-ı Devlet (Danıştay) dairelerinin bulunduğu yapıdır. Osmanlı hükümetini ifade etmek için kullanılır.

Darbenin hemen ardından Balkan devletleri yeniden saldırıya geçtiler. 26 Mart'ta Edirne Bulgaristan'ın eline geçti. 10 Haziran 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısında kalan tüm Balkan

topraklarını kaybetti. Bulgaristan'ın kazandığı topraklar karşısında diğer Balkan devletlerinin Bulgaristan'a saldırmamasıyla savaşın ikinci evresi başladı. İttihatçılar bu fırsatı değerlendirdiler ve Enver Bey yönetiminde Edirne'ye girerek şehri geri almaya başladılar.

Babiâli darbesinden sonra sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir destekçisi tarafından öldürülmesi İTC'ye muhalifleri tasfiye etme şansı verdi. Muhalefetin idam, hapis ve sürgünlerle sindirilmesinden sonra İTC iç siyaseti tümüyle tekeline aldı ve ilk defa hükümeti içerden yönetmeye başladı. Talat Bey, 12 Haziran 1913'te kurulan Sait Halim Paşa kabinesinde bir kez daha Dâhiliye Nazırı oldu. 1917'de ise sadrazamlığa yükselerek Talat Paşa oldu. 1914 yılı başlarında rütbesi paşalığa kadar yükseltilen Enver Paşa, yeni kabinede Harbiye Nazırı oldu. İstanbul muhafızı Cemal Bey de terfi ettirilerek paşalığa yükseltildi. Ardından da sırasıyla Nafia Nazırı ve Bahriye Nazırı oldu. Birinci Dünya Savaşı süresince tüm otoriteyi elinde tutan bu üç kişilik idareye Enver, Talat ve Cemal triumvirası denir. Enver Paşa orduya hakimken, Talat Paşa'nın İTC içindeki hakimiyeti büyüktü. Cemal Paşa'nın ise yönetimdeki etkinliği zamanla azaldı.

Babiâli Darbesi, 1908-1913 arasında süre giden görece çoğulcu ve demokratik dönemi sonlandırarak İTC'nin mutlak iktidarını başlattı. 1914 genel seçimleriyle bütün üyeleri İttihatçılardan oluşan Mebusan Meclisi, I. Dünya Savaşı süresince hükümetin gölgesinde bir onay organı haline geldi. Savaşın doğurduğu olağanüstü şartlar rejimin otoriter niteliğini güçlendirdi.

Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi

II. Meşrutiyet'in resmi ideolojisi Osmanlıcılıktı. Osmanlıcılık ideolojisi, Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm dinsel ve etnik unsurları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsü güden bir ideolojydi. İnanç ve dil farkı gözetmeksizin tüm unsurların anayasal, parlamenter bir monarşi içinde eşitliğini öngören Osmanlıcılık, İttihad-ı Ânasır (unsurların birliği) fikrini benimsiyordu. Osmanlıcılık ideolojisi, başlangıçta devlet otoritesini güçlendirecek ve toprak kayıplarını engelleyebilecek birleştirici bir ideoloji olarak görüldü.

✓ Osmanlılık ideolojisi, Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm dinsel ve etnik unsurları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsüdür.

Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam eden ayrılıkçı milliyetçi hareketler ve toprak kayıpları, Osmanlılığın imparatorluğun sorunlarını çözecek bir ideoloji olduğu inancını zayıflattı. İTC'nin merkezî yetçi politikaları ve Makedonya'da ve Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde vaat ettiği reformları yapmadaki isteksizliği, yalnızca Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler gibi Hıristiyan toplulukları değil, Arnavutlar gibi Müslüman toplulukları da hayal kırıklığına uğrattı. Osmanlılığa en önemli darbeyi Balkan Savaşları vurdu. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Hıristiyan toplulukların oluşturduğu Balkanların kaybıyla beraber Osmanlılık işlevini yitirdi.

Balkan topraklarının kaybı, imparatorluğun coğrafi ve beşeri yapısını büyük ölçüde değiştirdi. 15. yüzyıldan beri Balkan topraklarıyla bir Avrupa devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, bu toprakların önemli bir kısmını 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla yitirmişti. Balkan Savaşları'nda ise Avrupa'da kalan topraklarının %83'nü kaybetti. Bundan böyle Osmanlı bir Avrupa ülkesi olmaktan çıkıp Anadolu merkezli bir devlet oldu. Hıristiyan toplulukların kaybı ise imparatorluğun kozmopolit nüfus yapısını değiştirdi. Osmanlı toplumu daha fazla Müslümanlaştı. Bundan böyle Anadolu, imparatorluğun yeni iktisadi ve beşeri merkezi oldu. Anadolu'nun Müslüman Türk halkı en sadık unsur olarak önemsendi. Tüm bu gelişmeler Müslüman-Türk kimliğine dayalı Türkçülük ideolojinin güçlenmesine yol açtı.

Türkçülüğün bu yıllarda sistematik bir fikir akımı olarak gelişmesini sağlayan düşünür, aynı zamanda İTC'nin ideologu olan Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in Türk milliyetçiliğine ilişkin fikirleri en olgun ifadesini "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" ve "Türkçülüğün Esasları" adlı iki eserinde bulur. Gökalp'in önerdiği Türk milliyetçiliği ortak kültürel değerler, ortak dil ve alışkanlıklara dayalı kültürel bir milliyetçiliktir. Ona göre Türkleşmek, Türk harsına (kültürüne) sahip çıkmak, milli şuur, milli vicdan ve biz kimliğini millet üzerinden tanım-

lamakla mümkündür. Gökalp, bir milleti birleştiren unsurlar içinde en çok dile önem verir. Gökalp'e göre İslamiyet, siyasal bir model olmaktan çok, toplumu birleştiren önemli bir kültürel unsurdur. Bu nedenle önemsenmelidir. Medeniyet kavramını tüm milletlerce paylaşılan akla dayalı bilgi, teknoloji ve değerler olarak tarif eden Gökalp, medeniyete milletler arası bir içerik verir. Bu üç değerler kümesi arasında bir sentez yapan Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmanın aynı anda izlenebilecek, birbirleri ile çatışmayan değerler olarak görür.

Bu dönemin bir başka milliyetçi projesi de Pantürkizmdir. Yusuf Akçura, 1904'te yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde, Türk etnik kimliğini öne çıkaran, ırk ve kültür temelinde dayalı Türk dünyası formülüyle Pantürkizmin ilk tutarlı ifadesini yazmıştır. Pantürkizm, I. Dünya Savaşı döneminde bir süre etkili olmuşsa da, somut bir politika olmaktan çok, romantik bir hareket olarak kalmıştır. Bu yıllarda Anadolu'nun Müslüman Türk halkını merkeze alan, Türk köylüsünü ve kültürünü milletin özü olarak tanımlayan bir milliyetçi akım daha gelişti. Rusya'da 19. yüzyılın sonlarında gelişen Narodnizm (Halka Doğru) hareketinden etkilenen bu akım, kentli aydınların geliştirdiği romantik popülist bir harekettir. Halkçılık doktrinini takip eder. Bu hareket özellikle Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra etkili oldu.

dikkat

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik tutumları genel olarak değerlendirildiğinde, çoğu Osmanlılık fikrine bağlıydılar. 1910'larda ise giderek Türkçülüğe savruldu. Çoğu, aynı zamanda inanca Müslümanlardı. İTC'nin liderleri fikir adamı olmaktan çok eylem adamıydı. Onları ortak bir ideolojik programdan çok bir dizi ortak tavır bir araya getiriyordu. Bu tavırlar arasında devlet merkezli bir bakış, milliyetçilik, bilimsel gerçeğe ilişkin pozitivist bir inanç, toplumu dönüştürücü bir güç olarak eğitime duyulan inanç, düzen içinde değişim arzusu ve eylemcilikti. Çoğu İttihatçı için Osmanlılık, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık gibi II. Meşrutiyet döneminin önde gelen akımları, birbirlerinden net çizgilerle ayrılmaktan çok, dönemin siyasal ihtiyaçlarına göre çeşitli biçimlerde sentezlenebilecek ideolojilerdi.

I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

28 Haziran 1914'te Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etti. Suikastın üstünden beş hafta geçtikten sonra, Avrupa devletleri kendilerini dünyanın ilk küresel ölçekli savaşı içinde buldu. İttihatçılar, Balkan Savaşları'nın ardından, uluslararası arenada yalıtılmışlıklarına son vermeleri gerektiğine inanıyorlardı. Aksi halde imparatorluk topraklarının Avrupa güçleri arasında parçalanacağını düşünüyorlardı. İttihatçılar, 1914'te Britanya, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu üçlü İtilaf Devletleri'yle ittifak kurmak için girişimlerde bulundular. Ancak sonuç alamayınca yüzlerini Almanya'ya çevirdiler. Almanya ise Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışını Avrupa'da savaş patladıktan sonra ciddiye aldı.

Gizli Alman-Türk ittifakı 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalandı. İttihatçılar Ağustos-Kasım 1914 arasında savaşa girmemeye yönelik çaba gösterdiler. Ancak içine girilen mali buhran, Almanya'nın İttihatçılara savaşa girmeleri koşuluyla verdiği kredi vaadi, savaşın birkaç ay içinde Almanya'nın zaferiyle biteceği umudu ve Rusya'nın parçalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olacağı yeni sınırlar

lar vaadi, İttihatçıların savaşa girmesi için gerekli koşulları yarattı. 25 Ekim 1914'te savaşa girme kararı alan İttihatçı yönetim, 11 Kasım'da Almanya ve Avusturya'nın yer aldığı üçlü İttifak içinde savaşa girdi. Osmanlı orduları Kafkasya, Çanakkale, Hicaz-Yemen, Sina ve Filistin, Irak, Makedonya ve Galiçya cephelerinde savaştılar. 1918 yılında savaş İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle sonuçlanınca, Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'te Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı.

Savaş büyük bir yenilgiyle son bulmasına rağmen, savaşın yarattığı olağanüstü koşullar, İttihatçılara bir dizi radikal reformu hayata geçirme imkanı verdi. Eğitim ve hukuk alanındaki reformlar toplumsal yaşamı, laik ve milliyetçi bir çizgide dönüştürürken, ekonomik yaşamda da Müslüman-Türk girişimci ve tüccarı kayıran milliyetçi politikalar izlendi. Savaş yılları toplumsal kimliğin Müslüman-Türk kimliği etrafında yeniden tanımlanmasını da sağladı. II. Meşrutiyet Dönemi'ni incelemiş olan Tarık Zafer Tunaya'nın deyişiyle, II. Meşrutiyet dönemi siyasal gelişmeleri ve fikir akımlarıyla "Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı" ve "Türkleri İmparatorluk formülünden demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmış bir köprü" oldu.

Öğrenme Çıktısı

2 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti iktidarının kuruluşunu ve Osmanlılıktan Türkçülüğe geçişin nedenlerini açıklayabilme

Araştır 2

Babiâli Baskını'nın II. Meşrutiyet dönemi tarihindeki önemini açıklayınız.

İlişkilendir

Balkan Savaşları ile Türkçülük ideolojisinin yükselişi arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

Anlat/Paylaş

II. Meşrutiyet Dönemi'ni inceleyen Tarık Zafer Tunaya, bu dönemin siyasal gelişmelerini "Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı" olarak değerlendirmiştir. Bunun nedenleri neler olabilir?

YEREL DİRENİŞ HAREKETLERİ VE MERKEZİLEŞME (1918-1920)

Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu

30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalandı. 25 maddeden oluşan mütarekenin koşulları son derece ağırdı. Anlaşmanın 1. maddesiyle Karadeniz'e geçiş güvenliğini sağlamak üzere, Boğazların kontrolü İtilaf Devletleri'nin eline geçiyordu. 5. maddeyle, güvenlik amacıyla tutulan az sayıda asker dışında, Osmanlı ordusu tümüyle terhis edilecekti. Anlaşmanın 7. ve 24. maddeleri ise Anadolu'nun işgaline zemin hazırlıyordu. 7. maddeye göre İtilaf Devletleri güvenliklerine yönelik herhangi bir tehdit durumunda istedikleri stratejik noktaları ele geçirebileceklerdi. 24. maddeye göre ise Erzurum, Van, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde karışıklık çıkması durumunda bu bölgelerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdi.

İtilaf Devletleri donanması, 13 Kasım 1918'de İstanbul limanına gelerek işgali başlattı. İstanbul'un işgalinin ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri mütarekenin 7. maddesi uyarınca ülkenin değişik bölgelerini işgal ettiler. İngilizler Çanakkale, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Samsun, Merzifon ve Erzurum'a birliklerini gönderdi. Musul'daki haklarını İngilizlere devreden Fransızlar, Toros tünellerini ve Adana yöresini, İtalyanlar ise Ege ve Akdeniz kıyılarının bir bölümüyle Burdur ve Konya'yı işgal ettiler.

Mütarekeden hemen sonra İTC'nin önde gelen liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalarla Bahaettin Şakir Bey bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçtılar. Takip eden dönemde önde gelen İttihatçılar hakkında soruşturma, kovuşturma ve tutuklamalar başladı. Osmanlı Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de, Padişah Vahdettin tarafından feshedildi. Böylece İttihatçı liderler ve mebuslar yönetimden de tasfiye edildiler. Ahmet İzzet Paşa ve Tefik Paşa hükümetlerinin kurulmasından sonra, 4 Mart 1919'da padişahla uyum içinde çalışan Damat Ferit Paşa hükümeti iş başına geldi.

Yunan ordusu, 15 Mayıs 1919'da İzmir ve çevresini işgale başladı. Saray çevresi ve İstanbul hükümeti işgaller karşısında direnişi yararsız görüyorlardı. Saray çevresi imparatorluğun bütünlüğünü korumanın yolunu 30-35 yıllık bir süre için İngiliz

mandasının kabul edilmesinde görüyordu. Böylece, İTC döneminde kaybettiği iktidarını da güçlendirebilecekti. Ülke içinde etkileri süren İttihatçılar bir tehlike olarak gören Saray çevresi, Anadolu direnişini de bir İttihatçı komplosu olarak değerlendirmiştir. Hürriyet ve İtilafçılar da saray çevresi gibi direnişin yenilgiyle sonuçlanacağı ve daha büyük kayıplara yol açacağı gerekçesiyle, İngilizlerle iyi ilişkiler kurulmasından yanaydı. Böylece barış konferansından daha az kayıpla çıkılmasını umuyorlardı.

✓ Manda, I. Dünya Savaşından sonra, kimi az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erdirtirip bağımsızlığa kavuşturuncaya dek Uluslar Birliği (Cemiyet-i Akvam) adına yönetmek üzere kimi büyük devletlere verilen vekillik düzendir.

İzmir ve çevresinin Yunan birlikleri tarafından işgaline karşı İstanbul'un herhangi bir direniş göstermemesi, yerel direniş hareketlerinin ortaya çıkmasını ve devletten bağımsız olarak örgütlenmesini sağladı. Ege direnişinin örgütlenmesinde İttihatçılar büyük rol oynadılar. Birçok yerde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yazan levhalar silinip yerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (MHC) yazıldı. Başlangıçta birbirlerinden bağımsız kurulan MHC'ler, kısa sürede kuruldukları köy ve kasabaların sınırlarını aşarak ortak örgütlenmelere gittiler. MHC'ler, milis birliklerinden oluşan kuva-yı milliye güçleriyle işgale karşı silahlı direnişe geçtiler. MHC'lerin esas amacı bölgelerini işgalden kurtarmaktı. Bu nedenle hareketlerinin hedefi dardı ve kurtuluş sonrası için iktidar talepleri yoktu. Ege'deki bölgesel direniş hareketleri bu nitelikleriyle İttihatçıların kurtuluş planlarına uygun bir bölgesel taban oluşturdular.

İttihat ve Terakki'nin (İT) iktidar arayışı, liderlerinin yurt dışına kaçmasına ve yönetimden uzaklaştırılmalarına rağmen hala sürüyordu. Direniş, İttihatçılar için hem kişisel kurtuluş hem de ülkenin kurtuluşu ve iktidara geliş için yegane yoldu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'nin böyle bir direniş hareketini kendi ismi altında örgütlemesi olanaksızdı. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin kurtuluş strate-

jisini, kendi ismini gizleyerek bir direniş hareketi örgütlemek ve hareket başarıya ulaştıktan sonra kendi ismiyle yeniden iktidara gelmek oluştuyordu. Bu plan doğrultusunda öncelikle İttihat ve Terakki Fırkası feshedildi ve yerine Teceddüt Fırkası kuruldu. Direniş hareketini yönlendirmek için 1918 yılının sonlarında, Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmeden önce verdiği direktif doğrultusunda, Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın girişimleri ile Karakol Cemiyeti adıyla bir gizli örgüt kuruldu. Bu örgüt milli mücadele süresince İT adına iktidar mücadelesini sürdürdü. İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve insan sevkiyatı yapan örgüt, bölgesel direniş hareketlerinin içine girerek bu hareketlerin örgütlenmesinde ve yerel kongreler yoluyla merkezileşmeye başlamasında etkin rol oynadı.

1919 yılının ortalarına gelindiğinde yerel MHC'ler civar kaza ve vilayetleri kapsayacak ölçüde genişlediler ve kendi bölgelerinde İstanbul hükümetinden ayrı birer güç odağı haline geldiler. MHC'ler Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bölgesel nitelik taşıyan birbirinden bağımsız kongreler düzenleyerek bölgesel düzeyde bir merkezileşme aşamasına geçtiler. 10 Temmuz'da I. Edirne Kongresi, 28 Haziran–12 Temmuz arasında I. Balıkesir, 26–30 Temmuz arasında II. Balıkesir kongreleri, 6–9 Ağustos arasında I. Nazilli Kongresi, 16–25 Ağustos arasında Alaşehir Kongresinin toplanmasıyla yerel direniş hareketi yeni bir aşamaya evirildi.

Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezileşmesi

Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş stratejisi ne imparatorluğun bütünlüğünün korunmasına ne de bölgesel direnişlerle işgalin sonlandırılmasına dayanıyordu. Başından beri bir cumhuriyet kurma fikriyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak Anadolu halkının desteğine dayalı merkezi bir direniş hareketiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın direniş planı açık bir iktidar talebi içeriyordu. Ancak stratejisinin başarılı olabilmesi için, eş zamanlı olarak, içerde iktidar mücadelesini kazanıp direnişi kendi liderliği altında merkezileştirmek ve işgal güçlerine karşı askeri zafer kazanmak gerekiyordu.

dikkat

Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, başlangıçta Anadolu'ya yayılmış direniş gruplarını kapsayacak türden herhangi bir örgütü yoktu. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra, öncelikle değişik kademelerdeki kumandanlar aracılığıyla ordunun desteğini sağladı. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile MHC'lerini kurumsal bir çatı altında toplaması sayesinde halkın ve eşrafın desteğini kazandı. Belirli hedefler için siyasal manevra yapma yeteneği, direniş hareketi içindeki rakip iktidar odaklarını yenmesi ve büyük askeri başarıları sayesinde iktidar mücadelesini kazandı ve cumhuriyet rejimini kurma amacını gerçekleştirdi.

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, bir süre İstanbul'da kaldı. Çanakkale cephesinde askeri başarıları nedeniyle büyük saygınlığı olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde yakın arkadaşı Fethi Okyar ve Rauf Orbay gibi eski İttihatçılarla temas kurdu. Padişah Vahdettin'in şehzadeligi sırasında fahri yaveri olan Mustafa Kemal Paşa, birkaç kez de Vahdettin'le bir araya gelerek görüşlerini aktardı. İstanbul'da kalmanın herhangi bir çözüm üretmeyeceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçişin yollarını aramaya başladı. Beklediği fırsat, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin müdahalesine yol açacak herhangi bir kargaşanın çıkmaması için kurulan ordu müfettişliğine atanmasıyla geldi.

Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişi olarak görev yerine gitmek üzere yola çıktı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtiğinde direniş hareketleri belirli bir örgütlenme düzeyine ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği ilk günlere rastlayan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açması ve direnişi merkezileştirecek ilk adımları atması açısından büyük önem taşıyor.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasına yönelik girişimler Mustafa Kemal Paşadan bağımsız gelişti. Doğu'da altı vilayetin Ermenilere verilme ihtimali ve Trabzon'da bir Pontus devleti kurma planlarına karşılık, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti işbirliği yaparak kongre çağrısında bulundular. Kongre hazırlıklarının sürdüğü günlerde Mustafa Kemal Paşa

Amasya'daydı. Mustafa Kemal Paşa Kongre'ye katılma yollarını aramak üzere 3 Temmuz'da Erzurum'a geldi. Ancak kongreye katılacak delegeler önceden belirlenmişti. Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul hükümetine karşı doğrudan cephe almadığı için kongreye katılma isteği kuşkuyla karşılandı. İtirazlara rağmen doğuda büyük bir askeri güç olan Kazım Karabekir Paşa'nın araya girmesiyle, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey, istifa eden iki Erzurum delegesinin yerine kongre delegeliğine getirildi. 8 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki ordu müfettişliği görevine son verilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesiyle hakkındaki kuşkular da azaldı.

23 Temmuz-7 Ağustos arasında gerçekleşen Erzurum Kongresi, 10 maddelik bir bildirin yayınlamasıyla son buldu. Bildiride milli sınırlar içinde bulunan bütün vatan topraklarının bir bütün olduğu, birbirinden ayrılamayacağı ve her türlü işgale karşı koyulacağı belirtiliyordu. Kongre milli mücadelenin siyasal ilkelerini belirlemenin yansıra, direniş için yeni bir örgütsel yapının oluşturulması açısından da önemlidir. Kongre'de yetkili bir temsil heyetinin seçilmesi ve bu heyetin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yürütme organı olarak hareket etmesi kararı Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açtı.

Aynı dönemde Batı Anadolu'daki yerel direniş örgütleri düzenledikleri kongreler yoluyla önemli bir güç haline gelmişti. Bu örgütlenmelere ise İttihatçılar önemli ölçüde sızmıştı. Yerel direniş hareketlerinin kendi kontrolünde merkezi bir yapı içine alınması gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa, tüm direniş hareketlerini birleştirmek amacıyla Sivas'ta bir kongre düzenlemeye karar verdi. 4-11 Eylül tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde ülke genelindeki bütün MHC'lerin birleştirilmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Damat Ferit Paşa hükümetinin tüm engellemelerine rağmen, Sivas Kongresi çeşitli vilayetlerden gelen delegelerle toplandı. Diğer bölgesel kongrelerin aksine, Sivas Kongresi'nin delegeleri ağırlıklı olarak askeri ve sivil bürokrasi mensuplarından oluşuyordu.

Kongre'de alınan en önemli karar, bütün MHC'lerin merkezi bir yapı altında toplanmasıydı. Bu amaçla yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'na uy-

gun olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) adıyla bir cemiyet kuruldu. Anadolu ve Trakya'da yer alan tüm bölgesel direniş örgütlerinin A-RMHC'nin şubesi haline getirilmesine karar verildi. Cemiyetin yönetimi, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'ye verildi. Hükümet yetkileriyle donatılmış olan Heyet-i Temsiliye fiili olarak İstanbul hükümetinden bağımsız yeni bir yönetim organı olarak ortaya çıktı.

A-RMHC tüzüğü çeşitli açılardan çok önemli bir belgedir. Tüzük, ülke topraklarının savunulmasıyla ilgili 1. maddesiyle, Misak-ı Milli'nin özünü oluşturuyordu. 3. maddede İslam halifeliğini ve Osmanlı Sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereği belirtilerek sarayın iktidarının tartışma konusu olamayacağı görüntüsü yaratıldı. Sarayın iktidarına karşı açık bir tavır alınması direnişe yönelik toplumsal desteği azaltacağı için Mustafa Kemal Paşa ve çevresi iktidar taleplerini bu aşamada açığa vurmamışlardı. Ancak tüzüğün 4. maddesinde yer alan, Osmanlı Hükümeti'nin yurdun bir parçasını terk etmek zorunda bırakılması halinde, hükümetin yerini alacak geçici bir yönetim kurulması kararı, İstanbul'a alternatif yeni bir iktidar odağının ortaya çıktığını gösteriyordu.

Sivas Kongresi'nin kararlarına ilk tepki Erzurum örgütünden geldi. Erzurum Kongresi'nde kabul edilen tüzüğün, birkaç değişiklikle A-RMHC'nin tüzüğü yapılması, bunun için Erzurum Kongresi'nin yetkili organlarından izin alınmaması tepkilere yol açtı. Mustafa Kemal Paşa'nın yalnızca adını duymuş olan Batı Anadolu'daki örgütler de, A-RMHC adı altında birleşme kararına şüpheyle yaklaştılar. Yerel direniş örgütleri, Sivas Kongresi'nden önce belirli bir merkezileşme aşamasına gelmişlerdi. 16-25 Ağustos 1919 arasında toplanan Alaşehir Kongresi, Ege direnişinin merkezileşmesinde önemli bir halkaydı. Karakol Cemiyeti'nin başkanı Kara Vasıf Bey Alaşehir Kongresi'nde umum kumandan olarak seçilmiş, kongre ayrıca direniş hareketinin siyasal koordinasyonunu sağlamak üzere Encümen-i Müdiran adıyla bir yürütme organı kurmuştu.

Karakol Cemiyeti'nin Ege hareketine sızarak iktidar mücadelesinde gittikçe önemli bir rakip haline gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol

Cemiyeti'ne karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırdı. Bu hoşnutsuzluk, her iki hareketin de güçlü bir iktidar talebinin olması, güçlerini aynı bölgesel hareketlere dayandırmaya çalışması ve bu hareketleri kendi liderlikleri altında merkezileştirme gayretlerinden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti'yle yürüttüğü iç iktidar mücadelesini kazanmak için, Sivas Kongresi sırasında Karakol Cemiyeti'ne açıkça cephe aldı. Vasıf Bey'e Cemiyet'in dağıtıldığını bildirdi. Sivas Kongresi, aynı zamanda Ali Fuat (Cebe-soy) Paşa'yı "Umum Kuva-yı Milliye Başkumandanı" olarak atayıp Vasıf Bey'in unvanını yok saydı. Bu tepkilere rağmen Vasıf Bey'in Sivas Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsilîye'ye üye seçilmesi Vasıf Bey'in hala önemli gücü olduğunu gösteriyordu.

Karakol Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde yasaklamasına rağmen, İT adına iktidar mücadelesini sürdürdü. Cemiyet bir yandan Batı bölgelerindeki direniş örgütlerinde etkin olmaya devam ederken diğer yandan da çeşitli temaslarla Bolşeviklerin desteğini almaya çalıştı. Karakol Cemiyeti, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgalinin ardından Kara Vasıf Bey ve önde gelen liderlerin tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmesiyle ancak son buldu.

Yerel örgütlerin A-RMHC'ne bağlanma süreci ancak 1920 yılının ortalarında tamamlanabildi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal güçleri tarafından resmen işgal edilmesi ve kent yönetimine el konulması, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılması ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) toplanması, yerel örgütlerin A-RMHC çatısı altında toplanmasını hızlandırdı. TBMM'nin açılmasıyla meclisin tüm üyeleri A-RMHC'nin temsilcisi sayıldılar. Heyet-i Temsilîye'nin yerini ise Büyük Millet Meclisi Başkanlığı aldı. Meclisin açılması Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine önemli bir meşruiyet sağladı. Bölgesel direniş örgütleri giderek Ankara'nın denetimi altına girmeyi kabul etti. 1920 Haziran'ında Yunan ordusunun saldırısından sonra, Ege'de hala bağımsızlıklarını sürdüren hareketler de Ankara'nın denetimine girdi. Son olarak, Kuva-yı Milliye'nin tasfiye edilerek düzenli orduya geçilmesiyle bölgesel direniş örgütlerinin Ankara'nın denetimine girmesi süreci tamamlandı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas Kongresi'ni engellemeye çalışan Damat Ferit Paşa hükümetiyle tüm ilişkilerin kesilmesi yönünde verdiği talimata uyulması sonucu, etki alanı İstanbul ve civarıyla sınırlı kalan hükümet 1 Ekim 1919'da istifa etti. Yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti Sivas'la yakınlaşmayı sağladı. Hükümet temsilcileriyle Sivas Heyet-i Temsilîyesi arasında 20 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda, İstanbul hükümeti, Sivas Heyet-i Temsilîyesi'ni tanıdı ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması için seçimlerin bir an önce yapılacağını duyurdu.

Yapılan seçimlerin ardından son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Meclis 3 ay gibi kısa bir süre açık kalmasına karşın Misak-ı Milli gibi önemli bir belgeyi kabul ederek Anadolu direnişine önemli bir meşruiyet sağladı. 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli, Sivas ve Erzurum Kongreleri'ni esas alan bir metindir. Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskûn toprakların ayrılmaz bir bütün olduğunu ilan eden metin, milli mücadelenin siyasal hedeflerini oluşturdu. Gelişmelerden rahatsız olan İtilaf Devletleri 16 Mart'ta kent yönetimine el koyarak İstanbul'u resmen işgal etti. İşgalin hemen ardından bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 18 Mart 1920'de son toplantısını yapan Mebusan Meclisi, mevcut koşullar altında faaliyetlerini sürdürmesinin imkansız olduğuna karar vererek dağıldı.

İstanbul'un işgal edilmesi ve meclisin dağılmasının yarattığı en önemli sonuçlarından biri, A-RMHC'nin, tüzüğü'nün 4. maddesi uyarınca ülke yönetimini üstlenmesidir. Mustafa Kemal Paşa ülkenin yönetimini üstlenecek yeni bir meclisin oluşturulması için yakın çevresi, ordu kumandanları ve bürokrasiyle yaptığı görüşmelerden sonra, 19 Mart 1920'de seçimlerin yapılacağını duyurdu. Seçimlerden sonra, İstanbul Mebusan Meclisi'nden gelen mebuslarla, yeni seçilen mebuslar 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir araya geldiler. Birinci Meclis olarak da anılan ilk meclis ve Ankara hükümeti bundan böyle milli mücadele hareketinin tek meşru temsilcisi oldu.

Öğrenme Çıktısı

3 Milli Mücadele döneminde yerel direnişlerin örgütlenmesini, Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesini ve direnişin merkezileşmesini değerlendirebiliriz.

Araştır 3

Mustafa Kemal Paşa'nın kuruluş stratejisinin dayanakları nelerdi?

İlişkilendir

İttihat ve Terakki Fırkası ile Karakol Cemiyeti arasındaki ilişkiyi değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

İstanbul'un işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasının sonuçlarını milli mücadele hareketi bağlamında anlatınız.

BİRİNCİ MECLİS VE İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ

TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri

23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yapan Birinci Meclis, 16 Nisan 1923'te dağılana kadar milli mücadele sürecinin askeri ve siyasal yönlerini başarıyla yönetti ve yeni rejimin temellerini attı. Birinci Meclis, 23 Nisan'da, en yaşlı üye Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında açıldı. 24 Nisan'da ise Mustafa Kemal Paşa Meclis Reisi seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet kurulmasına yönelik önergesi yeni idarenin nitelikleri hakkında önemli ipuçları taşır. Önerge, yasama ve yürütme yetkilerinin meclisin elinde toplandığı, meclis üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir yönetim tarzı teklif ediyordu. Meclisin seçtiği vekillerden oluşan bir heyet hükümet işlerini yürütecek, meclis başkanı aynı zamanda bu heyetin başkanı olacaktı. Mustafa Kemal Paşa önergesinde saltanatı doğrudan karşısına almamakla beraber, Padişahın İstanbul'da esir olduğunu, bu nedenle İstanbul'la ilişkiye girmenin hiçbir yararı olmadığını belirterek, ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1927'de okuduğu Nutuk'ta "bu esaslara dayanan hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılır ki, hâkimiyet-i milliyeye dayanan bir cumhuriyettir. Dayanağı da kuvvetler birliğidir" diyerek yeni rejimin ilk adımlarının Meclisin toplandığı ilk günlerde atıldığını ifade etmiştir.

Birinci Meclis ilk aylarında bir dizi önemli yasayı yürürlüğe koydu. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kabul edildi. Bu kanunla TBMM'nin meşrutiyetine karşı koyanların vatan hâini sayılacağı ve mahkemelerin bu yönde vereceği kararların kesin olduğu hükme bağlandı. Bu kararların infazı TBMM'nin onayına bağlı olacaktı. Böylece meclise yasama ve yürütme yetkisinin yanı sıra yargı yetkisi de verilmiş oldu. 2 Mayıs 1920'de İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun'la hükümetin kuruluş şekli ve kurulacak bakanlıklar belirlendi. Kanun'un kabul edilmesinin ardından vekiller meclis tarafından seçilerek görevlerine başladılar.

Meclisin düzenlediği önemli kanunlardan biri de İstanbul hükümetinin yasama ve yürütme gücüyle ilgiliydi. 7 Haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren TBMM'nin onayı dışında İstanbul hükümeti tarafından yapılmış bütün antlaşmalar ve icraat geçersiz sayıldı. TBMM böylece kendisini yasama ve yürütme erkine sahip tek meşru siyasal organ olarak tanımladı. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu, meclis üye sayısındaki belirsizliğini giderdi. Kanun aynı zamanda meclisin amacını Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığını sağlamak olarak tanımladı. Böylece meclis içindeki olası bölünmeler önlenmiş oldu.

TBMM'nin çözmeye çalıştığı sorunlardan biri de büyüyen asker kaçakları sorunuydu. Balkan Harbi'nden beri cephelerde kesintisiz savaşmış Anadolu halkı yeni bir savaşın yükünü kaldıracak

durumda değildi. Ancak Yunan ordusunun yenilmesi için tüm silahlı güçlerin cepheye seferber edilmesi büyük önem taşıyordu. TBMM bu amaçla 11 Eylül 1920'de, "Firariler Hakkında Kanun"la İstiklal Mahkemeleri'ni kurdu. Meclisin seçeceği üç mebusan oluşan bu mahkemelerin kararları kesindi. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu, bu mahkemelerin olağanüstü yetkilerine karşı çıkan muhalif mebusların engellemeleri nedeniyle bir hayli uzadı. Mahkemelerin görev alanı 26 Eylül 1920'de, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsamak üzere genişletildi. Mahkemelerin asker kaçaklarına gözdağı vermek üzere ailelerinden erkekleri askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerine para cezası kesmek, firarinin mal ve mülkünü yakmak veya el koymak gibi uygulamaları mecliste sık sık eleştiri konusu oldu. Eleştiriler sonucunda, 17 Şubat 1921'de verilen bir kararla, zorunluluk halinde meclisin karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulmak üzere, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verildi.

TBMM'nin en önemli yasama faaliyetlerinden biri, hiç kuşkusuz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, rejimin temellerini halk egemenliği ve meclis üstünlüğü üzerinden tanımlayan ilk anayasadır. 1921 Anayasası'nın özgün yanlarından biri de yerel yönetimlere sağladığı özerklikti. Yerel yönetimler, merkezîyetçi klasik idari örgütlenme modeli yerine, yerinden yönetim modeli diyebileceğimiz bir modele dayanıyordu. 1921 Anayasası olarak da adlandırılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çerçevesini 8 Eylül'de Yenigün gazetesinde yayınlanan Halk Zümresi'nin siyasi programı oluşturdu. Meclis'te maddeleri tartışılan kanun taslağı çeşitli değişikliklerle kabul edildi.

1921 Anayasası'nın ilk üç maddesi rejimin temel niteliklerini belirler. 1. madde egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu ilkesini kabul eder. 2. madde, TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu ve yasama, yürütme kuvvetlerinin TBMM'de toplandığını belirtir. 3. maddeye göre Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi hükümeti' unvanını taşır. Bu maddelerle tanımlanan yönetim şekli cumhuriyet rejiminden başka bir şey değildi aslında. Söz konusu maddeler aynı zamanda TBMM'in açılışından beri uyguladığı

kuvvetler birliğini ve meclis hükümeti sistemini tanımlar. TBMM'nin halk egemenliğini nasıl icra edeceği ise milletvekili seçimleriyle ilgili 4. maddede açıklanır. Yasa tasarısında 4. madde milletvekili seçimlerinin mesleki temsil esasına göre yapılmasını öngörüyordu. Ancak ülkede mesleklerin mesleki temsil esasının uygulanabileceği ölçüde gelişmediği eleştirileri karşısında bu madde, mebusların vilayetler halkı tarafından seçileceği yönünde değiştirildi. Anayasa'nın 7. maddesinde ise TBMM'nin görevleri sayıldı.

1921 Anayasası'nın 9. maddesi TBMM başkasına, meclis adına imza koyma ve yürütme organı olan Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylama yetkisi veriyordu. Heyet-i Vekile'nin kendi içinden seçeceği bir reis, vekiller arasındaki koordinasyonu sağlamakla yükümlüydü. Aynı madde meclis başkanının, aynı zamanda, Heyet-i Vekile'nin de doğal başkanı olduğunu vurguluyordu. 9. madde, meclis başkanına bir devlet başkanına ait olması gereken yetkileri vererek devlet başkanlığı sorununu Saltanat ve Hilafete değinmeden çözmüştü.

Sevr Antlaşması ve Londra Konferansı

10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti açısından çok ağır koşullar içeriyordu. Osmanlı Devleti'ne sadece Orta Anadolu'nun küçük bir bölümünü bırakan bu antlaşma, imparatorluğun kalan topraklarını İngiltere, Fransa ve Yunanistan arasında paylaşıyordu. Antlaşma, aynı zamanda Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde bağımsız bir Ermenistan devletinin, Doğu Anadolu'da ise özerk bir Kürdistan'ın kurulmasını öngörüyordu. Sevr Antlaşması Osmanlı hükümeti tarafından imzalanmasına karşın, 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul'un yapmış olduğu bütün antlaşmaları geçersiz sayan Kanun uyarınca Ankara hükümeti tarafından geçersiz sayıldı.

Damat Ferit Paşa hükümetinin 17 Ekim 1920'de istifa etmesi üzerine yeni hükümet Ankara ile işbirliği içinde çalışan Tefik Paşa tarafından kuruldu. 21 Şubat–11 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Londra Konferansı'nda TBMM hükümetini dışişleri bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey ile İstanbul hükümetini Tefik Paşa temsil etti. Konferansta Tefik Paşa, Türk milletinin temsil

hakkının TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'de olduğunu söyleyerek görüşmeleri sadece izledi. Konferans, aynı günlerde Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine doğru saldırıya geçmesi nedeniyle herhangi bir sonuç doğurmadan dağıldı.

A-RMH Grubu'nun Kuruluşu ve Muhalefet

Birinci Meclis, milli mücadele sürecini, çoğulcu ve demokratik bir tartışma ortamı içinde yönetti. Meclis içinde kurulan bir dizi grup ve siyasal parti 1921 ilkbaharına kadar faaliyet gösterdiler. Mustafa Kemal Paşa da, kendisine yakın mebuslardan oluşacak bir grupla meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapı içine sokmayı istiyordu. Bu amaçla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu (A-RMH Grubu) kurdu. Grubun programı Misak-ı Milli'nin sağlanması ve devlet teşkilatının anayasa uyarınca adım adım kurulmasını içeren iki maddeden oluşuyordu. Meclisin açılışında tüm mebuslar A-RMH üyesi sayılmış olmasına rağmen, A-RMH Grubu kurulurken 90 mebus grubun dışında bırakılmıştı. Grubun bu şekilde kurulması grup dışında bırakılanların büyük tepkisini çekti.

✓ 1920-1921 yılları arasında Birinci Meclisteki önde gelen gruplar arasında Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu sayılabilir. Ayrıca 1920'nin son aylarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı iki de sol parti kurulmuştu. Bu örgütlerin tümü, 1921 ilkbaharına gelindiğinde dağılmış oldular.

İzleyen dönemde, A-RMH Grubu dışında kalan muhalif mebuslar örgütlü bir güç olmaksızın, iktidar grubuyla bazı temel konularda tartışmalar yürüttüler. Tartışmaların bir kısmı yasama ile yürütme, bir başka deyişle meclis ile Heyet-i Vekile arasındaki dengelerle ilgiliydi. Muhalif vekiller özellikle Heyet-i Vekile'nin meclisin bilgisi dışında yürüttüğü bazı uygulamaları, meclis üstünlüğü ilkesinin ihlali olarak eleştiriyorlardı. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını belirlemek üzere oluşturulan ve çoğunlukla muhalif milletvekillerinin yer aldığı bir komisyonun hazırladığı teklif, güçler ayrılığı ilkesini benimsiyor ve kabi-

ne sistemine geçilmesini öngörüyordu. Ancak teklif, iktidarı destekleyen mebusların oylarıyla reddedildi.

Bir başka tartışma konusu da Heyet-i Vekile üyelerinin seçimiyle ilgiliydi. 4 Kasım 1920'de yapılan bir kanunla meclisin vekilleri meclis üyeleri arasından doğrudan seçmesi yerine, meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçmesi (aday gösterme) yöntemine geçilmişti. Bu değişikliğin temelinde Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışmayı istemediği kişilerin meclis tarafından hükümete vekil olarak seçilmesini istememesi yatıyordu. Muhalif mebuslar aday gösterme yöntemini meclisin yetkilerinin kısıtlanması olarak değerlendirdikleri için konu sert tartışmalara yol açtı. Muhaliflerin eleştirisi konularından biri de, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığına dairdi. Muhalif mebuslar ilke olarak meclis görüşmelerini yöneten Meclis Başkanlık Divanı'nın meclisteki tüm grupların üzerinde tarafsız bir konumda yer alması gerektiğini savunuyorlardı. Meclis Başkanlık Divanı üyeleri, aynı zamanda A-RMH Grubu'nun üyesiydiler. Bu nedenle muhalif mebuslarca taraflı davranmakla suçlanıyorlardı.

Muhaliflerle A-RMH Grubu arasında en sert tartışma konularından biri de Başkumandanlık Kanunu'na ilişkindi. 10 Temmuz 1921'da Yunan ordusunun ilerlemesiyle başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Kritik askeri durum nedeniyle, 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık Kanunu kabul edildi. Kanun uyarınca Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin tüm yetkilerini üç aylık bir süre için kullanma hakkı gibi olağanüstü bir yetkiyle donatılarak Başkumandanlığa getirildi. Bu kanunla Başkumandan'ın emirleri kanun niteliği taşıyacaktı. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığını desteklemekle beraber meclisin yetkilerini kullanma hakkına karşı çıktılar. Buna rağmen, cephelerdeki kritik askeri durum nedeniyle meclis yetkilerinin bir süreliğine Başkumandan'da toplanması onaylandı. Mustafa Kemal Paşa başkumandanlık yetkileriyle donanmış olarak Sakarya Savaşını zaferle sonuçlandırdı. Ancak Başkumandanlık Kanunu'na ilişkin hoşnutsuzlukları ilerleyen aylarda giderek arttı. Kanun'un geçerlilik süresinin uzatılması için yapılan meclis görüşmeleri uzun tartışmalara sahne oldu. Muhalif mebusların itirazlarının temelini yine meclisin üstünlüğü ve hakimiyeti oluşturuyordu. Muhaliflerin itirazlarına ve engellemelerine rağmen Kanun, Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle 6 Mayıs 1922'de bir kez daha uzatıldı.

Başkumandanlık yetkilerinin tartışıldığı bir başka konu da İstiklal Mahkemeleri oldu. Kütahya-Eskişehir muharebeleri yenilgisinden sonra İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuş ve Başkumandan olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin üyelerinin Başkumandan tarafından atanması, mahkemelerin her türlü denetimin dışında kalması ve aldığı kararların sertliği yeni tartışmalara neden oldu. 1922 yılı başlarında mahkemelerin meclis denetimine girmesi ve kaldırılması yönündeki muhalefet arttı.

İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri

Muhafifler mecliste bir grup çatısı altında örgütlenerek uzun süredir eleştirdikleri konularda sonuca ulaşmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın elinde olağanüstü yetkilerin toplanması karşısında meclis üstünlüğünü savunan bu grup, 1922 Temmuzunda, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında örgütlendiler. A-RMH Grubu'yla aynı adı paylaştığı için iki grubu birbirinden ayırmak üzere A-RMH Grubu'na Birinci Grup, muhafiflerin kurduğu gruba ise İkinci Grup denir. Grup Hüseyin Avni (Ulaş), Vasıf (Karakol), Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Süleyman Necati (Güneri), Rifat (Çalık), Salahattin (Köseoğlu) ve Emin (Geveci) Beyler tarafından kurulmuştur.

İkinci Grup'un kuruluşunu hızlandıran bir diğer etmen de, Birinci Grup'tan bazı mebusların, meclis çoğunluğunu denetim altına almak ve böylece önemli meseleleri meclisten geçirebilmek için, Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla gizli örgüt kurmalarıydı. İktidar grubu, meclisin 1 Mart 1922'de başlayan yeni toplantı yılında gittikçe şiddetlenen bir muhalefetle karşılaşacağını biliyordu. Birinci Grup'tan bazı üyelerin muhafiflerle birlikte oy kullanmaları grubun kendi tasarımlarını meclisten geçirmesini güçleştiriyordu. İktidar grubu muhafiflerin gücünü sınırlamak için etkili muhafiflerin mebusluktan düşürülmesinden, meclisin feshedilmesine kadar çeşitli önlemleri tartıştı. Nihayetinde meclisin meşruiyetine gölge düşürmeden, güçlenen muhalefete karşı bir önlem olarak Selamet-i Umumiye Komitesi adı altında gizli bir komite kuruldu. Muhafif mebuslar iktidar grubunun bu örgüt aracılığıyla meclis çoğunluğunu ele geçireceği endişesiyle hızla örgütlendiler.

dikkat

Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te basın mensuplarına verdiği demecinde, İkinci Grup'un oluşum sürecini ve her iki grup arasında gidip gelen mebusların tutumunu değerlendirdi. Bu demecinde, Birinci Grup kurulduktan sonra bütün mebusların Misak-ı Milli'nin sağlanması konusunda hem fikir olduklarını, anlaşmazlığın esas olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dayandığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, iki grup arasında prensip ve fikir çatışması yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirilerindeki asıl hedef ise iki grup arasında gidip gelerek çıkar sağlamaya çalışan mebuslardı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu değerlendirmeleri, bazı tarihçilerin Birinci Grup'un laik, demokrat, ilericilerden; İkinci Grup'un ise dinci, saltanatçı, gericilerden oluştuğuna dair yorumlara uymamaktadır.

İkinci Grup'un muhalefeti temelde Birinci Meclis içindeki bazı uygulamalara yönelik şekillenmiş ve meclis tartışmalarını bu yönde etkilemiştir. İkinci Grup yürüttüğü muhalefete rağmen milli mücadele süreci başarıya ulaşana kadar, meclisteki birliğin sürmesi için dikkatli davranmış, kendisini A-RMHC'nin parçası olarak görmeye devam etmiştir. İkinci Grup özellikle kişi tahakkümüne karşı tavır almıştır. İttihat Terakki iktidarının 1913'ten sonra lider tahakkümüne girmesi, İkinci Grup'u kişi tahakkümü konusunda hassas kılmıştır. Bu nedenle eleştirileri Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olmaktan çok, milli mücadele sürecinin özel koşulları nedeniyle elinde toplanan olağanüstü yetkilerin meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyeceği endişesinden kaynaklanıyordu. İkinci Grup'un bir diğer temel ilkesi de ülkede kanuna dayalı bir yönetimin kurulmasıdır. İkinci Grup bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin korunması üzerinde durmuş, İstiklal Mahkemeleri'nin işleyişini ve uygulamalarını bu çerçevede eleştirmiştir.

İkinci Grup'un ilk programı 16 Temmuz 1922'de açıklandı. Programın 1. maddesi Misak-ı Milli çerçevesinde milli birlik ve bağımsızlığa ulaşılması amacını içerir. 2. madde ise mevcut kanunların milli egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngörür. Bu madde temelde Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanunların

değiştirilmesi amacını içeriyordu. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen 3. madde ise Grup'un temel hak ve özgürlükler konusundaki hassasiyetini yansıtır.

İkinci Grup bu temel ilkeler çerçevesinde programını genişletti. Bu program büyük ölçüde İkinci Grup kurulmadan önce muhalif milletvekillerinin mecliste eleştirdikleri temel konuları yansıtıyordu. Programın ilk maddesi, genel hukukun esas hükümlerine ve milli egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraatın yürürlükten kaldırılması amacını esas alıyordu. Diğer maddelerde ise Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemeleri Kanunu ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesine ilişkin kanunun milli egemenliğe aykırı sayılarak kaldırılması öngörülmüştü. Programda ayrıca, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının belirlenerek, yetki alanına girmeyen konularda, meclisin bilgisi dışında icraatta bulunmaması ve yeni İstiklal Mahkemeleri'nin kanuni sınırlar içinde hareket etmesine yer verildi. Programda Heyet-i Vekile Başkanlığı ile Meclis Başkanlığı'nın birbirinden ayrılması gereği de yer aldı. Buradaki amaç, kuvvetler ayrımı ilkesine dayanarak herhangi bir kişinin şahsında yetki toplanmasını önlemektir. Programın son maddesi ise Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığına ilişkindir. İkinci

Grup'un bu programını daha ayrıntılı bir başka program izledi. Programda, kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilatı ve Millet Meclisi'ne dair hükümlere ek olarak maliye, ekonomi, eğitim, adliye ve sağlık konularına da yer verildi. Programın on maddesinin kişi hak ve özgürlüklerine ayrılmış olması Grup'un konuya verdiği önemi göstermekteydi.

İkinci Grup, programı ve ilkeleri doğrultusunda mecliste verdiği mücadelenin sonuçlarını Büyük Taarruz'un hemen öncesinde aldı. 8 Temmuz 1922'de, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve meclisin ilk günlerinde uygulanan doğrudan vekil seçimi yöntemine dönüldü. Heyet-i Vekile Reisi'nin meclis tarafından seçilmesi benimsenerek kuvvetler ayrılığına doğru önemli bir adım atıldı. 20 Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu'nun, Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi yürürlükten kaldırıldı. Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık unvanı oybirliğiyle süresiz uzatıldı. Aynı düzenlemeyle Başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetiminin dışında kalan İstiklal Mahkemeleri'nin görevi son buldu. İkinci Grup'un çabaları sonucunda, 31 Temmuz 1922'de İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edildi. Bu kanunla yeni kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi sağlandı.

Öğrenme Çıktısı

4 Birinci Meclis'te rejimin temellerini atan yasama faaliyetlerini ve meclis içindeki iktidar muhalefet ilişkilerini ifade edebilme

Araştır 4

Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un temel ilkeleri nelerdir?

İlişkilendir

Birinci Meclis'teki muhalif grubun görüşlerini meclis üstünlüğü esasıyla ilişkilendirerek açıklayınız.

Anlat/Paylaş

Birinci Meclis tarafından yürütme alanında ne tür yasal düzenlemeler yapılmıştır? Anlatınız.

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE 1923 SEÇİMLERİ

Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması

Türk ordusunun işgallere son veren kesin askeri zaferi 26 Ağustos 1922'de başlayan Başkumandanlık Meydan Savaşı'yla geldi. Batı Anadolu'yu Yunan işgalinden adım adım kurtaran Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdi. 18 Eylül'de Batı Anadolu'daki son Yunan askerleri Erdek'ten çekildi. Türk birlikleri 24 Eylül'de

Çanakkale boğazındaki İngiliz işgal güçlerinin üzerine yürüdü. İngiliz askerlerinin Türk birliklerine karşı koymaması üzerine ateşkes koşullarının konuşulması için diplomatik girişimler başladı.

TBMM hükümeti adına İsmet (İnönü) Paşa'nın başında olduğu Türkiye heyeti Mudanya'da, Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcileriyle ateşkes koşullarını görüşmek üzere bir araya geldiler. 11 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes antlaşması imzalandı. Görüşmeler sırasında, Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında kalıcı barışı sağlamak üzere, İsviçre'nin Lozan kentinde bir konferans düzenlenmesi de kararlaştırıldı. Konferansta Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların yanı sıra, İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek kararlar alınacaktı. Ancak konferansa TBMM Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'nin de çağrılması üzerine Saltanatın kaldırılması gündeme geldi.

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılmasını desteklerken, bağımsız muhafazakar mebuslar seslerini çıkartmamışlardır. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin tartışmalarda Hilafet makamının konumuyla ilgili belirsizlik sıkıntı yarattı. Hilafet makamının konumuna ilişkin verilen tekliflerin yeniden değerlendirilmesi sonucu Hilafet makamının Türklere ve Osmanlı Hanedanı'na ait olacağı ve meclisin Osmanlı Hanedanı'ndan uygun bir kişiyi bu makama seçeceği karara bağlandı.

Yapılan oylamalar sonucunda saltanat 1 Kasım 1922'de oybirliğiyle kaldırılarak, Osmanlı Devleti hukuken sona erdirildi. Saltanatın kaldırılması Cumhuriyete geçiş sürecinde çok önemli bir adımdı. 4 Kasım'da son Osmanlı hükümetinin başında bulunan Tefik Paşa'nın istifa etmesiyle İstanbul'da TBMM hükümeti dönemi başladı. Padişah Vahdettin'in İngilizlere sığınarak 17 Kasım'da yurt dışına çıkmasıyla, TBMM 18 Kasım'da Abdülmeccid Efendi'yi yeni halife seçti.

Türkiye'nin, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın (İnönü) başkanlığında bir heyetle katıldığı Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de açıldı. Barış görüşmelerinde bazı konularda anlaşma sağlanmasına karşın bazı konularda derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

Görüşmelerde anlaşma sağlanan maddelere göre Batı Anadolu kıyılarındaki adalar askerden arındırılacak, Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye, 12 ada ise İtalya'ya bırakılacaktı. Türkiye'nin Doğu Trakya sınırı Meriç Irmağı olarak belirlendi. Anlaşmaya varılan en önemli maddelerden biri de Türk-

Yunan nüfus mübadelesiydi. Buna göre Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç tutulmak kaydıyla, mübadele edilecekti.

Boğazların statüsü de varılan anlaşmayla netleşti. Buna göre İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda kıyından başlayarak 15 km'lik bir şerit askerden arındırılacaktı. Boğazlar bütün yabancı gemilerin serbest geçişine açık olmakla beraber savaş gemileri için bazı tonaj sınırlamaları getirilecekti. Yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini düzenlemek üzere, Türkiye'nin başkanlığında ve anlaşmaya taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktı.

Görüşmeler, Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi önemli konularda anlaşma sağlanamayınca, 4 Şubat 1923'te kesildi. İsmet Paşa, Ankara'ya ulaştıktan sonra meclisi bilgilendirdi. Barış antlaşmasınının mecliste görüşüldüğü gizli toplantılarda muhalif mebuslar taviz verilmesine şiddetle karşı çıktılar. Meclis, 6 Mart'ta İsmet Paşa başkanlığındaki heyeti Lozan görüşmelerinde yeniden yetkili kıldı. 1 Nisan'da ise meclisin seçimlere gidilerek yenilenmesine karar verildi.

23 Nisan 1923'te Lozan'da yeniden başlayan görüşmelerde bir dizi anlaşmazlık konusu sonuca bağlandı. Türk heyetinin kararlılığı sayesinde kapitülasyonlar kaldırıldı. Türkiye ile İtalya arasındaki anlaşmazlık, Türkiye'ye kabotaj hakkının tanınmasıyla giderildi. Azınlıklar konusunda, Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan azınlıkların dinsel ve kültürel haklarının güvenceye alınmasına karar verildi. Antlaşmaya göre, Müslüman olmayan azınlıklar ana dillerini istedikleri gibi kullanabilecek ve yasalar önünde Müslümanlarla eşit ve onlar kadar özgür olacaklardı. Antlaşmanın azınlıklarla ilgili maddeleri temel yasa sayılarak antlaşma hükümlerine aykırı olacak şekilde kural konmayacak, işlem yapılamayacaktı. Azınlık hakları Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınacaktı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar da mutabakatla giderildi. Türkiye, Yunanistan'dan talep ettiği tazminattan vazgeçti. Buna karşılık Yunanistan Karaağaç'ı Türkiye'ye tazminat olarak verdi. Konferans, Musul ve Osmanlı borçlarının ödenmesi sorunlarının çözümü ileri bir tarihe ertelenerek, 24 Temmuz 1923'te sona erdi. Aynı tarihte Marmara Denizi'yle Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçiş serbestliğini düzenleyen Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak Türkiye temsilcisinin başkanlığı

ğında, taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulmasına karar verildi.

Lozan Antlaşması, milletvekili seçimlerinden sonra iş başına gelen yeni meclis tarafından 11 Ağustos 1923'te onaylandı. Antlaşmanın onaylanmasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri birliklerini çekerek İstanbul ve Boğazları 6 Ekim'de Türk kuvvetlerine bıraktı.

Yaşama İlişkilendir

Başbakan Yıldırım, Lozan Barış Antlaşması'nın 94. Yıl Dönümü Dolayısıyla Mesaj Yayımladı

24 Temmuz 2017

<http://www.milliyet.com.tr/basbakan-yildirim-lozan-baris-antlasmasi-ankara-yerelhaber-2183826/>

Başbakan Binali Yıldırım, “24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, istiklalimizin ve Cumhuriyetimizin dünya devletleri tarafından resmen tanınmasını sağlayan diplomatik bir başarıdır” dedi.

Başbakan Binali Yıldırım, Lozan Barış Antlaşmasının 94. yıl dönümü dolayısıyla yayımladığı mesajda, “24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, istiklalimizin ve Cumhuriyetimizin dünya devletleri tarafından resmen tanınmasını sağlayan diplomatik bir başarıdır. Türkiye Cumhuriyeti, bugün, demokratik bir hukuk devleti olarak, kalkınma, ilerleme ve modernleşme yolunda çok önemli mesafeler kat etmiş ve modern dünyanın saygın ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bölgesel ve küresel önemi her geçen gün daha da belirginleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin, sahip olduğu demokrasi kültürü, hukuk devleti kimliği, gücü ve birikimi sayesinde 21'inci yüzyıla damgasını vuracağına bütün kalbimle inanıyorum.

Lozan Barış Antlaşması'nın 94. yıl dönümü vesilesiyle bütün vatandaşlarıma selam ve muhabbetlerimi sunuyorum” ifadelerini kullandı.

Halk Fırkası'nın Kuruluş Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa 7 Aralık 1922'de, Ankara'da verdiği bir basın demecinde, barıştan sonra Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararını açıklamıştı. Ocak 1923'te ise İzmir'te basınla ve halkla yaptığı görüşmelerde, kurulacak partinin tüm halkın çıkarını gözetecek kapsayıcı bir parti olacağını bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 1923 başındaki yurt gezileri ve nutuklarında da, meclisi feshederek yeni bir meclis toplama ve düşündüğü inkılapları yeni meclisle yapma niyetini de ifade etti.

Kamuoyuna yönelik bu hazırlıklardan sonra, 8 Nisan 1923'te, meclisteki Birinci Grup'un bir fırkaya dönüştürülerek Halk Fırkası'nın kurulacağı açıklandı. Kurulacak fırkanın ilkeleri Dokuz Umde bildirisiyle yayınlandı. Bildiride yer alan birinci ilkeyle milli egemenliğe bağlılık vurgulandı. İkinci ilkede ise saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemeyeceği yer aldı. Takip eden ilkelere sırasıyla iç güvenlik ve asayişin sağlanması, mahkemelerin hızlı işlemesi, alınacak ekonomik ve toplumsal önlemlerin neler olacağı, zorunlu askerlik süresinin kısıtlanması, yedek subaylara, malul gazilere, emekli, dul ve yetimlere yardım edilmesi, bürokrasinin düzeltilmesi ve son olarak bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması vurgulandı. Halk Fırkası'nın kuruluşu Dokuz Umde'nin yayınlanmasından yaklaşık beş ay sonra, 23 Ekim 1923'te gerçekleşti.

Seçimler ve Muhalefetin Tasfiyesi

Dokuz Umde'nin yayınlanmasından birkaç gün önce, meclis çok önemli bir olayla sarsıldı. Lozan görüşmeleri sürerken Tan gazetesinin sahibi ve İkinci Grup'un etkili isimlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey önce kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te de cesedi bulunmuştu. Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılınca, Topal Osman kendisini yakalamak üzere gelenlerle girdiği çatışmada öldürüldü. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi mecliste son derece olumsuz bir hava yarattı. Meclisin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda, yeni seçimlerle meclisin yenilenmesine karar verildi. Meclisin seçime gideceği karara bağlanınca yeni bir seçim kanunu düzenlendi. Yapılan yeni düzenlemeler arasında, seçmen yaşınının 25'ten 18'e indirilmesi ve oy verebilmek için vergi ödeme koşulunun kaldırılması yer aldı.

Birinci Meclis 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak dağıldı. Birinci Grup, adaylarını belirlemek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başladı. İkinci Grup ise seçime katılmama kararı aldı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları engellendi. Bu koşullar altında seçime yalnızca Birinci Grup örgütlü bir güç olarak katıldı. Seçim merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının başarısıyla sonuçlandı. İkinci Grup üyeleri seçime katılmadıkları için hiçbiri yeni meclise giremedi. 11 Ağustos'ta ilk toplantısını yapan meclis büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde seçilen milletvekilleriyle çalışmalarını 1927'ye kadar sürdürdü. İkinci Grup muhalefetinin tasfiye edilmesine rağmen meclis, kendi içinde yeni bir muhalefet hareketi doğurarak 1925 yılı ortalarına kadar canlı bir tartışma ortamına sahip oldu.

Öğrenme Çıktısı

5 Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı, 1923 seçimleri ve meclis içi muhalefetin tasfiyesi süreçlerini açıklayabilme

Araştır 5

Lozan görüşmelerine hangi devletler katılmıştır?

İlişkilendir

Lozan Barış Antlaşmasınının maddelerini günümüzde de devam eden tartışmalar ile ilişkilendirerek yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

Dokuz Umde bildirisinde hangi konulara yer verilmiştir?

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

1

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunu, Meşrutiyet'in ilanını ve çoğulcu siyasal yaşamın kuruluşunu özetleyebilme

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'in İlanı

II. Abdülhamit 1878'de Osmanlı Mebusan Meclisi'ni kapattıktan ve anayasayı askıya aldıktan sonra, imparatorluğun kurtuluşunu meşruti bir düzende gören çeşitli gruplar ülke içinde ve Avrupa kentlerinde örgütlendiler. Bu örgütlerden biri olan Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1906 yılında Selanik'te Talat Bey ve arkadaşları tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleşti. Kozmopolit bir nüfusa sahip olan Selanik şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret, kültür ve eğitim merkezlerinden biriydi. İTC'nin çekirdek kadrolarını oluşturan Müslüman Türk kökenli memur ve askerler buradaki modern eğitim kurumlarında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. Makedonya bölgesi aynı zamanda Balkan milliyetçiliklerinin merkeziydi. İTC, bölgede yükselen milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hisseden Müslüman Türk topluluklarla 2. ve 3. Ordu birlikleri arasında yayıldı. Rusya ve İngiltere arasında Makedonya'nın geleceğine ilişkin yapılan görüşmelerden telaşa düşen İTC kadroları Makedonya dağlarına çıkarak isyanı başlattılar. İsyanı bastıramayan II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe soktu ve ülke hemen ardından seçim hazırlıklarına başladı.

Hürriyet, Adalet, Eşitlik ve Kardeşlik sloganları ile ilan edilen Meşrutiyet'in ilk seçimleri 1908 yılında yapıldı. Bu seçimler Türkiye'deki ilk çok partili seçimler olarak tarihe geçti. Ancak yeni kurulan anayasal parlamenter düzen 1909'da 31 Mart İsyanı'yla sarsıldı. Ahrar Fırkası'nın sertleşen muhalefetine ardından, alt kademe ulema ve medrese öğrencilerinin başlattığı isyan, Hareket Ordusu tarafından bastırıldı ve II. Abdülhamit tahttan indirildi. 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra ülkede yeniden başlayan çoğulcu siyasal hayat, 1913 yılına kadar sürdü.

2

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti iktidarının kuruluşunu ve Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişin nedenlerini açıklayabilme

İttihat ve Terakki'nin Tek Parti İktidarı ve İmparatorluğun Sonu

Balkan Savaşları'nın yol açtığı büyük toprak kayıpları İTC'ye mutlak iktidarını kurma şansı verdi. 23 Ocak 1913'te gerçekleşen Babıâli Baskını'ndan sonra İTC, iç siyaseti tekeline aldı. I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar altında rejimin otoriter niteliği güçlendi. İTC bu yıllarda çoğulculuktan otoriter yönetime, Osmanlıcılıktan da Türkçülüğe savruldu. Osmanlılık ideolojisi, Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm unsurları Osmanlı vatani ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsü güden bir ideolojeydi. Ancak Balkanların kaybıyla beraber Osmanlılık işlevini yitirdi. Bundan böyle Anadolu, imparatorluğun yeni iktisadi ve beşeri merkezi oldu. Tüm bu gelişmeler Müslüman-Türk kimliğine dayalı Türkçülük ideolojisinin güçlenmesine yol açtı. Türkçülüğü sistematik bir fikir akımı olarak geliştiren Gökalp'in önerdiği Türk milliyetçiliği, ortak kültürel değerler, ortak dil ve alışkanlıklara dayalı kültürel bir milliyetçilikti. İTC mensuplarını ise ortak bir ideolojik programdan çok bir dizi ortak tavır bir araya getiriyordu. Bu tavırlar devlet merkezli bakış, milliyetçilik, pozitivizm, eğitim yoluyla toplumu dönüştürme inancı, düzen içinde değişim arzusu ve eylemciliktir. Çoğu İttihatçı için II. Meşrutiyet döneminin önde gelen akımları, dönemin siyasal ihtiyaçlarına göre çeşitli biçimlerde sentezlenebilecek ideolojilerdi. I. Dünya Savaşı yenilgiyle bitmesine rağmen, İttihatçılar bu dönemde bir dizi radikal reformla toplumsal yaşamın, laik ve milliyetçi bir çizgide dönüşmesinin zeminini hazırladılar. II. Meşrutiyet dönemi siyasal gelişmeleri ve fikir akımlarıyla "Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı" oldu.

3

Milli Mücadele döneminde yerel direnişlerin örgütlenmesini, Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesini ve direnişin merkezileşmesini değerlendirebilme

Yerel Direniş Hareketlerinin Örgütlenmesi ve Merkezileşme (1918–1920)

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin İtilaf Devletleri tarafından işgali yerel direniş örgütlerini doğurdu. İşgallere karşı İstanbul'un direniş göstermemesi işgal edilen ve işgal tehdidi altında bulunan Batı Anadolu ve Doğu vilayetlerinde yerel MHC'lerin devletten bağımsız olarak örgütlenmesine yol açtı. Özellikle Ege'deki MHC'ler, İttihatçıların kurtuluş stratejileri için uygun bir bölgesel taban yarattı. Direnişi kişisel kurtuluş, ülkenin kurtuluşu ve iktidara geliş için yegane yol gören İttihatçılar, direnişi kendi isimlerini gizleyerek örgütlediler. Amaçları hareket başarıya ulaştıktan sonra kendi isimleriyle yeniden iktidara gelmekti. Karakol Cemiyeti İttihatçılar adına iktidar mücadelesini sürdürdü.

Başından beri bir cumhuriyet kurma fikriyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak merkezi bir direniş hareketiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş stratejisinin başarılı olması için eş zamanlı olarak, içerde iktidar mücadelesini kazanıp direnişi kendi liderliği altında merkezileştirmesi ve işgal güçlerini yenmesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, Anadolu'ya yayılmış direniş gruplarını kapsayacak türden herhangi bir örgütü yoktu. Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açtı. Sivas Kongresi'nde A-RMHC'nin kurulması ile MHC'lerin merkezileşmesi adına önemli bir adım atıldı. Mustafa Kemal Paşa ve çevresi ve Karakol Cemiyeti'nin güçlü bir iktidar talebinin olması, güçlerini aynı bölgesel hareketlere dayandırmaya çalışması ve bu hareketleri kendi liderlikleri altında merkezileştirme gayretleri önemli bir rekabete yol açtı. 1920 yılında İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasıyla Karakol Cemiyeti tasfiye oldu. Başlangıçta A-RMHC'ne bağlanmak istemeyen bağımsız MHC'ler de TBMM'nin kuruluşuyla ve Yunan ordusunun işgali derinleştirmesiyle beraber A-RMHC'ne bağlandılar.

4

Birinci Meclis'te rejimin temellerini atan yasama faaliyetlerini ve meclis içindeki iktidar muhalefet ilişkilerini ifade edebilme

Birinci Meclis ve İktidar-Muhalefet İlişkileri

23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Meclis, bir dizi yasama faaliyetiyle yeni rejimin temellerini attı. Birinci Meclis'te, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin meclisin elinde toplandığı, meclis üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir idare biçimi benimsendi. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise rejimin temellerini halk egemenliği ve meclis üstünlüğü üzerinden tanımlayan ilk anayasa oldu. 1921 Anayasası'nın özgün yanlarından biri de yerel yönetimlere sağladığı geniş özerkliktir.

Birinci Meclis'i önemli kılan bir diğer özelliği de milli mücadele sürecini, çoğulcu ve demokratik bir tartışma ortamı içinde yönetmesidir. Bu dönemde Meclis'te bir dizi grup faaliyet gösterdi. Bu gruplardan en etkin olanları Birinci Grup ve İkinci Grup olarak adlandırılan gruplardır. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Birinci Grup karşısında muhalefet eden mebuslar İstiklal Mahkemeleri ve Başkumandanlık yetkilerini düzenleyen bir dizi kanunu ve uygulamayı eleştirdiler. Temmuz 1922'de muhalif milletvekillerinin örgütlenmesiyle İkinci Grup kuruldu. İkinci Grup'un eleştirileri Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olmaktan çok, elinde toplanan olağanüstü yetkilerin meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyeceği endişesinden kaynaklanıyordu. İkinci Grup bu doğrultuda Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanunların değiştirilmesi ve kişisel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına yönelik muhalefet yaptı ve söz konusu kanunların değiştirilmesinde başarılı oldu.

5

Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı, 1923 seçimleri ve meclis içi muhalefetin tasfiyesi süreçlerini açıklayabilme

Lozan Barış Görüşmeleri ve 1923 Seçimleri

Türk ordusu, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunu yenerek Anadolu'nun işgaline son verdi. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması sonrasında, Türkiye ve İtilaf Devletleri'nin katıldığı Lozan Konferansı, 22 Kasım'da başladı. Konferansın ilk aşamasında bazı konular anlaşmayla sonuçlanırken ihtilaflı konular konferansın 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci aşamasında çözüldü. 24 Temmuzda sona eren Lozan Konferansı Türk-Yunan sınırı, Ege adaları, azınlık hakları, kapitülasyonlar, Boğazların statüsü, nüfus mübadelesi gibi bir dizi sorunu çözüme kavuşturdu. Birinci Meclis'in 6 Nisan'da dağılmasından sonra yeni seçimlere gidildi. İttihatçılar ve İkinci Grup üyeleri seçime girmediği için yeni kurulan meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde seçilen milletvekillerinden oluştu. İlk toplantısını 11 Ağustos'ta yapan yeni meclis Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Böylece Türkiye'de siyasal yaşam yeni bir evreye girdi.

1 İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi kentinde kurulmuştur?

- A. Beyrut
- B. Erzurum
- C. Selanik
- D. İstanbul
- E. Resne

2 Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet'in sloganları arasında **yer almaz**?

- A. Müsavat (Eşitlik)
- B. Uhuvvet (kardeşlik)
- C. Hürriyet
- D. Adalet
- E. Şeriat

3 İTC'ye muhalif parti ve grupların 21 Kasım 1911'de kurduğu siyasal partinin ismi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
- B. Ahrar Fırkası
- C. Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti
- D. Hürriyet ve İtilaf Fırkası
- E. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

4 Balkan Savaşları aşağıdaki ideolojilerin hangisinin yükselmesine yol açtı?

- A. Türkçülük
- B. İslamcılık
- C. Osmanlıcılık
- D. Batıcılık
- E. Sosyalizm

5 Aşağıdaki örgütlerden hangisi Milli Mücadele yıllarında İTC adına iktidar mücadelesini yürüttü?

- A. Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti
- B. Karakol Cemiyeti
- C. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
- D. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
- E. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

6 Mustafa Kemal Paşa'ya Milli Mücadele yıllarında önderlik yolunu açan kongre aşağıdakilerden hangisidir?

- A. I. Edirne Kongresi,
- B. I. Nazilli Kongresi,
- C. Sivas Kongresi
- D. Erzurum Kongresi
- E. II. Balıkesir Kongresi

7 Son Osmanlı Mebusan Meclisi hangi olayla faaliyetlerini sürdürmesinin olanaksız olduğuna karar vererek dağıldı?

- A. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali
- B. Kütahya-Eskişehir muharebeleri
- C. İstanbul'un resmen işgali ve kent yönetimine el konulması
- D. Sivas Heyet-i Temsilîyesi ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında Amasya görüşmesi
- E. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması

8 İstiklal Mahkemeleri aşağıdaki kanunlardan hangisiyle kurulmuştur?

- A. Teşkilat-ı Esasiye kanunu
- B. Firariler Hakkında Kanun
- C. İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun
- D. Hıyanet-i vataniye kanunu
- E. Nisab-ı Müzakere Kanunu

9 Aşağıdaki konulardan hangisi Birinci Meclis'te Birinci Grup'la İkinci Grup arasında tartışma konusu **olmamıştır**?

- A. Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı
- B. Aday gösterme yöntemi
- C. Başkumandanlık Kanunu
- D. Saltanatın kaldırılması
- E. İstiklal Mahkemeleri

10 Lozan görüşmelerinin ilk bölümünde aşağıdaki sorunlardan hangisinde anlaşmaya varıldı?

- A. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi
- B. Osmanlı Borçları
- C. Musul sorunu
- D. Kapitülasyonlar
- E. Azınlık hakları

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

1. C

Yanıtınız yanlış ise "II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. E

Yanıtınız yanlış ise "Hürriyetin İlanı ve Seçimler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. D

Yanıtınız yanlış ise "1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. A

Yanıtınız yanlış ise "Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. B

Yanıtınız yanlış ise "Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. D

Yanıtınız yanlış ise "Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezileşmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise "Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. B

Yanıtınız yanlış ise "TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise "İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri" ve "Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. A

Yanıtınız yanlış ise "Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

İTC'nin doğduğu Selanik şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret, kültür ve eğitim merkezlerinden biriydi. Şehir, aynı zamanda, Yahudi, Rum, Bulgar ve Türklere oluşan kozmopolit bir nüfusa sahipti. İTC'nin çekirdek kadroları buradaki modern eğitim kurumlarında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. Makedonya bölgesi aynı zamanda Balkan milliyetçiliklerinin merkeziydi. Bölgede yaşayan Müslüman Türk topluluklarının milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hissetmeleri, İTC'nin Makedonya'da örgütlenmesini hızlandırdı. İTC üyesi subayların milliyetçilikleri, Balkan milliyetçi çetelerine karşı verdikleri mücadele içinde bilendi. İTC'nin çekirdeğini oluşturan 2. ve 3. Ordu birlikleri Makedonya'daki jandarma teşkilatına dahil edilen Avrupalı subayların refah düzeyi ve davranışlarından dolayı onurları kırılmış hissediyorlardı. Ayrıca Makedonya, imparatorluğun en fazla kaybedilme riski taşıyan bölgelerinden biriydi. Tüm bu koşullar İTC'nin Makedonya'da hızla örgütlenmesine yol açtı.

Araştır 2

Babıâli baskını, 1908-1913 arasında süre giden görece çoğulcu ve demokratik siyasal yaşamı sonlandırarak İTC'nin mutlak iktidarını başlattı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir destekçisi tarafından öldürülmesi İTC'ye muhalifleri tasfiye etme şansı verdi. Muhalefetin sindirilmesinden sonra İTC iç siyaseti tümüyle tekeline aldı. Enver, Talat ve Cemal Paşaların kabineye girmesiyle İTC, ilk defa hükümeti içerdikten yönetmeye başladı. 1914 genel seçimleriyle bütün üyeleri İttihatçılardan oluşan Mebusan Meclisi'nin Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar altında etkisizleştirilmesiyle, rejimin otoriter niteliği güçlendi.

Kaynakça

- Alkan, Mehmet Ö. (Haz.) (2010). **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet**, İstanbul.
- Suavi, Aydın (2001). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", Mehmet Ö. Alkan (Haz.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, s.117-128.
- Demirel, Ahmet (1994). **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1998). "Yumağı Bir Başka Uçtan Başlayarak Çözmek ya da Ege'de Direnişin Önemi Üzerine", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar:1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs, Ankara**, İstanbul, s.320-335.
- Toprak, Zafer (2002). "Cihan Harbinin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih**, No. 104, s. 44-51.
- Tunçay, Mete (1999). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2007). **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (1987). **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2009). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul.

Bölüm 2

Tek Partili Dönem (1923-1946)

öğrenme çıktıları

Atatürk Dönemindeki Siyasal Gelişmeler

- 1 1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde yaşanan siyasi olayları açıklayabilme

İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş

- 2 İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan önemli iç ve dış siyasi olayları ve çok partili siyasal yaşama geçiş sürecini özetleyebilme

Seçimler ve Reformlar

- 3 1923-1946 yılları arasında yapılan seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan radikal reformları açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Halk Fırkası • Takrir-i Sükûn Kanunu • İstiklal Mahkemeleri • İzmir Suikastı
• Atatürk İnkılapları • Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası • Serbest Cumhuriyet Fırkası
• Parti-Devlet Bütünleşmesi • Demokrat Part

Atatürk

GİRİŞ

Kitabımızın “Tek Partili Dönem (1923-1946)” başlıklı bu bölümünde öncelikle 1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden Atatürk’ün vefatına kadar olan dönemde yaşanan siyasi olaylar açıklanmaktadır. Bunun akabinde ise İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan önemli iç ve dış siyasal gelişmeler ile çok partili siyasal yaşama geçiş süreci incelenmektedir. Son olarak da tek partili dönemde gerçekleştirilen seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan reformlar üzerinde durulmaktadır.

ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER

Halk Fırkasının Kuruluşu

Birinci Meclis döneminin sonlarına doğru 7 Aralık 1922’de, Mustafa Kemal Paşa Ankara basınına verdiği bir demeçte, barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa seçimden sonra kuracağı Halk Fırkası’nın dayandığı anlayışı 16-17 Ocak 1923’te İzmit’te İstanbul basınının temsilcileriyle yaptığı görüşme sırasında açıkça ifade etmiştir: “Ben Halk Fırkası adı altında bir parti kuracağım dediğim zaman zannolunmasın ki milletin çeşitli sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatlerini veya refahını sağlamaya dayanan bir gaye takip edeceğim ve çeşitli sınıfların çıkarlarını düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Partinin programı bütün milletin refah ve saadetini sağlamaya dayanacaktır”.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak’ta İzmit’te halkla doğrudan yaptığı görüşmede, ülkedeki sınıfları tek tek ele alarak Halk Fırkası’nın kuruluşuna temel oluşturan bu anlayışı daha ayrıntılı olarak ifade etmiştir. Bu konuşmasında ortaya koyduğu görüşler ve izlediği mantık zinciri şöyle özetlenebilir:

1. Parti iktisat amacına dayanarak kurulur, aksi menfaat, çapulcu partisidir.
2. Kurulacak parti bütün milletin çıkarını temsil edecektir.
3. Toplumun çoğunluğunu halkın içinde olan köylüler oluşturur ve parti onların çıkarını gözetecektir. Bunların karşısında olduğu düşünülebilecek olan çiftlik ve arazi sahiplerinin sayısı azdır ve onların çiftliklerini imha

edip, arazisini bölmek yerine, köylünün toprakların genişletilmesi daha doğrudur.

4. Köylünün çıkarı savunulursa sanayiyle uğraşanları ihlal edilmiş olmaz çünkü bunlar birbirlerine lazımdır ve onların da hakkını vermek gerekir.
5. Kasabalardaki orta tüccar da köylü ve halka gereklidir. İmha edilemez, zarara uğratılmaz. Daha çok zenginleştirmelidir.
6. Büyük tüccar ve büyük sermaye sahiplerinin sayıları çok azdır. Bunlara hücum etmenin gereği yoktur. Bunlar daha çok zengin edilmelidir ki banka, fabrika, şimendifer, şirket, sanayi kurumları yaparak ülkeyi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarsınlar.
7. İşçilerin de sayısı çok azdır, kendi partilerini kursalar bu parti güçsüz olacaktır ve kendi başına çıkarlarını koruması imkânsızdır. İşçinin köylüden farkı yoktur ve ülke için gereklidir. Özellikle ileride sanayi kuruluşlarının sayısı artınca oralarda bunlar çalışacaklardır.
8. Ülkede bunlardan başka sınıf yoktur. Ulema ve aydınlar kendi çıkarını düşünen bir sınıf olamaz. Kendi partisini kurup mecliste kendi çıkarı için temsil etmeye kalkışsalar, çıkarlarını koruyamazlar. Onların görevi halkı aydınlatmaktır.
9. O halde kapsayıcı bir Halk Fırkası olmalıdır ve bu parti birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olan tüm halkın çıkarını gözetmelidir.

Mustafa Kemal Paşa, nihayet, 8 Nisan 1923’te de, Halk Fırkası’nın, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin (A-RMHC) bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağını açıkladı ve partinin ilkelerini oluşturan Dokuz Umde bildirisini yayınladı.

✓ Dokuz Umde

Birinci ilkede ulusal egemenliğe bağlılık, ikinci ilkede saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemeyeceği, üçüncü ilkede iç güvenlik ve asayişin sağlanması, dördüncü ilkede mahkemelerin hızlı işlemesi, beşinci ilkede alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler, altıncı ilkede zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, yedinci ilkede yedek subaylara, malul gazilere, emekli, dul ve yetimlere yardım edilmesi, sekizinci ilkede bürokrasinin düzeltilmesi ve dokuzuncu ilkede bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması vurgulandı.

Halk Fırkası adaylarının mutlak zaferiyle sonuçlanan 1923 seçimlerinden sonra 9 Eylül 1923'te partinin tüzüğü kabul edildi, 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa partinin genel başkanlığına seçildi. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanlığına seçilince 19 Kasım 1923'te İsmet (İnönü) Paşa'yı Halk Fırkası Reis Vekilliğine atadı. İsmet Paşa bir gün sonra A-RMHC şubelerine bir genelge gönderdi ve bu genelgeyle A-RMHC şubelerinin Halk Fırkası'na katıldığını ilan etti.

Cumhuriyetin İlânı

Birinci TBMM bir yandan Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırırken, bir yandan da birbiri ardına yaptığı yasal düzenlemelerle yeni rejimin temellerini atmıştı. Özellikle 1921 Anayasası'nın egemenliği kayıtsız şartsız millete veren birinci maddesi, adını açıkça telaffuz etmese de cumhuriyetin habercisiydi. Birinci Meclis 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak tarihe karışırken, cumhuriyeti resmen ilân etme görevini ilk kez 11 Ağustos 1923'te bir araya gelen ikinci meclis üstlendi.

Mustafa Kemal Paşa 22 Eylül 1923'te *Wiener Neue Freie Presse* muhabirine bir demeç vererek cumhuriyet kelimesini ilk defa kamuoyu önünde açıkça dile getirdi. Bu demecinde, 1921 Anayasası'nın ilk iki maddesini hatırlattıktan sonra "bu iki maddeyi bir kelimedede hulâsa etmek kabildir: Cumhuriyet" diyerek cumhuriyetin resmen ilânı sürecini başlattı. Eylül ayı sonlarından itibaren cumhuriyet konusu basında yoğun olarak tartışmaya açıldı. Artık cumhuriyetin ilânı için uygun bir ortamın oluşması bekleniyordu.

Ekim ayının son haftası içinde yaşanan olaylar bu uygun ortamı sağladı: 23 Ekim'de İkinci Ordu Müfettişliği görevine atanmak isteyen Ali Fuat Paşa'nın TBMM İkinci Başkanlığından, Dâhiliye Vekâleti görevini de yürüten Ali Fethi Bey'in bu görevinden istifası yeni bir siyasi buhran başlattı. Halk Fırkası Meclis Grubu Mustafa Kemal Paşa'nın denetimi altındaki parti yönetiminin gösterdiği adayları desteklemedi ve Meclis İkinci Başkanlığına daha önce İsmet Paşa ile düştüğü anlaşmazlık sonucunda Vekiller Heyeti Reisliğinden ayrılmış olan Rauf Bey seçildi. Partinin Meclis Grubunun bu tavrı üzerine Vekiller Heyeti 25 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı ve vekillerin tümünün istifası ve yeni seçilecek Vekiller

Heyeti'nde hiçbirinin görev almaması kararlaştırıldı. 27 Ekim'de vekillerin istifası mecliste okunduktan sonra yeni bir vekiller heyeti oluşturma çalışmalarına başlandı. Bununla birlikte oluşturulan listeler üzerinde bir görüş birliği sağlanamıyor, vekiller heyetinin oluşturulamaması ise buhranı daha da derinleştiriyordu.

Bu ortam içinde 28 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa yakın çalışma arkadaşlarını Çankaya'da akşam yemeğine davet etti ve yemek sırasında beklenen açıklamayı yaptı: "Yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz!" Yemek sonrasında Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar cumhuriyetin ilânını sağlayacak anayasa değişikliği önerisi üzerinde çalıştılar ve anayasanın birinci maddesine "Türkiye devletinin şekli hükümeti cumhuriyettir" maddesinin eklenmesi konusunda görüş birliğine vardılar.

29 Ekim'de Halk Fırkası Meclis grubu toplanarak Mustafa Kemal Paşa'yı heyet-i vekile sorununu çözmekle görevlendirdi. Mustafa Kemal Paşa konunun daha geniş kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak, asıl sorunun anayasadan kaynaklandığını, vekillerin tek tek meclis tarafından seçilmesinin heyet-i vekile içinde arzulanan görüş birliğini sağlayamadığını belirtti ve cumhuriyetin ilânına yönelik anayasa değişikliklerini içeren önergesini açıkladı. Önce Halk Fırkası Meclis Grubu, ardından TBMM Genel Kurulu anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesini benimsedi ve cumhuriyet resmen ilân edildi.

Anayasanın birinci maddesinde yapılan değişikliklerle Türkiye devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu vurgulandı. İkinci maddede yapılan değişiklikteyse Türkiye devletinin dininin İslam, resmi dilinin Türkçe olduğu belirtildi.

Aynı gün yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa toplantıda hazır bulunan 158 milletvekilinin oybirliğiyle Cumhurbaşkanı seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Başvekilliğe atadığı İsmet Paşa da kısa sürede kabinesini oluşturdu ve 30 Ekim'de meclisten güvenoyu alınca bir hafta süren heyet-i vekile buhranı da sona erdi.

İstanbul basınında cumhuriyetin ilanından sonra halifenin konumundaki belirsizliği vurgulayan yazılar çıkınca 8 Aralık'ta İstanbul'a bir istiklal mahkemesi gönderildi. Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in başkanlığındaki mahkeme heyeti 30 Ocak 1924'e kadar süren kısa faaliyetleri sırasında İstanbul basınına ciddi bir gözdağı verdi.

Halifeliğin Kaldırılması

1 Kasım 1922'de TBMM kararıyla Osmanlı padişahlarının öteden beri ellerinde bulundurdukları saltanat ve halifelik makamları birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştı. Bu kararın ardından meclis, 18 Kasım 1922'de, Şehzade Abdülmecid Efendi'yi halife seçmişti. Abdülmecid Efendi'nin siyasi yetkilere sahip olmadan elinde bulundurduğu halifeliği 16 ay kadar sürdü ve 3 Mart 1924'te halifelik makamı da kaldırıldı.

1924 Şubatı'nın son haftasında Meclis'te yapılan 1924 yılı mali bütçe görüşmeleri sırasında halifelik konusu gündeme geldi. Halifeye ait ödenek ve giderler ele alınırken, Yusuf Akçura "bu bütçedeki, halifeliğe ödenek veren bölüm, bizim esaslarımıza, cumhuriyetimizin temelinde tamamen aykırıdır" dedi. Vasıf Çınar ise sözlerini çok daha açık bir biçimde söyledi: "Sultanlığı yıktık, fakat saltanatın timsali olan saray bütün ihtişam ve debdebesi ile duruyor ve yaşıyor. Yarın bizi yıkmak için hazır bekleyen bu müesseseyi, kendimiz, gene biz yaşıyoruz. Zaten elinde cismani bir kuvveti bulunmayan, herhangi bir hücum seli karşısında sarayına kapanmaktan başka elinden bir şey gelmeyen halifenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin aziz sinesinde bulunuşunun manası var mıdır?"

Çok geçmeden, 2 Mart 1924'te toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu sorunu bu kez kendi içinde tartıştı. Halifelik kurumunun kaldırılması önerisi parti grubu içinde bazı tartışmalara yol açtı. Radikal fikirli cumhuriyet rejimi içinde halifeliğin yeri olmadığını savunurlarken, bazı milletvekilleri bu kurumun Türkiye için gerekli olduğunu ve böyle bir karar alınması halinde bunun İslam dünyasına üzüp, İngiltere'yi sevindireceğini belirttiler.

Ertesi gün konu meclis gündemine getirildi. Hükümetin konuyla ilgili görüşünü açıklayan Başbakan İsmet Paşa, halifeliğin, iç ve dış politika açısından Türkiye'ye hiçbir yararı olmadığını ve bu kurumun kaldırılmasıyla din hükümlerinin korunması ve tamamen yerine getirilmesinde bir eksiklik olmayacağını söyledi. İsmet Paşa Kurtuluş Savaşı sırasında halifelik makamının Anadolu davasını desteklemediğini, aksine bütün nüfuzunu kullanarak bu davanın aleyhine hareket ettiğini de sözlerine ekledi.

Tartışmalardan sonra, meclis, "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair" 431 sayılı yasayı kabul etti. Yasada halifeliğin hükümet

ve cumhuriyet kavramlarının özünde bulunduğu vurgulanıp, halifelik makamının kaldırıldığı ve halifenin "hal" edildiği belirtildi. Halife Abdülmecid, bu yasaya dayanılarak aynı günün gecesi yurtdışına çıkartıldı.

3 Mart görüşmeleri sırasında meclis konuyla ilgili iki kanun daha kabul etti. Bunlardan birincisi ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ile Vakıflar Umum Müdürlüğü örgütleri kuruldu. Kabul edilen ikinci yasa ise "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" idi. Ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Maarif Vekâleti de kısa bir süre sonra bütün medreseleri kapattı. Önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olarak şer'i işlere bakan mahkemeler de 8 Nisan'da kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adliye Vekâleti'nin nizamı mahkemelerine devredildi.

20 Nisan 1924'te de yeni anayasa kabul edildi. Anayasada, 1921 anayasasında olduğu gibi, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmiş (madde 3) ve egemenliği millet adına kullanma hakkı milletin tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'ye verilmiştir (madde 4). Yine, yasama organının üstünlüğüne dayanan bir sistem kurulmuş ve kuvvetler birliği ilkesinden hareket ederek yasamanın yanı sıra yürütme gücü de TBMM'ye verilmiştir (madde 5). Bununla birlikte yedinci maddede meclisin yürütme erkini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir bakanlar kurulu eliyle kullanacağını belirtilmesi, yeni sistemde, 1921 anayasasındaki katı güçler birliği ilkesinin belli ölçüde yumuşatıldığının göstergesidir. TBMM'nin sahip olduğu yürütme yetkisinin kullanımını cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna bırakan anayasaya göre yasama yetkisini meclisin bizzat kullanması gerekmektedir ve bu yetkinin herhangi bir şekilde başka bir organa devri söz konusu değildir ve meclisin hükümeti her zaman denetleyip düşürme yetkisi vardır (madde 6 ve 7). Yürütme yetkisinin kullanımında, cumhurbaşkanına siyasal açıdan sorumsuzluk tanınması, ona karşı-imza yetkisi verilmesi ve hükümetin kuruluşu yöntemi ve ortaklaşa sorumluluğu açısından parlamenter esasların benimsenmesi bir ölçüde güçler ayrılığına doğru atılmış adımlar sayılabilir (madde 39, 41, 44 ve 46). Bu açıdan bakıldığında 1924 anayasasının öngördüğü sistem, güçler birliği ile güçler ayrılığı arasında bir karma sistem olarak nitelendirilebilir.

Anayasada yargı yetkisi, bunu millet adına ve kanuna göre kullanacak olan bağımsız mahkemelere verilmiş ve hâkimlerin görevlerinde bağımsız olacakları ilkesi benimsenmiştir (madde 8 ve 54). Ama anayasada, yargı bağımsızlığının en önemli göstergelerinden biri olan hâkim güvencesi tam değildir. Örneğin 55. maddede hâkimlerin kanunda gösterilen usul ve hallerde azledilebilecekleri, 56. maddede de hâkimlerin hukuki statü ve özlük haklarının kanunla düzeltilebileceği belirtilmektedir. Bu durum, hükümetin, siyasi mülahazalarla ve çoğunluğunu elinde bulundurduğu yasama organı kanalıyla yargıya müdahale edebilmesinin önünü açmıştır.

Anayasanın 68 ile 88. maddeleri arasında temel hak ve özgürlükler, tam bir liberal anlayışla sayılmıştır. “*Türklerin kamu hakları*” başlığını taşıyan bu bölümde kişi dokunulmazlığı, can ve ırz dokunulmazlığı, mal dokunulmazlığı, kanun önünde eşitlik, keyfi yakalama ve tutuklama yasağı, işkence, angarya ve eziyet yasağı, konut dokunulmazlığı, yazışmaların dokunulmazlığı ile kişi, vicdan, din, basın, düşünce, söz, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplanma, dernek kurma, şirket kurma, eğitim, mahkemelerde hak arama özgürlükleri birer birer sayılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

1923 seçiminde önceden özenle belirlenmiş adayların ikinci seçmenlere onaylatılması suretiyle oluşturulmuş ikinci mecliste de, başından beri, muhalefet hiç eksik olmamıştır. Meclisin açılışından muhalefet partisinin kurulduğu 17 Kasım 1924'e kadar mecliste isim belirtme yöntemiyle yapılan 156 oylamanın sadece 27'sinde (yüzde 17) oybirliğinin sağlanmış olması, buna karşılık 129'unda (yüzde 83) karşı yönde oy kullanan veya çekimser kalanların bulunması başından beri Halk Fırkası içinde bir muhalefetin olduğunun açık bir göstergesidir. 1923'te ikisi dışında tümü Müdafaa-i Hukuk adayı olarak seçilen ve Halk Fırkası içinde yer alan milletvekillerinden bir bölümü zamanla bu partiden istifa ettiler ve istifa edenlerin bir bölümü 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) adıyla bir muhalefet partisi kurdular.

Halk Fırkası içinde başından beri süregelen huzursuzluğu tetikleyerek açığa çıkararak gelişme, 20 Ekim 1924'te, Menteşe mebusu Esat (İleri)

Efendi'nin, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Canitez) Bey'e yönelttiği ve mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmeleri sırasında görülen sorunları ve yapılan yolsuzlukları eleştiren soru önergesidir. Bakanın cevabı tatmin edici bulunmayınca soru önergesi gensoruya dönüştürüldü. Bu arada önce Kazım (Karabekir) sonra Ali Fuat (Cebesoy) Paşa askeri görevlerinden istifa ederek meclis toplantılarına katılmaya başladı. Daha önce, 19 Aralık 1923'te çıkartılan bir kanunla, askerlikle milletvekilliğinin aynı kişide birleşmeyeceği hükme bağlanmış ve askerlere, seçime katılıp milletvekili seçilebilmeleri için, seçimin ilanını izleyen on gün içinde ordudan istifa etmeleri koşulu getirilmişti (madde 1 ve 2). 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun dördüncü maddesinin istisna ettiği ordu ve kolordu komutanları ise, askeri kanunlara tabi olacaklar ve ordudaki görevlerini sürdürdükleri müddetçe meclis görüşmelerine katılamayacaklardı (madde 3). Üzerlerinde ordu müfettişliği görevi bulunan bu iki paşanın, meclis görüşmelerine katılabilmek için askeri görevlerinden istifa etmelerinin nedeni bu yasaydı. Mustafa Kemal Paşa bu istifaları bir “paşalar komplosu” olarak nitelendirdi ve komutanların milletvekilliğinden istifa ederek ordudaki görevlerini sürdürmelerini istedi. Ali Fuat ve Kazım Paşalara ek olarak Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da bu talebe uymadı, öteki komutanlar milletvekilliğinden istifa ettiler.

8 Kasım 1924'te İsmet (İnönü) Paşa hükümeti, 19 ret, 1 çekimsere karşılık 148 oyla güvenoyu aldı. Ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifalar başladı. Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler üstlenmiş komutanların önderliğinde ve önemli kişilerin katılımıyla yeni bir partinin kurulacağı iyice açığa çıkınca, 10 Kasım'da Halk Fırkası başına Cumhuriyet sözcüğünü ekleyerek adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) şeklinde değiştirdi. 17 Kasım'da Kazım (Karabekir) Paşa'nın başkanlığını, Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar) Beylerin ikinci başkanlığını, Ali Fuat Paşa'nın genel sekreterliğini yaptığı TpCF kuruldu. Partiye Halk Fırkası'ndan istifa eden 28 milletvekili ile Gümüşhane'den bağımsız seçilen Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey olmak üzere 29 toplam milletvekili katıldı.

Her ne kadar, partinin kuruluşunda, parti önderlerinin, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun bir “tek adam” yönetimine doğru yöneldiği endişeleri önemli bir etken olarak görülebilirse de, bu parti birinci meclisteki

İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak da düşünülebilir. Partinin İstanbul il örgütünün ne-redeyse tamamını, 1923 seçiminde meclis dışında kalan eski İkinci Grup mensupları oluşturması ve İkinci Grup kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in, 23 Kasım 1924 tarihli *Vakit* gazetesine verdiği demecinde yeni fırkanın eski İkinci Grup'u doğuran ihtiyacın mahsulü olduğunu belirtmesi bu iki muhalif hareket arasındaki sürekliliğin bir göstergesi sayılabilir.

TpCF'nin 58 maddelik programda ve basına açıklanan parti beyannamesinde, halk hâkimiyeti (demokrasi), hürriyetperverlik (liberalizm), umumi hürriyetler (genel özgürlükler) kavramlarına özel önem verilmiştir. 64 maddelik tüzükte de iç işleyişinde oldukça demokratik bir yapı gösteren bir parti resmi çizilmiştir.

TpCF kurulduktan 3 gün sonra Başvekil İsmet Paşa sıkıyönetim ilanını istedi. CHF grubu bu öneriyi reddedince İsmet Paşa 21 Kasım'da hükümetin istifasını açıkladı. Ertesi gün, yeni kabineyi, İsmet Paşa'ya göre daha ılımlı bir kişiliğe sahip olan ve muhtemelen CHF'den kopuşları durdurması beklenen Fethi (Okyar) Bey kurdu. Önceki hükümetten sadece üç bakanın dâhil olduğu bu hükümet, TpCF mensuplarının da desteğiyle meclisten oybirliğiyle güvenoyu aldı. Fethi Bey'in hükümeti topu topu üç buçuk ay yaşadı ama bu süre içinde CHF içindeki çalkantılar sona erdi.

Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu

13 Şubat 1925'te, günümüzde Bingöl'e bağlı bir ilçe olan Genç'in Piran köyünde patlayan silahlar, hem Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir ayaklanmayı başlattı, hem de Türkiye'nin siyasal yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı.

Şeyh Sait Ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma, eşkıya oldukları gerekçesiyle haklarında tutuklama kararı bulunan on kişinin jandarmaya teslim olmayıp, ateşle karşılık vermeleriyle başladı. Bu ilk kıvılcımın ardından ayaklanma geniş bir alana yayıldı ve ilk üç hafta boyunca ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerine karşı üstünlük sağladılar. Şeyh Sait'e bağlı kuvvetler 17 Şubat'ta Genç vilayetinin merkez kazası olan Darahini'yi basarak vali ve diğer yetkilileri tutukladılar. Şeyh Sait halkı İslam adına dinsel kökenli bir ayaklanmaya çağırın bir bildiri de yayınladı. Bazı aşiretlerin desteğini de alan Şeyh

Sait, kısa sürede Genç, Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirip Diyarbakır'a yürüdü. Bir başka grup da Varto'yu alıp Muş'a yöneldi.

Bu gelişmeler üzerine hükümet, 21 Şubat'ta Doğu illerinde sıkıyönetim ilan etti. Ama ayaklanmayı bastırmakla görevli ordu birlikleri 23 Şubat'ta ayaklanmacılar karşısında gerileyerek Diyarbakır'a çekildi. Bir gün sonra da Elazığ ayaklanmacıların eline geçti.

Şubat ayı biterken Şeyh Sait'in adamları Doğu'da geniş bir alanda üstünlük sağlamışlardı. Bu durum karşısında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Mart başında, Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in istifasını istedi. Hükümetin istifa etmesi üzerine, 3 Mart'ta başbakanlık görevi İsmet (İnönü) Paşa'ya verildi. 4 Mart'ta 23 red, 1 çekimsere karşılık 153 oyla meclisten güvenoyu alan hükümet, aynı gün Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarttı. İki yıl yürürlükte kalmak üzere çıkartılan bu yasa hükümete olağanüstü hal yetkileri tanıyordu. Hükümet, bu yasayla, huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama yetkileriyle donatıldı. Mecliste 22 redde karşılık 122 oyla kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: "İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur". (Red oylarını, hükümete güvenoyu da vermeyen TpCF mensupları vermiştir).

dikkat

4 Mart 1925'te kurulan hükümette başbakan olan İsmet Paşa başbakanlık görevini bu tarihten 1937 yılının sonlarına kadar kesintisiz olarak sürdürdü.

Aynı gün alınan bir meclis kararıyla biri merkezi Ankarada olan, öteki de ayaklanma bölgesinde görev yapacak olan iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Ayaklanma bölgesi için kurulan Şark İstiklal Mahkemesi'ne verdiği idam cezalarını uygulama yetkisi de verildi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak atılan ilk önemli adımlardan biri muhalif gazetelerin kapatılması olmuştur. Kanunun çıkmasından iki gün sonra 6 Mart'ta İstanbul'da çıkan *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Sebilürreşat* ve *Orak Çekiç* gazeteleri kapatılmış, bu gazeteleri 16 Nisan'da kapatılan *Tanin* izlemiştir. 11 Ağustos'ta *Vatan* da kapatılacaktır, ayrıca Bursa, İzmir, Mersin, Trabzon ve Adana başta olmak üzere bazı illerde yayınlanan muhalif gazeteler de bu kanuna dayanılarak kapatılmıştır.

Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken, ayaklanmacılar 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılar. Ama kentteki direnişi kıramayan Şeyh Sait ve adamları geri çekilmek zorunda kaldılar. Ayaklanma bölgesinde geniş çaplı asker yığınağı yapıldıktan sonra, ordu birlikleri 26 Mart'ta ayaklanmacılara karşı toplu saldırıya geçti. Bu saldırıyla birlikte üstünlük hükümet güçlerinin eline geçti. Nisan ayı ortalarında Şeyh Sait, Varto yakınlarında, ayaklanmacıların öteki önderlerinden Şeyh Şerif de Palu'da teslim alındı. Önderleri yakalanmasına karşın ayaklanmacılar bir süre daha direndiler ve nihayet Mayıs sonunda ayaklanma tamamen bastırıldı. Ayaklanmanın baş sorumlusu Şeyh Sait ile adamları Diyarbakır'da görev yapan Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılanması sonucunda, 28 Haziran'da ölüm cezasına çarptırıldı. Cezalar bir gün sonra yerine getirildi. Mahkeme bu karardan sonra da çoğu ayaklanmayla ilgili olarak birçok idam ve hapis cezası verdi. Böylelikle Ankara hükümeti Doğu Anadolu'daki denetimi tam anlamıyla sağladı.

Döneme damgasını vuran Takrir-i Sükûn Kanunu 4 yıl boyunca yürürlükte kalacak, ihtiyaç kalmayınca 1929'da yürürlükten kalkacaktır.

Şark İstiklal Mahkemesi: TpCF'nin Kapatılması ve Gazeteciler Davası

Şark İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri 7 Mart'ta yapılan seçimler sonucunda belirlendi. Denizli Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey mahkeme başkanlığına, Karesi Mebusu Süreyya (Özgeevren) de savcılığa getirildiler. Urfa Mebusu Ali Saip (Ursavaş) ve Kırşehir Mebusu Lütfi Müfit Beyler asil, Bozok Mebusu Avni (Doğan) Bey de yedek üyeliğe seçildiler.

Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle, TpCF'nin katibi mesulü emekli Yarbay Fethi Bey hakkında da dava açtı. Dava sonucunda Fethi Bey 5 yıl hapse

mahkûm edilirken, mahkeme, bu davaya dayanarak, 25 Mayıs'ta, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mahkemenin görev bölgesi içindeki bütün şubelerini kapatma kararı aldı. Parti programında yer alan, partinin dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğu ilkesi bu kararın başlıca gerekçesini oluşturdu. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin de baktığı bazı davalarda bu parti ile ayaklanma arasında ilişki kurulması, hükümetin, 3 Haziran'da, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, TpCF'ni tamamen kapamasına olanak verdi.

Şark İstiklal Mahkemesi 7 Haziran'da bir ara karar alarak tutum ve yazılılarıyla ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları gerekçesiyle ülkenin önde gelen bazı gazetecileri hakkında da tutuklama kararı aldı ve tutuklanan gazeteciler davalarının görülmesi için Elazığ'a gönderildiler. Dava sürerken, tutuklu gazeteciler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek affarını istediler. Mustafa Kemal Paşa da mahkeme başkanlığına bir telgraf göndererek alınacak kararda, cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını ve yazdıkları yazılardan dolayı pişmanlıklarını belirtip af dileyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağı yolunda görüş belirtti. Sonuçta, Mahkeme Eylül ayı ortalarında gazetecilerin beraatine karar verirken, sanıklardan Adana'da yayınlanan *Toksöz* gazetesinin sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, bir başka davasından ötürü Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Mahkûmiyetle sonuçlanmasa da gazeteciler davası basına gözdağı verilmesi açısından çok etkili oldu.

TpCF'nin, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak kapatılması ve muhalif basınının aynı yasanın verdiği yetkilerle tamamen susturulmasıyla Türkiye'de çok partili hayat oldukça uzun sürecek bir kesintiye uğradı.

1925 ve 1926 yıllarında da faaliyetini sürdüren Şark İstiklal Mahkemesi'nin çalışmalarına 7 Mart 1927'de son verildi.

İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu

1926 yılının Haziran ayı ortalarında Türkiye müthiş bir haberle çalkalandı: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, İzmir'de suikast düzenlemeyi planlayan bir çete ortaya çıkartılmış ve çete üyelerinden birinin yaptığı ihbar sonucunda sorumlular tutuklanmıştı. Suikastı planlayan çete, eski Lazistan Mebusu Ziya Hürşit'in yönlendirdiği

Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip ve Giritli Şevki adlı bir grup kiralık katilden oluşuyordu.

7 Mayıs'ta Güney ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa, açıklanan programa göre, 15 Haziran'da İzmir'e gelecek ve suikast Kemeraltı semtinde gerçekleştirilecekti. Ama 14 Haziran'da Bursa'ya varan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gelişini beklenmedik bir biçimde bir gün erteledi. Programın değişmesi üzerine, çete üyelerinden Sarı Efe Edip suikast girişiminin sonucunu beklemeden 15 Haziran'da aniden İzmir'den ayrıldı. Sarı Efe Edip'in İzmir'den ayrılmasından şüphelenen ve kendisine suikast sonrasında çete üyelerini motorla Sakız adasına kaçırma görevi verilen motorcu Giritli Şevki de, kendisini kurtarmak için, yapılan suikast planını 15 Haziran günü İzmir vilayet yetkililerine ihbar etti. Cumhurbaşkanı'nın İzmir'e gelişini bir gün ertelemesi üzerine suikast planı bozulmuş ve Cumhurbaşkanı İzmir'e gelmeden çete üyelerinin tümü silahlarıyla birlikte ele geçirilmişti.

16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa halkın sevgi gösterisiyle karşılandı ve halka hitap ederek şu ünlü sözlerini söyledi: "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zâmin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir".

Hükümet, Ankara İstiklal Mahkemesi'ni suikastın sorumlularını yargılamakla görevlendirdi. Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'in başkanlığında, savcı Denizli mebusu Necip Ali (Küçüka) ile üyeler Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Rize mebusu Ali (Zırh) ve Aydın mebusu Reşit Galip beylerden oluşan mahkeme heyeti 18 Haziran'da İzmir'e geldi ve hemen soruşturmayı başlatarak yurt çapında seri tutuklamalara girişti. Tutuklananlar arasında daha önce kapatılmış bulunan TpCF'nin lider kadrosunu oluşturan Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Refet (Bele) gibi milli mücadele döneminin ünlü komutanları da vardı. Bu arada, mahkeme heyeti bazı tutuklu sanıkların serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştığı için Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'yı da tutuklamaya kalkıştı. Davanın başladığı 26 Haziran'a kadar tutuklanan kişi sayısı 100'ü aşmış ve sanıklar tek tek ve küçük gruplar halinde İzmir'e getirilmişti.

Yapılan soruşturma sonucunda mahkeme heyeti suikastın bir grup katilin planladığı basit bir girişim olmadığı kanısına vardı. Mahkeme heyetine göre, içinde eski İttihatçıların, birinci meclisteki eski İkinci Grup üyelerinin ve kapatılan TpCF yönetici ve mensuplarının yer aldığı geniş bir muhalefet cephesi bir hükümet darbesi hazırlığı içindeydi ve suikastın ardından bu darbe gerçekleştirilecekti. Bu bakış açısı tutuklanan ve haklarında dava açılan kişilerin geniş bir yelpaze oluşturmalarına yol açtı. Yargılanan kişiler dört grupta toplanıyordu:

1. Suikast planı içinde doğrudan sorumluluğu bulunan çete üyeleri
2. Suikastı düzenleyenlerle ilişkisi olan ve olmayan eski TpCF mensupları
3. Eski İkinci Grup'un önde gelen üyeleri
4. Eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri.

49 tutuklu sanığın duruşmasına 26 Haziran'da başlandı, karar 15 Temmuz'da açıklandı. Mahkeme heyeti aralarında halen milletvekili olan eski TpCF üyesi 6 kişinin de bulunduğu 15 kişiyi idama mahkûm etti. Bu karar "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tebdil ve ilgaya ve bu kanuna dayanarak kurulan Büyük Millet Meclisi'ni vazifeden men etmeye yönelik fiilleri" kapsayan Türk Ceza Kanunu'nun 55. maddesine dayanarak verilmişti. Kararın açıklanmasından hemen sonra, tutuklu bulunan 13 kişinin cezaları aynı gece infaz edildi. İdam edilenler suikast düzenleyicileri Ziya Hürşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim; milletvekilliği süren eski TpCF üyeleri Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa, Ayıcı Arif ve eski milletvekili Hafız Mehmet'ti. Gıyaben idama mahkûm edilen eski ünlü İttihatçılardan Kara Kemal ve Abdülkadir ise yakalanamamışlardı. (Yakalanacağını anlayan Kara Kemal 27 Temmuz'da saklandığı bir tavuk kümesinde intihar edecek, eski Ankara Valisi Abdülkadir ise 23 Ağustos'ta yakalanarak 31 Ağustos'ta idam edilecektir).

Bu arada, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanı'nın özel isteğiyle beraat ederken, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle eski İkinci Grup üyelerinin davalarına Ankara'da devam edilmesi kararlaştırıldı.

1 Ağustos'ta açılan Ankara'daki duruşmaların suikast girişiminin yargılanmasından çok, geçmişle hesaplaşma şeklinde seyretti. Bu duruşmalarda eski İttihatçılarla İkinci Grup üyelerinden adeta geçmişteki davranışlarının hesabını vermeleri istendi. Davanın açış konuşmasını yapan mahkeme savcısı sanıkları önce İzmir suikastından sorumlu tuttu ve bunun bir hükümet darbesi hazırlığı olduğu şeklinde görüş belirtti. Konuşmasının devamında suikast girişimine pek değinmeyen savcı, bunun yerine, eski İttihat ve Terakki mensuplarından, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu partinin iktidarı kötüye kullanmasının ve sorumsuz siyasetinin cevabını vermelerini istedi. Hesabının verilmesinin istendiği bir başka önemli nokta da İttihatçıların 1923'te yaptıkları kongreydi. Eski İkinci Grup mensuplarının ise hem İttihatçılarla ilişkileri araştırılıyor, hem de birinci meclisteki muhalefetlerinin hesabını vermeleri istendi. Bir başka deyişle davalar siyasi bir niteliğe bürünmüş, savcı sanıklarla suikast arasında doğrudan bir bağ kurmaya bile çalışmamıştır.

10 Ağustos'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'in sorgusu başladı. Cavit Bey'in 24 Ağustos'ta yaptığı uzun ve parlak savunmanın da kendisine bir yararı olmadı. 26 Ağustos'ta açıklanan karara göre Cavit Bey'in yanı sıra, Dr. Nazım, Filibeli Hilmi ve Yenibahçeli Nail Beyler idama mahkûm edildiler ve cezalar aynı gece infaz edildi. Mahkeme 7 kişiye de 10'ar yıl hapis cezası verdi. Bu arada, o sırada yurtdışında bulunan eski Başvekil Rauf (Orbay) Bey de giyabında 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Eski İttihatçılardan ve İkinci Grup üyelerinden oluşan 26 sanık ise beraat ettiler. Beraat edenler arasında Mithat Şükrü (Bleda), Kara Vasıf, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey gibi sanıklar da vardı.

Yaptığı ihbarla suikastçıları ele veren Giritli Şevki'ye 1 Eylül 1926'da 6.500 liralık bir ödül verildi. Rauf Bey ise yıllar sonra, 5 Temmuz 1935'te İstanbul'a döndü. İsmet İnönü'nün, cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra uygulamaya soktuğu muhaliflerle barışma politikasının meyvelerini vermesiyle, 22 Ekim 1939'da yapılan ara seçimde hem itibarı iade edildi hem de yeniden milletvekili seçildi. CHP'nin bu ara seçim vesilesiyle yaptığı resmi açıklamada, "1926'da yurt dışında bulunan Rauf Orbay, İstiklal Mahkemesi'ndeki duruşmalara katılabilsedydi kesinlikle beraat ederdi" şeklinde bir görüşe yer veriliyordu.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk

1927 seçimlerinden hemen sonra 15–20 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kurultayı Ankara'da toplandı. Kurultayda partinin ilkelerini sistemleştiren, bu ilkelerin değiştirilemeyeceğini belirten ve Mustafa Kemal Paşa'yı değişmez genel başkanlığa getiren yeni bir nizamnamesi kabul edildi. Nizamnamenin ilk maddesinde CHF Cemiyetler Kanunu'na dayanarak kurulmuş cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olarak tanımlandı. Üçüncü madde de partinin devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan saydığı vurgulanarak, kelime olarak telaffuz edilmemekle birlikte laiklik ilkesi de getirildi. Nizamnameye bu ilkelerin değiştirilemeyeceğine dair bir hüküm de kondu. Kongre sonrasında yayınlanan genel başkanlık bildirisinde de partinin cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi bir cemiyet olduğu belirtildi. Böylece 1923 Nizamnamesinde yer alan halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine 1927'de cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri de eklenmiş oldu. Partinin öteki iki ilkesi devletçilik ve inkılâpçılık ise 1931'de benimsenen parti programında yer alacaktır.

Kurultayda ayrıca Mustafa Kemal Paşa milli mücadele dönemiyle cumhuriyetin ilk yıllarını ayrıntılı olarak değerlendiren uzun bir söylev verdi. Mustafa Kemal Paşa, uzun zaman üzerinde çalışarak hazırladığı bu ünlü nutkunu, günde ortalama 6 saatin üzerinde kürsüde kalmak suretiyle, 6 günde ve toplam 36,5 saatte tamamladı. Okunduktan sonra kitap olarak basılan ve yabancı dillere de çevrilen bu Nutuk o günden bu yana Türkiye'nin siyasi tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak kabul edilir.

Birinci ve ikinci meclislerdeki muhalefet tam olarak bertaraf edildikten ve ülkede tek parti yönetimi sağlandıktan sonra okunan Nutuk'un ilk cildi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından, birinci meclisin açılmasına kadar olan dönemi kapsar. İkinci ciltte birinci meclisin açılışından 1927'ye kadar olan dönem değerlendirilir. Üçüncü cilt ise ilk iki ciltte yorumu yapılan olaylarla ilgili belgelere ayrılmıştır.

Eserin yaklaşık dörtte üçü 1919 ve 1920 yıllarındaki olayların anlatımına ayrılırken, 1921–1923 dönemine daha az yer ayrılmıştır. 1924 ve daha sonraki yılların anlatıldığı bölümler ise eserde çok

küçük yer tutmaktadır. Dolayısıyla Nutuk'un esas olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden, milli mücadele döneminin askeri, siyasi ve diplomatik bir tarihi olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk boyunca amacının “devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamak” olduğunu sık sık tekrarlamıştır. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u söz konusu dönemi inceleyecek olanların yararlanacağı temel bir kaynak kitap olarak tasarladığını açıkça göstermektedir. Ama hemen eklemek gerekir ki, Nutuk'un kendisi de bir tarih incelemesi niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta önemli bulduğu olguları öne çıkarmış ve bunları bir tarihçi gibi yorumlamıştır.

Nutuk Mustafa Kemal Paşa'nın “1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım” sözleriyle başlar. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra, çeşitli komutanlarla yaptığı yazışmaları, Amasya Tamimi'ni, Erzurum ve Sivas Kongrelerini, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını, Anadolu'daki ayaklanmaları, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın açılmasını, Misak-ı Milli'nin benimsenmesini, İstanbul'un işgalini, Ankara'daki TBMM'nin açılmasını, Ankara-İstanbul ilişkilerini, Kurtuluş Savaşı ile askeri ve siyasi örgütlenmenin aşamalarını, meclisteki çatışmaları, uluslararası konferans ve antlaşmaları, saltanatın kaldırılmasını, ikinci meclisin toplanmasını, cumhuriyetin ilanını ve hilafetin kaldırılmasını kronolojik bir sıra içinde ayrıntılı olarak anlatır. Mustafa Kemal Paşa Nutuk boyunca, Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk devriminin ne kadar zor koşullar altında ve ne büyük engeller karşısında başarıya ulaştırıldığını belgelere dayanarak gösterir. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle Nutuk, “milli hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu” anlatır.

Türkiye'nin en sancılı günlerinin dönemin en sorumlu kişinin ağzından anlatımı olan Nutuk “Türk Gençliğine Hitabe” ile sona erer. Bu ünlü hitabede, Mustafa Kemal Paşa, Türk bağımsızlığını ve Türk Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak bıraktığını ve Türk gençliğinin birinci ödevinin Türk bağımsızlığı ve Türk Cumhuriyeti'ni sonsuza değin korumak ve savunmak olduğunu belirtir.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok sayıda kişinin eylem ve kişilikleri üzerinde yaptığı gözlem, değer-

lendirmeye ve yargılara da Nutuk'ta geniş bir yer tutar. Nutuk'ta tam 820 kişinin adı geçerken bunların birçoğu hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu açıdan Nutuk bir portreler albümüdür. Mustafa Kemal Paşa başta Rauf (Orbay) Bey olmak üzere birçok muhalif kişiyi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri karşısındaki tutumları dolayısıyla sert bir biçimde eleştirir. Bu açıdan bakıldığında, Nutuk, aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Milli Mücadele'ye katılmakla birlikte daha sonra muhalefete geçmiş ve siyasal yaşamdan uzaklaştırılmış kişilerle siyasi bir hesaplaşmasıdır.

Nutuk okunduğunda ülke içinde ve dışında büyük yankılar uyandırdı. Basın günlerce Nutuk üzerinde durdu, uzun yorumlar yaptı. Metnin tamamı, ilk etapta kitap olarak yüz bin adet basıldı ve bunu bugüne kadar çeşitli dillerde birçok yeni baskı izledi.

Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

1920'li yıllar sona ererken ülke içindeki bütün muhalefet odakları artık kesin olarak susturulmuş ve katı bir tek parti yönetimi kurulmuştu. Buna karşılık ekonomik ve toplumsal alanlarda, 1929 dünya ekonomik buhranının da etkisiyle çeşitli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sorunların giderilebilmesi için hükümeti eleştirecek ve denetleyecek kontrollü bir muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, 1930 yılının yaz aylarında bu görevi üstlenecek, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalif partinin kurulmasına karar verdi. Böyle bir partinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücü de açık olarak görülebilecekti.

Muhalefet partisinin kuruluş süreci Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey'in 22 Temmuz 1930'da izinli olarak İstanbul'a gelmesiyle başladı ve Mustafa Kemal Paşa Ali Fethi Bey'e kurulacak partinin başına geçmesini önerdi. Mustafa Kemal Paşa ülkenin o günkü durumunu da değerlendirerek Ali Fethi Bey'e şunları söyledi: “Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza,

malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz”.

Bu görüşmeden sonra, bir muhalefet partisinin kurulması fikri kısa sürede olgunlaştı. Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan değişmez genel başkan oldu. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile kurulacak olan muhalefet partisi arasında tarafsız kalacağına ilişkin bir güvence alınca partiyi kurma önerisini kabul etti. Yeni bir partinin kurulacağı haberi, kamuoyuna ilk kez *Vakit* gazetesinin 8 Ağustos 1930'da yaptığı ikinci baskıyla duyuruldu. Bu arada gazeteler Ali Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı'na yeni bir parti kurulması yolundaki istek ve düşüncelerini dile getirdiği 9 Ağustos tarihli açık mektubu, Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğin kabul edildiğini bildiren 10 Ağustos tarihli açık mektubunu yayınladılar. Nihayet beklenen muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kuruldu. İzleyen günlerde CHF'den istifa eden toplam 15 mebus yeni muhalefet partisine katıldı. Yeni parti liberal bir siyasi programı benimsedi.

SCF üzerine yapılan araştırmaların hemen tümü bu partinin danışıklı olarak kurulduğu, yapay ve güdümlü bir parti olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Gerçekten de partinin adını bizzat Mustafa Kemal Paşa koymuş, partiye kaç milletvekilinin ve kimlerin katılacağı konusu bile karşılıklı pazarlıklar sonucunda kararlaştırılmıştır.

Önceden tasarlandığı biçimiyle, parti mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidardaki CHF'yi eleştirecek ve denetleyecekti. Oysa bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açtı. Böylece parti, toplum içinde hızlı bir biçimde kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir biçimde, çok kısa sürede adeta bir iktidar alternatifi haline geldi. Partinin gördüğü bu büyük ilgi, objektif olarak, partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi.

SCF'nin, başkan Ali Fethi Bey'in de katıldığı 7 Eylül tarihli İzmir mitingi halkın büyük ilgisini gördü. Ama miting öncesinde CHF binasının taşlanması gibi çeşitli şiddet olaylarının da yaşanması Cumhurbaşkanı'nın büyük tepkisini çekti. Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi Bey 9

Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir açık mektup yayınladı. Mustafa Kemal Paşa, bu mektubu 10 Eylül tarihli Cumhuriyet'te yanıtlarken, iki parti arasındaki tarafsızlığını bozarak, açık bir biçimde CHF'den yana tavır koydu. Cumhurbaşkanı şöyle diyordu: “Ben CHF'nin umumi reisiyim. CHF, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan A-RMHC'nin mevlüdidir. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz”.

Mustafa Kemal Paşa'nın CHF ile SCF arasında tarafsızlığını terk edip açık bir biçimde iktidar partisinden yana tavır koyması yeni kurulan muhalefet partisinin sonunu hızlandırdı. Bu arada, sonbaharda yapılan belediye seçimlerinde, SCF kendisinden beklenmeyecek ölçüde başarılı oldu ve arkasındaki toplumsal desteğin hızla büyüdüğü görüldü. Bununla birlikte partinin kurulmasına bizzat ön ayak olan Mustafa Kemal Paşa'nın, partiye verdiği bu desteği çektiğini açıklamış olması partinin varlık nedenini de ortadan kaldırmıştı. Parti hiçbir biçimde bir iktidar alternatifi olarak düşünülmemişti, oysa artık potansiyel bir iktidar odağı haline gelmişti. Artık partinin varlığını sürdürebilmesi için Mustafa Kemal Paşa ile açık bir siyasi mücadele içine girmesi gerekiyordu ve partinin kurucu ve yöneticilerinin başından beri böyle bir niyetleri yoktu. Bu gelişmeler parti yöneticilerini bir hayli ürküttü ve Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekâleti'ne bir dilekçe göndererek partinin kendini feshettiğini açıkladı.

Ülkedeki Bütün Örgütlerin CHF Bünyesinde Bütünleşmesi

SCF'nin feshinden, bu partiden bir ay sonra Abdülkadir Kemali'nin (Öğütçü) başkanlığında kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın yasaklanmasından ve başka parti kurma girişimlerinin engellenmesinden hemen sonra, siyasal alandan sonra düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHF'den bağımsız olarak sürdüren bütün sosyal ve kültürel örgütler de ortadan kaldırılmaya başlandı. Böylelikle önce ülkedeki bütün örgütler iktidardaki tek partinin bünyesinde bütünleşti, ardından ülkeyi tek başına yönetmekte olan CHF'nin görelî özerkliği de ortadan kaldırılıp parti ile devlet bütünleşti. Mustafa Kemal Paşa'nın

25 Mart 1931 tarihli *Vakit* gazetesinde yayınlanan şu demeci ülkedeki bütün örgütlerin CHF içinde bütünleştirileceğinin habercisiydi: “Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erişebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir”.

İlk olarak İttihat ve Terakki döneminden o yana Türk milliyetçiliğini, pozitivist ve laik düşüncüyü savunmakta olan Türk Ocakları feshedildi. Türk Ocakları, cumhuriyet döneminde de aynı ideolojiyi sürdürmüş, ayrıca Kemalist inkılâpların kitlelere benimsetilmesinde önemli bir işlev görmüştü. Örgüt Aralık 1924'te Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir kararnameyle “kamuya yararlı bir dernek” statüsü kazanmış, Mayıs 1925'te vekiller heyeti devlet memurlarına Türk Ocakları'na yardımcı olma zorunluluğu getirmişti. 1927'deki kongrede, örgütün tüzüğünde bir değişiklik yapılmış ve Türk Ocakları'nın, cumhuriyet, çağdaş uygarlık ve halk egemenliği ilkelerini savunduğu ve aynı idealleri takip eden CHF ile devlet politikasında yekvücut olduğu belirtilmişti. Aynı yıl yapılan CHF kongresinde de kabul edilen yeni parti tüzüğüyle partinin Türk Ocakları'nın yönetimi üzerinde büyük ölçüde söz sahibi olması sağlanmıştı. Bu ortam içinde, Türk Ocakları, hükümetin talebi üzerine 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan olağanüstü kongresinde, başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) muhalefet etse de, örgütün feshine ve mallarının CHF'ye devredilmesine karar verdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 19 Şubat 1932'de, Türk Ocakları'nın yerini, doğrudan CHF'ye bağlı olarak çalışan ve giderleri hem devlet hem de CHF tarafından karşılanan halkevleri aldı. Halkevleri de, kapanan Türk Ocakları gibi, ulusal kültür yaratma çabalarını geniş kitlelere yayma, Türk inkılâbının ilkelerini toplumun bütün kesimlerine benimsetme, herkesi bu doğrultuda görevli kılarak faaliyetler ve ideolojik ve kültürel çalışmalara katmayı hedefledi. İl ve ilçe merkezlerinde CHF'nin yerel örgütleri tarafından sıkıca denetlenen halkevi şubeleri açıldı; ardından kasaba ve köylerde halkodaları kuruldu. Halkevleri ve halkodalarında Kemalist inkılâbının temel ilkeleri doğrultusunda yürütülen

ideolojik çalışmaların yanı sıra, dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, köycülük, tarih ve müzecilik gibi alanlarda da faaliyetlerde bulunuldu. Ayrıca halkevleri dergileri yayınlandı, okuma-yazma kursları açıldı, kitaplıklar oluşturuldu. Halkevleri ve halkodalarının faaliyetlerine Demokrat Parti iktidarı döneminde, 11 Ağustos 1951'de son verildi.

Faaliyetleri sona eren bir başka örgüt Türk Kadınlar Birliği'dir. 8 Şubat 1935'teki milletvekili seçimleri öncesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ve bu seçimler sonucunda 18 kadın milletvekilinin meclise girmesi birliğin kapatılmasına vesile oldu. Türk Kadınlar Birliği'nin 10 Mayıs 1935'teki toplantısında Başkan Latife Bekir “Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün haklarını tanımıştır. Bundan sonra Kadın Birliğine ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum” deyince birlik fesih kararı aldı.

10 Ekim 1935'te de Türk Mason Locaları, hükümetin isteği üzerine faaliyetine son verdi. Fesih kararıyla ilgili olarak mason localarından yapılan açıklamada, “Türk Mason Cemiyeti, memleketimizin sosyal tekâmülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazar-ı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan demokratik ve cidden laik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahede ederek faaliyetine nihayet vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan halkevlerine teberruu muvafık görmüştür” dendi. M. Kemal Öke 27 Aralık 1938'de *Yedigün*'de yayınlanan “Ulu Atamızın Son Günleri” başlıklı yazıda, mason localarının kapatılması konusunda Atatürk'ün kendisine şunları söylediğini belirtir: “Mademki masonluk milliyetçidir, halkçıdır, cumhuriyetçidir, Halk Fırkası'nın umdeleri de bundan başka bir şey olmadığına göre masonluğun var olma nedeni yoktur... Ben başkalarının yaptığı prensiplere değil ancak kendi prensiplerime uyarım”.

1936 yılı içinde de Talebe Birliği feshedildi. Fesih kararının alınmasını tetikleyen olay, birlik mensuplarının, vilayetten izin alarak, İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nda, o tarihte henüz Türkiye'ye katılmamış olan Antakya ve İskenderun'daki durumu protesto etmek amacıyla bir miting düzenleme girişimidir. Birliğin feshi üzerine yapılan açıklamada, öğrencilerin kendi maddi ve manevi çalışma topluluklarını dağıtacak işlerle siyasi işlere kapılmalarının hükümetçe hiç bir zaman hoş görülme-

diği, öğrenciler ve hocalar arasında böyle birlikler yapılmasının memleketin kültürel gelişmesine engel teşkil ettiği belirtildi.

19 Nisan 1936'da da Türk Spor Kurumu, kendisini "yurdun kurtuluş ve yeni baştan kuruluşunun temin edici tek ve yüksek siyasi tesisi olan CHP'nin öz bir çocuğu ve onun bünyesinden bir parça" saydığını açıklayarak CHP'ye bağlanma kararı aldı.

Ülkede CHF dışında kalan bütün örgütler birbiri ardına ortadan kalkarken, 25 Temmuz 1931 tarihli basın kanunuyla, hükümete, "ülke çıkarlarına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri kapatma yetkisi tanındı. Bu kanunla 1930'ların hemen başındaki görece serbest ortam ortadan kalktı ve basın-yayın hayatı da tek sesli hale geldi.

Bu arada, eğitim alanında da önemli bir gelişme yaşandı ve 31 Mayıs 1933'te İstanbul Darülfünun'un kapatılıp yerine Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı yeni bir üniversitenin kurulmasını öngören kanun TBMM'de kabul edildi. Bu kanunla, üniversite hükümetin denetimine girdi ve idari, mali ve bilimsel özerkliği tamamen ortadan kalktı. "1933 Üniversite Reformu" olarak bilinen bu uygulama çerçevesinde, kapsamlı bir "temizlik" harekâtına girilerek, çok sayıda öğretim üyesi ve görevlisinin işine son verildi.

Parti-Devlet Bütünleşmesi

CHP'nin 1935 yılında toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok büyük adımlar atılmıştı. Kurultayda benimsenen yeni tüzükte, "parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır" şeklinde bir hükme yer verilmişti. Yine tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok önemli bir adım daha atarak partinin görünüşteki özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı. Parti bünyesindeki esaslı değişikliğin ilk adımı olarak 15 Haziran 1936'da, 1931'den beri partinin genel sekreterliğini yapan Recep Peker, değişmez genel başkan Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevden uzaklaştırıldı.

Üç gün sonra, 18 Haziran'da Başvekil İsmet İnönü bütün parti örgütüne, vilayetlere ve genel müfettişliklere bir genelge göndererek parti bünyesinde yapılan esaslı değişiklikleri bildirdi. Buna göre, İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştirildi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni genel sekreter oldu. Bunun yanı sıra bütün illerde valilere aynı zamanda partinin il başkanlığı görevi de verildi ve mevcut il başkanlarının görevlerini son verildi.

✓ **Genel (Umumi) Müfettişlikler (1927-1952)**
İlki Birinci Umumi Müfettişlik olarak 1927'de, sonuncusu da Beşinci Umumi Müfettişlik olarak 1945 yılında kurulan, fiilen yirmi yıl, hukuken de yirmi beş yıl yürürlükte kalan, tek parti dönemine özgü birden fazla ili kapsayan bölgesel bir örgütlenmedir.

Bu arada, yürürlükteki Memurin Kanunu'nun dokuzuncu maddesi memurların siyasi cemiyetlere katılmasını kesin olarak yasaklamıştı. Ama 18 Haziran'da parti-devlet bütünleşmesi yolundaki bu büyük adım atılırken, kanunun bu maddesini değiştirme gereği duyulmamıştı.

Bu arada CHP kuruluşundan başlayarak çeşitli tüzük ve program değişiklikleri yapmış ve 1935'te benimsediği yeni programla ilkelerini oluşturan 6 Ok'u iyice olgunlaştırmıştı. 1923 tüzüğünde yer alan milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine, 1927'de cumhuriyetçilik ve adı belirtilmeden laiklik eklenmiş, 1931'deki programda bu 4 ilkenin yanı sıra devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerine de yer verilmesiyle 6 Ok tamamlanmıştı.

5 Şubat 1937'de yapılan Anayasa değişikliğiyle 6 Ok anayasal olarak da devletin ilkeleri haline getirildi ve böylece parti-devlet bütünleşmesi tamamlandı. Anayasa değişikliklerinin en önemlisi, ikinci maddede yapılan değişiklikti. Daha önce de 1928'de değiştirilip "Türkiye devletinin resmi dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir" biçimini almış olan bu ikinci maddenin başına, bu kez, "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçıdır" cümlesi eklendi.

Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü

1924 sonu ile 1925 başı arasındaki üç buçuk aylık Fethi Okyar hükümeti dönemi dışında, cumhuriyetin ilanından beri başbakanlık görevini yürütmekte olan İsmet İnönü, 1937 sonbaharında, Cumhurbaşkanını Atatürk ile anlaşmazlığa düştü. Anlaşmazlık iyice açığa çıkınca 20 Eylül 1937'de İnönü başbakanlıktan izinli olarak ayrıldı ve bu görevi Celal Bayar vekâleten üstlendi. Çok geçmeden 25 Ekim 1937'de İnönü resmen istifa etti ve görev asaleten Celal Bayar'a geçti. İnönü CHP genel başkan vekilliği görevini de Bayar'a devredince üzerinde sadece Malatya milletvekilliği unvanı kaldı. Bir buçuk yıldan biraz uzun süren Bayar hükümeti döneminde gerek siyasi gerekse ekonomik alanda İnönü hükümetinden çok farklı bir yol izlenmedi ve temel politikalar sürdürüldü.

Öte yandan Atatürk'ün sağlığı 1937'de bozuldu ve 1938 yılı içinde hastalığı hızla ilerlemeye başladı. 1938 yazında hastalığın ciddi ve tehlikeli olduğunun anlaşılması üzerine parti içinde özellikle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı sorusu etrafında bir iktidar mücadelesi yaşanmaya başladı. 15 yıllık genç cumhuriyetin, ilk ve tek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de hayata veda ederken, arkada Çankaya'nın kim tarafından ve nasıl doldurulacağı gibi önemli bir soru bırakıyordu. Son dönemde üzerinde sadece Malatya milletvekilliği unvanı kalmış olmasına rağmen, meclis, ordu ve bürokrasi içinde tartışmasız gücü olan İsmet İnönü 11 Kasım 1938'de, mecliste oy kullanan 348 milletvekilinin tamamının oyunu alarak Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi.

Öğrenme Çıktısı

1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde yaşanan siyasi olayları açıklayabilme

Araştır 1

Takrir-i Sükûn Kanunu neden çıkarıldı? Kanunun uygulama sonuçlarını değerlendiriniz.

İlişkilendir

Tek parti döneminde çok partili hayata geçiş denemelerini demokrasi bağlamında değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen yasalarla hangi reformlar gerçekleştirilmiştir?

İNÖNÜ DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

İnönü Dönemi

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın yoğun sorunları içinde geçti. İç siyasette Atatürk dönemi politikaları özüne fazla dokunulmadan olduğu gibi sürdürüldü. İç politikada İnönü eski muhalifleri tekrar CHP bünyesine alıp potansiyel muhalefet odaklarını ortadan kaldırırken, parti içinde de başta Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras olmak üzere kendisinin cumhurbaşkanlığına karşı çıkanları tasfiye etti. Mecliste Müstakil Grup adıyla bir denetim mekanizması oluşturmaya çalıştıysa da bu uygulama pek etkili olmadı.

Dönem boyunca başbakanlık görevini sırasıyla Celal Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu yürüttü.

Asıl önemli gelişmeler dış politika alanında gerçekleşti. İnönü ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmek için batılı devletler karşısında tam bir denge politikası izledi. Savaşan tarafların her ikisine de tam anlamıyla yanaşmadı görünürde de onların hiçbirinden uzak durmadı. Savaş bittikten sonra da yeni dünya düzeni kurulurken söz sahibi olabilmek için Almanya'ya savaş ilan etti. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması da İnönü döneminde yaşanan önemli bir gelişme oldu.

Savaş döneminde devletin gelirlerini artırabilmek için ekonomik alanda da birçok kararlar alındı. Bunların başlıcaları Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Varlık Vergisi'dir.

Bu arada inkılâbın ideolojisini kırsal kesime de götürebilmek için 1940 ilkbaharında köy enstitüleri kuruldu.

Savaşın Bitmesinden Sonraki Siyasi Gelişmeler ve Tek Parti Döneminin Sonu

İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin lehine dönmelerinden sonra, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom satışını durduran, 2 Ağustos 1944'te Almanya'yla, 3 Ocak 1945'te Japonya'yla siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesen ve nihayet 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye hızla bir rejim değişikliğine gitti. Oysa daha bir buçuk yıl önce, 1943'te yayınlanmış olan ve partinin 20 yıllık faaliyetlerini değerlendiren "20 Yıl İçinde CHP" başlıklı broşürde, "partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın demokrasinin temel fikri olan 'hürriyet'in korunabileceğini, partimiz, yarattığı rejimle âleme göstermiştir" deniyor ve şu ifadelerle yürürlükteki tek parti yönetimi diğer ülkelere örnek olabilecek evrensel bir sistem olarak gösteriliyordu: "Eminiz ki yirminci asırda da Türkün devlet ve rejim telâkkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir. Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor".

Rejim değişikliğinde uluslararası gelişmelerin önemli payı vardır. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği 1925'te imzalanan ve 20 yıl süreyle geçerli olan Türk-Sovyet saldırmazlık paktını uzatmayacağını Türkiye'ye bildirdi. Sovyetler ayrıca 1921'de belirlenmiş olan Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılmasını, Boğazların ortak savunulması için Boğazlarda Sovyet üstleri kurulmasını ve Montrö sözleşmesinin değiştirilmesini istedi.

Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye, güvenlik açısından, savaş sonrasında oluşturulmakta olan yeni dünya düzeninin bir parçası olmak arzusunundaydı. 25 Nisan'da San Francisco'da toplanan

ve 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletleri kuran konferansa Türkiye bir heyet gönderdi ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi oldu. İnönü bununla yetinmedi ve tek partili sistemin yumuşatılmasını ve 1930'da yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğine benzer kontrollü bir muhalefet hareketine izin verilmesini Sovyetler karşısında batının desteğini almak için gerekli gördü. 19 Mayıs 1945'te bayram münasebetiyle yaptığı konuşmasında "Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolundaki gelişmesinde devam edecektir" diyerek yönetimde bir yumuşamaya gidileceğinin ilk sinyalini vermişti. Ardından olaylar baş döndürücü bir hızla gelişti, parti içi muhalefet hızla parti dışına itilerek bir muhalefet partisi kurmaya adeta mecbur edildi. Olayların hızlı akışı muhalefet partilerinin kurulmasından sonra da devam etti, siyasi hayatın akışı CHP'nin kontrolünden çıktı ve bu dönem 1950 genel seçimlerinin ardından, CHP'nin iktidarı Demokrat Parti'ye devretmesiyle kapandı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlülük Takrir

Tek parti döneminin son yıllarında CHP içinde alttan alta gelişen muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla (ÇTK) ilgili meclis görüşmeleri sırasında açığa çıktı ve hızla gelişen olaylar Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlandı.

Meclis'te ilk kez 14 Mayıs 1945'te ele alınan yasada, esas olarak, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi ailelerine, geçimlerine yetecek kadar toprak verilmesi öngörülüyordu. Çiftçiye dağıtılacak topraklar öncelikli olarak devletin elinde olup da kamu hizmetinde kullanılmayan topraklarla, vakıflara, özel idarelere ve belediyelere ait topraklardı. Bunlara ek olarak özel kişilere ait toprakların, tarıma elverişli toprakların geniş olduğu bölgelerde 5.000 dekarından çoğu, dar olduğu bölgelerde ise 2.000 dekardan çoğu kamulaştırılacaktı. CHP içindeki direnişe yol açan madde, özel kişilere ait belli bir sınırın üstündeki toprakların kamulaştırılmasına olanak veren bu madde idi. CHP içindeki büyük toprak sahibi milletvekilleri yasa tasarısının bu maddesine şiddetle karşı çıktılar.

ÇTK üzerindeki görüşmeler sürerken, 1945 Bütçe Kanunu da meclis gündemine geldi. Bütçe Kanunu vesilesiyle CHP milletvekilleri Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak hüküme-

ti ve ülkenin ekonomik durumunu şiddetle eleştirtiler. Oylamaya geçildiğinde bu üç milletvekilinin yanı sıra Celal Bayar ve Fuat Köprülü de bütçeye red oyu verdiler. Bütçe oylamasının ardından bu kez hükümetin isteği üzerine güven oylaması yapıldı. Bütçeye red oyu veren beş milletvekiline Recep Peker ve Hikmet Bayur'un da eklenmesiyle güven-sizlik oyu kullananların sayısı yediye yükseldi.

CHP içindeki muhalefet hareketi belirginleşirken, dünya genelinde de önemli değişiklikler yaşanmış ve yaşanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı liberal-demokrat ülkelerin üstünlüğüyle sonuçlanmış ve buna bağlı olarak tek partili otoriter yönetimlere dayanan siyasal sistemler gözden düşmüştü. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı Batı dünyasıyla ittifak arayışı içinde olan Türkiye'nin bu gelişmeden doğrudan etkilenmesi kaçınılmazdı. Öte yandan yirmi yıldır süren tek parti yönetimi CHP'yi oldukça yıpratmış ve yönetimden hoşnutsuz kitleler giderek büyümüştü.

ÇTK üzerindeki meclis görüşmeleri sürerken, İsmet İnönü'nün daha önce, 19 Mayıs'ta yapmış olduğu ve yönetimde liberalleşmeye gidileceğinin işaretlerini veren konuşmasından da güç alan muhalif milletvekilleri yeni bir girişimde bulundular. 7 Haziran'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı ve "Dörtlü Takrir" olarak anılan ünlü önerge CHP Meclis Grubu'na verildi.

✓ Dörtlü Takrir

Takrir sözcüğü burada önerge anlamında kullanılmıştır. 7 Haziran 1945'de CHP'li Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubu'na verilen önergedir. Dört kişi verdiği için Dörtlü Takrir diye anılır.

Önergenin başında Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin kurulduğu günden o yana demokrasi ilkelerine inandığı ve ülkede refaha ancak bu ilkenin uygulanmasıyla ulaşılabileceği belirtiliyordu. Hemen ardından, 1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri sağlayan demokratik bir anayasa olduğunu vurgulanıyordu. Siyasal özgürlüklerin 1925'ten sonra, gericiliği yok etmek amacıyla, kısıtlandığı belirtildikten sonra, Atatürk'ün 1930'da

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurarak demokrasiye olan bağlılığını kanıtladığı kaydediliyordu. Önerge sahipleri, SCF'nin kapatılmasından sonra siyasal özgürlüklerin yeniden kısıtlandığını ve bu durumun İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca savaş tehlikesi nedeniyle sürdüğünü hatırlatıyor, böylelikle anayasanın demokratik ruhundan uzaklaşıldığını öne sürüyorlardı.

Savaş sonrasında bütün dünyada demokrasi ve özgürlük isteklerinin büyük güç kazandığı ve demokrasi ilkelerinin uluslararası güvencelere bağlandığı hatırlatıldıktan sonra, önerge sahipleri Türkiye'de de başta Cumhurbaşkanı olmak üzere herkesin demokrasiden yana olduğunu öne sürüyorlardı.

Türk ulusunun demokrasi içinde yaşayacak ve siyasal özgürlükleri kullanabilecek olgunluğa ve yeteneğe ulaştığını da belirten önerge sahipleri, daha sonra taleplerini sıralıyorlardı. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'a göre her şeyden önce 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönmek gerekiyordu. Bu anayasanın demokratik ruhuna uygun olarak, öncelikli olarak meclisteki denetim gerçek bir biçimde sağlanmalı ve halk siyasal özgürlüklerini anayasanın tanımladığı biçimde geniş olarak kullanabilmeliydi. Önerge sahipleri, ayrıca, CHP'nin de, siyasal etkinliklerini, bu iki ilkeye uygun düşecek biçimde yeniden gözden geçirmesini istiyorlardı.

Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç gün sonra, 11 Haziran'da ÇTK meclis tarafından kabul edildi. Bir gün sonra da, CHP Meclis Grubu Dörtlü Takrir'i ele alarak saatlerce tartıştı. Tartışmaların ardından, bu gibi konuların CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesinin gereksiz olduğu sonucuna varıldı. Parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler ancak parti kurultayında, yasa değişiklikleri ise mecliste görüşülmeliydi. Önergenin böylesine katı bir gerekçeyle reddedilmesi, aslında, İnönü'nün, CHP içindeki muhaliflerin, partiden ayrılarak ayrı bir parti halinde örgütlenmesi yolundaki isteğinden kaynaklanıyordu. Nitekim İsmet İnönü de Dörtlü Takrir'i verenleri kastederek şu açıklamayı yapmıştı: "Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler".

Bir gün arayla önce mecliste ÇTK'nın benimsenmesi, ardından CHP Meclis Grubunda Dörtlü Takrir'in reddedilmesi, muhaliflerin CHP ile olan

bağlarını tamamen koparmalarına yol açtı. Menderes ve Köprülü önergelerinde yer alan taleplerini *Tan ve Vatan* gazetelerindeki yazılarında ısrarla tekrarladılar. Bu eleştiri yazıları CHP yönetiminin büyük tepkisini çekti ve 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü CHP'den çıkarıldı. Bayar da bu kararı protesto ederek 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etti. 27 Kasım'da da bu kez Koraltan CHP yönetimi tarafından partiden çıkarıldı. Daha önce milletvekilliğinden istifa eden Bayar 3 Aralık'ta CHP'den de istifa etti. Böylece, önde gelen muhalif milletvekilleri, kısa bir süre içinde, CHP'den tamamen kopmuş oldular.

CHP'den ayrılanlar 1946 başında Demokrat Parti'yi kurarak Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir döneme damga vurdular. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ise, bazı önemli eksiklikleri ve uygulamadaki yöntem yanlışlıkları yüzünden pek etkili olamadı. Yasada öngörüldüğü gibi, büyük toprak sahiplerinin elindeki toprakların kamulaştırılarak topraksız çiftçi ailelerine dağıtılması işlemleri gerçekleştirilemedi. Sadece devletin elindeki toprakların, sınırlı ölçülerde, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmasıyla yetinildi.

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Dörtlü Takrir'i imzalayan ve ardından yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda kendilerini CHP dışında bulan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurdular.

DP kurulduğu gün, partinin merkez yönetimi ile tüzük ve programı da kamuoyuna açıklandı. Parti programında esas olarak ekonomik ve siyasal alanlarda liberalleşme politikası benimseniyordu. Programa göre, partinin asıl amacı ülkede demokrasinin geniş ve ileri düzeyde gerçekleştirilmesiydi. Programda, temel hak ve özgürlüklere de geniş bir yer verilirken, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi ve yönetimin halkın buyruğunda ve denetiminde olması isteniyordu. Ekonomik alanda ise özel girişim ve sermayenin esas tutulduğu bir liberalleşme amaçlanıyordu.

CHP, başlangıçta, yeni kurulan DP'yi son derece olumlu karşıladı. İktidar partisi bu yeni partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek bir araç olarak görüyordu. CHP'nin tavrı da olumlu olunca, DP ilk günlerinden itibaren kamuoyuna kendisinin Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi bir "muvazaa" par-

tisi olmadığını anlatmaya çalıştı. Bunda da başarılı oldu. Yıllardır ülkede egemen olan tek parti yönetiminden hoşnut olmayan kesimler partiye büyük ilgi gösterdiler. Bir yandan Meclis içinde CHP'den DP'ye geçişler olurken, bir yandan da CHP'nin tabanından yeni partiye kitlesel katılmalar gerçekleşti. Böylece DP, tek partili siyasal sistemden çok partili siyasal sisteme geçiş döneminde kurulan önceki partilerden farklı olarak, kısa sürede, geniş olarak örgütlenmeyi başardı. DP'nin ülke çapında gösterdiği hızlı büyüme iktidar partisinin bu partiye yönelik tavrının sertleşmesine yol açtı. Yine de DP CHP'ye karşı ılımlı ve yumuşak muhalefet yapma politikasından vazgeçmedi.

Tek Parti Döneminin Sonu: 1946 Seçimi

Tek partili rejim altında son genel seçim 1943'te yapılmış ve normal koşullarda 1947'ye kadar görev yapacak olan meclisin üyeleri belirlenmişti. 1945 yılı içinde ve 1946 yılının başında ülkede hızlı bir değişim yaşanmış ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmişti. Hatta CHP'den ayrılan Adnan Menderes, Emin Sazak, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Fuat Çobanoğlu ve Ahmet Cemal Tunca'nın DP'ye geçmesiyle birlikte muhalefet mecliste de temsil olanağı bulmuştu.

Bu ortam içinde 26 Nisan 1946'da toplanan CHP meclis grubu belediye seçimi ile genel seçimin öne alınmasını kararlaştırdı. Bu kararın arkasındaki asıl amaç, DP'yi yeterince örgütlenmeden hazırlıksız yakalamak ve CHP'nin iktidarını 4 yıl süreyle garantiye almaktır. Eylül ayından 26 Mayıs'a alınan belediye seçimlerine DP katılmadı. Gerekçeleri iktidarın seçimde yanlı davranması ve seçim güvenliğinin olmamasıydı.

5 Haziran'da milletvekili seçim kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçim esasına geçildi. Ardından genel seçimin erkene alınması kararlaştırıldı. Kuruluşundan o güne kadar sadece altı ay geçmiş bulunan DP aslında seçime hazır değildi. Yeni muhalefet partisi 16 ilde seçime katılmadığı gibi, toplam 465 milletvekili seçilecekken sadece 273 aday gösterebildi. DP kurucularının seçimi kazanmalarını garanti altına almak için, bu kişiler birden çok seçim bölgesinden aday gösterildiler.

21 Temmuz 1946'daki seçimler adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapıldı. 465 milletvekilliğinden

395'ini alan CHP büyük bir seçim zaferi kazandı. DP meclise sadece 66 milletvekili sokabildi. Ayrıca 4 bağımsız aday da seçimi kazandı. DP esas olarak kentsel kesimde başarılı olurken, CHP başta Doğu Anadolu olmak üzere kırsal kesimde çok yüksek oranda oy topladı.

Seçim sonuçları ilan edildikten sonra DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını öne sürdü. Muhalefet partisine göre, seçim öncesinde, seçmenlere DP'ye oy vermemeleri için baskı yapılmıştı. Muhalefet, ayrıca, oylar kullanıldıktan sonra, sayım işlemleri sırasında hile yapıldığını, muhalefet partisinden aldığı oyların tutanaklara eksik geçirildiğini, buna karşılık iktidar partisinden oylarının olduğundan yüksek gösterildiğini öne sürdü. Ama bu itirazlar hiç bir işe yaramadı ve böylece 1946 seçimi literatüre "Türkiye'nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçim" olarak geçti.

Öğrenme Çıktısı

2 İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan önemli iç ve dış siyasal olayları ve çok partili siyasi yaşama geçiş sürecini özetleyebilme

Araştır 2

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin hızla rejim değişikliğine gitmesinde rol oynayan uluslararası gelişmeler nelerdir?

İlişkilendir

Tek partili dönemde Atatürk ve İnönü'nün izlediği politikaları karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde yaşanan iç siyasi gelişmeleri anlatınız.

SEÇİMLER VE REFORMLAR

Tek Parti Döneminde Seçimler ve Milletvekilliğinin Önemi veya Önemsizliği

1946'ya kadarki dönem tek partili dönem olarak nitelendirilse de dönem boyunca 1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir düzenli olarak seçimler yapılmıştı. Seçimler iki derecelidir. Seçimlerin ilk aşamasında seçmenler ikinci seçmenleri; seçilen ikinci seçmenler de daha sonra milletvekillerini seçmişlerdir. 1935 genel seçimlerine kadar sadece erkeklerin seçme ve seçilme hakkı vardı; 1935'ten başlayarak bu hak kadınlara da tanındı. Seçimin ilk aşamasında sadece ülkeyi yöneten tek parti olan CHP'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi olduğu için ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı bu partiden seçildiler. Böyle olunca seçimin ikinci aşamasında partinin gösterdiği milletvekili adayları hiçbir sorunla karşılaşmadan TBMM'ye seçildiler. Dönem boyunca kurulan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ise kısa sürede kapandıklarından hiçbir genel seçime katılma fırsatı bulamadılar.

Yürürlükte olan 1924 anayasasına göre millet adına egemenlik hakkını kullanan yegâne kurum TBMM idi. Bununla birlikte meclisin oluşturulma biçimi, bu ilkenin hayata geçirilmesinde büyük sorunlar ortaya çıkartmıştır. Her şeyden önce seçim sistemi demokratik değildi ve bütün milletvekilleri tek bir partinin temsilcileriydi. Sistem CHP tarafından desteklenmeyen bir adayın milletvekili olmasına izin vermiyordu. Bu şekilde seçilen partili milletvekillerinin önünde iki seçenek vardı: Ya anayasanın kendilerine verdiği saygın konuma sahip çıkıp yasama faaliyetlerini anayasanın çizdiği çerçevede doğrultusunda serbestçe yerine getireceklerdi ya da bağlı oldukları parti tüzüğü'nün kendileri için çizmiş olduğu çerçevede doğrultusunda hareket edeceklerdi. Beklenebileceği gibi bütün tek parti dönemi boyunca milletvekilleri ikinci yolu izlemeyi tercih etmişler ve partilerinin çizmiş olduğu çerçeveye sadık kalmışlardır.

Halk Fırkası'nın 1923 tüzüğüne göre partili milletvekillerinin sadece parti grup toplantılarında serbestçe söz söyleme hakları vardı. Ama grupta bir konu karara bağlandığı zaman bu karar azınlıkta kalanlar da dâhil bütün milletvekilleri için bağlayıcıydı. Meclis toplantısında, partili milletvekilleri -kendileri kişisel olarak hangi görüşte olurlarsa olsunlar- grupta alınan kararın meclis tarafından kabul edilmesini sağlamakta sorumluydular. Meclis toplantısında grup adına başkanlardan ve grupça seçilmiş kişilerden başka hiçbir kimsenin söz söyleme yetkisi yoktu. Bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeyen milletvekillerine parti ilk seferinde rica, ikinci seferinde ihtarda bulunacak, üçüncü ihlalde ise söz konusu milletvekili parti divanı kararıyla partiden ihraç edilecekti.

Böyle olunca bütün tek parti dönemi boyunca tamamen parti merkezinin talepleri doğrultusunda hareket eden, hiçbir zaman kişisel inisiyatif kullanmayan ve mecliste hiçbir eleştiri yapmayan bir milletvekili profili ortaya çıkmıştır. Gerçekten de 1927-1946 arasında TBMM'de milletvekillerinin isim belirleme suretiyle kullandıkları toplam 518.507 oyun yüzde 99,95'ini oluşturan 518.216 oy -partinin istekleri doğrultusunda- kabul oyu olmuştur! Söz konusu yirmi yıl boyunca TBMM'de kullanılan ret oyu sayısı sadece 258'de, çekimser oy sayıysa sadece 33'te kalmıştır.

Kemalist Reformlar

Tek parti dönemi boyunca siyasal ve toplumsal hayatı radikal biçimde değiştiren birçok reform yapılmıştır. Bu reformlar, tıpkı II. Meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve Terakki'nin yaptığı reformlar gibi, esas olarak laikleşme ve modernleşmeyi hedefliyordu. Hayata geçirilen, ülkedeki mülkiyet ilişkilerini de değiştiren bir sosyo-ekonomik reform paketi değil, devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren ve buna paralel olarak dinsel simgeleri kaldırarak yerlerine Batı medeniyetinin simgelerini koymakla yetinen bir reform paketiydi. Reformlar kişilerin sadece düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu.

Devletin laikleştirilmesi sürecinde 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilân edilmiş, 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmış, 20 Nisan 1924'te yeni anayasa yürürlüğe girmişti. Bu süreç, 11 Nisan 1928'de, Türkiye

devletinin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılmasıyla ve nihayet 5 Şubat 1937'de laikliğin bir ilke olarak anayasaya girmesiyle tamamlandı. Yine de 3 Mart 1924'te Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ile Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün kurulmuş olması devlet-din işlerinin birbirlerinden tamamen ayrılmadığının; dinin devlet denetimi altına alındığının bir göstergesidir.

Toplumsal yapının laikleştirilmesi ve İslami simgelerin Batılı simgelerle değiştirilmesi sürecinde ise birbirini izleyen birçok adım atıldı. İlk önemli adım, başta fes olmak üzere her türlü başlığın yasaklanması ve memurların şapka giymelerinin zorunlu hale getirilmesidir. Buna yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı ziyaret sırasında şapka giyerek halka şapka giymeyi öğütledi. Büyük kentlerde devlet memurları ve aydınlar arasında şapkanın yaygınlaştığı üç aylık bir hazırlık döneminden sonra 25 Kasım 1925'te çıkan bir yasayla memurlara şapka giyme zorunluluğu getirildi ve diğer bütün başlıklar yasaklandı. Bu yasanın çıkmasından beş gün sonra, 30 Kasım 1925'te bir başka yasayla tarikatların dinsel tören, toplantı ve eğitim yerleri olan tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı; türbedarlıklar ile şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi unvanlar yasaklandı. Giyim kuşamı değiştiren ve tarikatları hedef alan bu iki yasaya karşı, ülkenin çeşitli yörelerinde bazı tepkiler olduysa da, bu tepkiler gezici istiklal mahkemesinin aldığı sert tedbirler sonucunda kısa sürede bastırıldı. 3 Aralık 1934'te de bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanunla dini giysilerin toplum içinde kullanımı yasaklandı ve sadece din adamlarının dini giysilerini sadece görev sırasında ibadet yerlerinde giyebilecekleri hükme bağlandı. Hemen hatırlatmak gerekir ki bütün bu dönem boyunca kadınların giyim-kuşamlarıyla ilgili herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır.

Bu arada 1932'den itibaren camilerde ezan ve Kuran Türkçe okundu. 1932 yılı devlet bütçesinde hadis derlemeleri, Kuran'ın Türkçe'ye çevrilmesi ve hutbelerin basılması için bir ödenek ayrıldı. Türkçe Kuran ilk olarak 23 Ocak 1932'de İstanbul'da Yerebatan Camii'nde okundu ve kısa sürede İstanbul'un camilerine yayıldı. "Tanrı uludur" şeklinde başlayan Türkçe ezanı ilk kez 30 Ocak günü Fatih Camii'nde Hafız Rıfat Bey okudu. 3 Şubat 1932'deki Kadir gecesinde Ayasofya Camii'nde Türkçe ezan ve Kuran okundu. Ceza kanununda

yapılan bir değişiklikle Arapça ezan ve kamet okumak yasaklandı. Uzun yıllar süren bu uygulamaya, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin hemen ardından, 16 Haziran 1950'de TBMM'nin bu yasağı kaldırmasıyla son verildi ve ezan yeniden Arapça okunmaya başlandı.

Öte yandan, 21 Haziran 1934'te soyadı kanununun benimsenmesiyle bütün vatandaşların ön adlarıyla birlikte bir soyadı kullanmaları zorunlu hale getirildi. Kanun altı aylık bir hazırlık döneminden sonra 24 Aralık 1934'te yürürlüğe girdi. Bu arada TBMM 24 Kasım 1934'te Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadını verdi. 17 Aralık 1934'te bir başka Türk vatandaşının Atatürk soyadını alması yasaklandı. Bu dönemde başta İsmet İnönü olmak üzere birçok kişinin soyadını Atatürk verdi. Bu kanunla eş zamanlı olarak 26 Kasım 1934'te çıkan bir başka kanunla "bey", "efendi", "paşa", "ağa", "hoca", "haci", "hafız", "molla", "hanım", gibi bütün geleneksel unvanlarla, savaşta alınanlar dışındaki madalya ile nişanların kullanımı yasaklandı. Bu iki değişiklikle toplumdaki geleneksel hiyerarşik ve dinsel içerikli unvanlar, yerini bu unsurlardan arındırılmış "modern soyadı"na bırakmış oldu.

"Geleneksel"in yerini "modern"ın alması sürecinde 26 Aralık 1925'te saat ve takvim, 20 Mayıs 1928'de rakamlar değiştirildi. Bunları 1 Kasım 1928'de Arap harflerinin yerine Latin harflerine dayalı yeni alfabenin kabul edilmesi izledi. Buna göre 1 Aralık 1928'den başlayarak gazete, dergi ve kitap dışındaki bütün yayınlar Latin harfleriyle yayınlandı. Kitapların basımında yeni harflere tamamen geçiş 1 Ocak 1929'da gerçekleştirildi. Ayrıca yine 1 Ocak 1929'dan itibaren bütün kamu kuruluşları ile özel kuruluşların işlemlerinde Latin harflerinin kullanılması zorunlu hale getirildi. Okullarda Latin harfleri kullanılmaya başlandı ve eski yazıyla yayınlanmış kitaplarla öğretim yasaklandı. Eski harflerden yeni harflere geçiş süreci, halkın Latin harfleri dışındaki başvurularının kabul edilme-yerek geri çevirmeye başladığı 1 Haziran 1929'da tamamlandı. Bu önemli reforma paralel olarak 1 Ocak 1929'dan itibaren halkın yeni harfleri öğrenmesini sağlamak amacıyla Maarif Vekâletinin denetiminde Millet Mektepleri açıldı ve ülke genelinde bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Bir yıl içinde yaklaşık altı yüz bin kişi Millet Mekteplerinden diploma aldı, bu sayı 1936 sonuna kadar iki buçuk milyonu aştı.

26 Mart 1931'de kabul edilen ölçüler kanunuy-la, geleneksel ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri olan okka, dirhem, arşın, endaze ve kulacın yerini, metre, gram, litre gibi ölçü birimleri aldı. Bu sayede uzunluk, hacim ve ağırlık ölçümlerinde ülkenin çeşitli yerlerinde kullanmakta olan farklı farklı ölçüm birimleri ulusal birimlerle değiştirilmiş oldu. Yine de halkın yeni ölçüler sistemine alışabilmesi için kanunun yürürlüğe girişi 31 Aralık 1933'e kadar ertelendi.

dikkat

Okka: 1283 gram büyüklüğündeki bir ağırlık ölçüsü.
Dirhem: Okkanın dört yüzde birine eşit olan; 3,207 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü.
Arşın: Yaklaşık 68 santimetreye eşit olan uzunluk ölçüsü.
Endaze: 65 santimetrelik uzunluk ölçüsü.

27 Mayıs 1935'te ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanunla hafta sonu tatili cuma gününden, cumartesi günü öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı.

Bu arada, 9 Aralık 1926'da Darülelhan'da (konservatuar) Türk müziği eğitimine son verilmesi de geleneksel ile modernin değiştirilmesi kapsamında değerlendirilebilir. Bu yasakla geleneksel alaturka müziğin yerine alafranga müzik konmuş, "modernleşme" sanat alanına da yansımıştır. Bu ikilik yıllarca gündemde kalacak, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1934'te yaptığı TBMM açılış konuşmasının ardından, 2 Kasım 1934'te İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in genelgesiyle alaturka müzik radyoda 8 ay süreyle tamamen yasaklanacaktır.

Eğitim alanındaki laikleşme, daha önce de belirtildiği gibi, 3 Mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile gerçekleştirilmiştir. Hatırlanacağı gibi, ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanmış; kza bir süre sonra da bakanlık bütün medreseleri kapatmıştır.

Hukuk alanında da temelinde laikleşme olan bir dizi yasa çıkartılarak geniş kapsamlı bir reform gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 8 Nisan 1924'te, önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olarak ça-

lışan ve din yasalarını uygulayan Şerîye mahkemeleri kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adliye Vekâleti'nin nizami mahkemelerine devredilmesiyle eğitimden sonra yargı organlarının da birliği sağlandı. Bu önemli adımı 1926'da Batılı ülkelerden çeviri ve uyarlama yoluyla alınan dört yeni kanun izledi. Bunlar, 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun, 1 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, 22 Nisan 1926 tarihli Borçlar Kanunu ve 29 Mayıs 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu'dur. İsviçre'den alınan Medeni Kanunla kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları, yerini laik ve çağdaş hukuk kurallarına terk etti. Yine İsviçre'den alınan Borçlar Kanunuyla bu alan da laikleştirildi. Ceza Kanunu İtalya'dan, Ticaret Kanunu ise Almanya ve İtalya'dan alındı. Bu kanunları 23 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu, 4 Nisan 1929'da Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 18 Nisan 1929'da İcra ve İflas Kanunu ve 13 Mayıs 1929'da Deniz Ticaret Kanunu izledi. Böylece üç yıl gibi kısa bir süre içinde hukuk sistemi kökünden değiştirilmiş oldu.

Askeri ve sivil bürokratlar, aydınlar, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, büyük tüccarlar gibi eğitilmiş kesimlerce yoğun olarak desteklenen bütün bu reformlar özellikle kentsel kesimlerde büyük ölçüde etkili oldu. Kentlerde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 programında "fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar" şeklinde tanımlanan inkılapçılık ilkesine bağlı yeni bir cumhuriyet kuşağının yetişmesinde büyük rol oynadı. Ancak reformlar kentlerdeki esnaf, sanatkâr ve küçük tüccarlarla, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal nüfus üzerinde aynı yoğunlukta etkili olamadı. Bu durum tek parti yönetimi boyunca alttan alta, çok partili sisteme geçildikten sonra da açık olarak ortaya çıkan bir merkez-çevre çatışmasını Türkiye'nin siyasal yaşamının merkezine oturttu. 1930'da güdümlü olarak kurulmuş olsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na verilmiş olan halk desteği bu çerçevede açıklanabilir. Ayrıca çok partili sisteme geçildikten sonra, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin CHP'yi kolaylıkla alt edebilmiş olması yine bu çerçevede değerlendirilebilir.

Öğrenme Çıktısı

3 1923-1946 yılları arasında yapılan seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan radikal reformları açıklayabilme

Araştır 3

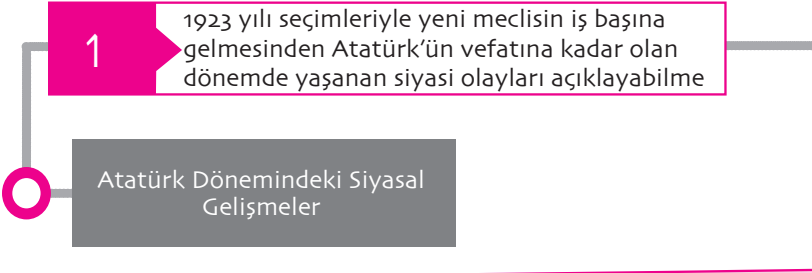
Devletin laikleştirilmesi yönünde atılan önemli adımlar nelerdir?

İlişkilendir

Tek partili dönemde uygulanan seçim sistemini çok partili dönem seçim sistemleri ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Tek parti döneminde toplumsal yapının laikleştirilmesi yönünde yapılan reformları anlatınız.

1923 yılında yeni meclisin iş başına gelmesinden 1925 yılında Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanına kadar geçen süreçte, Halk Fırkası'nın (HF) kuruluşu, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin kaldırılması, 1924 Anayasası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kuruluşuyla Cumhuriyet rejiminin ve çok partili siyasi yaşamın temelleri atıldı. HF'nin dayanacağı ilkeler, henüz parti kurulmadan önce yayımlanan Dokuz Umde bildirisinde tanımlandı. Bu ilkelere göre HF, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak tarif edilen tüm iktisadi grupları kapsayacak, bütün milletin çıkarını temsil edecek, halkçılık esasına dayalı bir parti olacaktı. Bu ilkelere dayalı parti tüzüğü'nün 9 Eylül 1923'te kabul edilmesiyle kurulan HF'nin ilk genel başkanı Mustafa Kemal Paşa oldu. 1923 yılının bir diğer önemli siyasi gelişmesi ise Cumhuriyet'in ilanıdır. 1921 Anayasası'nın egemenliği kayıtsız şartsız millete veren birinci maddesi, adını açıkça telaffuz etmese de cumhuriyetin habercisiydi. Cumhuriyet konusu 1923 seçimlerinden sonra basında yoğun olarak tartışmaya açıldı. Cumhuriyetin ilânı için uygun siyasi ortam ise mecliste ortaya çıkan heyet-i vekile kriziyle oluştu. 29 Ekim'de bu sorunun anayasadan kaynaklandığını belirten Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilânına yönelik anayasa değişikliklerini içeren önergesini açıkladı. Anayasa'da yapılan değişikliklerle Türkiye devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu, Türkiye devletinin dininin İslam, resmi dilinin Türkçe olduğu belirtildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan oylamayla Mustafa Kemal Paşa ilk cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyet rejimi ilan edilmesine karşın varlığını koruyan hilafet makamı çeşitli tartışmalara konu oldu. Meclis içinde süren tartışmalardan sonra 3 Mart 1924 yılında kabul edilen yasayla halifelik makamı kaldırıldı. Hilafetin kaldırılmasını, eğitim ve hukuk alanını laikleştiren bir dizi önemli düzenleme izledi. 1924 Anayasası'nın kabulüyle güçler ayrılığına doğru adımlar atıldı. 1924 Anayasası aynı zamanda temel hak ve özgürlükler alanında da liberal bir anlayışı benimsedi. Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kuruluşudur. 17 Kasım 1924'te Kazım (Karabekir) Paşa'nın başkanlığında kurulan TpCF, meclis içindeki muhalif milletvekillerinin katılımıyla genişledi. Partinin kuruluşunda, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun bir "tek adam" yönetimine doğru yöneldiği endişeleri önemli rol oynasa da, bu parti birinci meclisteki İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak da düşünülebilir. TpCF'nin programı ve parti beyannamesinde, demokrasi, liberalizm, genel özgürlükler kavramlarına özel önem verilmiştir. TpCF kurulmadan hemen önce ismini Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştiren iktidar partisi, partiden kopuşları durdurmak için İsmet Paşa'ya göre daha ilımlı görünen Fethi Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurdu.

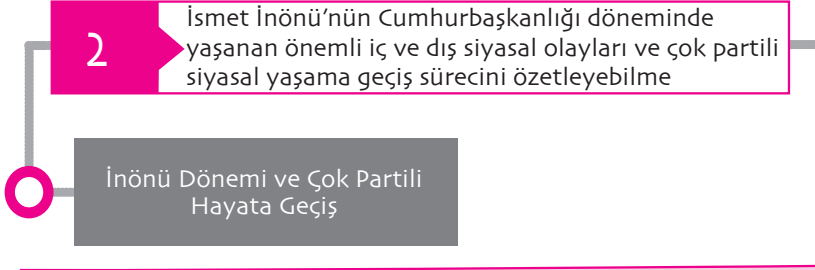
1925 yılının önemli gelişmelerinden Şeyh Sait ayaklanması, Tahrir-i Sükûn Kanunu, TpCF'nin kapatılması, muhalif gazetecilerin yargılanması gibi bir dizi önemli siyasi olayın yanı sıra, 1926 yılında İzmir Suikastı davalarıyla çeşitli muhalefet gruplarının susturulması sonrasında çoğulcu bir siyasi yaşamdan tek parti idaresine geçildi. 1925 yılının ilk aylarında patlak veren Şeyh Sait ayaklanması bastırılrsa da Türkiye'nin siyasi yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı. Ayaklanmanın sonuçlarından biri Fethi Bey'in istifa ederek başbakanlık görevine İsmet Paşa'nın geçmesi ve bu görevini 1937 yılına kadar kesintisiz sürdürmesidir. Ayaklanmanın bir diğer önemli sonucu ise ayaklanma sırasında ilan edilen Tahrir-i Sükûn Kanunu'dur. 4 yıl boyunca yürürlükte kalan Kanun hükümete huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama gibi olağanüstü hal yetkileri tanıdı. Aynı İstiklal Mahkemelerinin yeniden faaliyete geçmesiyle yalnızca isyancılar yargılanmadı, muhalefet de kontrol altına alındı. TpCF, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle kapatıldı. Muhalif gazeteciler aynı gerekçeyle gözaltına alınarak basına gözdağı verildi. Son olarak 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir gezisi sırasında suikast planlayan bir çetenin yakalanması sonrasında başlayan İzmir Suikastı davalarıyla Birinci Meclis'teki II. Grup mensupları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen temsilcileri ve TpCF'nin lider kadrosu da yargılandı. 1925 ve 1926 yıllarında muhalefetin tümüyle bertaraf edilmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında CHF'nin ikinci kurultayında 1919-1927 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri kendi gözünden değerlendirdiği ünlü söylevini verdi. Kurultayın bir diğer önemi de partinin ilkelerini sistemeştiren bir nizamnamenin kabul edilmesidir. Bu nizamname ile CHF cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olarak tanımlandı. Nizamnamede din ve devlet işlerinin ayrılması esası kabul edilerek laiklik ilkesi, adı konulmadan benimsendi. Partinin devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri ise 1931'de benimsenen parti programında yer aldı.

1

1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde yaşanan siyasi olayları açıklayabilme

Atatürk Dönemindeki Siyasal Gelişmeler

1920'lerin sonunda katı bir tek parti yönetimi kurulmasına karşın 1929 dünya ekonomik buhranı ekonomik ve toplumsal alanlarda önemli sorunlara yol açtı. Bu sorunların giderilebilmesi için hükümeti eleştirecek ve denetleyecek kontrollü bir muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalif partinin kurulmasına karar verdi. Bir muhalefet partisinin kuruluşu Türkiye'deki tek parti idaresine ilişkin uluslararası kamuoyundaki eleştirilere de bir yanıt olacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ve desteği ile 1930 yılında Ali Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası tek parti yönetimini kısa bir süre yumuşattı. Liberal bir siyasal program benimseyen partinin kısa sürede ülkedeki hoşnutsuz halk kesimlerinin desteğini alması ve iktidara alternatif olması, Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini çekmesine yol açtı. Bu gelişmelerden ürken parti yöneticilerinin kararıyla SCF kendini feshettiğini açıkladı. Kısa dönemli çok parti denemesinden sonra siyasal yaşam hızla tek parti yönetimine döndü. Siyasal alandan sonra düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHF'den bağımsız olarak sürdüren bütün sosyal ve kültürel örgütlerin varlıklarına son verildi ve tek partinin bünyesinde bütünleştirildi. Ardından yeni basın yasasıyla hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi tanındı. Üniversite reformuyla birlikte üniversitelerin özerkliği kaldırıldı ve çok sayıda öğretim üyesi ve öğrenci üniversiteden uzaklaştırıldı. Son olarak CHP'nin 1935 yılı kurultayında alınan kararlar partinin görece özerkliği ortadan kaldırılarak parti ile devlet bütünleşmesi sağlandı. Aynı kurultayda partinin ilkelerini oluşturan 6 Ok'u olgunlaştırıldı. 1937'de yapılan Anayasa değişikliğiyle 6 Ok devletin ilkeleri haline getirildi ve böylece parti-devlet bütünleşmesi tamamlandı.

İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanı Atatürk ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucu 1937 yılında istifa etmesinden sonra yerini Celal Bayar aldı. Ancak Atatürk'ün sağlığının bozulması ve 10 Kasım 1938'de vefat etmesiyle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları başladı. Meclis, ordu ve bürokrasi içinde tartışmasız gücü olan İsmet İnönü oy kullanan tüm milletvekillerinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçildi. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı İkinci Dünya Savaşı'nın yoğun sorunları içinde geçti. İç siyasette Atatürk dönemi politikaları fazla değişmeden sürdürüldü. Asıl önemli gelişmeler dış politika alanında gerçekleşti. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması da İnönü döneminde yaşanan önemli bir gelişme oldu. İnönü ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmek için batılı devletler karşısında tam bir denge politikası izledi. Savaş yıllarında devlet gelirlerini artırabilmek için ekonomik alanda Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Varlık Vergisi gibi önemli kararlar alındı. Uygulanan bu kararlar farklı toplumsal kesimler arasında derin hoşnutsuzluk yarattı. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin lehine dönmesinden sonra, savaş sonrası dönemde kurulacak yeni dünya düzeninde söz sahibi olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Savaşın bitmesinden sonra ise hızlı bir rejim değişikliğine gitti. Rejim değişikliğinde uluslararası gelişmeler önemli rol oynadı. Öte yandan yirmi yıldır süren tek parti yönetimi CHP'yi oldukça yıpratmış ve yönetimden hoşnutsuz kitleler giderek büyümüştü. Bu koşullar altında İnönü Serbest Cumhuriyet Fırkası benzeri kontrollü bir muhalefet hareketine izin verilmesini Sovyetler karşısında batının desteğini almak için gerekli gördü. Çok partili yaşama dönüşü Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısı etrafında gelişen tartışmalar sağladı. Tasarıyı eleştiren muhalif milletvekilleri, Bütçe Kanunu vesilesiyle muhalefeti derinleştirdi. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı ve "Dörtlü Tahrir" olarak anılan ünlü önergede CHP'yi demokratik ilkeleri uygulamaya çağırıyordu. Tartışmaların derinleşmesi sonucu CHP'den kopan milletvekilleri 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurarak Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir dönemi başlattılar. Parti programı ekonomik ve siyasal alanlarda liberalleşme politikasını benimseyen DP kısa sürede örgütlendi. Mecliste seçim kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçim esasına geçildiği gibi genel seçimin erkene alınması kararlaştırıldı. CHP'nin amacı DP'yi hazırlıksız yakalayıp seçimi kazanmaktı. 1946 seçimlerini CHP büyük zaferle kazandı. Ancak adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılan bu seçimler Türkiye'nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçimleri olarak değerlendirildi.

3

1923-1946 yılları arasında yapılan seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan radikal reformları açıklayabilme

Seçimler ve Reformlar

1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir düzenli olarak yapılan seçimler iki dereceliydi. Seçimin ilk aşamasında ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı CHP'den seçildiler. Böyle olunca seçimin ikinci aşamasında partinin gösterdiği milletvekili adayları sorun yaşanmadan TBMM'ye seçildiler. Dönem boyunca kurulan Terakkiper-Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ise kısa sürede kapandıklarından hiçbir genel seçime katılamadılar. 1935 yılına kadar genel seçimlerde sadece erkeklere tanınan seçme ve seçilme hakkı 1935 yılından itibaren kadınlara da tanındı. 1924 anayasasına göre millet adına egemenlik hakkını kullanan yegâne kurum TBMM idi. Ancak seçim sisteminin demokratik olmaması, tüm milletvekillerinin tek bir partinin temsilcisi olması, seçilen milletvekillerinin anayasal çerçeve içinde özgür iradelerini kullanmak yerine parti tüzüğü'nün sınırları içinde hareket etmeleri, tamamen parti merkezinin talepleri doğrultusunda hareket eden, kişisel inisiyatif kullanmayan ve eleştiri yapmayan bir milletvekili profili ortaya çıkarttı. Bu koşullar içinde çalışan meclis dönem boyunca siyasal ve toplumsal hayatı radikal biçimde değiştiren birçok reformu yasalaştırdı. Bu reformlar, esas olarak laikleşme ve modernleşmeyi hedefliyordu. Hayata geçirilen, ülkedeki mülkiyet ilişkilerini de değiştiren bir sosyo-ekonomik reform paketi değil, devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren ve buna paralel olarak dinsel sembollerini kaldırarak yerine Batı medeniyetinin sembollerini koymakla yetinen bir reform paketiydi. Reformlar kişilerin sadece düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu. Devletin laikleştirilmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Bunu toplumsal yapının laikleştirilmesi ve İslami sembollerin Batılı sembollerle değiştirilmesi süreci izledi. Eğitimden hukuka, giyim kuşamdan ölçülere, alfabeden saat ve takvime uzanan bir dizi radikal reformla geleneksel olarak tanımlanan düzenin yerini modern olarak tanımlanan bir düzenin alması hedeflendi. Reformlar özellikle kentlerdeki eğitimli üst ve orta tabakalar arasında destek bulmakla beraber esnaf, sanatkâr, küçük tüccarla, kırsal nüfus üzerinde aynı yoğunlukta etkili olmadı. Bu durum tek parti yönetimi boyunca alttan alta, çok partili sisteme geçildikten sonra da açık olarak ortaya çıkan bir merkez-çevre çatışmasını Türkiye'nin siyasal yaşamının merkezine oturttu.

1 Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 23 Nisan 1920
- B. 29 Ekim 1921
- C. 29 Ekim 1923
- D. 4 Mart 1924
- E. 23 Nisan 1925

2 I. Halifeliğin kaldırılması
II. Saltanatın kaldırılması
III. Cumhuriyetin ilanı
IV. Türkiye devletinin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılması

Yukarıdaki olayların kronolojik sırası aşağıdakilerin hangisinde doğru verilmiştir?

- A. I, II, III ve IV
- B. II, III, I ve IV
- C. II, I, III ve IV
- D. I, III, II ve IV
- E. III, II, I ve IV

3 Aşağıdakilerden hangisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından biri **değildir**?

- A. Kazım Karabekir
- B. Rauf Orbay
- C. Adnan Adıvar
- D. Ali Fuat Cebesoy
- E. Fethi Okyar

4 “Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.” Mustafa Kemal Atatürk bu ünlü konuşmasını ne zaman ve nerede yapmıştır?

- A. Haziran 1926'da gerçekleştirdiği İzmir seyahati sırasında
- B. Ekim 1927'de Mecliste Nutuk'u okuması sırasında
- C. Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanında yaptığı konuşma sırasında
- D. Kasım 1938'de ömrünün son günlerinde
- E. Mart 1924'de hilafetin kaldırılmasında yaptığı konuşmada

5 Aşağıdakilerden hangisi 15–20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kurultay'ın sonuçlarından biri **değildir**?

- A. Mustafa Kemal Paşa'nın değişmez genel başkanlığa getirilmesi
- B. Mustafa Kemal Paşa'nın Mecliste Nutku okuması
- C. Devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerinin parti programında yer alması
- D. Partinin devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan biri sayarak laikliğe vurgu yapması
- E. Partinin cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi bir cemiyet olduğunun belirtilmesi

6 Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Kazım Karabekir
- B. Ali Fethi Okyar
- C. Ali Fuat Cebesoy
- D. Celal Bayar
- E. Fevzi Çakmak

7 Aşağıdaki olaylardan hangisi İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde **gerçekleşmemiştir**?

- A. Hatay'ın Türkiye'ye katılması
- B. Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması
- C. Köy Enstitülerinin Kurulması
- D. Laiklik ilkesinin Anayasaya girmesi
- E. Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi

8 Aşağıdakilerden hangisi 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin kurucularından biri **değildir**?

- A. Adnan Menderes
- B. Fuat Köprülü
- C. Refik Koraltan
- D. Celal Bayar
- E. Ali Fuat Cebesoy

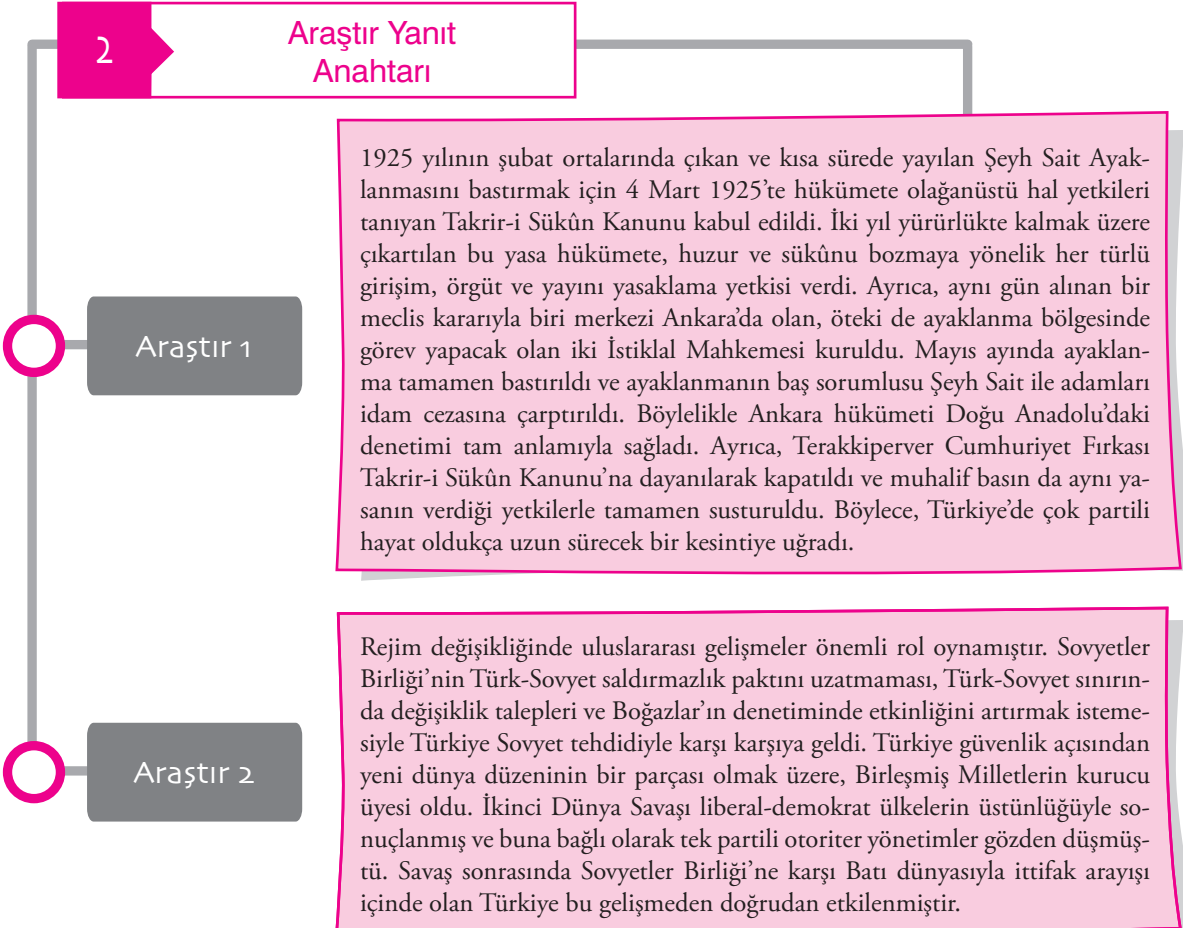
9 İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanı Atatürk ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucu 1937 yılında başbakanlıktan istifa etmesinden sonra kim başbakan olmuştur?

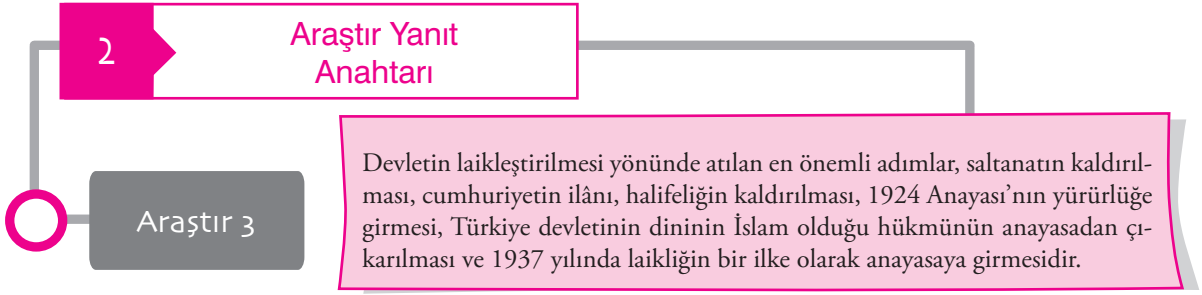
- A. Celal Bayar
- B. Fethi Okyar
- C. Fevzi Çakmak
- D. Refik Saydam
- E. Şükrü Saraçoğlu

10 Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadı hangi tarihte verildi?

- A. 29 Ekim 1925
- B. 20 Mayıs 1928
- C. 23 Ocak 1932
- D. 24 Kasım 1934
- E. 27 Mayıs 1935

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İlanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise “Kemalist Reformlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti'nin Kuruluşu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Kemalist Reformlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul.
- Akın, Rıdvan (2000). Türk Siyasal Tarihi, İstanbul.
- Alpkaya, Faruk (1998). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924), İstanbul.
- Demirel, Ahmet (1994). Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup, İstanbul.
- Demirel, Ahmet (2012). Tek Partinin Yükselişi, İstanbul.
- Demirel, Ahmet (2013). Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İstanbul.
- Koçak, Cemil (2006). Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul.
- Öz, Esat (1992). Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Ankara.
- Parla, Taha (1991). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt I, Atatürk'ün Nutuk'u, İstanbul.
- Parla, Taha (1991). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt II Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul.
- Tekin Alp (1936). Kemalizm, İstanbul.
- Timur, Taner (1991). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1999). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul.
- Uyar, Hakkı (1998). Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2003). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2009). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul.

Bölüm 3

Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler

öğrenme çıktıları

Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)

- 1 Çok partili hayata geçiş dönemini ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) dönemindeki siyasi gelişmeleri açıklayabilme

27 Mayıs Askeri Yönetimi

- 2 27 Mayıs askeri yönetim döneminin (1960-1961) önemli olaylarını ve sivil yönetime geçiş sürecini özetleyebilme

İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)

- 3 İki darbe arası (1961-1980) dönemde Türk siyasi hayatındaki gelişmeleri ifade edebilme

1980'den Bugüne Türkiye

- 4 1980 yılından günümüze kadar olan siyasi olayları açıklayabilme

- Anahtar Sözcükler:** • Cumhuriyet Halk Partisi • Demokrat Parti • 27 Mayıs Darbesi • Adalet Partisi • 12 Mart Muhtırası • Milli Selamet Partisi • Milliyetçi Hareket Partisi • 12 Eylül Darbesi • Anavatan Partisi • Adalet ve Kalkınma Partisi

GİRİŞ

Kitabımızın bu bölümünde Türk siyasal hayatının çok partili dönemi siyasi olaylar, siyasal partiler ve seçimler bağlamında kronolojik olarak ele alınmaktadır. Ünitede ilk önce Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş dönemi (1946-1950) ve on yıllık Demokrat Parti iktidarı incelenmektedir. Arkasından, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri arasındaki dönemde yaşanan siyasi olaylar üzerinde durulmaktadır. Son olarak da 1980 sonrası dönemdeki gelişmeler özetlenmektedir.

GEÇİŞ DÖNEMİ VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1946-1960)

Demokrasinin İlk Yılları

1946 seçimlerinden Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği 1950 seçimlerine kadar süren dönemde partiler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıksa da, tek partiden çok partiye geçiş süreci, hem partilerin ılımlı kanatlarının uzlaşma yolunu tercih etmeleri hem de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararlı politikaları sayesinde başarıyla tamamlandı.

1946 seçimlerinden sonra, CHP ile DP arasındaki ilişkiler, muhalefetin seçimlerde baskı ve hile yapıldığını açıklaması ve seçim kanununun değiştirilmesini istemesi; buna karşılık iktidarın bunu kabul etmemesi yüzünden gerginleşmişti. İstekleri yerine getirilmeyen DP 6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimlere katılmadı ve bu iki parti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Başbakan Recep Peker DP'yi yasa dışına çıkıp halkı ayaklanmaya teşvik etmekle, Celal Bayar da Peker'i seçimlerde yansız davranmamak, tek parti döneminin baskılarını sürdürmek ve demokrasiye inanmamakla suçladı. Devreye giren İnönü yayınladığı 12 Temmuz Beyanamesi'nde hükümet ve muhalefet başkanı ile yaptığı görüşmeleri, iki taraf arasında diyalog sağlanması için harcadığı çabaları ve konuyla ilgili görüşlerini açıkladı. Kendisinin iki parti arasında yansız olduğunu vurgulayan İnönü, bu tartışmada kimin haklı, kimin haksız olduğunu aramanın yararsız olduğunu belirtti ve muhalefete bazı önemli güvenceler verdi. İnönü'nün bildirisinin en önemli noktası ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili yaşama

geçmiş olduğunun bir kez daha vurgulanmasıydı. Bu kesin tavır geçiş döneminin başarıyla sonuçlanmasını sağladı.

Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş süreci boyunca DP'nin en çok önem verdiği konuların başında seçim kanununun değiştirilmesi geliyordu. DP'nin bu konudaki eleştirisi ve uyarıları karşısında CHP yönetimi, 1949'da yeni bir seçim yasası için çalışmalara koyuldu. 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni seçim yasası muhalefetin isteklerinin büyük bölümünü karşıladı. Yasaya göre, seçimler tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak; seçimde adli denetim sağlanacak ve gizli oy - açık sayım esası uygulanacaktı. Yasa, siyasal partilerin sandık kurullarında temsilci bulundurabilmelerine de olanak sağlıyordu. Bununla birlikte, muhalefetin direktmesine karşın, yasadaki nispi temsil yerine, liste usulü çoğunluk sistemi benimsendi. Seçim yasası kabul edildikten sonra seçimlerin 14 Mayıs 1950'de yapılması kararlaştırılarak, sekizinci dönem TBMM'nin çalışmaları 24 Mart'ta son verildi.

İlkbahar ayları 1946'da olduğu gibi yoğun seçim kampanyalarıyla geçti. İktidar partisi, kampanya boyunca, İnönü'nün özellikle dış politikadaki başarıları üzerinde durup, ülkenin karşı karşıya olduğu ağır dış sorunları ancak İnönü ve deneyimli kadrosunun çözebileceğini öne sürdü. Bu arada seçim propagandalarında CHP'nin Atatürk'ün kurduğu parti olduğu, bu partinin Atatürk devrimlerini uygulayıp savunduğu ve öteden beri demokrasi yolunda büyük adımlarla ilerlediği ve zamanı gelince ülkeye demokrasiyi getirdiği de savunuluyordu. Bu arada, seçimlerden hemen önce, CHP tekke ve türbelerin kapatılmasına ilişkin yasa ile çiftçiyi topraklandırma yasınının özel kişilere ait belli bir miktarın üzerindeki toprakların kamulaştırılmasına olanak veren hükümlerini yürürlükten kaldırarak, bu konuların DP tarafından seçim malzemesi olarak kullanılmasını önlemeye çalıştı. Bütün bunlara karşılık DP'nin seçim kampanyası ağırlıklı olarak tek parti dönemindeki anti-demokratik uygulamaların eleştirisi üzerinde yoğunlaştı.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçime CHP ve DP ülke genelinde seçime katılırken, Millet Partisi (MP) sadece 22 ilde aday gösterdi. Milli Kalkınma Partisi (MKP) ise seçime sadece İstanbul'da katıldı. Seçime katılma oranı yüzde 89,3 gibi çok yüksek bir düzeyde gerçekleşti. Seçimi genel beklentilerin aksine DP kazandı. DP oyların yüzde 53,3'ünü,

CHP ise yüzde 39,9'unu alırken, yürürlükteki çoğunluk sistemi yüzünden DP 408, CHP ise sadece 69 milletvekilliği kazandı. Meclisteki milletvekili sayısının dağılımı seçim sistemine bağlı olarak, partilerin aldıkları oy oranlarıyla uyumsuzdu. Öte yandan MP seçimde, yüzde 3,1'lik oy oranıyla sadece 1 milletvekilliği kazandı; MKP hiçbir varlık gösteremedi; 9 milletvekilliği de bağımsızlara gitti. İktidarın, devleti kuran ve 27 yıldır işbaşında olan CHP'den, genel oy sonucunda alınması, izleyen yıllarda, DP yanlıları tarafından "Beyaz İhtilal" olarak anıldı.

Seçim sonuçlarının kesinleşmesinden sonra 22 Mayıs'ta Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığına seçildi. Bayar Cumhurbaşkanı seçilince DP Genel Başkanlığından istifa etti; partinin başkanlığını Adnan Menderes üstlendi. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Adnan Menderes'in DP'nin meclisteki çoğunluğuna dayanarak oluşturduğu hükümet 2 Haziran'da güvenoyu aldı.

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in başbakanlığı üstlendiği 1950'li yıllar boyunca, DP mecliste büyük bir çoğunluk elde etti; CHP ana muhalefet partisi olarak siyasette ikinci büyük parti konumunu korudu.

Dönem boyunca iktidar-muhalefet ilişkileri oldukça gerilimli oldu ve gerginlik 1953 yılının sonlarına doğru doruk noktasına çıktı. DP iktidarı 14 Aralık 1953'te "Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız iktisaplarının millete iadesi" adıyla bir kanun çıkardı. Kanunda CHP'nin mal varlığını, iktidarı döneminde usulsüzlük sonucu elde ettiği belirtiliyor, dolayısıyla partinin bütün servetinin hazineye devredileceği hükme bağlanıyordu. CHP genel başkanı, kanun tasarısı mecliste görüşülürken, DP'yi hukuk dışı bir rejim kurmakla suçladı. Ayrıca CHP'liler, mal varlığının haksızca kazanılmış olduğu iddiasının bağımsız mahkemeler önünde incelenmesi gerektiğini savundular. Ama tüm bu çabalar sonuç vermedi ve partinin bütün mal varlığı hazineye devredildi.

Kısa bir süre sonra dönemin CHP dışındaki üçüncü partisi olan Millet Partisi (MP) kapatıldı. Bu partinin 27-29 Haziran 1953'te toplanan beşinci büyük kongresinde bir çatışma çıkmış ve ilk genel başkan Hikmet Bayur partinin "dinci ve gerici"lerin eline geçtiğini öne sürerek MP'den istifa etmişti. Hikmet Bayur'un istifası bir suç duyuru

olarak kabul edilip parti hakkında soruşturma açıldı. Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi'nde açılan dava sonucunda partinin "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu" sonucuna varıldı ve MP 27 Ocak 1954'te kapatıldı.

DP İktidarının İkinci Evresi

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerle DP iktidarının ikinci evresine geçildi. Seçimden DP büyük bir başarıyla çıktı. Bu seçimde Türkiye'de ilk ve son kez yaşanan bir olay gerçekleşti ve iktidar partisi bir önceki seçime göre hem oy hem de temsil oranını artırdı. DP oylarını yüzde 56,6'ya meclisteki temsil oranını yüzde 93,2'ye yükseltti. CHP'nin oyları yüzde 34,8'e, temsil oranı yüzde 5,7'ye düştü.

Seçimden sonra Adnan Menderes TBMM'deki çoğunluğuna dayanarak yeniden hükümet kurdu. Ancak kısa bir süre sonra parti içinde partinin ekonomik politikaları ve muhalefete karşı izlenen tutum nedeniyle, yeni bir muhalefet baş gösterdi. 12 Ekim 1955'te 9 milletvekili partiden ihraç edildi, 10 milletvekili de istifa etti. Partiden kopan 19 milletvekili 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi (HP) adıyla yeni bir parti kurdu. Parti demokratik ve dengeli bir meclis çalışmasına olanak verecek ölçüde anayasal değişiklikler yapılmasını, yargının bağımsızlığını, özgür ve bağımsız sendikaların kurulmasına olanak verilmesini, yönetimin yansızlığının sağlanmasını, üniversite özerkliğini, basın özgürlüğünü ve temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını savunuyordu.

DP'den istifa eden yeni milletvekillerinin katılımıyla HP mecliste ana muhalefet partisi konumuna yükseldi ve birçok konuda CHP'yle birlikte iktidara karşı tavır aldı. Bu birliktelik 1957 seçimlerinden önce CHP ve CMP ile birlikte seçimde DP'ye karşı bir güçbirliği yapma arayışına dönüştü.

Muhalefet partileri arasındaki pazarlıklar sürerken DP seçim kanununu değiştirerek seçimde partilerin ortak liste çıkartarak güç birliği yapmasını engelledi. Yasada yapılan en önemli değişikliğe göre, bir siyasal parti, örgütünün bulunduğu bütün seçim bölgelerinde seçime katılmak ve seçime katıldığı seçim çevrelerinin tümünde seçilecek milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundaydı. Bir parti herhangi bir nedenle eksik sayıda aday gösterirse, kendilerinden bu eksik sayıyı tamamlamaları istenecek, bu tebliğden itibaren 24 saat içinde eksikler tamamlanacaktı. Buna uymayan siyasal partiler, ülke

genelindeki bütün seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybedecekti. Böylelikle muhalefet partilerinin illerde milletvekili kontenjanlarını önceden aralarında paylaşıp tek listeyle seçime girmelerinin yolu kapandı.

Yasada yapılan bir başka değişikliğe göre, bir siyasal partiye adaylık için başvurmuş olan herhangi bir kimse, o partinin aday listelerinde yer alsın veya almasın hiçbir seçim bölgesinde başka bir partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Ayrıca bir siyasal partiye üye olan bir kişinin, kendi onayıyla olsa bile, başka bir siyasal partiden aday gösterilmesi yasaklandı.

Bir başka önemli değişikliğe göre, seçimin zamanında yapılması halinde, seçim tarihinden en az altı ay önce mensup oldukları partiden ayrılmamış olanlar bir başka partiden aday gösterilemeyecekti. Seçimin TBMM tarafından yenilenmesine karar verilmesi halinde ise, karar tarihinden önceki iki aylık süre içinde ve karardan sonra partilerinden ayrılanlar hakkında da aynı hüküm uygulanacaktı.

Bu değişiklikler gücünü ihtimalini tamamen ortadan kaldırdı ve partiler seçimde kendi adlarına yarıştılar. 1957 seçiminde DP'nin oyları yarının altına (yüzde 47,3) düşmesine rağmen seçim sisteminin adaletsizliğinden yararlanarak millervekilliklerinin yüzde 69,5'ini kazandı. Oylarını yüzde 40,6'ya yükselten CHP'nin temsil oranı yüzde 29,2'de kaldı. Seçime iddialı giren MP ile DP'den kopanların kurduğu HP seçimlerde hiçbir varlık gösteremediler.

Seçimden sonra yeni hükümeti yine Menderes kurdu. CHP ana muhalefetteki yerini tekrar aldı.

Tablo 3.1 1950-1960 arasındaki seçim sonuçları

Partiler	1950		1954		1957	
	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil
Demokrat Parti (DP)	53,3	85,4	56,6	93,2	47,3	69,5
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	39,9	14,2	34,8	5,7	40,6	29,2
Millet Partisi / Cumhuriyetçi Millet Partisi (MP/CMP)	3,1	0,2	4,8	0,9	7,0	0,7
Hürriyet Partisi (HP)	-	-	-	-	3,8	0,7
Köylü Partisi (KP)	-	-	0,6	-	-	-
Bağımsızlar	4,8	0,2	1,5	0,2	0,1	-

Siyasette Gerginliğin Artması

DP, 1957 seçimlerinden zafarla çıkmasına karşın, oyları, muhalefet partilerinin toplam oylarının gerisinde kalmıştı. Seçimden sonra muhalefet partileri iktidarın azınlık iktidarına dönüştüğü yolunda propagandaya başladı ve iktidarı düşürme yollarını aramaya koyuldu. Muhalefetin güç birliği girişimleri sonucunda, 1958 Ekiminde Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kuruldu. Seçimde tek başına başarılı olamayan HP ise 1958 Kasımında CHP'yle birleşme kararı aldı.

Muhalefetin bu güç birliği karşısında atağa geçen DP, bir Vatan Cephesi kurarak DP'ye katılımları artırma, bu yolla da partiyi güçlendirme çabasına girişti. DP bu yeni girişimiyle herhangi bir partiye bağlı olmayan vatandaşlarla, muhalefet partileri üyelerini DP'ye çekmeyi amaçlıyordu. Hukuksal bir niteliği olmayan Vatan Cephesi'ne katılanların listesi her gün düzenli olarak devlet radyosundan ilan edildi. Muhalefet partileri yayınlanan bu listelerde yer alan isimlerin çoğunun asılsız olduğunu, ölü ve bebeklerin de Vatan Cephesi'ne üye yapıldığını öne sürdüler.

✓ Vatan Cephesi, 1957 seçimlerinden sonra güç birliğine giden muhalefete karşı Demokrat Parti tarafından kurulan, partiye yeni katılımlar sağlamayı amaçlayan, hukuki bir niteliği olmayan siyasi oluşumdur. O dönemde Vatan Cephesi'ne katılanların listesi her gün düzenli olarak devlet radyosundan ilan edildi.

1959 yılı siyasal yaşamdaki gerginliğin iyice tırmandığı bir yıl oldu. Yıl önemli bir gelişmeyle açıldı ve ana muhalefet partisi CHP'nin 14. Kurultayı, 12 Ocak 1959'da Ankara'da topladı. Kurultay, partinin daha önce ortaya atıp savunduğu görüş ve hedefleri bir anayasa görünümünü altında sistemli bir bütün olarak bir araya getiren "İlk Hedefler Beyannamesi"ni kabul etti. Bu bildiriye göre partinin temel hedefleri şunlardı:

- Anti-demokratik kanunların kaldırılması;
- Anayasanın, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik esaslarına göre değiştirilmesi;
- Bütün hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması;
- Devlet başkanının tarafsızlığının sağlanması;
- Yasamanın yürütme üzerindeki denetiminin etkin bir biçimde sağlanması;
- Bütün idari tasarruflara yargı denetimi getirilmesi;
- Sosyal adaletsizlik ve dengesizliğin giderilmesi;
- Yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi, yasa yapımında uyum ve dengenin sağlanması için İkinci Meclis, yargıç güvencesinin sağlanması için Yüksek Hukuk Şurası'nın kurulması.

İnönü'nün 29 Nisan 1959'da çıktığı Batı Anadolu gezisi sırasında gerginlik iyice tırmandı. CHP'liler tarafından "Büyük Taarruz" olarak adlandırılan bu propaganda gezisinin ilk uğrak yeri olan Uşak'ta DP'lilerle CHP'liler arasında bir arbede çıktı. Kargaşa sırasında bir taş İnönü'nün başına isabet etti. İnönü, Manisa ve İzmir'i ziyaret ettikten sonra 4 Mayıs'ta İstanbul'a geldi. Yeşilköy Havaalanı'ndan kent merkezine gelirken Topkapı'da bir grup İnönü'nün aracının camlarını taşladılar, kapıları açmaya çalıştılar, bazıları da aracın üzerine çıktı.

İnönü'nün 7 Mayıs'ta Ankara'ya dönmesinden sonra, 11 Mayıs'ta, CHP, konuyu meclise getirdi ve Başbakanla, İçişleri Bakanı hakkında soruşturma önergesi verdi. Ama DP'li meclis çoğunluğu önergeyi geri çevirdi. 16 Mayıs'ta da iki partinin milletvekilleri mecliste birbirlerine girdiler.

1960 yılının ilk ayları oldukça gergin geçtikten sonra 7 Nisan 1960'ta DP Meclis grubu bir bildiri yayınladı. Bildiride, CHP'nin ülkedeki bütün yı-

kıcı grupları çevresinde topladığı, halkı ve orduyu iktidara karşı ayaklanmaya kışkırttığı öne sürülüyordu. Bu bildirinin ardından, iktidarın meclis grubu TBMM Başkanlığına muhalefetin eylemlerinin soruşturulması için bir önerge verdi. Önergede, CHP, halkı silahlandırarak iktidara karşı yasadışı eylemlere yöneltmek ve orduyu kışkırtarak siyasete alet etmekle suçlanıyor ve bu eylemlerinin soruşturulması isteniyordu. Önergeye göre, bazı basın organları hakkında da soruşturma açılacaktı. Bu önerge 18 Nisan'da mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasaya göre meclis içinden 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulacak ve bu komisyon üç ay boyunca muhalefetin ve basının eylemlerini soruşturacaktı. Tahkikat Komisyonuna her türlü yayını yasaklamak, yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemek, soruşturma için gerekli olan her türlü evraka el koymak, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici karar almak ve hükümetin bütün araçlarından istediği gibi yararlanmak gibi geniş yetkiler verilmişti. Komisyonun alacağı önlem ve kararlar kesin olacak ve bu önlem ve kararlara hiçbir şekilde itiraz edilemeyecekti. Ayrıca, komisyonun karar ve önlemlerine karşı çıkanlar için bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası getirilmişti.

Geniş yetkilerle donatılan ve çalışmalarını gizli bir biçimde yürütecek olan Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak partilerin kongre ve toplantı düzenlemelerini, siyasal etkinliklerde bulunmalarını ve yeni örgüt kurmalarını yasakladı. Aynı gün alınan bir başka kararla da komisyonun yetki, görev, karar ve çalışmaları hakkında yayın yapılmasına ve konuyla ilgili TBMM görüşmelerinin yayınlanmasına da yasak getirildi.

Tahkikat Komisyonunun kurulması ülkede geniş yankı yaptı. Komisyon çalışmalarına başlar başlamaz İstanbul ve Ankara'da öğrenciler protesto gösterileri düzenlediler. Protesto gösterileri izleyen günlerde genişleyerek devam etti. 26 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri yaptıkları bir gösteriyle iktidarın öteden beri uyguladığı baskıları protesto ettiler. 28 Nisan'da da, bu kez İstanbul Üniversitesi öğrencileri, üniversitenin merkez binasında bir toplantı düzenlediler. Güvenlik güçlerinin toplantıya müdahale etmesi üzerine olaylar çıktı ve bu olaylar Beyazıt Meydanı'na yayıldı. Buradaki çatışma sırasında Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz aldığı bir kurşun yarası sonucunda can verdi.

Olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi 15 gün süreyle kapatılırken, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi ve gece sokağa çıkmak yasaklandı. Bununla birlikte, bu önlemler öğrencilerin gösterilerini durdurmaya yetmedi. Öğrenciler gösterilerini 29 Nisan'da da sürdürdükleri gibi, protesto gösterileri İstanbul'dan sonra Ankara'ya da yayıldı. Ankara'daki gösterilerde güvenlik güçleriyle öğrenciler arasında çatışmalar çıktı. 30 Nisan'da İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen protesto gösterileri sırasında Nedim Özpolat adlı bir başka öğrenci hayatını kaybetti.

28-29 Nisan gösterilerinden sonra bu kez DP yönetimi, 5 Mayıs günü, saat 5'te, Ankara'da Kızılay Meydanı'nda bir miting düzenlemeye karar verdi. Buna göre iktidar partisine mensup gençler, Kızılay Meydanı'nda, Meclis'ten çıkıp Çankaya'ya gidecek olan Celal Bayar ve Adnan Menderes'i alkışlayıp destekleyeceklerdi. Ama iktidara karşı olan gençler de plandan haberdar oldular ve "beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da toplanalım" parolasını (555K) geniş bir öğrenci kitlesine duyurdular. Sonuçta Bayar ve Menderes meydana protestolarla karşılaştılar.

Ordu içinde de on yıllık DP iktidarına karşı alttan alta başlayan hareket bu son protesto gösterileri sırasında kendini açıkça belli etmeye başlamıştı. Özellikle 29 Nisan'daki gösteriler sırasında öğrenci-ordu dayanışması oldukça dikkat çekiciydi. Subaylar protestocu öğrencilere karşı son derece hoşgörülü davranmış, öğrenciler de iktidara karşı orduyu destekleyici sloganlar atmışlardı. Hatta polis gözaltına alma girişiminde bulunduğu bazı öğrenciler subayların araya girmesi sonucunda serbest bırakılmışlardı. Ankara'daki 5 Mayıs gösterilerinden iki gün önce de Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup göndermiş ve ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan çıkış için bazı önerilerde bulunmuştu.

21 Mayıs'ta bu kez Ankara'daki Harp Okulu öğrencileri iktidarı protesto için bir gösteri yürüyüşü düzenlediler. Bu arada Başbakan Menderes, 25

Mayıs'ta Eskişehir'de bir açıklama yaparak Tahkikat Komisyonu'nun başlangıçta üç ay olarak öngörülen çalışmalarını tamamladığını, raporun yakında meclise sunulacağını ve yakında bir erken seçim yapılacağını kamuoyuna duyurdu.

Menderes'in açıklamasından iki gün sonra, 27 Mayıs'ta başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi adı altında toplanmış olan bir subay grubu, emirleri altındaki askeri birliklerle birlikte Ankara ve İstanbul'daki bazı önemli yerleri ele geçirdi ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına, yönetime doğrudan el koyduğunu açıkladı. 27 Mayıs sabahı Cemal Gürsel imzasıyla radyodan yayınlanan bildiri "bu gün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır" deniyordu. Bildiri hareketin hiçbir şahıs veya zümreye yönelik olmadığı ve en kısa zamanda, partiler üstü tarafsız bir yönetimin gözetim ve hakemliği altında adil bir seçimin yapılarak yönetimin seçimi kazananlara devredileceği de açıklanıyordu. Aynı bildiri Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya inandığı ve bağlı kalacağı da belirtiliyordu.

✓ **NATO, (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)**

4 Nisan 1949 tarihinde kurulan, merkezi Brüksel'de bulunan, amacı üye ülkelerin özgürlük ve güvenliklerini korumak olan uluslararası örgüt. Türkiye NATO'ya 1952 yılında üye olmuştur.

✓ **CENTO, (Central Treaty Organization-Merkezi Antlaşma Teşkilatı)**

Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında 1955 yılında kurulan güvenlik ve savunma örgütüdür. 1979 yılında varlığı sona ermiştir.

Öğrenme Çıktısı

1 Çok partili hayata geçiş dönemini ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) dönemindeki siyasi gelişmeleri açıklayabilme

Araştır 1

Liste usulü çoğunluk sisteminin özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

1950-1960 yılları arasındaki seçim sonuçlarını temsilde adalet ilkesi ile ilişkilendirerek yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

Demokrat Parti iktidarının ikinci evresinde siyasette gerginliği artıran sebepler nelerdir? Anlatınız.

27 MAYIS ASKERİ YÖNETİMİ

27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK) ilk iş olarak TBMM ve hükümeti feshetti ve her türlü siyasal faaliyeti yasakladı. İlk bildiriye, hareketin hiçbir şahıs ve zümreye karşı olmadığı açıklanmasına rağmen, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ile bütün Bakanlar Kurulu üyeleri ve DP'nin önde gelen yöneticileri hemen tutuklandılar. İzleyen günlerde de birkaç istisna dışında hemen hemen bütün DP milletvekilleri de gözetim altına alındı. Gözetim altına alınanlar arasında, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun başta olmak üzere bazı yüksek rütbeli subaylar da vardı.

28 Mayıs'ta MBK, Orgeneral Cemal Gürsel'e MBK Başkanlığının yanı sıra, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Başkumandanlık görevlerini de verdi. Gürsel asker ve sivil üyelerden oluşan bakanlar kurulu listesini aynı gün ilân etti. Bu arada, Rağıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanlığına, Cevdet Sunay da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atandı.

Aynı gün İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığını yaptığı ve DP iktidarına karşı muhalefetleriyle ünlenmiş olan profesörlerden oluşan bir bilim heyeti toplandı. Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen bu bilim heyeti, ilk iş olarak "Anayasa Komisyonu Raporu" adıyla bir bildiri yayınladı. Bildiriye, DP iktidarının meşruiyetini yitirdiği ve yeni yönetimin meşru olduğu açıklandı.

12 Haziran'da 27 maddeden oluşan ve "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümler-

rinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun" adını taşıyan geçici anayasa açıklandı. Geçici anayasanın giriş bölümünde DP iktidarının anayasayı çiğnediği, kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı, muhalefetin denetimini işlemez hale getirip bir tek parti diktatörlüğü kurduğu ve TBMM'yi bir parti grubuna dönüştürüp meşruiyetini yitirdiği belirtiliyordu. Geçici anayasada, yeni bir anayasa ve seçim kanununun hazırlanacağı, ardından da en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu. Geçici anayasaya göre, TBMM'nin bütün anayasal hak ve yetkileri, yeni meclis açılıncaya kadar MBK tarafından kullanılacaktı. MBK yasama yetkisini doğrudan kendisi kullanırken, yürütme yetkisini devlet başkanının atadığı ve MBK'nin onayladığı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı. Geçici anayasa, ayrıca, eski Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile eski bakanları ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere "Yüksek Adalet Divanı" adıyla bir de olağanüstü mahkeme kuruyordu.

4 Temmuz'da siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne ad ile olursa olsun örgüt kurmaları yasaklandı. Böylece partilerin ocak ve bucak örgütleri kapatılmış oldu.

27 Mayıs'ın yaz aylarında ordu içinde geniş bir tasfiye yaptılar. 3 Ağustos'ta kabul edilen 42 sayılı kanunla Bakanlar Kurulu'na, ordu içinde giderek bozulmuş olan hiyerarşiyi düzeltmek üzere, 25 yıllık fiili hizmet süresini doldurmuş olan subayları resen emekliye sevk etme hakkını verdi. Bu yasaya dayanılarak, kısa bir süre içinde, aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu 4.000'in üzerinde subay emekliye ayrıldı. Emekliye sevk edilenler ara-

sında 27 Mayısçıların kendilerinin Genelkurmay Başkanlığına getirdiği Gümüşpala da vardı. Bu görev Cevdet Sunay'a verilirken, İrfan Tansel de Hava Kuvvetleri Komutanı yapıldı.

Sonbahar aylarında da, üniversitede bir tasfiyeye gidildi ve hükümet “tembel”, “yeteneksiz” ve “reform düşmanı” oldukları gerekçesiyle 147 öğretim üyesinin üniversiteyle ilişkisini kesti.

29 Eylül'de DP mahkeme kararıyla kapatıldı ve eski yönetimin sorumluları 14 Ekim'de de İstanbul Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmaya başladı. 14 Ekim 1960'ta başlayan duruşmalar 11 ay 1 gün sonra, 15 Eylül 1961'de tamamlandı. Bu süre içinde Bayar, Menderes, bakanlar kurulu üyeleri, DP milletvekilleri ve eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu toplam 592 sanık hakkında 19 ayrı dava açıldı. Başsavcı bu davalarda 228 sanık hakkında idam cezası istedi.

Yapılan toplam 202 oturumun ardından Yüksek Adalet Divanı, Celal Bayar, Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı oybirliğiyle, 11 sanığı da oyçokluğuyla ölüm cezasına çarptırdı. 31 sanık ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken, 418 sanığa 6 ayla, 20 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezaları verildi. 123 sanık beraat etti, 5 sanık hakkındaki dava düştü.

Karar açıklandıktan sonra, MBK Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında oybirliğiyle alınan idam kararlarını onayladı. Oybirliğiyle ölüm cezasına çarptırılan Bayar ile oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılan öteki 11 sanığın cezaları ömür boyu hapis cezasına dönüştürüldü. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de İmralı adasında idam edildi. İntihara kalkışan Menderes ise bir gün sonra asıldı.

Öte yandan Yassıada davaları sürerken, 1960'ın Sonbahar aylarında MBK içinde ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. MBK içindeki bir grup, kurucu meclisin faaliyete geçmesini ve mümkün olan en kısa süre içinde yapılacak seçimlerden sonra iktidarın sivillere devredilmesini savunurken, bir başka grup buna karşı çıkıyor, sivil yönetime geçiş için acele edilmemesini ve ancak birçok alanda köklü reformlar yapıldıktan sonra seçime gidilmesini istiyordu. İki taraf arasında uzlaşma olanağının tamamen ortadan kalkması üzerine, 13 Kasım'da iktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olanlar, askeri yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye ettiler.

Sivil Yönetime Geçiş Süreci

MBK içindeki tasfiyeden hemen sonra sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalara hız verildi. 7 Aralık 1960'ta kabul edilen bir yasayla MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan ve temel işlevi yeni anayasa ile seçim kanununu hazırlamak olan bir Kurucu Meclis kuruldu. 13 Aralık'ta da Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimine ilişkin kanun yayımlandı. Temsilciler Meclisi üyelerinin belirlenmesinden sonra, 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis ilk toplantısını yaptı. Yeni anayasa ve seçim kanununun hazırlanmaya başlamasıyla birlikte sivil yönetime geçiş süreci hız kazanmış oldu.

12 Ocak 1961'de darbeden sonra faaliyetleri askıya alınan partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin verildi. CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), siyasal faaliyetler serbest bırakılmadan önce de Kurucu Meclis'in bir kanadını oluşturan Temsilciler Meclisi'ne üye vermişlerdi ve örgütsel yapılarını korumaktaydılar. Buna karşılık DP, 29 Eylül 1960'ta kapatılmıştı ve bu yüzden de asıl sorun DP'nin bıraktığı boşluğun nasıl doldurulacağıydı. Bu boşluk askeri müdahaleyle birlikte gelmiş olan olağanüstü ve kısıtlı koşullar altında doldurulacaktı.

Kurucu Meclis çalışmalarına başladıktan sonra, MBK, siyasal partilerin ilk genel seçimlere katılabilmeleri için en geç 13 Şubat 1961'e kadar kuruluş işlemlerini tamamlamış olmaları gerektiğini duyurdu. Bu açıklamadan sonra yeni partiler birbiri ardına siyaset sahnesine çıkmaya başladılar. 19 Ocak'ta Sosyalist Parti, 6 Şubat'ta da Mutedil Liberal Parti kuruldu. 11 Şubat günü dört yeni parti daha siyasal arenaya katıldı. Bu partiler Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi ve Memleketçi Serbest Parti'ydi. Seçime katılabilmek için son tarih olan 13 Şubat günü ise tam yedi parti daha kuruldu. Bu partiler Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Güven Partisi, Musavat Partisi, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakâr Parti ve Cumhuriyetçi Parti idi.

Bu kadar çok parti kurulmuş olmakla birlikte, DP'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya esas olarak iki parti adaydı: Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). AP yönetime güven vermek amacıyla, 27 Mayısçıların önce Genelkurmay Başkanlığına getirdiği, daha sonra emekliye ayırdığı Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında kurulmuştu. Partinin programı büyük ölçüde DP'nin programına benziyordu ve liberal bir anlayışla kaleme alınmıştı.

DP'nin mirasına sahip çıkarak AP'den iki gün sonra kurulan YTP ise, siyasal hayata, 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette Maliye Bakanı olarak görev yapan Ekrem Alican'ın başkanlığında atılmıştı. Partinin programı AP programından çok farklı değildi ve bu parti de liberal bir anlayışla kurularak eski DP'nin oylarına göz dikmişti.

Askeri yönetim, bu iki partiden YTP'ye karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Ekrem Alican'ın 27 Mayıs'tan sonra bakanlık yapmış olması yönetime güven telkin ediyordu. Ayrıca YTP'nin siyasal kadrolarının önemli bir bölümü eski DP'nin Menderes-Bayar yönetimine karşı çıkan kesimlerinden oluşuyordu. Buna karşılık eski DP örgütünün büyük çoğunluğu AP içinde yer almıştı. AP örgütünün, eski DP örgütüne dayanması, yönetimin bu partiye karşı hızla sertleşmesine yol açtı. Partinin genel sekreter yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu 15 Mart'ta DP lehine propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Bununla birlikte Gümüşpala partinin feshedilmeyeceğini açıklayarak, AP'nin mücadeleyi sürdürmekte kararlılığını gösterdi. Yine de AP seçimlere kadar yönetime karşı son derece dikkatli ve temkinli bir siyaset izlemeyi de ihmal etmedi. Gümüşpala, sergilediği ılımlı tavırlarla, parti tabanı ile MBK yönetimi arasındaki gerginliği yumuşatma konusunda oldukça başarılı oldu.

Kurucu Meclis 26 Nisan'da seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanunu kabul etti. 24 Mayıs'ta Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimine ilişkin yasa, 25 Mayıs'ta da milletvekili seçimi yasası kabul edildi. Milletvekili seçimi yasasında, tek dereceli olarak yapılacak seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanacağı hükme bağlandı. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenirken milletvekili sayısı da 450 olarak belirlendi. Bir üst meclis olarak çalışacak olan Cumhuriyet Senatosu ise 150 üyeden oluşuyordu ve senatör seçimlerinde çoğunluk sistemi benimsenmişti. Senatör olabilmek için 40 yaşını bitirmiş ve bir yükseköğretim kurumundan mezun olmak koşulu getirilmişti.

27 Mayıs'ın yıldönümünde Kurucu Meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz'da yapılan halkoylamasından sonra yürürlüğe girdi. Anayasanın kabul edilmesinden sonra, Kurucu Meclis 21 Temmuz'da yaptığı birleşik toplantıda genel seçimlerinin 15 Ekim 1961'de yapılmasını kararlaştırdı.

Kısıtlı ve sınırlı bir seçim kampanyasının ardından seçmenler oylarını Yassıada duruşmalarının tamamlanmasından tam bir ay sonra 15 Ekim 1961'de kullandılar. Seçime ikisi eski (CHP ve CKMP), ikisi de yeni kurulmuş olan (AP ve YTP) dört parti katıldı. Seçimlerden önce, asıl merak konusu olan 27 Mayıs'taki askeri müdahalenin ardından CHP'nin nasıl bir sonuç alacağı ve DP'nin asıl mirasçısının kim olacağıydı. Milletvekili seçimine katılma oranı yüzde 81,0 düzeyinde gerçekleşirken, seçimlerin kesin bir galibinin olmadığı görüldü. CHP yüzde 36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP yüzde 34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. Oyların yüzde 14,0'ünü alan CKMP 54, yüzde 13,7'sini alan YTP ise 65 milletvekili çıkardı.

CHP'nin seçimleri tek başına kazanamaması 27 Mayıs yönetimi için ciddi bir sorun doğurdu. DP'nin mirası üzerinde hak iddia eden AP ve YTP ile CKMP hem toplam oy oranı hem de milletvekili sayısı açısından çoğunluğu elde etmişti. Ama DP'yi iktidardan deviren bir askeri yönetimin, aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra, iktidarı, kendi eliyle devirdikleri bu partinin mirasçılarına sorunsuz bir biçimde devretmesi pek beklenemezdi.

Seçimlerin üzerinden çok geçmeden, 21 Ekim'de, kendisine "Silahlı Kuvvetler Birliği" adını veren ve ordu içinde oldukça etkili olan bir grup subay İstanbul Harp Akademisi'nde bir toplantı yaparak "21 Ekim Protokolü" adıyla bir bildiriye benimsedi. Buna göre, TBMM toplanmadan önce duruma el koyulacak, siyasal partilerin faaliyetleri yasaklanacak, seçim sonuçları geçersiz sayılacak, MBK feshedilecek ve iktidar "ulusun gerçek ve yetenekli temsilcilerine" devredilecekti.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 21 Ekim protokolü, MBK'yı hemen hareket geçirdi ve 23 Ekim'de Cemal Gürsel, siyasal parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenledi. Siyasal parti liderleri kuvvet komutanlarının önünde "Çankaya Protokolü" olarak anılan bir bildiriye imza koydular. Buna göre, siyasal partiler 27 Mayıs'a karşı çıkmayacak, anayasaya aykırı bir tutum içine girmeyecek, Yassıada'da çeşitli cezalara çarptırılan kişilerin affı ile Eminsuların orduya geri dönmelerini söz konusu etmeyeceklerdi ve Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçeceklerdi.

✓ Eminsular, 27 Mayısçılar aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu 4.000'in üzerinde subayı emekliye sevk ederek ordu içinde geniş bir tasfiye yaptılar. Emekli subaylar da orduya geri dönmek amacıyla Emekli İnkılap Subayları Derneğini kurdular. Bu derneğe bağlı emekli subaylar "Eminsular" olarak anılmıştır.

Çankaya protokolününün 21 Ekim Protokolüne üstün gelmesiyle 25 Ekim'de TBMM açıldı. AP içindeki bir kanadın Cumhurbaşkanlığı için Gürsel'e karşı Ali Fuat Başgil'i aday gösterme girişimi Genel Başkan Gümüşpala'nın ağırlığını koyması üzerine sonuçsuz kaldı ve Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi.

Artık yönetimin sivillere tamamen devri için sıra son adımın atılmasına, yani yeni hükümetin kurulmasına gelmişti... Ve görev Gürsel tarafından İnönü'ye verildi.

Öğrenme Çıktısı

2 27 Mayıs askeri yönetim döneminin (1960-1961) önemli olaylarını ve sivil yönetime geçiş sürecini özetleyebilme

Araştır 2

Nisbi temsil sisteminin özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

27 Mayıs askeri yönetim dönemi icraatlarını ordu-siyaset ilişkisi bağlamında tartışınız.

Anlat/Paylaş

27 Mayıs askeri yönetiminden sivil yönetime geçiş sürecini anlatınız.

İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE (1961-1980)

Hiçbir partinin tek başına hükümeti kuracak sayıda milletvekili çıkaramadığı 1961 seçimlerinden sonra Türkiye koalisyonlarla tanıştı. 1965 seçimlerine kadar ilk üçü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, sonuncusu da AP listesinden Kayseri'den bağımsız seçilen Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığı altında art arda dört koalisyon hükümeti kuruldu.

Seçimden hemen sonra İnönü'nün başbakanlığında kurulan CHP-AP hükümeti döneminde ordu içindeki kaynama ve siyasetteki çalkantılar devam etti. 9 Şubat 1962'de Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir liderliğinde bir grup subay kendi aralarında bir protokol düzenleyip, 27 Mayıs'ın amacına ulaşmadığı gerekçesiyle yönetimi ele geçirmeye karar verdi. Gelişmelerden haberdar olan hükümet Aydemir'i tutuklama kararı alınca, Aydemir, 22 Şubat günü Harp Okulu başta olmak üzere bazı askeri birlik ve garnizonları hükümete karşı harekete geçirdi. Hareketin gelişimi içinde ordunun büyük bölümünün desteğinden yoksun olan Aydemir, İnönü'den sadece emekliye sevk edileceği ve herhangi bir şekilde cezalandırılmayacağı yolunda güvence alınca, uzlaşma yolunu seçti. Aydemir ve arkadaşları hemen emekliye sevk edilirken, girişime doğrudan katılan veya girişimi destekleyen bazı üst rütbeli subayların da görev yerleri değiştirildi. Hükümet de verdiği sözü tutarak 30 Nisan'da darbelerini affeden yasayı meclisten geçirdi.

Siyaset ve ekonomiye yaklaşımları farklı iki partinin kurduğu CHP-AP koalisyonu oldukça güç koşullar altında görev yaptı. AP'nin Yassıada'da mahkûm edilen DP'lilerin affi konusunda direktmesi ve ordunun bu konuda taviz vermeyen bir tutum sergilemesi koalisyon hükümetinin sonunu getirdi ve İnönü 30 Mayıs 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel'e istifasını sundu. Gürsel hükümeti kurma görevini yeniden İnönü'ye

verdi. İnönü de bu kez CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan bir bakanlar kurulu oluşturdu. 25 Haziran'da açıklanan kabinede ayrıca AP'nin ılımlı kanadına mensup olup, bu partinin izlediği politikardan memnun olmayıp istifa eden bağımsız milletvekillerine de görev verildi.

Bu hükümetin kuruluş çalışmaları sırasında CKMP içinde, partinin İsmet İnönü'nün kuracağı yeni koalisyon hükümetine katılması veya katılmaması gerektiği konusunda bir anlaşmazlık baş gösterdi ve Genel Başkan Osman Bölükbaşı partinin koalisyona katılmasına karşı çıkarak partiden ayrıldı. Koalisyona katılma kararı alan CKMP'nin genel başkanlığını Ahmet Tahtakılıç üstlenirken, Bölükbaşı CKMP'den ayrılan öteki milletvekili ve senatör arkadaşlarıyla birlikte 13 Haziran 1962'de Millet Partisi'ni (MP) kurdu.

Bu hükümet döneminde, Talat Aydemir, ilk darbe girişiminden tam 14 ay sonra, 20 Mayıs 1963'te, Harp Okulu ve Zırhlı Eğitim Tank Taburu'nun desteğini arkasına alarak yeni bir darbe girişimi başlattı. Aydemir'i destekleyen birliklerin sayısı bir önceki darbe girişimine göre daha azdı. Darbe girişimi bir grup Harp Okulu öğrencisinin Ankara Radyoevinin işgal etmesiyle başladı. Radyoda okunan ve Aydemir'in imzasını taşıyan bir bildiriyle, Türk silahlı kuvvetlerinin yönetime el koyduğu ve TBMM, siyasi parti ve derneklerin feshedildiği açıklandı.

Bununla birlikte, darbecilerin gücünün sınırlı olması ve hükümetin darbe girişiminden önceden haberdar olması sayesinde, Aydemir'in bu ikinci darbe girişimi kısa sürede önlendi. 20 Mayıs gecesi yaşanan silahlı çatışmaların ardından, 21 Mayıs 1963 günü sabaha karşı hava kuvvetlerinin de katılımıyla girişilen karşı harekât sonucunda, başta Harp Okulu öğrencileri olmak üzere darbecilerin tümü etkisiz hale getirildi. Darbecilerin İstanbul kanadı ise daha harekete geçmeden etkisizleştirildi. Askeri mahkemede yapılan yargılamalar sonucunda, Talat Aydemir ve altı arkadaşı ölüm cezasına çarptırıldı. TBMM Aydemir ve Gürcan hakkındaki ölüm cezalarını 9 Ocak 1964'te onayladı. Gürcan 27 Haziran'da, Aydemir ise 5 Temmuz'da idam edildi. Öteki idam kararları ise uygulanmadı. 20-21 Mayısçılara verilen cezalar, birkaç yıl sonra çıkartılan af yasasıyla, kısmen veya tamamen kaldırıldı ve birçok hükümlü serbest bırakıldı.

CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan ve AP'den ayrılan bazı bağımsızların da katıldığı ikinci İnönü koalisyonu görevini sürdürürken 17 Kasım 1963'te yerel seçimler yapıldı. Seçim sonuçları koalisyonun küçük ortakları için tam bir hezimet oldu. 1961'de %13,7 olan YTP'nin oy oranı, 1963 il genel meclisi üyelikleri için yapılan seçimde %6,5'e, %14,0 olan CKMP'nin oy oranı ise %3,1'e geriledi. Muhalefetteki AP ise oylarını % 34,8'den % 45,5'e çıkarmıştı.

YTP ve CKMP seçimde aldıkları bu büyük yenilginin CHP ile yapmış oldukları işbirliğinden kaynaklandığını düşündükleri bir sırada, 22 Kasım'da ABD Başkanı John F. Kennedy bir suikast sonucu öldürüldü. Başbakan İsmet İnönü koalisyonun geleceğine ilişkin tartışmaların başladığı bu ortam içinde, Kennedy'nin cenaze töreninde Türkiye'yi temsil etmek üzere ABD'ye gitti. İnönü ABD'de Kennedy'den boşalan başkanlığı devralan Johnson ile görüşmeler yaparken, YTP ve CKMP koalisyonundan çekilme kararı aldı. Bu karar üzerine, İnönü 2 Aralık'ta Türkiye'ye döner dönmez hükümetin istifa ettiğini açıkladı.

Hükümet kurma çalışmalarını yeniden üstlenen İnönü, hiçbir partiyi koalisyona girmeye razı edemeyince bu kez hükümeti meclisteki 33 bağımsız milletvekilini yanına alarak kurdu. Kıbrıs sorunu nedeniyle dış politikada sıcak günler yaşanırken, YTP ülke içinde bir hükümet buhranı çıkmaması için CHP ile birlikte hükümete güvenoyu verdi ve İnönü'nün 27 Mayıs sonrasında kurduğu üçüncü hükümet 1964 yılına girilmeden göreve başlamış oldu.

1964 yazında Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine boşalan AP Genel Başkanlığı'na 27 Kasım 1964'te toplanan parti kongresinde Süleyman Demirel seçildi. 13 Şubat 1965'te bütçesi reddedilen İnönü hükümeti istifa etti. Yeni hükümeti Suat Hayri Ürgüplü AP, YTP, CKMP ve MP'nin desteğiyle kurdu ve bu hükümet 1965 seçimine kadar işbaşında kaldı.

10 Ekim 1965'te yapılan milletvekili genel seçimine altı siyasal parti katıldı. Seçime katılma oranı yüzde 71,3 düzeyinde gerçekleşti. Bu, 1950'den o yana gerçekleşen en düşük katılma oranı idi. Tahminlerin aksine, AP oyların yüzde 52,9'unu alarak, 240 milletvekili çıkardı. Bu

milletvekili sayısı AP'nin tek başına hükümeti kurmasına yetecek düzeyde idi. Seçimden önce kendisini yeniden konumlayarak ortanın solunda olduğunu ilan eden CHP'nin oyları ise 1950'den o yana en düşük düzeyine inmişti. Oyların ancak yüzde 28,7'sini alan CHP, seçimden önce kabul edilen milli bakiye sistemi sayesinde Millet Meclisi'nde 134 sandalyeyle temsil edilme olanağını buldu. Milli bakiye sisteminden, esas olarak, küçük partiler yararlandılar: MP yüzde 6,3'lük oy oranıyla 31, YTP yüzde 3,7'lik oy oranıyla 19, TİP yüzde 3,0'lük oy oranıyla 15, CKMP de yüzde 2,2'lik oy oranıyla 11 milletvekilliği kazandılar. CKMP hiçbir ilde çoğunluğu sağlayamamış ve kazandığı bütün milletvekilliklerini artık oyların toplandığı milli seçim çevresinden çıkarmıştı. YTP'nin genel başkanı Ekrem Alican aday olduğu Sakarya'da, CKMP genel başkanı Alparslan Türkeş de aday olduğu Ankara'da doğrudan milletvekili seçilecek sayıda oy alamamış, ama yeni seçim sistemi sayesinde, artık oylarla, milli seçim çevresinden milletvekili seçilmişlerdi. Türkiye'nin siyasal yaşamında ilk kez bir sosyalist parti de bu sistem sayesinde 15 milletvekili kazanarak Millet Meclisi'nde grup kurmayı başarmıştı. TİP'in 15 milletvekilinin 2'si seçim çevrelerinde çoğunluğu sağlayan adaylardan, 13'ü ise artık oylarla milletvekili seçilenlerden oluşuyordu.

AP tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaştığı bu seçimin ardından Birinci Süleyman Demirel Hükümeti kurularak göreve başladı.

Hükümet göreve başladıktan kısa bir süre sonra yeni bir cumhurbaşkanı seçimiyle karşı karşıya kaldı. Hastalığı ilerleyince tedavi amacıyla Amerika'ya giden Cemal Gürsel 9 Şubat 1966'da komaya girdi ve görevini sürdürmesine imkân kalmadı. Yeni Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın görevinden istifa etmesiyle başladı. Sunay 15 Mart'ta Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu üyeliğine atandı, 28 Mart'ta da Cumhurbaşkanı seçildi.

1966 sonlarında bu kez CHP'de önemli bir değişim yaşandı ve 18-21 Ekim tarihleri arasında toplanan CHP 18. Kurultayı "ortanın solu" görüşünü benimseyenlerin zaferiyle sonuçlandı. Bu görüşün önderliğini yapan Bülent Ecevit partinin genel sekreterliğine seçildi. Bu yeni politik çizgiyi CHP'nin özünden uzaklaşması olarak nitelendiren Turhan

Feyzioğlu önderliğindeki bir grup milletvekili ve senatör partiden koparak Güven Partisi (GP) adıyla yeni bir parti kurdular.

Bu arada milli bakiye sistemi iktidardaki AP'nin oylarıyla 1 Mart 1968'de yürürlükten kaldırıldı, yerine tekrar 1961'de uygulanan barajlı d'Hondt sistemi getirildi. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi barajın anayasada öngörülen serbestlik ilkesini zedelediği gerekçesiyle baraj uygulamasını iptal etti. Böylece herhangi bir barajın olmadığı d'Hondt sistemi uygulanmaya başladı. Bu sistem 1980'deki askeri darbeye kadar yürürlükte kaldı.

12 Ekim 1969'da yapılan genel seçime 8 siyasal parti katıldı. Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, 1950'deki seçime 3, 1954, 1957 ve 1961'deki seçimlere 4, 1965'teki seçime de 6 siyasal partinin katıldığı göz önünde bulundurulursa, bu bir rekor anlamına geliyordu.

Bir rekor da seçime katılma oranında kırıldı. Çok partili sisteme geçildikten sonra 1965'te yüzde 71,3 ile en alt düzeyine inen seçime katılma oranı, 1969'da yüzde 64,3'e kadar geriledi.

AP, 1965'e göre oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimden zaferle çıktı. Yüzde 46,5'lik oy oranıyla 256 milletvekili çıkaran AP, Millet Meclisi'nde bir kez daha tek başına çoğunluğu sağladı. CHP'nin oyları da, AP'ninki gibi, 1965'teki düzeyin gerisindeydi. Bir başka deyişle, CHP'nin oyları, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra en alt düzeye inmişti. Ana muhalefet partisi, yüzde 27,3'lük oy oranıyla 143 milletvekilliği kazandı.

Öteki küçük partilere gelince: Ortanın solu hareketine karşı çıkarak CHP'den kopanların kurduğu Güven Partisi, yüzde 6,6'lık oy oranıyla 15 milletvekili çıkardı ve AP ve CHP'den sonra, tartışmasız, üçüncü parti olduğunu gösterdi. Oyların yüzde 3,2'sini alan Millet Partisi 6 milletvekilliği kazanırken, Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 3,0 ile sadece 1, buna karşılık daha az oy alan Türkiye Birlik Partisi yüzde 2,8 ile 8, Yeni Türkiye Partisi de yüzde 2,2 ile 6 milletvekili çıkardı. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise 1965'teki yüzde 3,0'lük oy oranını hemen hemen tutturarak oyların yüzde 2,8'ini kazandı. Partinin çok önemli bir oy kaybı yoktu, ama, seçim kanununda yapılan değişiklik bu partinin aleyhinde işleyince, 1965'te 15 milletvekili çıkaran TİP, 1969'da Millet Meclisi'nde bu kez sadece 2 milletvekiliyle temsil olanağı buldu.

Öte yandan, seçmenlerin yüzde 5,6'sı da bağımsız adaylara oy verdi ve 13 bağımsız aday milletvekili oldu. Bu da bir başka rekordur. 1950'de üç bağımsız adayın milletvekili seçilmesinden sonra, 1954'te sadece bir bağımsız aday çoğunluğu sağlamıştı ve o tarihten sonra hiç bir bağımsız aday gerekli oyu sağlayarak milletvekili seçilememişti.

Seçimden sonra Süleyman Demirel partisinin meclisteki çoğunluğuna dayanarak hükümeti yeniden kurdu. Hükümet 1970'te bütçesi reddedilince bir sarsıntı geçirdi. AP'den kopan bazı milletvekili ve senatörler Demokratik Parti adıyla yeni bir parti kurdular. Demirel de yeni bir kabine oluşturdu.

Türkiye 1970'li yıllara oldukça sancılı bir biçimde girmişti. 1960'lı yılların ortalarında başlayan öğrenci hareketleri 1970'lerin hemen başında nitelik değiştirmiş, çeşitli gerilla grupları silahlı eylemlere başlamışlardı. Sendikalar için hazırlanan yasa tasarısına karşı 15-16 Haziran 1970'te gerçekleştirilen işçi eylemleri de toplumsal huzursuzluğun bir başka göstergesiydi. Huzursuzluk, AP'yi başından beri DP'nin devamı olarak görmüş olan silahlı kuvvetleri de derinden etkilemişti. 1970'lerin başında, silahlı kuvvetler reform taleplerini yüksek sesle ifade etmeye başlamış ve kuvvet komutanlarının başbakanın ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili uyarı mektupları göndermesi askeri müdahale söylentilerinin yaygınlaşmasına yol açmıştı. Bu arada silahlı kuvvetler içindeki bir kesim, "milli devrimci bir gelişme stratejisi" benimsemiş ve benzerlerine Mısır ve Cezayir'de rastlanan "sol" bir askeri müdahale arayışına girmişti. Doğan Avcıoğlu'nun Devrim dergisi de bu tür "ilerici" bir ordu müdahalesinin düşünsel hazırlıklarını yapmaktaydı. Bütün bu gelişmeler karşısında, Başbakan Süleyman Demirel istifa önerilerini sürekli geri çevirmiş ve güvensizlik oyu almadan hükümetten çekilmesinin söz konusu olmayacağını bildirmişti.

Bu ortam içinde, 12 Mart 1971 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst yönetimi hükümete bir muhtıra verdi. Muhtırayı, anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmanın mümkün olamayacağını belirten Başbakan Demirel hemen istifa etti ve Türkiye 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere kadar sürecek olan ara rejim dönemine girdi. Bu dönem içinde ikisi Nihat Erim, biri Ferit Melen ve sonuncusu Naim Talu'nun başbakanlığı altında dört ara rejim hükümeti kuruldu. Partiler açısından en

önemli gelişme CHP'de oldu ve parti içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle istifa eden İnönü'nün yerine Ecevit genel başkanlığa seçildi.

12 Mart dönemi içinde bir de cumhurbaşkanlığı sorunu yaşandı. Sunay'ın görev süresi 28 Mart 1973'te sona erdi. Anayasaya göre, cumhurbaşkanının TBMM üyeleri arasından seçilmesi gerekiyordu ama ortada partilerin ismi üzerinde anlaşmaları bir aday yoktu. Bu ortam içinde 12 Mart Muhtırası'nın altında kara kuvvetleri komutanı olarak imzası bulunan ve seçimler yaklaşırken genelkurmay başkanlığı makamına geçmiş olan Faruk Gürler görevinden istifa edip kontenjan senatörü olarak atandı. Ama TBMM'den yeterli oyu alamayınca cumhurbaşkanı seçilmedi. Sunay'ın görev süresinin uzatılması önerisi de yeterli desteği bulamadı. Sonuçta partiler bir başka kontenjan senatörü olan Fahri Korutürk'ün ismi üzerinde anlaşmalar ve Korutürk 6 Nisan 1973'te yapılan oylama sonucunda cumhurbaşkanı seçildi.

12 Mart 1971'den sonra ülke bir ara rejime girmiş olmasına karşın, milletvekili genel seçimleriyle Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimi, Anayasanın öngördüğü normal zamanında yapıldı. 14 Ekim 1973'te seçmenler oylarını kullanıp parlamentonun yeni üyelerini belirlerken, bu, aynı zamanda 12 Mart ara rejiminin de sonu anlamına geliyordu. Seçim 1969'da uygulanan barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.

Seçimlere, 1969'da olduğu gibi, yine sekiz parti katıldı. Bunlardan altısı (AP, CHP, CGP, MHP, MP, TBP) 1969'taki seçime de katılmış olan partilerdi. 1969'daki seçime katılan öteki iki parti (Türkiye İşçi Partisi ve Yeni Türkiye Partisi) artık siyaset sahnesinin dışındaydı. Buna karşılık, bu kez, sahneye iki yeni parti çıkmıştı: Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasından sonra bu partinin devamı olarak kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ile AP'den kopanların kurduğu Demokratik Parti (DP). Her iki parti de seçimlere oldukça iddialı olarak giriyordu.

Seçimlerden önce yaşanan propaganda döneminde, artık başında İnönü'nün yerine Ecevit'in bulunduğu CHP, seçmenlere açıkça bir düzen değişikliği yapacaklarını vaat etti. AP ise başlattıkları kalkınma hamlesinin 12 Mart 1971 muhtırasıyla kesintiye uğratıldığını öne sürerek, bu hamlenin sürdürülebilmesi için kendilerine bir fırsat daha tanınmasını istedi. AP ayrıca sağdaki seçmenlerin diğer

küçük partilere itibar etmemelerini ve oylarını sağın en büyük partisi AP'de bütünleştirmelerini de istedi.

1973'te yapılan seçimde katılma oranı, 1969'daki gibi, yine düşüktü ve seçmenlerin sadece yüzde 66,8'i sandık başına gitti. Seçime yenilenmiş, dinamik bir parti görünümüyle giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Oyların yüzde 33,3'ünü alan CHP, milletvekilliklerinin dağılımında uygulanan nispi temsil yöntemi sonucunda Millet Meclisi'nde 185 sandalye kazandı. Ama bu sayı Millet Meclisi'nde çoğunluğu sağlamak için gerekli olan 226 sayısının çok altındaydı. AP yüzde 29,8 ile 149 milletvekili çıkarırken, MSP yüzde 11,8 ile 48, DP yüzde 11,9 ile 45 milletvekilliği kazandı. Öteki partilerin oy oranları daha da düşüktü. CGP yüzde 5,3 ile 13, MHP yüzde 3,4 ile 3, TBP yüzde 1,1 ile 1 milletvekili çıkardı. Oyların yüzde 0,6'sını alan MP ise Millet Meclisi'nde temsil edilme olanağı bulamadı. Seçmenlerin yüzde 2,8'i de bağımsız adaylara oy verdi ve 6 bağımsız aday çoğunluğu sağlayarak milletvekili oldu.

1973 seçiminde hiç bir parti çoğunluğu sağlamadığından Türkiye yeniden 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girdi. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün birbiri ardına hükümeti kurmakla görevlendirdiği Ecevit, Demirel ve Talu hükümet kuramayarak görevi iade etti.

Seçimden birinci parti olarak çıkan CHP'nin yönetimi ve tabanı, partilerini, her ne olursa olsun, hükümette görmek istiyordu. Sonunda CHP, Milli Selamet Partisi (MSP) ile anlaştı ve bu iki partinin kurduğu hükümet 7 Şubat 1974'te güvenoyu aldı. Ama daha ilk günlerden başlayarak hükümetin iki kanadı arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Başlangıçta bürokrasinin üst kademelerinde yapılan atamalar iki parti arasında sorun yarattı. Koalisyonun MSP kanadına mensup bazı milletvekilleri, hükümet programı ve koalisyon protokolünde yer almasına karşın, siyasal suçluların affedilmesine karşı oy kullanınca anlaşmazlık büyüdü. Yine de Kıbrıs sorunu nedeniyle hükümet bir süre daha ayakta kaldı. Sonuçta, bir uzlaşma yolu kalmayınca, Ecevit 18 Eylül 1974'te Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu ve böylece CHP-MSP koalisyonu sona erdi. Yerine kurulan ve TBMM'de parti desteği bulunmayan Sadi Irmak hükümeti, güvenoyu alamamasına karşın, yeni bir hükümet de kurulamadığı

için, aylarca işbaşında kaldı. Sonuçta Demirel'in temasları sonucunda AP, MSP, MHP ve CGP bir koalisyon hükümeti oluşturma konusunda anlaşmalar ve Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti adıyla da anılan bu koalisyon hükümeti 1977 seçimlerine kadar işbaşında kaldı.

1977 seçimleri 5 Haziran 1977'de gerçekleştirildi. Seçim 1969 ve 1973'te uygulanan barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.

Seçime koalisyonda yer alan dört partinin yanı sıra muhalefetteki CHP, DP, TBP ile yeniden kurulan TİP olmak üzere toplam sekiz parti katıldı. Siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların ayrıntılı olarak tartışıldığı seçim kampanyası boyunca, CHP, sürekli olarak, Ecevit simgesi altında "halkın tek umudu" olduğunu vurguladı. AP ise, bir önceki seçimde çeşitli partilere dağılmış olan sağ oyları tekrar kendine toplamak için çaba gösterdi. İki yılı aşkın bir süredir işbaşında olan Demirel hükümeti döneminde yaşanan birçok olumsuzluk CHP'nin şansını bir hayli artırıyordu. Bunun yanında da artan şiddet ve terör olayları geliyordu. Genel beklenti CHP'nin seçimden mutlaka birinci parti olarak çıkacağı şeklindeydi. Asıl merak edilen konu, bu partinin Millet Meclisi'nde tek başına iktidara gelmesine yetecek sayıda sandalyeyi kazanıp kazanmayacağıydı.

Nispi temsil yönteminin uygulandığı 5 Haziran 1977 milletvekili genel seçimine katılma oranı, bir önceki seçime göre artarak, yüzde 72,4 olarak gerçekleşti. Beklendiği üzere, CHP seçimden birinci parti olarak çıktı. Oyların yüzde 41,3'ünü alan CHP, Millet Meclisi'nde 213 milletvekili kazandı. Bu sayı çoğunluğu sağlamak için gerekli olan sandalye sayısından 13 eksikti. Bir başka deyişle, yine hiçbir parti tek başına iktidara gelememişti ve koalisyonlar dönemi sürecekti.

Demirel'in AP'si sağ seçmenlerin oylarını kendi bünyesinde toplama stratejisinde başarılı oldu ve oylarını bir önceki seçime göre önemli ölçüde artırdı. Geçerli oyların yüzde 36,9'unu alan bu parti 189 milletvekili çıkardı. İktidarın diğer ortaklarından MSP ve CGP'nin oyları 1973'e göre azalırken, MHP'nin oyları önemli ölçüde arttı. MSP yüzde 8,5 ile 24 milletvekili, MHP yüzde 6,4 ile 16 milletvekili ve CGP yüzde 1,9 ile 3 milletvekili çıkardı. Asıl büyük oy kaybını DP yaşadı. 1973-1977 arasında koalisyonlardan uzak duran DP'nin oyları yüzde

1,9'a gerilerken, bu parti mecliste sadece bir milletvekili ile temsil edilme olanağı buldu. Oyların yüzde 0,4'ünü alan TBP ile, yüzde 0,2'sini alan TİP hiçbir milletvekilliği kazanamadılar. Bu arada geçerli oyların yüzde 2,5'i bağımsız adaylara verildi ve 4 bağımsız yeterli sayıda oy toplamayı başararak milletvekili oldu.

Seçimlerin ardından hiçbir partinin gerekli çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle 1980 askeri darbesine kadar kısa ömürlü koalisyon ve azınlık hükümetleri birbirini izledi. Önce Ecevit başkanlığında bir CHP azınlık hükümeti kuruldu. Bu hükümet güvenoyu alamayınca yerini Demirel'in kurduğu AP, MSP ve MHP koalisyonu aldı. Altı ay geçmeden Ecevit CHP, CGP, DP ve AP'den istifa eden bağımsızları bir araya getirerek bir koalisyon oluşturdu. Bu hükümet 1979 sonbaharında yerini MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği Demirel'in kurduğu AP azınlık hükümetine bıraktı. Siyasi çalkantıların ve ekonomik zorlukların yaşandığı bu dönemde toplumsal gerilim, kutuplaşma ve şiddet giderek arttı. Bu dönem 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime doğrudan el koymasıyla kapandı.

✓ Azınlık hükümeti, parlamenter sistemlerde, parlamentoda çoğunluğu olmayan bir partinin, diğer parti ya da partilerin hükümete fiilen katılmadan dışarıdan destek vermesiyle oluşturduğu hükümet biçimidir.

Tablo 3.2 1960-1980 arasındaki seçim sonuçları

Partiler	1961		1965		1969		1973		1977	
	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil
AP	34,8	35,1	52,9	53,3	46,6	56,9	29,8	33,1	36,9	42,0
YTP	13,7	14,4	3,7	4,2	2,2	1,3	-	-	-	-
GP	-	-	-	-	6,6	3,3	5,3	2,9	1,9	0,7
DP	-	-	-	-	-	-	11,9	10,0	1,9	0,2
CHP	36,7	38,5	28,7	29,8	27,4	31,8	33,3	41,1	41,4	47,3
TİP	-	-	3,0	3,3	2,7	0,5	-	-	0,1	-
TBP	-	-	-	-	2,8	1,8	1,1	0,2	0,4	-
MSP	-	-	-	-	-	-	11,8	10,7	8,6	5,3
CKMP/MP	14,0	12,0	6,3	6,9	3,2	1,3	0,6	-	-	-
CKMP/MHP	-	-	2,2	2,5	3,0	0,2	3,4	0,7	6,4	3,6
Bağımsız	0,8	-	3,2	-	5,6	2,9	2,8	1,3	2,5	0,9

Parti Adları ve Kısaltmaları:

AP: Adalet Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP/MHP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi / Millet Partisi

CKMP/MP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi / Milliyetçi Hareket Partisi

DP: Demokratik Parti

GP: Güven Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

TBP: Türkiye Birlik Partisi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

YTP: Yeni Türkiye Partisi

Bağımsız: Bağımsızlar

Öğrenme Çıktısı

3 İki darbe arası (1961-1980) dönemde Türk siyasi hayatındaki gelişmeleri ifade edebilme

Araştır 3

Milli bakiye sistemi nasıl uygulanır?

İlişkilendir

1970'li yıllarda yapılan seçimleri ve kurulan hükümetleri, yönetimde istikrar ilkesi ile ilişkilendirerek tartışınız.

Anlat/Paylaş

1960'lı ve 70'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'nde yaşanan fikri değişim sürecini anlatınız.

1980'DEN BUGÜNE TÜRKİYE

12 Eylül rejimine biçimini veren Anayasa'nın ve diğer temel yasaların Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) istekleri doğrultusunda oluşturulmasının ardından, "demokrasiye geçiş süreci" söylemiyle yeni bir evreye geçildi. 1983 başına gelindiğinde başta anayasa olmak üzere yeni düzenin siyasi ve hukuki çerçevesi büyük ölçüde tamamlanmıştı.

✓ Milli Güvenlik Konseyi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmuştur.

Kurgulanan modelin belirgin unsuru, gerçek bir siyasal partiler çoğulculuğu yerine merkez sağ ve merkez sol siyasi yelpazede odaklaşacak ve yasallık sınırı içerisinde kendi sağ ve solundaki unsurları bu merkez örgütler içerisinde eritecek iki partili bir model yaratmaktır.

İki partili siyasal modelin dayanağını oluşturmuş temel fikir siyasal yaşamda istikrar gereği idi ve bu fikir, kitlesel temel bulabilmesi için "istikrarsızlık darbelere neden oluyor" argümanı ile ilişkilendiriliyordu.

1983 Mayıs'ında MGK siyasal partilerin oluşmasına izin verdi. Siyasal Partiler Kanunu'na göre bir parti 30 üye ile kurulabiliyordu. Ama MGK kurguladığı modeli yaşama geçirmek için, ilk etapta kurulacak partiler için önerilen kurucu üyelerin MGK tarafından onaylanacağı hükmünü de yasaya geçici bir madde olarak koymuştu. (Geçici madde 4). Ayrıca MGK'nin 26 Haziran 1983 tarihli 99 nolu kararına göre, en az 30 kurucu üyesi için MGK'nin onayını alamayan siyasal partiler, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılamayacaklardı.

MGK sadece yeni kurulan partilerin kurucu üyelerini belirlemekle kalmıyor, seçime girecek milletvekili adaylarını da belirleme yetkisini elinde tutuyordu. (2839 nolu yasa, Geçici madde 3). Ayrıca bağımsız adayların da MGK tarafından onaylanması gerekiyordu. Gerek partilere mensup gerekse bağımsız adayların seçime girip giremeyecekleri konusunda MGK'nin verdiği kararlar kesindi ve itiraz ya da başka bir başvuru yolu kapalı idi.

Böylece MGK veto yoluyla hem yeni kurulan siyasal partilerin kurucularını belirledi, hem de bu kurucular tarafından belirlenen adaylar hakkında son sözü söyleyerek seçimden sonra oluşacak parlamentonun kompozisyonunu belirledi.

12 Eylül 1980 öncesinin Adalet Partisi çevrelerinde, emekli orgeneral Ali Fuat Esener'in başkanlığında oluşturulan Büyük Türkiye Partisi 21 Mayıs 1983'te ANAP ve HP ile birlikte siyasal yaşama atıldı ve İhsan Sabri Çağlayangil ve 143 eski parlamenter bu partiye katıldı. Kısa bir süre sonra MGK

bu partiyi, AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle kaptı. Bu partinin yerine kurulan DYP'nin 30 kurucusu birden 8 Temmuz 1983'te MGK tarafından veto edildi. 1983 Haziranında kurulan SODEP'in de, 30 kurucu üyesinden, genel başkan Erdal İnönü dâhil 23'ü 22 Haziran 1983'te veto edildi. 9 Temmuz 1983'te SODEP'e 13 veto daha geldi. Böylece MGK'nın kurguladığı modelde yer almayan DYP, SODEP ve kurulmaya çalışılan diğer partilerin seçime girmeleri veto yoluyla engellendi.

MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aştı ve sadece bu üç parti seçim için onay aldı.

10 Haziran 1983 tarihli milletvekili seçimi yasasına göre seçimde çifte barajlı nispi temsil yöntemi uygulanacaktı. Birinci baraj ülke barajıydı ve seçime katılan partilerin milletvekilliği kazanabilmeleri için ülke genelindeki geçerli oyların en az yüzde 10'unu almaları gerekiyordu. İkinci baraj ise seçim çevresi (il) barajıydı ve buna göre ülke genelindeki yüzde 10'luk barajı geçmiş olan siyasi partilerin, herhangi bir seçim çevresinde milletvekilliği kazanabilmesi için, o seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, yine o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayının üzerinde oy alması gerekiyordu. Buna göre seçim çevresi barajları, çıkacak milletvekili sayısına göre yüzde 14,3 ile yüzde 50 arasında değişiyordu.

Yasaya göre, seçimde oy kullanmak zorunluydu ve oy kullanmayan seçmenlere para cezası uygulanacaktı.

MGK seçime katılan üç partinin milletvekili adaylarını yoğun bir elemeye tabi tuttu. 21 Eylül 1983'te açıklanan ilk vetolara göre MDP'den 74, HP'den 89, ANAP'tan 81 aday veto edilmişti. Partilere göre dengeli olarak dağıtılan bu vetolara bakılırsa, MGK partilerin tümüne aynı mesafeden yaklaştığı izlenimini veriyordu.

MGK 19 Eylül 1983 tarihli 155 sayılı kararıyla Milletvekili Seçim Kanunu'nun geçici 3. maddesini değiştirdi. Böylece bir kararla bir kanun değiştirilmesi gibi bir uygulamayla yüz yüze kalındı. Buna göre veto edilen adaylar yerine gösterilecek yeni adaylar hakkındaki son sözü söyleme tekelini MGK son ana kadar elinde tutuyordu.

Üç hafta ile kısıtlanan seçim kampanyası süreci de MGK tarafından yönlendirildi. Evren seçimden bir gün önce 5 Kasım 1983 tarihli radyo-TV konuşmasında halktan MDP için oy istedi. Evren bu konuşmasında "MGK icraatını sürdürecektir bir yö-

netimi seçeceğinize inanıyorum" diyordu. Bu sözler açık bir biçimde MDP'ye verilmiş bir destekti. Bu da gösteriyordu ki MGK kendi kurduğunu, kompozisyonunu ve seçime katılacak adaylarını doğrudan kendi belirlediği siyasi partilerin, kısıtlı bir seçimde bile eşit koşullarda yarışmalarını istemiyordu. Aynı yasanın bir başka hükmüne göre MGK'ye seçime katılan partilerin milletvekili adaylarını veto etme yetkisi de verildi. 21 Eylül 1983'te açıklanan ilk vetoların ardından partiler belirledikleri yeni adaylarını bir kez daha MGK'nin onayına sundular ve nihai aday listeleri MGK'nin denetiminden geçtikten sonra oluştu. Sonuçta üç partinin adaylarının yaklaşık %20'si, bağımsız adayların da % 90'ı veto edilmiş oldu.

Seçimlere katılma oranı yüzde 92,3 düzeyinde gerçekleşti. Üç parti de yüzde 10'luk ülke barajını aşarken, MDP ve HP, bazı illerde seçim çevresi barajı engeline takılarak milletvekili çıkartamadı. Seçimlerin kesin galibi ANAP oldu. Oyların yüzde 45,1'ini alan ANAP 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 sandalye kazandı. (Bingöl'de eksik aday ismi bildirdiği için parti fiilen 211 milletvekili çıkardı). HP yüzde 30,5'lik oy oranıyla 117, MDP de yüzde 23,3'lük oy oranıyla 71 milletvekilliği kazandı. Bu arada seçmenlerin yüzde 1,1'i bağımsız adaylara oy verdiler, ama hiçbir bağımsız aday seçilmeye yetecek düzeyde oy alamadı.

Cumhurbaşkanı Evren 7 Aralık 1983'te yeni hükümeti kurma görevini ANAP genel başkanı Turgut Özal'a verdi. Özal, bir başbakan yardımcısı, 6 devlet bakanı ve 14 icracı bakandan oluşan bir hükümet modeli taraftarıydı. Ancak bu, mevcut yasalara göre mümkün değildi. Bunun üzerine Özal bir geçici bakanlar kurulu listesi oluşturarak Evren'in onayına sundu. Evren listeyi 13 Aralık'ta onayladı. Listenin onaylanmasından sonra birbiri ardına çıkartılan kararnamelerle Özal'ın tasarladığı türden bir bakanlar kurulunun oluşturulmasının önündeki yasal engeller kaldırıldı. Özal da ilk listedeki bakanların unvan ve görev alanlarını değiştirerek yeni hükümet listesini Evren'e bir kez daha sundu ve liste yeniden onaylandı.

Hükümet programı TBMM'de okunduktan sonra, 22 Aralık'ta güven oylaması yapıldı. 393 milletvekilinin katıldığı bu oylama sonucunda hükümet 65 çekimser, 115 ret oyuna karşılık 213 oyla güvenoyu aldı. Bu oylama sırasında ANAP'liler kabul, HP'liler ret oyu kullanırken MDP'liler çekimser kaldılar.

12 Eylül 1980 öncesinin siyasal parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasal yasakların kaldırılıp kaldırılmamasına ilişkin referandumun yapıldığı 6 Eylül 1987 günü, başbakan Turgut Özal sürpriz bir açıklama yaparak, normal koşullarda 1988 yılının kasım ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerinin erkene alınacağını duyurdu. ANAP'ın 7 Eylül 1987'de bu yönde verdiği önerge 10 Eylül'de meclisten geçti ve erken genel seçimlerin 1 Kasım'da yapılması kararlaştırıldı. Bu arada üzerlerindeki siyaset yasakları kaldırılan Ecevit 13 Eylül'de DSP, Demirel 24 Eylül'de DYP, Türkeş 4 Ekim'de MÇP ve Erbakan 11 Ekim'de RP genel başkanlığına getirildiler.

Muhalefet partileri baskın seçim kararı alınmasını ve sıkışık seçim takvimi yüzünden milletvekili adayları belirlenirken önseçim yapılamayacak olmasını sert bir dille eleştirdiler. Hatta seçimlerin boykot edilmesi konusu bile gündeme geldi. SHP yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Bu arada, partiler milletvekili aday listelerini 28 Eylül'de Yüksek Seçim Kurulu'na bildirdiler. Genel merkezler tarafından oluşturulan aday listeleri hemen hemen bütün partilerde büyük huzursuzluklara yol açtı.

Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim'de, seçim yasanının, seçimlerin önseçim olmaksızın yapılmasını öngören hükmünü iptal edince, seçimlerin 1 Kasım'da yapılıp yapılmayacağı konusunda bir tartışma çıktı. Sonuçta tatilde bulunan meclis toplantıya çağrıldı ve 16 Ekim'de toplandı. Meclis, yeni seçim tarihini 29 Kasım olarak belirledi ve önseçim konusunu partilerin içtüzüklerinde yer alan hükümlere bırakılmasını kararlaştırdı. SHP ve DYP birçok seçim çevresinde adaylarını önseçimle belirlediler.

Seçim kampanyası boyunca liderler bir yandan birbirlerine ağır eleştirilerde bulunurken bir yandan da halka geniş vaatlerde bulundular. Bunlardan en ilginç Özal'ın her aileye bir otomobil sözü vermesi oldu.

Bu arada 1986 ve 1987'de milletvekili seçim yasında önemli değişiklikler yapılmıştı. Her şeyden önce milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştı. İkinci olarak, seçim çevreleri yeniden düzenlenmiş ve altıdan çok milletvekili çıkaracak iller birden çok seçim çevresine bölünmüştü. Ülke genelindeki yüzde 10'luk genel baraj ve seçim çevresi barajları korunmuştu. Ama, altı milletvekili çıkacak seçim

çevrelerinde baraj hesaplanırken "bölme işleminin bir eksiğiyle yapılacağı" kuralı benimsenerek en yüksek çevre barajı yüzde 20'ye düşürülmüştü. Buna göre iki milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde yüzde 50, üç milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde yüzde 33,3, dört milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde yüzde 25, beş ve altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde ise yüzde 20 seçim çevresi barajı uygulanacaktı. Bir başka önemli yenilik de kontenjan milletvekilliği uygulamasıydı. Buna göre altı veya daha fazla milletvekili çıkaracak olan illerin 4, 5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde, partiler birer kontenjan adayı gösterecekler ve bu seçim çevrelerinde geçerli oyların en çoğunu almış olan parti, seçim çevresi barajını aşmış olmadığına bakılmaksızın, kontenjan milletvekilliğini kazanacaktı. Kalan milletvekillikleri ise normal nispi temsil esaslarına göre dağıtılacaktı. Bir başka deyişle nispi temsil esasına, çoğunluk sistemi monte edilerek, kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde bir milletvekilinin çoğunluk sistemiyle seçilmesi esası benimsenmişti.

Bir başka önemli yenilik de tercihli oyun getirilmesi idi. Buna göre oy verdikleri partinin adayları arasında tercih yapmak isteyen seçmenlerin, partinin o seçim çevresindeki adaylarının en az yarısı için tercih kullanmaları zorunluydu. (Bu sayıda tercih yapmayanların yaptıkları tercihlerin tümü geçersiz sayılıyordu). Herhangi bir aday için kullanılan tercihli oylarının hesaba katılabilmesi için de bu oyların, adayın temsil ettiği partinin o seçim çevresinde elde ettiği oyların en az yüzde 25'ini bulması gerekiyordu. Bu oranı aşan sayıda tercih oyu alan adaylar tercih oylarının sayısına göre parti listesinin başına yükselmiş sayılıyorlardı.

29 Kasım 1987'de yapılan seçime yedi parti katılırken, seçmenlerin yüzde 93,3 gibi çok büyük bir bölümü sandık başına giderek oylarını kullandılar. Ülke genelindeki yüzde 10'luk genel barajı sadece üç parti aştı ve milletvekillikleri bu partiler arasında dağıtıldı, öteki partiler meclis dışında kaldılar.

ANAP, 1983'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başardı ve yürürlükteki seçim kanunu sayesinde mecliste, seçimlerde aldığı oy oranının çok üzerinde bir oranla temsil edilme olanağını elde etti. Oyların yüzde 36,3'ünü alan ANAP milletvekilliklerinin yüzde 64,9'unu kazandı (292 milletvekili). SHP yüzde 24,8'lik oy oranıyla 99, DYP ise yüzde 19,1'lik oy oranıyla 59 milletvekili

çıkardı. DSP yüzde 8,5, RP yüzde 7,2, MÇP yüzde 2,9 ve IDP yüzde 0,8 düzeyinde kaldı, seçmenlerin yüzde 0,4'ü de bağımsız adaylara oy verdi.

TBMM ilk toplantısını 14 Aralık'ta yaptı. Cumhurbaşkanı Evren açılış konuşmasını yapmak üzere salona girdiğinde SHP ve DYP milletvekilleri ayağa kalkmayarak kendisini protesto ettiler, ayrıca Evren'in konuşmasını alkışlamadılar. Meclis başkanlığına, ANAP'lıların oylarıyla Yıldırım Akbulut seçildi.

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Özal'ın oluşturduğu bakanlar kurulu listesi Cumhurbaşkanı Evren tarafından 21 Aralık'ta onaylandı. Hükümet 30 Aralık'ta yapılan güven oylamasında 153'e karşı 290 oyla güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.

Yeni genel seçimlerinin normal koşullarda 1992 yılının kasım ayında yapılması gerekirken, başbakan Mesut Yılmaz'ın öteki parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra seçimlerin erkene alınması kararlaştırıldı. TBMM'nin 24 Ağustos 1991'de yaptığı olağanüstü toplantıda ANAP grubunun verdiği yasa teklifi benimsenerek erken genel seçimlerin 20 Ekim 1991'de yapılması kararlaştırıldı.

Yeni yasada ülke genelindeki yüzde 10'luk genel baraj korunurken, seçim çevreleri barajları yine değiştirildi. Buna göre, iki, üç ve dört milletvekili çıkararak seçim çevrelerindeki baraj yüzde 25, beş ve altı milletvekili çıkararak seçim çevrelerindeki baraj yüzde 20 olarak belirlendi. 1987 seçimlerinde getirilen kontenjan milletvekilli uygulaması ise korundu.

SHP, seçimlere, Halkın Emek Partisi ile ittifak yaparak girme kararı alırken, RP, MÇP ve IDP seçimlere RP şemsiyesi altında ortak listeye katılmayı kararlaştırdı. Bu arada Demokrat Merkez Parti, DYP'ye katılma kararı aldı ve bu partinin genel başkanı İstanbul eski Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan DYP'den milletvekili adayı oldu.

Seçim kampanyaları yine siyasal parti liderleri arasındaki söz düellolarına sahne oldu ve liderler bol bol vaatlerde bulundular. En ilginç vaat enflasyonu 500 günde yüzde 10'a düşüreceğini ve herkese bir ev ve bir araba sözü veren DYP'den geldi.

20 Ekim 1991 günü seçmenlerin yüzde 83,9'u sandık başına giderek oylarını kullandılar. Seçime katılan altı partiden beşi ülke genelindeki yüzde 10'luk barajı aşarak milletvekili çıkarma hakkını kazanırken, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadı.

DYP yüzde 27,0'lik oy oranıyla 178 milletvekili kazandı ve seçimden birinci parti olarak çıktı. ANAP yüzde 24,0 ile 115, SHP yüzde 20,8 ile 88 milletvekili çıkardı. En büyük oy patlamasını seçimlere ortak liste ile giren üç parti yaptı. RP bu ittifak sayesinde 1987'de yüzde 7,2 olan oy oranını yüzde 16,9'a yükseltti ve tam 62 milletvekili çıkardı. Oyların yüzde 10,8'ini alan DSP barajı güçlüğüle aştı ve sadece 7 milletvekilliği kazandı. Sosyalist Parti'nin oyları yüzde 0,4 düzeyinde kalırken, seçmenlerin yüzde 0,1'i bağımsız adaylara oy verdiler.

Meclis toplandıktan sonra yapılan TBMM başkanlığı seçimlerinde üçte iki çoğunluğun öngörüldüğü ilk iki turda sonuç alınamadı. 16 Kasım'da yapılan ve salt çoğunluğun arandığı üçüncü turda DYP eski genel başkanlarından Hüsamettin Cindoruk TBMM başkanı seçildi.

Seçimlerin ortaya çıkardığı meclis aritmetiğine göre, ANAP'ın sekiz yıldır süren tek parti iktidarı sona eriyordu ve bir koalisyon hükümeti kurulması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı Özal, 7 Kasım'da, yeni hükümeti kurma görevini TBMM'de en çok temsilcisi bulunan DYP'nin genel başkanı Demirel'e verdi. Demirel'in SHP genel başkanı İnönü'yle yaptığı görüşmelerden sonra bir DYP-SHP koalisyon hükümetinin kurulması konusunda uzlaşma sağlandı. Koalisyon protokolü 19 Kasım'da imzalandı. Cumhurbaşkanı Özal'ın 20 Kasım'da onayladığı bakanlar kurulu listesi başbakan Demirel dışında 20 DYP'li ve 12 SHP'li bakanlardan oluştu. Hükümet 30 Kasım'da 164'e karşı 280 oyla güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.

1995 yılı içinde yaşanan hükümet çalkantılarından sonra, 22 Ekim 1995'te DYP ve CHP, normal koşullarda Ekim 1996'da yapılması gereken genel seçimlerin erkene alınması koşuluyla hükümeti kurma konusunda anlaşmışlardı. Daha bakanlar kurulu listesi açıklanmadan, TBMM, 26 Ekim 1995'te, seçimlerin 24 Aralık 1995'e alınmasına karar verdi. Aynı gün seçim yasasında da önemli değişiklikler yapıldı. Buna göre, milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkartıldı ve bu 550 milletvekilinden 100'ünün seçim çevrelerine bağlı kalmaksızın, partilerin ülke genelinde aldıkları oylar esas alınarak "Türkiye milletvekili" olarak seçilmeleri öngörüldü. 1987 ve 1991'deki kontenjan milletvekilliği uygulamasına son verilirken, ülke genelindeki ve seçim çevrelerindeki barajlar korundu. Buna karşılık seçim çevrelerinin daraltılması uygulamasından da vazgeçilerek her ilin

bir seçim çevresi olması kararlaştırıldı. Sadece, İstanbul üç, Ankara ve İzmir ikişer seçim çevresine bölündü, öteki illerin her biri ise birer seçim çevresi olarak düzenlendi.

Bununla birlikte, DSP 3 Kasım 1995'te, yeni seçim yasasıyla getirilen Türkiye milletvekilliği uygulamasının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Konuyu görüşen Anayasa Mahkemesi, Türkiye milletvekilliğinin yanı sıra, 1983'ten beri uygulanmakta olan seçim çevresi barajlarını da anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu karar üzerine Türkiye genelinden seçilmesi öngörülen 100 milletvekilliği seçim çevrelerine dağıtıldı. Sonuçta, 550 milletvekilinin tamamı sadece yüzde 10'luk genel bir ülke barajının uygulandığı ve seçim çevresi barajlarının bulunmadığı nispi temsil esasına göre seçildi.

27 Kasım 1995'te partiler aday listelerini açıkladılar. Listeler hemen hemen bütün partilerde karışıklıklara yol açtı. Halen milletvekili olup listelerdeki yerlerini beğenmeyen küskünler, meclis başkanlığına başvurarak, erken genel seçimleri ertelemek amacıyla, tatilde bulunan meclisi toplantıya çağırıldılar. Ama 4 Aralık'ta yapılan birleşimlerde mecliste çoğunluk sağlanamadı ve küskünlerin bu girişimi sonuçsuz kaldı.

24 Aralık'ta yapılan seçimlere tam 12 parti katıldı. Seçmenlerin yüzde 85,2'si sandık başına giderek oylarını kullandılar. Hiç bir parti tek başına hükümeti kurabilecek sayıda milletvekilliği kazanamazken, seçimlerden en kazançlı çıkan parti RP oldu. 1991 genel seçimlerine MÇP ve IDP ile ittifak yaparak katılan ve bir blok halinde oyların yüzde 16,9'unu alan RP, bu kez tek başına katıldığı seçimlerde oy oranını yüzde 21,4'e yükseltmeyi başardı. RP bu oy oranıyla tam 158 milletvekilliği kazandı. Seçime Büyük Birlik Partisi ile ittifak yaparak giren ANAP'ın oyları ise, 1991'de yüzde 24,0 iken, bu kez yüzde 19,6'ya geriledi. ANAP bu oy oranıyla 132 milletvekili çıkardı. 1991 seçimlerinden yüzde 27,0 oranında oy alarak birinci parti olarak çıkan DYP'nin oyları da yüzde 19,2'ye düştü. DYP bu oy oranıyla 135 milletvekili çıkardı. DSP 1991'de yüzde 10,8 olan oy oranını bu kez yüzde 14,6'ya yükseltti ve 76 milletvekilliği kazandı. 1991'de SHP'nin oyları yüzde 20,8 idi. Seçime bu kez CHP çatısı altında birleşerek giren bu partinin oyları yüzde 10,7'ye kadar geriledi. Ülke genelindeki yüzde 10'luk barajı güçlkle aşabilen CHP 49 milletvekili çıkardı.

Seçime katılan öteki yedi parti ise ülke barajına takılarak TBMM'de temsil edilme olanağından yoksun kaldı. Bu partilerden Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 8,2, Halkın Demokrasi Partisi yüzde 4,2, Yeni Demokrasi Hareketi yüzde 0,5, Millet Partisi yüzde 0,5, Yeniden Doğuş Partisi yüzde 0,3, İşçi Partisi yüzde 0,2 ve Yeni Parti yüzde 0,1 düzeyinde kaldılar. Bu arada seçmenlerin yüzde 0,5'i bağımsız adaylara oy verdiler. Ama hiçbir bağımsız aday seçilmek için yeterli düzeyde oy toplayamadı ve meclise giremedi.

Yeni meclis çalışmalarına 8 Ocak 1996'da başlandı. Mustafa Kalemli 25 Ocak 1996'da TBMM Başkanlığına seçildi. Ama, seçimlerden sonra ortaya çıkan bölünmüş meclis aritmetiği nedeniyle, yeni hükümetin kurulması bir hayli uzadı ve hükümet ancak Mart 1996'da kurulabildi. Bununla birlikte meclis aritmetiği güçlü bir hükümete izin vermediğinden, 1999'a kadar kısa ömürlü koalisyonlar birbirini izledi.

Nihayet, 2000'de yapılması gereken seçimler erkene alınarak 18 Nisan 1999'de yeniden seçime gidildi. Seçime katılma oranı yüzde 87,1 olurken, seçime katılan parti sayısı 20 gibi rekor bir düzeye ulaştı. Seçimden oylarında büyük bir patlama gerçekleştiren DSP ve MHP galip çıktılar. DSP oyların yüzde 22,2'sini, MHP de yüzde 18,0'ini aldı, ANAP, DYP, FP ve CHP'nin oyları önceki yıllara göre bir hayli düştü. Seçimden sonra DSP, MHP ve ANAP bir araya gelerek yeni hükümeti kurdular, başbakanlığı da DSP genel başkanı Bülent Ecevit üstlendi.

Ecevit hükümeti uzunca bir süre işbaşında kaldıktan sonra seçimler bir kez daha erkene alındı ve 2002'de yeniden seçime gidildi. 1995 ve 1999'de uygulanan seçim sisteminde herhangi bir değişikliğe gidilmeden yapılan 2002 seçimine 18 parti katıldı. DSP, MHP, ANAP, DYP, CHP, HADEP, BBP, MP, İP ve ÖDP önceki seçimlerden bilinen partilerdi. Seçimden önce FP kapatılmış ve bu partinin yerine iki parti kurulmuştu: Saadet Partisi (SP), RP ve FP'nin çizgisine sadık kalırken Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) merkeze kayarak, ciddi bir oy kaybına uğrayan merkez partilerin boşluğunu doldurmaya talip oldu. Genç Parti (GP), Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Yurt Partisi (YP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) yeni kurulup seçime ilk kez katılan partilerdi. Önceki seçimlere katılan HADEP ve EMER, DEHAP çatısı altında ittifak yaparak seçime girdi. DTP de DYP ile ittifak yaptı. Bu arada SİP adını Türkiye Komünist Partisi (TKP) şeklinde değiştirerek seçime girdi.

Seçim AKP'nin mutlak bir başarısıyla sonuçlandı. Oyların yüzde 34,3'ünü alan AKP tam 363 milletvekili çıkarırken, CHP yüzde 19,4 oyla 178 milletvekiliyle mecliste temsil edilme hakkını kazandı. Toplam oyların yüzde 1,0'ini alan bağımsız adaylardan 9'u çoğunluğu sağlayarak meclise girmeyi başardı. Seçime katılan öteki 16 parti ise ülke barajına takılarak TBMM'de temsil edilme olanağından yoksun kaldı. Bu partilerden DYP yüzde 9,6, MHP yüzde 8,3, GP yüzde 7,2, DEHAP yüzde 6,2, ANAP yüzde 5,1, SP yüzde 2,5, DSP yüzde 1,2, YTP yüzde 1,1 ve BBP yüzde 1,0 düzeyinde kalırken, kalan yedi partinin her birinin oy oranı yüzde 1'in de altında idi. Seçimde, ülke barajının etkisi çarpıcı bir biçimde ortaya çıktı. Baraj yüzünden geçerli oyların yaklaşık yüzde 45'i meclis dışında kaldı.

Seçimden sonra, 18 Kasım 2002'de Abdullah Gül AKP'nin meclisteki çoğunluğuna dayanarak 1991'den o yana Türk siyasal hayatında süregelen koalisyon hükümetlerine son vererek bir tek parti hükümeti kurdu. Partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, üzerindeki siyasal yasak kalkınca, 18 Mart 2003'te başbakanlığı devraldı.

Bu hükümet 2007 seçimlerine kadar işbaşında kaldı. 2007'de yapılan seçimi oylarını yüzde 46,5'e yükselten AKP bir kez daha kazandı. CHP yüzde 20,9'la ana muhalefet partisi konumunu korudu, MHP de yüzde 14,3 ile ülke barajını aştı ve yeniden mecliste temsil edilme imkanı buldu. Bu üç parti dışındaki partiler yüzde 10'luk ülke barajını aşamamaları TBMM dışında kaldılar.

Bir kez daha Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığında kurulan yeni hükümet 2011 seçimine kadar işbaşında kaldı. 2011 seçiminde AKP bu kez oyların yarısını (yüzde 49,8) aldı ve seçimden yine galip çıktı. CHP yüzde 26,0 ile ana muhalefetteki konumunu korudu, MHP de yüzde 13,0 ile yeniden TBMM'ye temsilci gönderdi. Diğer partiler bu seçimde de baraj altında kaldılar.

Seçimden sonra üçüncü Erdoğan hükümeti kuruldu.

Tablo 3.3 1980'den sonra yapılan seçimlerin sonuçları

Partiler	1983		1987		1991		1995		1999		2002		2007		2011	
	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.
ANAP	45,1	53,0	36,3	64,9	24,0	25,6	19,7	24,0	13,2	15,6	5,1	-	-	-	-	-
HP	30,5	29,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MDP	23,3	17,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DYP/DP	-	-	19,1	13,1	27,0	39,6	19,2	24,5	12,0	15,5	9,6	-	5,4	-	0,7	-
SHP/CHP	-	-	24,8	22,0	20,8	19,6	10,7	8,9	8,7	0,0	19,4	32,4	20,9	20,4	26,0	24,5
DSP	-	-	8,5	-	10,8	1,6	14,6	13,8	22,2	24,7	1,2	-	-	-	0,3	-
RP/FP/SP	-	-	7,2	-	16,9	13,8	21,4	28,7	15,4	20,2	2,5	-	2,3	-	1,3	-
AKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34,3	66,0	46,5	62,0	49,8	59,5
MÇP/MHP	-	-	2,9	-	-	-	8,2	-	18,0	23,5	8,3	-	14,3	12,9	13,0	9,6
BBP	-	-	-	-	-	-	-	-	1,5	-	1,0	-	-	-	0,8	-
GP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,2	-	3,0	-	-	-
HADEP/DEHAP	-	-	-	-	-	-	4,2	-	4,8	-	6,2	-	-	-	-	-
IDP/MP	-	-	0,8	-	-	-	0,5	-	0,3	-	0,2	-	-	-	0,1	-
SP/İP	-	-	-	-	0,4	-	0,2	-	0,2	-	0,5	-	0,4	-	-	-
YDH	-	-	-	-	-	-	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YDP	-	-	-	-	-	-	0,3	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
YP	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ÖDP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	-	0,3	-	0,1	-	-	-
DTP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6	-	-	-	-	-	-	-
LDP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,4	-	0,3	-	0,1	-	0,0	-

DP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-	-	-	-
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-	-	-	-
EMEP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2	-	-	-	0,1	-	0,1	-
SİP/TKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	0,2	-	0,2	-	0,2	-
DEPAR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
DBP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
YTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,1	-	-	-	-	-	-
YP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,9	-	-	-	-	-	-
BTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5	-	0,5	-	-	-	-
HYP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5	-	-	-	-
ATP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-
DYP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2	-
HEPAR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-
HAS Parti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	-
MMP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-
Bağımsız	1,1	0,0	0,4	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0	0,9	0,5	1,0	1,6	5,3	4,7	6,6	6,4	

Parti Adları ve Kısaltmaları:**AKP:** Adalet ve Kalkınma Partisi**ANAP:** Anavatan Partisi**ATP:** Aydınlık Türkiye Partisi**BBP:** Büyük Birlik Partisi**BP:** Barış Partisi**BTP:** Bağımsız Türkiye Partisi**DBP:** Demokrasi ve Barış Partisi**DEPAR:** Demokrat Türkiye Partisi**DP:** Demokrat Parti**DSP:** Demokratik Sol Parti**DTP:** Değişen Türkiye Partisi**DYP / DP:** Doğru Yol Partisi / Demokrat Parti**EMEP:** Emeğin Partisi**GP:** Genç Parti**HADEP / DEHAP:** Halkın Demokrasi Partisi / Demokratik Halk Partisi**HAS Parti:** Halkın Sesi Partisi**HEPAR:** Hak ve Eşitlik Partisi**HP:** Halkçı Parti**HYP:** Halkın Yükselişi Partisi**IDP / MP:** İslahatçı Demokrasi Partisi / Millet Partisi**LDP:** Liberal Demokrat Parti**MÇP / MHP:** Milliyetçi Çalışma Partisi / Milliyetçi Hareket Partisi**MDP:** Milliyetçi Demokrasi Partisi**MMP:** Milliyetçi Muhafazakâr Parti**ÖDP:** Özgürlük ve Dayanışma Partisi**RP / FP / SP:** Refah Partisi / Fazilet Partisi / Saadet Partisi**SHP / CHP:** Sosyal Demokrat Halkçı Parti / Cumhuriyet Halk Partisi**SİP / TKP:** Sosyalist İktidar Partisi / Türkiye Komünist Partisi**SP / İP:** Sosyalist Parti / İşçi Partisi**YDH:** Yeni Demokrasi Hareketi**YDP:** Yeniden Doğuş Partisi**YP:** Yeni Parti**YP:** Yurt Partisi**YTP:** Yeni Türkiye Partisi**Bağımsız:** Bağımsızlar

Seçim Sistemlerinin Yarattığı Orantısızlıklar, Parti Sistemi ve Seçmen Tercihlerindeki Değişimler

Türkiye’de 1950’li yıllarda liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanmış olması, 1960 sonrasındaki nispi temsil sistemine de değişik yıllarda ülke barajı, seçim çevresi barajı ve kontenjan sistemi gibi ek düzenlemelerin eklenmiş olması gibi nedenlerle partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarıyla TBMM’deki temsil oranları arasında zaman zaman büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları ölçen Gallagher Endeksine göre bu orantısızlıklar en çok 1950’li yıllarda yaşanmıştır. En yüksek sapma yüzde 33,2 ile 1954 seçimlerinde yaşanmıştır. Yüzde 33,2’lik endeks değeri ülke genelinde her üç oydan birinin oy verilen partide değil başka bir parti tarafından TBMM’de temsil edildiği anlamına gelir ki bu çok yüksek bir sapmadır. Nitekim 1954 seçiminde oyların yüzde 56,6’sını alan DP’nin TBMM’de yüzde 93,2 düzeyinde temsil edilmesi; buna karşılık oyların yüzde 34,8’ini kazanan CHP’nin TBMM’de ancak yüzde 5,7 düzeyinde temsil imkânı bulabilmesi, bu sapmanın ne kadar büyük bir boyutta olduğunun açık bir göstergesidir. Orantısızlık endeksi değeri 1950’de yüzde 29,3, 1957’de de yüzde 18,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Nispi temsile geçilmesiyle birlikte endeks değeri 1960 ve 1970’li yıllarda normal düzeylerde seyretmiş ve yüzde 2,1 ile yüzde 9,1 arasında değişmiştir. 1980 darbesinden sonra uygulamaya sokulan ülke ve seçim çevresi barajları ile 1987 seçimleriyle birlikte başlayan kontenjan uygulaması orantısızlığı yeniden yükseltmiştir. Bu değer 2002’de yüzde 27,1 ve 1987’de yüzde 22,3 ile neredeyse 1950’li yıllardaki düzeye ulaşmıştır.

✓ Orantısızlık endeksi “Gallagher Endeksi” olarak bilinir. Bir seçimde partilerin almış oldukları oy oranları ile sandalyelerin dağılımı arasındaki orantısızlığın derecesini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Endeks değeri, 0 ile 100 arasında değişir. 0 herhangi bir orantısızlığın söz konusu olmadığını adil bir seçim sistemini gösterir. 100 ise tam bir orantısızlık anlamına gelir.

Liste usulü çoğunluk sistemi ile nispi temsil sistemine eşlik eden ek uygulamalar parti sistemini de doğrudan etkilemiştir. Etkin parti sayısı 1950’li yıllarda 2’nin altında kalmış, 1960 ve 1970’li yıllarda da genellikle iki buçuk partili bir sistem hüküm sürmüştür. Türkiye’deki siyasetin giderek parçalandığı 1991 seçimlerinden 2002’ye kadar olan dönemde bu parçalanmaya paralel olarak etkin parti sayıları giderek artmıştır. 2002 seçimleriyle birlikte Türkiye’de yeniden iki partili sistem hâkim olmaya başlamıştır.

dikkat

Etkin parti sayısı, partilerin meclisteki temsil oranlarından yola çıkarak etkin parti sayısını hesaplar ve parti sisteminin niteliği hakkında kesin bir fikir verir. Sistemin klasik tasnife göre tek partili bir sistem mi, iki partili bir sistem mi, yoksa çok partili bir sistem mi olduğunu ölçtüğü gibi daha ayrıntılı bilgi de verir. Örneğin mecliste yüzde 50’şer oranında temsil edilen iki parti varsa etkin parti sayısı 2, yüzde 33,3’er oranında temsil edilen üç parti varsa 3, yüzde 25’er oranda temsil edilen dört parti varsa 4 olarak hesaplanır. Türkiye’de 1954 seçiminden sonra meclisteki etkin parti sayısı 1,15 olarak hesaplanmaktadır. Bu da 1954-1957 arasında parti sistemin iki partili bir sistem bile olmadığı bir güçlü iktidar partisinin yanı sıra cılız bir muhalefetin olduğuna işaret eder. Sisteme çok partili sistem denebilmesi için etkin parti sayısının 3’ün üzerinde olması öngörülür.

Türkiye’de bir seçimden diğerine partiler arasındaki oy kaymaları da çok yüksek düzeyde seyretmiştir. Seçmenler genellikle önlerindeki seçenekleri değerlendirerek bir seçimden diğerine oy verdikleri partileri değiştirme eğiliminde olmuşlardır. İki partili sistemin ve kutuplaşmanın hâkim olduğu 1950’li yıllardaki oy kaymaları nispeten düşüktür. Toplam oy kaymaları 1950-1954 arasında sadece yüzde 7,0 ve 1954-1957 arasında yüzde 11,6 düzeyindedir ki bu oranlar çok partili dönemde Türkiye’de gözlemlenmiş olan en düşük oy kaymaları oranlarıdır. 1960’tan başlayarak partiler arasında önemli oy kaymaları gerçekleşmiştir. Bu oran 2007 ile 2011 arasında yüzde 12,1’e düşmüştür. Bu oran 1960’tan bugüne gözlemlenen en düşük oy kayması oranıdır.

✓ Oy Salınımı Endeksi, iki seçim arasında bir bütün olarak partiler arasındaki oy kaymalarının oranını gösterir. Seçime katılan bütün partilerin, karşılaştırılan iki seçimdeki oy oranları birbirinden çıkartılarak net kayıp veya kazançları hesaplanır. Endeks net kayıp veya kazançlardan yola çıkılarak hesaplanır. Dolayısıyla bir seçimde, seçmenlerin, bir önceki seçime göre hangi oranda farklı partilere yöneldiğini net olarak ölçer. İki seçim arasında yüzde 25 olarak hesaplanmışsa bu söz konusu iki seçim arasında toplam düzeyde her dört seçmenden birinin bir önceki seçime göre tercih ettiği partiyi değiştirdiği anlamına gelir.

Tablo 3.4 Türkiye’de 1950’den bugüne uygulanan seçim sistemleri ve etkileri

Yıl	Ülke Barajı	Seçim Çevresi Barajı	Kontenjan Milletvekilliği	Orantısızlık Derecesi	Etkin Parti Sayısı	Oy Kaymaları
1950				29,3	1,33	-
1954				33,2	1,15	7,0
1957				18,3	1,76	11,6
1961	-	+	-	2,1	3,26	55,6
1965	-	-	-	2,5	2,62	25,7
1969	-	-	-	9,1	2,34	12,6
1973	-	-	-	6,8	3,32	30,0
1977	-	-	-	6,6	2,47	18,3
1983	+	+	-	6,9	2,51	98,9
1987	+	+	+	22,3	2,05	38,5
1991	+	+	+	11,3	3,58	20,3
1995	+	-	-	9,8	4,40	22,4
1999	+	-	-	9,5	4,87	22,6
2002	+	-	-	27,1	1,85	56,8
2007	+	-	-	12,0	2,25	24,9
2011	+	-	-	7,5	2,34	12,1

Öğrenme Çıktısı

4 1980 yılından günümüze kadar olan siyasi olayları açıklayabilme

Araştır 4

1946 yılından günümüze çok partili dönemde sırasıyla hangi hükümetler kurulmuştur?

İlişkilendir

Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerini temsilde adalet ilkesi ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

12 Eylül rejiminin demokrasiye geçiş için kurguladığı modelin temel unsurları nelerdir? Anlatınız.

1

Çok partili hayata geçiş dönemini ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) dönemindeki siyasi gelişmeleri açıklayabilme

Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)

Türkiye, 1946 yılında tek partili sistemden çok partili sisteme geçti. Bu geçiş sürecinin başarıyla sonuçlanmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararlı politikaları önemli rol oynadı. Bu süreçte DP'nin de isteğiyle 1950'de yeni seçim kanunu kabul edildi. Yeni seçim yasasına göre, seçimler tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak; seçimde adli denetim sağlanacak ve gizli oy - açık sayım esası uygulanacaktı. Yasada liste usulü çoğunluk sistemi benimsendi. Seçimler 14 Mayıs 1950'de yapıldı ve seçimi DP kazandı. Seçim sonuçlarının kesinleşmesinden sonra 22 Mayıs'ta Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildi. Dönem boyunca iktidar-muhalefet ilişkileri oldukça gerilimli oldu. Dönemin CHP dışındaki üçüncü partisi olan Millet Partisi 1954 yılında "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu" gerekçesiyle kapatıldı. 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerden DP, bir önceki seçime göre hem oy hem de temsil oranını artırarak birinci parti olarak çıktı. Ancak kısa bir süre sonra parti içindeki muhalifler 1955'te Hürriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurdu. CHP ve diğer muhalefet partileri 1957 seçimlerinde DP'ye karşı güçbirliği yapmak istediler ancak DP seçim yasasında bunu önleyecek değişiklikler yaptı ve partiler seçimde kendi adlarına yarıştılar. 1957 seçiminde DP'nin oyları düşmesine rağmen seçim sisteminden dolayı milletvekilliklerinin yüzde 69,5'ini kazandı. Oylarını yüzde 40,6'ya yükselten CHP'nin temsil oranı yüzde 29,2'de kaldı. Diğer partiler ise seçimlerde hiçbir varlık gösteremediler. Seçimden sonra muhalefet partileri iktidarın azınlık iktidarına dönüştüğü yolunda propagandaya başladı ve iktidarı düşürme yollarını aramaya koyuldu. Muhalefetin güç birliği girişimleri sonucunda, 1958 Ekiminde Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kuruldu. Seçimde tek başına başarılı olamayan HP ise 1958 Kasımında CHP'yle birleşme kararı aldı. Muhalefetin bu güç birliği karşısında atağa geçen DP, Vatan Cephesini kurdu. 1959 yılı siyasal yaşamdaki gerginliğin iyice tırmandığı bir yıl oldu. Gerginlikler 1960 yılında da devam etti. 18 Nisan'da kabul edilen bir yasayla üç ay boyunca muhalefetin ve basının eylemlerini soruşturmakla yetkili Tahkikat Komisyonu kuruldu. Tahkikat Komisyonunun kurulmasıyla gerginlik iyice tırmandı. İstanbul ve Ankara'da çeşitli protesto gösterileri düzenlendi. Ayrıca, ordu içinde de on yıllık DP iktidarına karşı alttan alta başlayan hareket bu son protesto gösterileri sırasında kendini açıkça belli etmeye başlamıştı. 27 Mayıs'ta başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi adı altında toplanmış olan bir subay grubu, Türk Silahlı Kuvvetleri adına, yönetime doğrudan el koyduğunu açıkladı.

2

27 Mayıs askeri yönetim döneminin (1960-1961) önemli olaylarını ve sivil yönetime geçiş sürecini özetleyebilme

27 Mayıs Askeri Yönetimi

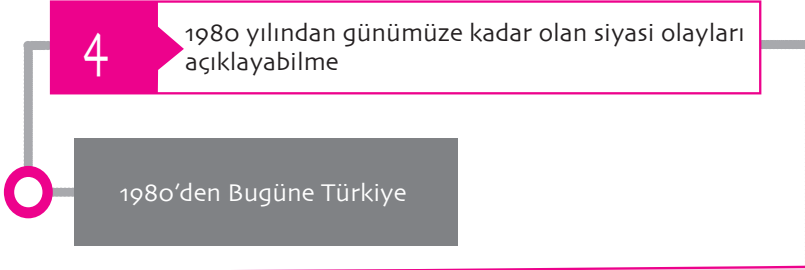
27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi ilk iş olarak TBMM ve hükümeti feshetti ve her türlü siyasal faaliyeti yasakladı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ile bütün Bakanlar Kurulu üyeleri ve DP milletvekilleri gözetim altına alındı. 28 Mayıs'ta Orgeneral Cemal Gürsel MBK Başkanı oldu. Asker ve sivil üyelerden bakanlar kurulu oluşturuldu. 12 Haziran'da geçici anayasa açıklandı. Geçici anayasada, yeni bir anayasa ve seçim kanununun hazırlanacağı, ardından da en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu. Geçici anayasaya göre, TBMM'nin bütün anayasal hak ve yetkileri, yeni meclis açılıncaya kadar MBK tarafından kullanılacaktı. Geçici anayasa, ayrıca, eski Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile eski bakanları ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere "Yüksek Adalet Divanı" adıyla bir de olağanüstü mahkeme kuruyordu. 27 Mayıs Yönetimi ordu içinde ve üniversitede geniş bir tasfiye gerçekleştirdi. 29 Eylül'de DP mahkeme kararıyla kapatıldı ve eski yönetimin sorumluları yargılanmaya başladı. Yargılama sonunda Mahkeme Celal Bayar, Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı oybirliğiyle, 11 sanığı da oyçokluğuyla ölüm cezasına çarptırdı. MBK Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında oybirliğiyle alınan idam kararlarını onayladı. Oybirliğiyle ölüm cezasına çarptırılan Bayar ile oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılan öteki 11 sanığın cezaları ömür boyu hapis cezasına dönüştürüldü. 1960'ın son aylarında MBK içinde ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. 13 Kasım'da iktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olan grup, askeri yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye etti. Bu olaydan sonra sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalara hız verildi. Bu çerçevede, yeni anayasa ile seçim kanununu hazırlamak için bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Faaliyetleri askıya alınan partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin verildi ve birçok yeni parti kuruldu. Bu partilerden biri de Adalet Partisiydi. Eski DP örgütünün büyük çoğunluğu bu parti içinde yer aldı. 27 Mayıs'ın yıldönümünde Kurucu Meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz'da yapılan halkoylamasından sonra yürürlüğe girdi. 15 Ekim 1961'de de milletvekili seçimleri yapıldı. Seçimlerde CHP yüzde 36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP yüzde 34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. Seçimlerin üzerinden bir hafta geçmeden ordu içinde oldukça etkili olan bir grup subay İstanbul Harp Akademisi'nde bir toplantı yaparak "21 Ekim Protokolü" adıyla bir bildiri benimsedi. Buna karşılık MBK Başkanı Cemal Gürsel, siyasal parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenledi ve burada "Çankaya Protokolü" imzalandı.

3

İki darbe arası (1961-1980) dönemde Türk siyasi hayatındaki gelişmeleri ifade edebilme

İki Darbe Arasında Türkiye
(1961-1980)

1961 seçimlerinden sonra Türkiye koalisyonlarla tanıştı. 1965 seçimlerine kadar dört koalisyon hükümeti kuruldu. Seçimden hemen sonra İnönü'nün başbakanlığında kurulan CHP-AP hükümeti döneminde ordu içindeki kaynama ve siyasetteki çalkantılar devam etti. 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir olayı yaşandı. Siyaset ve ekonomiye yaklaşımları farklı iki partinin kurduğu CHP-AP koalisyonunun ömrü uzun sürmedi. İnönü 30 Mayıs 1962'de istifa etti. Gürsel hükümeti kurma görevini yeniden İnönü'ye verdi. İnönü bu kez CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan bir hükümet kurdu. Bu hükümet döneminde, Talat Aydemir, 20 Mayıs 1963'te ikinci bir darbe girişiminde bulundu. Bu darbe girişimi kısa sürede bastırıldı ve Talat Aydemir idam edildi. İkinci İnönü koalisyonu görevini sürdürürken 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlerde koalisyonun küçük ortakları hezimete uğradı. YTP ve CKMP seçimde aldıkları bu büyük yenilginin CHP ile yapmış oldukları işbirliğinden kaynaklandığını ileri sürerek koalisyondan çekildiler. Hükümet kurma çalışmalarını yeniden üstlenen İnönü, bağımsız milletvekilleriyle üçüncü hükümeti kurdu. Bu arada 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine boşalan AP Genel Başkanlığı'na Süleyman Demirel seçildi. 13 Şubat 1965'te bütçesi reddedilen hükümet istifa etti. Yerine Suat Hayri Ürgüplü hükümeti 1965 seçimine kadar işbaşında kaldı. 10 Ekim 1965'te milletvekili genel seçimleri yapıldı. Seçimlerde AP oyların yüzde 52,9'unu alarak birinci parti oldu ve Birinci Süleyman Demirel Hükümeti kuruldu. 28 Mart'ta Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi. 1966 sonlarında CHP'de önemli bir değişim yaşandı. CHP'nin 18. Kurultayında "ortanın solu" görüşünün önderliğini yapan Bülent Ecevit partinin genel sekreterliğine seçildi. Bu gelişme üzerine bir grup milletvekili ve senatör partiden koparak Güven Partisi adıyla yeni bir parti kurdu. 12 Ekim 1969'da genel seçimler yapıldı. Seçimden AP, 1965'e göre oy kaybına uğrasa da yine seçimden zaferle çıktı ve Süleyman Demirel partisinin meclisteki çoğunluğuna dayanarak hükümeti yeniden kurdu. Hükümet 1970'te bütçesi reddedilince bir sarsıntı geçirdi. AP'den kopan bazı milletvekili ve senatörler Demokratik Parti adıyla yeni bir parti kurdular. 1970'li yıllar Türkiye için oldukça sancılı geçti. 1970'lerin hemen başında öğrenci ve işçi eylemleri baş gösterdi. Bu ortam içinde, 12 Mart 1971 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst yönetimi hükümete bir muhtıra verdi. Bunun üzerine Başbakan Demirel hemen istifa etti ve Türkiye 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere kadar sürecek olan ara rejim dönemine girdi. Bu dönem içinde dört ara rejim hükümeti kuruldu. Partiler açısından en önemli gelişme ise CHP'de oldu ve parti içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle istifa eden İnönü'nün yerine Ecevit genel başkanlığa seçildi. Ayrıca, görev süresi dolan Cevdet Sunay yerine Fahri Korutürk 6 Nisan 1973'te cumhurbaşkanı seçildi. 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimle 12 Mart ara rejimi de son buldu. Seçime Bülent Ecevit'in genel başkanlığında giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Ancak tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa ulaşamadı. Böylece Türkiye yeniden 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girdi. Önce CHP ve Milli Selamet Partisi arasında koalisyon hükümeti kuruldu ancak derin görüş ayrılıkları nedeniyle bu uzun sürmedi. Yerine Sadi İrmak hükümeti kuruldu. Daha sonra AP, MSP, MHP ve CGP bir araya gelerek Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetini kurdular. Bu hükümet 1977 seçimlerine kadar işbaşında kaldı. 1977 seçimlerinden CHP Oyların yüzde 41,3'ünü alarak birinci parti çıktı. Ancak bu sayı tek başına iktidara gelmek için yeterli değildi. Seçimlerin ardından 1980 askeri darbesine kadar kısa ömürlü koalisyon ve azınlık hükümetleri birbirini izledi. Ayrıca, bu dönem, siyasi çalkantıların ve ekonomik zorlukların yaşandığı, toplumsal gerilim, kutuplaşma ve şiddetin giderek arttığı bir dönem oldu.

12 Eylül rejimi siyasal istikrar adına iki partili siyasal model yaratmayı hedefledi. Bunun siyasal ve hukuki çerçevesi büyük ölçüde tamamlandıncaya 1983 Mayıs'ında MGK siyasal partilerin oluşmasına izin verdi. Ancak bu süreçte MGK veto yoluyla parti kurucu üyeleri ve milletvekili adaylarını belirleme yetkisini elinde tuttu. MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aştı ve sadece bu üç parti seçim için onay aldı. Yeni milletvekili seçimi yasası seçimlerde çifte barajlı nispi temsil yöntemi uygulanmasını öngördü. 6 Kasım 1983 seçimlerinde seçime giren her üç parti de yüzde 10'luk barajı geçse de seçimlerin kesin galibi 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 sandalye kazanan ANAP oldu. ANAP genel başkanı Turgut Özal yeni hükümeti kurdu. 1987 yılında yapılan referandumla 12 Eylül 1980 öncesinin siyasal parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasal yasaklar kaldırıldı. Bu gelişme üzerine ANAP'ın girişimiyle milletvekili genel seçimleri erkene alındı. Bu arada 1986 ve 1987'de milletvekili seçim yasasında önemli değişiklikler yapıldı. Milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarıldı. 29 Kasım 1987'de yapılan seçimde ülke genelindeki yüzde 10'luk genel barajı sadece üç parti aştı ve milletvekillikleri bu partiler arasında dağıtıldı, öteki partiler meclis dışında kaldılar. ANAP, 1983'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başardı. Oyların yüzde 36,3'ünü alan ANAP milletvekilliklerinin yüzde 64,9'unu kazandı ve yeni hükümeti kurdu. Bir sonraki seçim 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleşti. Seçime katılan altı partiden beşi ülke genelindeki yüzde 10'luk barajı aşarak milletvekili çıkarma hakkını kazanırken, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadı. Seçimden yüzde 27,0'lik oy oranıyla DYP birinci parti olarak çıktı. Seçim sonrasında DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu. 1995 yılı içinde yaşanan hükümet çalkantılarından sonra seçimler erkene alındı. Bu sırada milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkartıldı. 24 Aralık 1995'te yapılan seçimlerden en kazançlı çıkan parti yüzde 21,4 oy alan RP oldu. ANAP yüzde 19,6, DYP yüzde 19,2, DSP yüzde 14,6, CHP ise yüzde 10,7 oy aldı. Seçimlerden sonra ortaya çıkan bu bölünmüş meclis aritmetiği güçlü bir hükümete izin vermediğinden, 1999'a kadar kısa ömürlü koalisyonlar birbirini izledi. 18 Nisan 1999'de yapılan seçimde DSP ve MHP oylarında büyük bir patlama gerçekleştirdiler. Seçimden sonra DSP, MHP ve ANAP bir araya gelerek yeni hükümeti kurdular, başbakanlığı da DSP genel başkanı Bülent Ecevit üstlendi. Ecevit hükümeti uzunca bir süre işbaşında kaldıktan sonra seçimler bir kez daha erkene alındı ve 2002'de yeniden seçime gidildi. Seçim, AKP'nin mutlak bir başarısıyla sonuçlandı. Oyların yüzde 34,3'ünü alan AKP tam 363 milletvekili çıkarırken, CHP yüzde 19,4 oyla 178 milletvekiliyle mecliste temsil edilme hakkını kazandı. Seçime katılan öteki 16 parti ise ülke barajına takıldı. Seçimden sonra, Abdullah Gül Hükümeti kuruldu. Partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, üzerindeki siyasal yasak kalkınca, 18 Mart 2003'te başbakanlığı devraldı. AKP 2007 ve 2011 seçimlerinde de oylarını artırarak kazandı ve iktidarını devam ettirdi.

1 Aşağıdaki siyasi partilerden hangisi 14 Mayıs 1950 seçimlerine **katılmamıştır**?

- A. Demokrat Parti
- B. Millet Partisi
- C. Cumhuriyetçi Güven Partisi
- D. Milli Kalkınma Partisi
- E. Cumhuriyet Halk Partisi

2 Demokrat Parti'deki parti içi muhalefet nedeniyle partiden ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin 1955 yılında kurduğu parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Hürriyet Partisi
- B. Millet Partisi
- C. Milli Kalkınma Partisi
- D. Cumhuriyetçi Millet Partisi
- E. Adalet Partisi

3 27 Mayıs askeri yönetimi dönemine ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- A. Cemal Gürsel Milli Güvenlik Konseyi başkanı oldu.
- B. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında profesörlerden oluşan bilim heyeti 27 Mayıs askeri yönetiminin meşru olmadığını açıkladı.
- C. Yüksek Adalet Divanında yapılan yargılamalardan sonra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan idam edildi.
- D. Milli Birlik Komitesi içinde seçimlerin mümkün olan en kısa sürede yapılması ve iktidarın sivillere bir an önce devredilmesini savunan grup tasfiye edildi.
- E. Üniversitelerin 147 öğretim üyesinin görevlerine son verildi.

4 Adalet Partisinin ilk genel başkanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Rağıp Gümüşpala
- B. Süleyman Demirel
- C. Osman Bölükbaşı
- D. Ekrem Alican
- E. Suat Hayri Ürgüplü

5 15 Ekim 1961 Seçimleriyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Seçimlere dört parti katıldı.
- B. Seçimlerden CHP birinci parti olarak çıktı.
- C. Seçimlerde nisbi temsil sistemi uygulandı.
- D. CHP tek başına yeni hükümeti kurdu.
- E. Adalet Partisi seçimden ikinci parti olarak çıktı.

6 Birinci Süleyman Demirel Hükümeti hangi seçimlerden sonra kurularak göreve başlamıştır?

- A. 15 Ekim 1961
- B. 10 Ekim 1965
- C. 12 Ekim 1969
- D. 12 Mart 1971
- E. 14 Ekim 1973

7 Aşağıdaki partilerden hangisi Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti içinde yer **almamıştır**?

- A. Adalet Partisi
- B. Milli Selamet Partisi
- C. Millet Partisi
- D. Milliyetçi Hareket Partisi
- E. Cumhuriyetçi Güven Partisi

8 6 Kasım 1983 seçimleriyle ilgili aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- A. 12 Eylül Darbesinden sonra yapılan ilk genel seçimdir.
- B. Seçimlere üç parti girdi.
- C. Seçimlerde ANAP birinci parti oldu.
- D. Seçimlerden sonra Birinci Turgut Özal Hükümeti kuruldu.
- E. Seçimlerde MDP ikinci parti oldu.

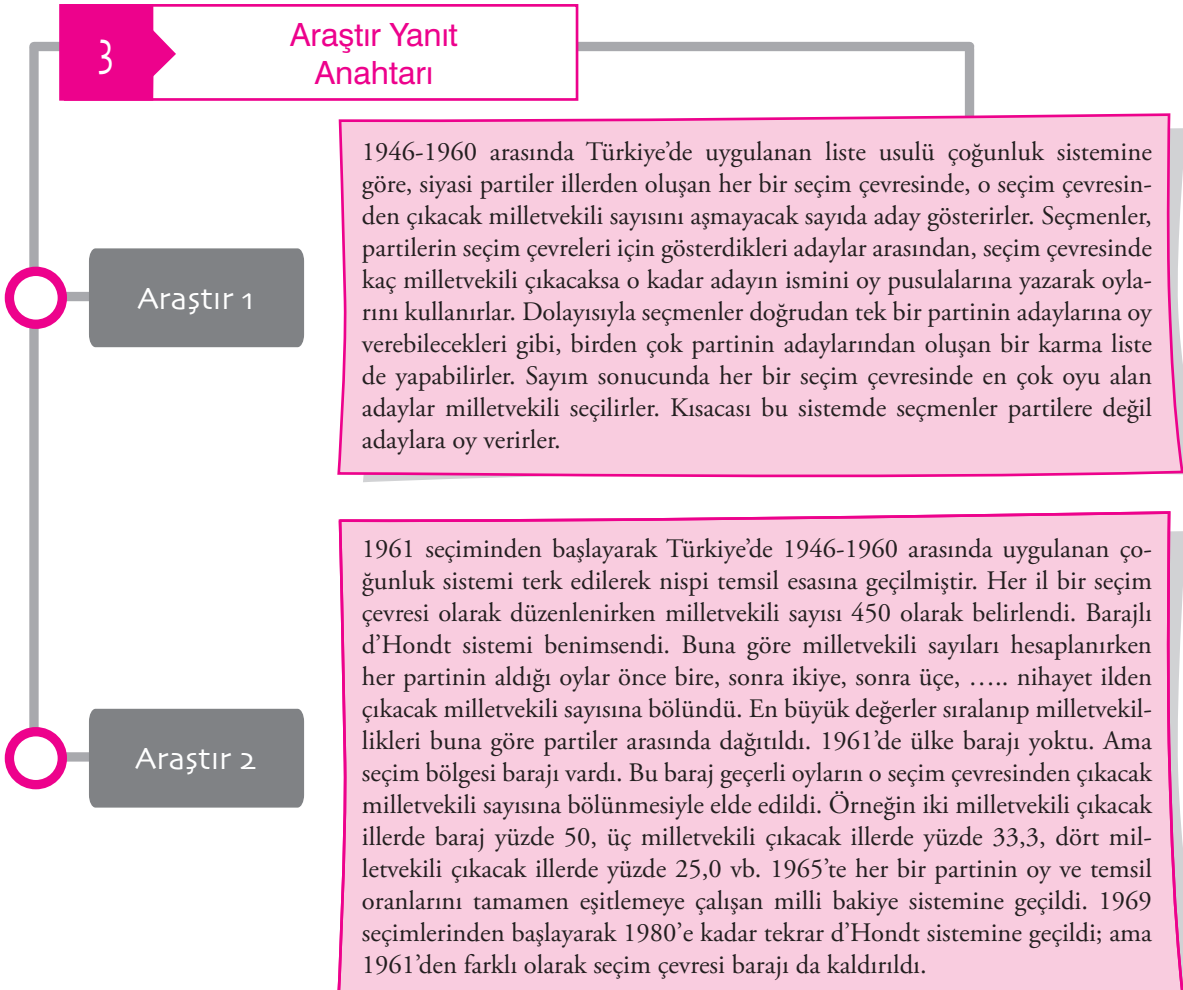
9 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan hükümet aşağıdakilerden hangisidir?

- A. DYP-SHP Koalisyon Hükümeti
- B. DYP Hükümeti
- C. ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti
- D. CHP-DYP Koalisyon Hükümeti
- E. RP-DYP Koalisyon Hükümeti

10 Çok partili Türk siyasal hayatında art arda girdiği üç seçimden de oylarını artırarak çıkan ve hükümeti tek başına kuran siyasi parti aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Cumhuriyet Halk Partisi
- B. Demokrat Parti
- C. Adalet ve Kalkınma Partisi
- D. Milliyetçi Hareket Partisi
- E. Adalet Partisi

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. A	Yanıtınız yanlış ise “Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise “27 Mayıs Askeri Yönetimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise “1980’den Bugüne Türkiye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “27 Mayıs Askeri Yönetimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “1980’den Bugüne Türkiye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “27 Mayıs Askeri Yönetimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “1980’den Bugüne Türkiye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

1965 seçiminde uygulanan milli bakiye sistemine göre her il bir seçim çevresiydi. Önce, her seçim çevresinde, geçerli oyların toplamı o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünerek “seçim sayısı” saptanacaktı. Her seçim çevresinde, her bir partinin aldığı toplam oylar içinde ne kadar “seçim sayısı” varsa, o parti, o seçim çevresinde, o kadar milletvekili çıkaracaktı. Bağımsız adayların seçimi kazanabilmesi için her bir seçim çevresinde en az o seçim çevresindeki “seçim sayısı” kadar oy alması gerekiyordu. Seçim çevrelerindeki milletvekillikleri, siyasal partiler arasında, yukarıda belirtilen esasa göre dağıtıldıktan sonra, her partiye ait geriye kalan geçerli artık oylar, ülke genelini kapsayan “milli seçim çevresi” içinde toplanacaktı. Daha sonra, bütün partilerin “milli seçim çevresi” içinde toplanan artık oylarının toplamı, seçim çevrelerinde yapılan ilk milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek “milli seçim sayısı” bulunacaktı. Her bir partinin “milli seçim çevresi” içindeki toplam artık oyları da “milli seçim sayısı”na bölünerek, açıkta kalan milletvekillikleri siyasal partiler arasında dağıtılacaktı. Buna göre her bir partinin “milli seçim çevresi”nde toplanan artık oyları içinde ne kadar “milli seçim sayısı” varsa, o parti “milli seçim çevresi”nden o kadar milletvekili çıkaracaktı. Görüldüğü gibi sistem tek bir oyun dahi boşa gitmesini önüyor ve siyasal partilerin aldıkları oy oranlarıyla, kazandıkları milletvekili oranlarının hemen birbirine eşit olmasını sağlıyordu.

Araştır 4

Çok partili dönemde kurulan hükümetler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Hükümet	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Görev Süresi (Gün)	Partiler
1	Recep Peker Hükümeti	07.08.1946	10.09.1947	399	CHP
2	I. Hasan Saka Hükümeti	10.09.1947	10.06.1948	274	CHP
3	II. Hasan Saka Hükümeti	10.06.1948	16.01.1949	220	CHP
4	Şemsettin Günaltay Hükümeti	16.01.1949	22.05.1950	491	CHP
5	I. Adnan Menderes Hükümeti	22.05.1950	09.03.1951	291	DP
6	II. Adnan Menderes Hükümeti	09.03.1951	17.05.1954	1.165	DP
7	III. Adnan Menderes Hükümeti	17.05.1954	09.12.1955	571	DP
8	IV. Adnan Menderes Hükümeti	09.12.1955	25.11.1957	717	DP
9	V. Adnan Menderes Hükümeti	25.11.1957	27.05.1960	914	DP
10	I. Cemal Gürsel Hükümeti	30.05.1960	05.01.1961	220	Askeri yönetim
11	II. Cemal Gürsel Hükümeti	05.01.1961	20.11.1961	319	Askeri yönetim
12	VIII. İsmet İnönü Hükümeti	20.11.1961	25.06.1962	217	CHP - AP
13	IX. İsmet İnönü Hükümeti	25.06.1962	25.12.1963	548	CHP - YTP - CKMP
14	X. İsmet İnönü Hükümeti	25.12.1963	20.02.1965	423	CHP - Bağımsızlar
15	Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti	20.02.1965	27.10.1965	249	AP-CKMP-MP-YTP
16	I. Süleyman Demirel Hükümeti	27.10.1965	03.11.1969	1.468	AP
17	II. Süleyman Demirel Hükümeti	03.11.1969	06.03.1970	123	AP
18	III. Süleyman Demirel Hükümeti	06.03.1970	26.03.1971	385	AP
19	I. Nihat Erim Hükümeti	26.03.1971	11.12.1971	260	Dışarıdan AP-CHP-MGP
20	II. Nihat Erim Hükümeti	11.12.1971	22.05.1972	163	Dışarıdan AP-CHP-MGP
21	Ferit Melen Hükümeti	22.05.1972	15.04.1973	328	Dışarıdan AP-CHP-MGP
22	Naim Talu Hükümeti	15.04.1973	26.01.1974	286	Dışarıdan AP-MGP
23	I. Bülent Ecevit Hükümeti	26.01.1974	17.11.1974	295	CHP-MSP

3

Araştır Yanıt
Anahtarı

Araştır 4

24	Sadi İrmak Hükümeti	17.11.1974	31.03.1975	134	Dışarıdan CGP
25	IV. Süleyman Demirel Hükümeti	31.03.1975	21.06.1977	813	AP-MSP-CGP-MHP
26	II. Bülent Ecevit Hükümeti	21.06.1977	21.07.1977	30	CHP azınlık
27	V. Süleyman Demirel Hükümeti	21.07.1977	05.01.1978	168	AP-MSP-MHP
28	III. Bülent Ecevit Hükümeti	05.01.1978	12.11.1979	676	CHP-Bağımsız-CGP-DP
29	VI. Süleyman Demirel Hükümeti	12.11.1979	12.09.1980	305	AP azınlık
30	Bülent Ulusu Hükümeti	20.09.1980	13.12.1983	1.179	Askeri yönetim
31	I. Turgut Özal Hükümeti	13.12.1983	21.12.1987	1.469	ANAP
32	II. Turgut Özal Hükümeti	21.12.1987	09.11.1989	689	ANAP
33	Yıldırım Akbulut Hükümeti	09.11.1989	23.06.1991	591	ANAP
34	I. Mesut Yılmaz Hükümeti	23.06.1991	20.11.1991	150	ANAP
35	VII. Süleyman Demirel Hükümeti	21.11.1991	25.06.1993	582	DYP-SHP
36	I. Tansu Çiller Hükümeti	25.06.1993	05.10.1995	832	DYP-SHP
37	II. Tansu Çiller Hükümeti	05.10.1995	30.10.1995	25	DYP azınlık
38	III. Tansu Çiller Hükümeti	30.10.1995	06.03.1996	128	DYP-CHP
39	II. Mesut Yılmaz Hükümeti	06.03.1996	28.06.1996	114	ANAP-DYP
40	Necmettin Erbakan Hükümeti	28.06.1996	30.06.1997	367	RP-DYP
41	III. Mesut Yılmaz Hükümeti	30.06.1997	11.01.1999	560	ANAP-DSP-DTP-Bağ
42	IV. Bülent Ecevit Hükümeti	11.01.1999	28.05.1999	137	DSP azınlık
43	V. Bülent Ecevit Hükümeti	28.05.1999	18.11.2002	1.270	DSP-MHP-ANAP
44	Abdullah Gül Hükümeti	18.11.2002	14.03.2003	116	AKP
45	I. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti	14.03.2003	29.08.2007	1.629	AKP
46	II. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti	29.08.2007	06.07.2011	1.407	AKP
47	III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti	06.07.2011	29.08.2014		AKP
48	I. Ahmet Davutoğlu Hükümeti	29.08.2014	28.08.2015		AKP
49	II. Ahmet Davutoğlu Hükümeti	28.08.2015	24.11.2015		AKP geçici
50	III. Ahmet Davutoğlu Hükümeti	25.11.2015	24.05.2016		AKP
51	Binali Yıldırım Hükümeti	25.05.2016			AKP

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2006). **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul.
- Akın, Rıdvan (2000). **Türk Siyasal Tarihi**, İstanbul.
- Tosun, Tanju (1999). **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma**, İstanbul.
- Tuncer, Erol (2002). **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, Ankara.
- Türk, Hikmet Sami ve Tuncer, Erol (1995). **Türkiye İçin Nasıl bir Seçim Sistemi**, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (2009). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul.

Bölüm 4

Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler

öğrenme çıktıları

1 Osmanlı Devleti'nde Anayasacılık Hareketleri
1 Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmeleri özetleyebilme

3 1924 Anayasası
3 1924 Anayasasının temel özelliklerini listeleyebilme

5 1982 Anayasası
5 1982 Anayasasının yapım sürecini özetleyip geçirdiği değişiklikleri saptayabilme

2 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)
2 1921 Anayasasının özelliklerini sıralayabilme

4 1961 Anayasası
4 1961 Anayasasının yapım sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Anayasa • Kurucu Meclis • Yasama Organı • Yürütme Organı
• Parlamenter Sistem • Meclis Hükümeti Sistemi • Halk Oylaması

GİRİŞ

Anayasalar, temel hak ve özgürlükleri tanımlayarak devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkileri ve yasama, yürütme, yargı gibi devletin temel organlarının kuruluş ve işleyiş esaslarını düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu kurallar dönemin uluslararası ortamı ve ülkenin siyasal, toplumsal ve iktisadi şartlarından etkilenir. Bu anlamda anayasa yapım süreçleri ve anayasa metinleri bir ülkenin siyasal rejiminden hareketle belirlendiği gibi dönemin temel özelliklerini de yansıtır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında da bu durum görülür.

İnsanlık tarihinde anayasal nitelikte düzenlemeler eski tarihlere gitmekle birlikte, liberal anayasacılık hareketi denildiğinde 18. yüzyılda, temel hak ve özgürlükler ile devletin temel düzenine ilişkin kuralları, bağlayıcı yazılı bir belgede toplama amacı güden hareketler anlaşılır. Bu doğrultuda, 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ilk yazılı anayasa olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren Batı dünyası anayasacılık hareketlerine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin de bu hareketlerden etkilendiği görülmektedir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ

İlk Anayasal Nitelikte Belgeler

Sened-i İttifak

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde anayasal nitelikte ilk belge 1808 tarihli Sened-i İttifak olarak kabul edilir. Bir giriş, yedi şart (madde) ve bir zeyl'den (ek) oluşan bu belge, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın âyanları davet ettiği bir toplantıda, bu toplantıya katılanların/temsilci gönderenlerin bazıları tarafından imzalandıktan sonra, padişah II. Mahmut tarafından da imzalanmıştır. Başka bir deyişle Sened-i İttifak, bir yanda merkezi gücü temsil eden aktörler, diğer yanda merkez-dışı çevre güçleri temsil eden âyanlar arasında yapılan iki taraflı bir anlaşmadır ve bu özelliğiyle misak (sözleşme) niteliğindedir.

✓ Anayasal Nitelikte Belge

Anayasanın tüm unsurlarını taşımadığı halde devlet iktidarının sınırlanmasına yönelik yazılı belgedir.

Bu belgenin giriş kısmında amaç, sarsılan devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi olarak belirtilmiştir. Bu doğrultuda âyanlar, padişahın otoritesini ve onun mutlak vekili sadrazama itaat etmeyi kabul ederken, kendi yönetimlerindeki asayişe ve vergilerin ezici olmamasına dikkat etmeyi taahhüt etmiştir. Vergilerin adil toplanacağı taahhüdü bu belgenin tarafı olmayan halkın da bazı kazanımları olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Sened-i İttifak ile sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi, suçu olmayan âyana merkez tarafından müdahale edilmemesi garanti altına alınır.

Sened-i İttifak, imzalayan taraflar ve içeriğindeki bazı özellikler bakımından İngilizlerin 1215 tarihli Magna Carta'sına benzetilebilecek olsa da Magna Carta İngiliz feodal beylerinin Kral'a kendi şartlarını dayattıkları bir belgeyken Sened-i İttifak çevre güçlere karşı merkezi devlet otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan sadrazamın girişimiyle ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan merkezi güç iktidarını kuvvetlendirmek için bir takım tavizler de vermiştir. Bu anlamda Sened-i İttifak, padişahın mutlak iktidarının sınırlanabileceği fikrini ortaya koyması bakımından önemli bir belge olarak kabul edilir.

Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sorunlara çözüm getirmek amacıyla ve Batılı devletlerin etkileri ile 19. yüzyıl başında bazı reform girişimleri yapılır. Bu çerçevede iktidarın yetkilerini ve devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen metinler de ortaya çıkar. Bunlar arasında en önemlilerinden bir tanesi 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ise bir diğeri 1856 tarihli Islahat Fermanı'dır.

Gülhane Hattı Hümayunu padişahın tek taraflı iradesinin sonucu olduğu için, Sened-i İttifak'tan farklı olarak ferman niteliğindedir. Padişah, teba-

asına birtakım haklar bahsetmiş, bunlara uyacağına dair yemin etmiş, ancak bunlara uyulmamasını herhangi bir yaptırıma bağlamamıştır. Gülhane Hattı Hümayunu, içerdiği temel hak ve özgürlükler bakımından eksik de olsa önemli bir liste sunmaktadır. Kanunların üstünlüğüne vurgu yapılan metinde, can güvenliği, şeref, haysiyet ve ırzın korunması, aleni yargılanma hakkı, askerlik hizmetlerinde adalet ve eşitlik, mali güce göre vergi alınması ilkesi, devlet harcamalarının kanunla yapılması ve denetlenmesi, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı ve eşitlik ilkesi gibi konular yer almaktadır.

Islahat Fermanı ise 1856 yılında yapılan Paris Konferansı öncesinde bazı Avrupa Devletlerinin baskısıyla ilan edilmiştir. Temel hükümleri Sadrazam Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılan belgenin asıl amacı Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik sağlanmasıdır. Adalet, vergi, askerlik, eğitim gibi birçok alanda gayrimüslimler aleyhine olan eşitsizliklere son verilmiştir. Her ne kadar, yapım sürecinde Avrupa devletleri ile pazarlıklar yapılmışsa da, sonuç olarak padişahın tek tarafı iradesini yansıtan bir ferman ile ilan edilmiştir.

İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)

19. yüzyılın başından itibaren yaşanan bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak iktidarın sınırlandırılmasına yönelik girişimler olmakla birlikte söz konusu belgeler anayasa olarak kabul edilmemektedir. Islahat Fermanı sonrasında da Avrupa devletlerinin değişiklik talepleri devam etmiştir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunlarının görüşülmesi için İstanbul'da bir konferans (Tersane Konferansı) düzenlenmesine karar verilmiştir. İlk Anayasa olan Kanun-i Esasi de, bu konferansın açılışının yapılacağı gün ilan edilmiştir (23 Aralık 1876). Bu durum her ne kadar dış etkilerin anayasanın kabulündeki rolünü gösterse de, anayasanın sadece dış baskılar sonucu kabul edildiğini ileri sürmek için yeterli değildir. Geniş halk kitlelerinin talebi sonucu olmamakla birlikte, meşrutî rejime geçilmesinde Genç Osmanlılar hareketinin de önemli bir rolü vardır. Öncesindeki dönemde sadrazam ve padişah değişikliklerinde etkili olan bu hareketin destekçileri, II. Abdülhamit'i tahta geçirirken **meşrutîyet** rejimine geçileceği sözü almıştır.

✓ Meşrutîyet

Hükümdarın yetkilerinin anayasa ve halk tarafından seçilen bir meclis tarafından sınırlandırıldığı yönetim biçimi olup; anayasal ya da parlamenter monarşi olarak da adlandırılır.

Sadrazam Mithat Paşa tarafından hazırlanan 57 maddelik anayasa taslağını (Kanun-ı Cedid) ülke koşullarına uygun görmeyen padişah, Sait Paşa'ya Fransız Anayasalarını çevirtmiş ve nazırlarından da bunları değerlendirmelerini istemiştir. Taslakların hazırlanmasının ardından anayasa hazırlamakla görevli resmi bir komisyon oluşturulmuştur. Padişah tarafından atanan 28 üyeden (2 asker, 10 ulema ve 3'ü Hristiyan 16 sivil bürokrat) oluşan bu komisyon, Mithat Paşa ve padişah tarafından hazırlanan taslakların yanı sıra, Belçika, Polonya ve Prusya vb. anayasalardan da yararlanarak asıl anayasa tasarısını hazırlamıştır. Zamanla yarışarak hazırlanan bu metin, 23 Aralık 1876'da padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir.

Kanun-i Esasi'ye göre, ülkesiyle bölünmez bütün olan Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçe, başkenti İstanbul'dur. Saltanat ve hilafet hakkının Osmanlı sultanı ve hilafet hakkının Osmanlı padişahı tarafından kullanıldığı devlet formu İslam'dır.

Yürütme organı padişah ve Heyet-i Vükelâ'dan (Bakanlar Kurulu) oluşur. Padişah, yürütmenin başı olduğu gibi, Heyet-i Vükelâ başkan ve üyelerini (sadrazam, şeyhülislam ve vekiller) kendisi seçer, atar ve görevden alabilir. Padişah'ın siyasi, hukuki, cezai sorumluluğu bulunmadığı gibi, parlamentodan güvenoyu alması gerekli olmayan Heyet-i Vükelâ'nın da yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır.

Meclis-i Umumi adı verilen yasama organı Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan adında iki kattan oluşur. Dört yıl görev yapmak üzere seçim yoluyla oluşan Heyet-i Mebusan'da, her elli bin erkek nüfusa bir temsilci düşmektedir. Ömür boyu görevde kalan Heyet-i Ayan üyeleri ise, 40 yaşını aşan ve seçkin hizmetleri ile tanınan kişiler arasından doğrudan padişah tarafından belirlenir. Ayrıca her iki heyetin başkanları da padişah tarafından seçilir. Padişah, Heyet-i Ayan başkanını doğrudan

belirlerken, Heyet-i Mebusan başkanı ve iki yardımcısını bu heyetçe gösterilen üçer aday arasından seçer ve atar.

Padişah tarafından belirlenmeyen tek kurulun Heyet-i Mebusan olduğu bu sistemde, yasama ve yürütme organlarının işleyişinde de padişahın önemli yetkileri olduğu görülmektedir. Heyet-i Vükela, bazı konuları görüşmek için padişahın izin almak zorundadır. Toplantı yılı kasım ayı başında padişah buyruğu ile açılır ve mart ayında padişah buyruğu ile kapanır. Meclisin tatil ve feshedilmesi de padişahın kutsal hakları arasındadır. Meclis ile hükümet arasında bir uyumsuzluk çıkması halinde padişahın Heyet-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi vardır.

Parlamentonun asıl işlevi olan yasa yapım sürecinde de padişahın ağırlığı görülmektedir. Kanun teklif etme yetkisi Heyet-i Vükela'ya aittir ve teklif için padişahın oluru gerekir. Şuray-ı Devlet'te (Danıştay) tasarı haline getirilen metin Heyet-i Mebusan'da görüşülüp kabul edildiği takdirde Heyet-i Ayan'da görüşülerek karara bağlanır. Son olarak tekrar padişah önüne gelen metin onaylandığı takdirde kanun olur. Padişahın mutlak veto yetkisi bulunur. Bu süreç incelendiğinde, seçimle gelen tek organ olan Heyet-i Mebusan'ın yetkisinin, sadece istemediği yasanın çıkmasını engellemekten ibaret olduğu görülür.

Temel hak ve özgürlükler ile mahkemelerin statüsü ve yargısal güvencelere ilişkin hükümlerde Tanzimat dönemi kazanımları korunmuş, hatta bu kazanımlara önemli katkılar yapılmıştır. Oldukça geniş bir temel hak kataloğunun yanı sıra, yargı yetkisinin tamamen bağımsız mahkemelere bırakıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, padişahın ısrarı üzerine eklenen 113. madde ile padişaha hükümet emrini ihlal edenleri sürgüne gönderme yetkisi verilmesi bu hakları etkisiz kılmaktadır. Nitekim bu alandaki olumlu hükümlerin kağıt üstünde kaldığı görülmüştür.

1876 Anayasası, padişahın zaten sahip olduğu yetkilerin bir anayasa ile meşrulaştırılması işlevini görmüştür. Padişahın yetkilerinin seçilmiş meclis olan Heyet-i Mebusan tarafından tam olarak sınırlanmadığı dikkate alındığında, bu rejim için meşrutiyet nitelemesi tartışmalı bir hal almaktadır. Ancak, özellikle yargı ve kısmen de olsa yasama işlevi açısından padişahı egemenliğin tek sahibi olmaktan çıkarması bakımından mutlakiyet rejiminden çıkıldığı da açıktır. Sonuç olarak, bu sistemin

ılımlı, anayasalı ve parlamentolu olmakla birlikte, meşruti, anayasal ve parlamenter bir sistemin nitelikleri haiz olmadığı söylenebilir. (Tanör, s.149)

✓ Mutlakiyet

Devletin temel organlarına (yasama-yürütme-yargı) ait yetkilerin tek bir kişide ya da grupta toplandığı yönetim biçimidir.

1876 Anayasasının seçimle belirlenen tek meclisi olan 130 üyeli (80 Müslüman - 50 gayrimüslim) Heyet-i Mebusan için seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiştir. Oylamaya sadece erkekler katılabildiği gibi, servete ve vergiye dayalı sınırlamalar da yapılmıştır. Seçim iki derecelidir. Basit çoğunluk esasının kabul edildiği seçim sisteminde, siyasi partiler bulunmadığından bütün adaylıklar kişiseldir. İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 günü açılmıştır. Bu meclis, seçimlerin "bu senelik" olduğuna dair hüküm gereğince üç ayı biraz geçen toplantı yılının ardından kendiliğinden dağılmış ve 13 Aralık 1877 tarihinde toplanan ikinci meclis için seçimler yenilenmiştir. Aralık'ta toplanan Meclis-i Umumi ise 14 Şubat 1878'de Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) gerekçe gösterilerek II. Abdülhamit tarafından tatil edilmiştir. Padişahın, bir daha toplantı çağrısında bulunması için ise 30 yıl beklemek gerekmiştir. Böylece, padişahın tek taraflı iradesiyle Kanun-i Esasi askıya alınmış ve tam bir mutlakiyete geri dönmüştür.

II. Abdülhamit'in uygulamaları kendi muhalefetini de doğurmuş ve özellikle Jön Türk hareketi gerek örgütlülüğü gerekse oluşturduğu kamuoyu ile 1908 yılında ikinci kez meşrutiyetin ilan edilmesinde etkili olmuştur. II. Meşrutiyet olarak adlandırılan bu dönemin başında II. Abdülhamit, otuz yıl aradan sonra önce Meclis'i toplantıya çağırması (23 Temmuz 1908) ve ardından Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğuna dair bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır (1 Ağustos 1908).

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Kanun-i Esasi'de önemli değişiklikler yapılacaktır. Ancak, bu değişiklikler öncesinde uygulamaya yönelik de önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra padişah karşısında güçlenen ilk organ hükümettir. Heyet-i Vükela (Kamil Paşa Kabinesi), Osmanlı siyasal ha-

yatında ilk defa bir “hükümet programı” hazırlayarak kamuoyuna sunmuş ve yayınlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetince gösterilen adayların çoğunlukta olduğu Meclis 17 Aralık 1908 günü padişah tarafından açılmıştır. Bu dönemde, gerek uzun yıllar meşrutiyet mücadelesi vermiş Ahmet Rıza Bey’in başkanlığındaki Heyet-i Mebusan, gerekse Heyet-i Ayan hakimiyet-i milliye (milli egemenlik) kavramını resmen kullanmaya başlamıştır. Ayrıca, oldukça kısa bir sürede Osmanlı siyasi hayatında birçok “ilk”in yaşanmasına tanıklık edilmiştir: İlk **güven oylaması**, ilk güvensizlik oyu bildiren karar, hükümet programını meclisin güvenine sunan ilk hükümet... Ancak sistem tam olarak oturmuş olmadığı için 31 Mart ayaklanmasının ardından bu kazanımlardan geriye dönüş yaşanmaya başlamış ve bu süreç ayaklanmayı bastırmak amacıyla Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gelişinin ardından padişahın tahttan indirilmesine kadar devam etmiştir. Yeniden göreve gelen Hüseyin Hilmi Paşa, kabine beyannamesini güvenoyuna sunmuş ve bu usul daha sonraki hükümetlerce de benimsenerek uygulanmıştır.

✓ Güvenoyu

Parlamerter sistemlerde hükümetin meclis içinde yeterli çoğunluğun güvenine sahip olup olmadığını belirlemek için yapılan oylama.

1909 Değişiklikleri

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile Kanun-i Esasi’nin uygulamasında bazı değişiklikler yapılmaya başlanmışsa da, 31 Mart ayaklanmasının bastırılması ve padişah değişikliğinin ardından Meclis-i Umumi temel hukuki yapının değiştirilmesi yönünde adımlar atmaya başlamıştır. 1909 yılının Ağustos ayında, 1876 Anayasasının 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi kaldırılmış, üç tane de yeni madde eklenmiştir. Ancak, bu değişiklikler Anayasanın temel yapısını değiştirecek kadar önemli konularda olduğu için adeta yeni bir Anayasa yapıldığı kabul edilebilir. 1876’da padişahın tek taraflı iradesi söz konusu olduğu halde, 1909 değişikliği milletin temsilcileri tarafından yapılmış,

padişah sadece kabul edip onaylamıştır. Dolayısıyla, 1909 değişikliği iki yanlı bir iradenin ürünü olarak misak anayasa özelliği taşımaktadır.

1909 değişikliklerinde devletin monarşik ve teokratik yapısı korunurken, padişahın gerçekten sınırlanması yönünde adımlar atılmıştır. Artık en önemli kurum Meclis-i Mebusan’dır. Padişah Meclis-i Umumi önünde anayasaya bağlılık yemini etme yükümlülüğü altına girmiş ve ödenekleri yasaya bağlanmıştır. Meclis-i Mebusan’ın birinci ve ikinci başkanları padişah tarafından değil, bizzat meclis tarafından seçilecektir. Gerek Ayan Meclisi, gerekse Mebusan Meclisi kasım ayı başında padişahın herhangi bir daveti olmaksızın kendiliğinden toplanabilecektir. Yasa yapım süreci de tamamen değişmiştir. Meclis-i Mebusan padişah izni olmaksızın her konuda teklif verebilir hale gelmiştir. Teklif üzerine padişah oluru verilmesi ve teklifin Şuray-ı Devlette tasarı haline gelmesi usulü tamamen kaldırılmıştır. Son olarak, padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici vetoya dönüştürülmüştür. Meclisler, aynı metni 2/3 çoğunlukla kabul ettiği takdirde, padişah onaylamak zorundadır. Bakanlar Kurulu, padişah önünde sorumlu olmaktan çıkarılıp Meclis-i Mebusan önünde sorumlu hale getirilmiştir.

Padişahın yürütme alanına ilişkin yetkilerine bakıldığında, artık sadece sadrazam ve şeyhülislamı bizzat atayabildiği, diğer vekilleri ise sadrazamın seçimi doğrultusunda usulen atadığı görülmektedir. Sadrazamı belirlerken de herhangi birini değil meclisten güvenoyu alabilecek birini seçmesi gerekmektedir. Parlamerter hükümet sisteminin bir gereği olarak, padişah yetkilerini sadrazam ve ilgili bakanın imzasıyla kullanabilecektir. Bakanlar Kurulunun bir konuyu görüşmek için padişahın izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır.

Padişaha sürgün yetkisi veren 113. maddenin kaldırılması, sansür yasağı getirilmesi, postaya verilen evrakların mahkeme kararı olmadan açılmayacağına kabul edilmesi, kanun dışı tutuklamanın engellenmesi, toplanma ve dernek kurma haklarının anayasallaştırılması temel hak ve özgürlükler alanında önemli gelişmelerdir. Bütün bu değişiklikler doğrultusunda, 1909’da Osmanlı Devleti’nin parlamerter, anayasal bir monarşiye geçtiği ileri sürülebilir.

Öğrenme Çıktısı

1 Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmeleri özetleyebilme

Araştır 1

1876 Anayasası padişahın yetkilerini sınırlamış mıdır? Tartışınız.

İlişkilendir

1876 Anayasasının önemini Türk anayasacılık tarihi ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Osmanlı Devleti'nde anayasal niteliğindeki belgeler hangileridir? Anlatınız.

1921 ANAYASASI (TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkmasının ardından, İstanbul işgal edilmiş (16 Mart 1920) ve Meclis-i Mebusan feshedilmiştir (11 Nisan 1920). Bu durum üzerine, kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkileri haiz bir meclis kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi (BMM) adı verilen bu Meclis'in üyeleri, yeni yapılan seçimler ile belirlenenlerin yanı sıra, feshedilen Meclis-i Mebusan üyelerinden belirli bir tarihe kadar BMM'ye katılma iradesi gösterenler ile Malta'da sürgünde bulunan meclis üyelerinden oluşmuştur.

dikkat

1921 Anayasası ile 1924 Anayasasının ilk başlığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 1945 yılında yapılan dil değişikliğinden sonra anayasa adı kullanılmaya başlamıştır.

20 Ocak 1921'de BMM tarafından kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 23 madde ve bir de madde-i münferideden (ayrık maddeden) oluşan kısa çerçeve anayasa niteliğinde bir belgedir. Yeni bir anayasa yapıldığı halde, Kanun-i Esasi'nin bu anayasa ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğu kabul edilmiş, böylece iki anayasalı bir dönem başlamıştır.

✓ Çerçeve Anayasa

Kısa ve öz hükümlerden oluşan, temel esasları belirledikten sonra ayrıntıların düzenlenmesini yasama organına bırakan anayasa türüdür.

1921 Anayasasının en dikkat çekici özelliklerinden biri, Osmanlı Devleti resmen son bulmadığı halde, onunla aynı topraklar üzerinde bir Türkiye Devleti'nden bahsetmesi ve bu devletin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunduğunu bildirmesidir. İkinci önemli özelliği ise egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirtilmesidir. Bunların yanı sıra uygulanmakta olan kuvvetler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu sistemde İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), Meclisten ayrı ve bağımsız bir organ değil, Meclisin bir organı olarak kabul edilmektedir. Özel bir kanun uyarınca seçilen üyelerden oluşan İcra Vekilleri Heyeti kendi içlerinden bir başkan seçmekle birlikte Meclis Başkanı da bu heyetin doğal başkanıdır. Ayrı bir devlet başkanlığı makamı öngörülmemiştir. Meclis hükümeti sistemine uygun olarak vekiller arasında çıkan uyuşmazlıklar Meclis tarafından çözülmektedir. Bu heyetin meclisi feshetme gibi karşı denge oluşturabilecek herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır.

Hukuki durum bu olmakla birlikte, uygulamada, meclis hükümeti sistemine tam olarak sadık kalmadığı göze çarpmaktadır. Yürütme işleri Meclis tarafından değil, İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılmış, hatta kabul edilen pek çok kanun tasarısı bu heyet tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca, devlet

başkanlığı makamı öngörülmediği halde, Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal'in fiilen devlet başkanlığı görevi yürüttüğü görülmektedir.

dikkat

Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aslen yasama organı olan mecliste toplandığı yönetim biçimidir.

1921 Anayasasının en uzun bölümü 14 madde ile yerel yönetimlerin düzenlenmesine ilişkindir. Vilayet (İl), Kaza (İlçe) ve Nahiye (Bucak) biçiminde bir örgütlenmeyi öngören bu anayasa yerinden yönetim ilkesine ağırlık vermiş, illere ve bucaklara özerklik tanınmasıyla dikkat çekmiştir. Ancak, Anayasanın öngördüğü yerinden yönetim kurumları ve mekanizmaları uygulamada işlerlik kazanmamıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hem uygulandığı süre hem de içerik bakımından kısa ve çoğu maddesi uygulamaya geçmemiş bir anayasadır. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından sırasıyla, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi çok köklü hukuki reformlar bu anayasa rejiminde yapılmıştır. Bu köklü değişikliklerden ilki birinci meclis tarafından yapılırken, diğerleri 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan ikinci dönem meclisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu meclis üyelerinin çoğunun adaylıklarını ve dolayısıyla milletvekilliklerini Mustafa Kemal'e borçlu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Göreve başlamasının hemen ardından Lozan Antlaşması'nı onaylayan Meclis, yeni bir anayasa yapımına gerek duymaksızın Anayasanın bir maddesini değiştirmek suretiyle cumhuriyet rejimini kabul etmiş, ardından da hükümet sistemiyle ilgili önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler 1924 Anayasası sistemine bir geçiş niteliğindedir.

Öğrenme Çıktısı

2 1921 Anayasasının özelliklerini sıralayabilme

Araştır 2

Meclis hükümeti sisteminin özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

1921 Anayasasını yerinden yönetim ilkesi bağlamında değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

1921 Anayasasının önemli özelliklerini anlatınız.

1924 ANAYASASI

Kanun-i Esasi'nin tam olarak yürürlükten kaldırılmamış olması nedeniyle ortaya çıkan iki anayasalı dönemi sonlandırmak üzere, kurucu meclis sıfatı taşımadığı halde, ikinci dönem meclisi kendisini yeni bir anayasa yapmaya yetkili görmüştür. Bu doğrultuda, Kanun-i Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu), kendiliğinden bir tasarı hazırlayarak Genel Kurul'a sunmuş, her maddenin kabulü için toplantı yetersayısı olan salt çoğunluğun üçte ikisinin oyu yeterli sayılmıştır.

✓ Kurucu Meclis

Yeni bir anayasa hazırlamak için oluşturulan kurula verilen isimdir.

✓ Salt Çoğunluk

Üye tamsayısının yarısından fazlasını ifade eder.

20 Nisan 1924'de kabul edilen Anayasanın temel özelliklerine bakıldığında, ilk maddede Türkiye Devleti'nin cumhuriyet ile yönetildiğine ilişkin hükümün yer aldığını ve bu maddenin değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirtilmesi ile millet egemenliğine gönderme yapılırken, egemenliğin kullanımı millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bırakılmıştır. Meclis yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun belirlediği bakanlar kurulu eliyle kullanacaktır. Yargı yetkisi ise, yine millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır.

Cumhurbaşkanı milletvekilleri arasından bir seçim dönemi (kural olarak 4 yıl) için seçilir. Cumhurbaşkanının görev süresi kendisini seçen meclisin görev süresine bağlıdır, seçimlerin erkene alınması durumunda cumhurbaşkanının da süresi biter. Bununla birlikte yeniden seçilmek mümkündür. Cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından seçilen başbakan, yine meclis üyeleri arasından bakanları belirler ve cumhurbaşkanının onayına sunar. Bu şekilde kurulan hükümetin bir hafta içinde programını sunması ve güvenoyu alması gerekmektedir. Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğu neticesinde düşürülmesi mümkündür. Buna karşılık, yürütmenin yasamayı feshetme olanağı bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu bulunmadığı için yetkilerini ilgili bakan ve başbakanın imzası (karşı imza) ile kullanabilir. Bu çerçevede, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiş olduğu halde, yasama ve yürütme arasında işlevsel bir ayırım yapıldığı ve bu doğrultuda parlamenter sisteme doğru bir kayış başladığı görülmektedir. 1924 Anayasasının metni dikkate alındığında, cumhurbaşkanının konumunun zayıf, meclisin üstün olduğu düşünülebilirse de, uygulamada cumhurbaşkanı olan kişilerin kimliği ve dönemin özellikleri nedeniyle aksi yönde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunun önemli gerekçelerinden biri de tek parti rejimidir.

✓ Parlamenter Sistem

Yasama ve yürütme kuvvetleri arasında işbirliğine dayanan bir yönetim biçimidir. Bu sistemde yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu olmak üzere iki başlıdır: Devlet başkanı siyasi olarak sorumsuzdur. Sorumlu olan taraf Bakanlar Kurulu'dur.

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler alanında bireyci ve liberal bir anlayışa sahiptir. Özgürlüklerin sınırı, başkalarının özgürlükleridir (m.68). Kişi dokunulmazlığı, düşünce, ifade, vicdan, din, basın, seyahat, sözleşme, mülkiyet, toplantı yapma, dernek kurma gibi klasik hakların çoğu "*Türklerin tabii hakkı*" olarak kabul edilmiştir (m.70). Anayasaya göre buradaki Türk kelimesi, Türkiye'de din ve ırk ayırt etmeksizin vatandaşlık bakımından herkesi ifade etmektedir (m.88). Ancak, "herkes" yerine Türk ifadesinin tercih edilmesi anlamlıdır. Seçme hakkı 18, seçilme hakkı ise 30 yaşını bitiren erkek Türk vatandaşlarına tanınmıştır (m.10-11). 1934'de kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmasıyla birlikte, seçme yaşı 22'ye çıkarılmıştır. Parasız ilköğretim hakkına yönelik düzenleme (m.87) dışında, sosyal haklarla ilgili tek bir madde bulunmamaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin yasama karşısında korunması için bir güvence olarak Anayasa Mahkemesinin kurulmadığı unutulmalıdır. Nitekim uygulamada, Anayasada tanınan hakların büyük çoğunluğunun kâğıt üstünde kaldığı görülmüştür.

1924 Anayasası ilk halinde devletin dini olarak İslam dinini belirtmişse de, 1928 yılında yapılan değişikliklerle bu madde Anayasa metninden çıkarılmıştır. 1937 yılında yapılan değişikliklerle de devletin laik yapısı anayasa hükmü haline getirilmiştir. Tek partinin altı ilkesinin (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık) devletin nitelikleri olarak anayasallaştırıldığı bu değişiklik, parti-devlet bütünlüğünün önemli bir göstergesidir.

1924 Anayasası döneminde tek partili rejimden çok partili hayata geçilirken Anayasada bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, kuvvetler birliği anlayışına dayalı bu Anayasa, çoğunluk dışında kalanların, başka bir ifadeyle muhalefetin korunmasını sağlayacak mekanizmalardan yoksundu. Çoğulcu değil çoğunlukçu bir demokrasi modeli öngörülmüştü. Meclis'te çoğunluğu elde eden parti herhangi bir denetim mekanizması olmaksızın istediği doğrultuda düzenleme yapabiliyordu. Bu durum uygulamada sıkıntılara yol açmış ve çoğunluk partilerinin diktatörlüğü tehlikesini gündeme getirmiştir. Demokrat Partinin antidemokratik uygulamaları artan bir ivme gösterirken, bu durumdan rahatsızlık duyan orta rütbeli bir grup subay, 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı kuvvetleri adına yönetime el koymuştur.

Öğrenme Çıktısı

3 1924 Anayasasının temel özelliklerini listeleyebilme

Araştır 3

Çok partili hayata geçilirken anayasa değişikliği yapılması gerekir miydi? Tartışınız.

İlişkilendir

1924 Anayasasının yürütme ile ilgili hükümlerini parlamenter sistemle ilişkilendirerek yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

1924 Anayasasının temel özelliklerini anlatınız.

1961 ANAYASASI

İlk aşamada 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK), 1 sayılı kanunla 1924 Anayasasına göre TBMM'ye ait olan bütün yetkileri kendisinin kullanacağını belirtmiştir. Altı ay kadar sonra ise, anayasa ve seçim kanununu yapmak üzere iki kanatlı bir kurucu meclis oluşturulması yoluna gidilmiştir. Türkiye tarihindeki ilk kurucu meclis, o dönemde sayısı 23'e inmiş olan Milli Birlik Komitesi'nin yanı sıra Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi üyelerini seçecek organ ve kuruluşların dağılımı ise 158 sayılı kanunla belirlenmiştir. Buna göre, Devlet başkanı (10 kişi), MBK (18 kişi), iller temsilcileri (75 kişi), CHP (49 kişi), CKMP (25 kişi), barolar (6 kişi), **basın (12 kişi)**, Eski Muharıpler Birliği (2 kişi), esnaf teşekkülleri (6 kişi), gençlik (1 kişi), işçi sendikaları (6 kişi), odalar (10 kişi), öğretmen teşekkülleri (6 kişi), tarım teşekkülleri (6 kişi), **üniversiteler (12 kişi)**, yargı organları (12 kişi) belirler. Bu üyelerin yanı sıra bakanlar da Temsilciler Meclisi üyesi sayılmıştır. Üyelerin bir kısmının MBK tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak belirlenmesi, seçimlerin genel oy esasına göre ve tek dereceli yapılmamış olması ve son olarak Demokrat Parti'nin temsiline imkan verilmemiş olması yapılacak anayasanın bir uzlaşma metni olmasını engeller niteliktedir. Nitekim bu eksikliği giderme amacıyla hazırlanacak metnin halk oylamasına sunulması öngörülmüştür.

dikkat

- ! Temsilciler Meclisine basından 12 kişi katılacaktır. Bunların 9'u Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunan Basın Teşekkülleri Yönetim Kurullarının seçtiği temsilcilerden, 3'ü ise diğer illerdeki siyaset ve fikir gazete ve dergilerinin tirajlarına orantılı olarak göndereceği delegeler tarafından seçilecek kişilerden oluşmuştur. (Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu, madde 8)
- ! Temsilciler Meclisinde üniversiteleri temsilen 12 kişi yer alacaktır. Temsilci gönderecek üniversiteler İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, İstanbul, Ege ve Atatürk Üniversiteleridir. Bu üniversitelerden seçilecek temsilcilerin oranı ve seçilme usulleri ODTÜ ve Atatürk Üniversitesinden dörder delegenin de katılacağı Üniversitelerarası kurul tarafından belirlenir. (Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu, madde 16).

Kurucu Meclis, anayasa tasarısı hazırlanması için kendi arasından 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu belirlemiştir. Bu Komisyon ise tasarısını hazırlarken, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden öğretim üyelerine hazırlatılan taslakların yanı sıra, son on beş yılda siyasi partilerce üretilmiş metinler, bazı anketler ve Fransız, Alman, İtalyan Anayasaları

ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi metinlerinden de yararlanmışır (Tanör, s.374).

Anayasa görüşmelerinin önce Temsilciler Meclisinde, ardından MBK'de yapılacağı belirtilmiştir. Bir uyuşmazlık olması durumunda, iki meclisin eşit temsil edildiği bir karma kurul oluşturulacak ve bu kurulun kabul ettiği metin Kurucu Meclis birleşik toplantısında üçte iki çoğunlukla karara bağlanacaktır. Bu hüküm, uyuşmazlık çıkması halinde sivil tarafın avantajlı olduğuna işaret etmektedir.

Kurucu Meclis'in çalışma takvimi de sıkı kuralara bağlanmıştır. Buna göre, Anayasanın 27 Mayıs 1961 tarihine kadar bitmesi gerekmektedir. Bitmesi durumunda 15 gün ek süre verilebilir. Ancak, bu süre içinde de bitmediği takdirde, yeni bir Temsilciler Meclisi oluşturulacaktır. Kurucu Meclis, ek süreye ihtiyaç duymadan zamanında anayasa metnini kabul etmiştir.

Anayasanın kabulünde son olarak halk oylaması yapılması öngörülmüştür. Oylama sonucunda hayır oylarının fazla olması durumunda genel seçimlerle oluşacak yeni bir Temsilciler Meclisi'nin kabul edeceği metnin halk oylamasına başvurulmadan yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. 9 Temmuz 1961 günü yapılan halk oylaması öncesinde propaganda bakımından en azından hukuki olarak bir sınırlama getirilmemiş olması sonuçlara da yansımış, %80'in üstünde bir katılım oranının yakalandığı oylamada geçerli oyların %61,5'i anayasanın kabul edilmesi yönünde olmuştur.

Bu şekilde kabul edilen 1961 Anayasası 157 madde ve 22 geçici maddenin yanı sıra bir de başlangıç bölümü içeren oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bir metindir. Bu metin özellikle üç alanda kendisinden önceki anayasalardan ayrılmaktadır. Bunlar temel hak ve özgürlükler, devlet iktidarının bölüştürülmesi ve anayasanın üstünlüğü ilkesinin koruma altına alınması olarak sayılabilir.

Temel Hak ve Özgürlükler Alanı

1961 Anayasası devlet karşısında bireyi ön planda tutmuştur. Daha önceki anayasalarda da büyük oranda yer alan klasik hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve bu hakların öznesi "Türkler" değil "herkes" olarak belirlenmiştir. Siyasal hakların da ayrıntılı bir biçimde düzenlendiği 1961 Anayasasının en önemli katkılarından biri ise, sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerinin yanı sıra sosyal haklara da yer vermiş olmasıdır. Temel hak listesi bakımından evrensel standartları yakalamış olan Anayasanın, temel hak ve özgürlüklerin korunması yönünde de özgürlükçü bir

yaklaşım benimsediği görülmektedir. Temel hak ve özgürlüklerde sınırlama yapılması ancak anayasanın öngördüğü sebeplere bağlı olarak kanunla yapılabilir. Bu kanun, Anayasanın metnine ve ruhuna uygun olmalı ve hakkın özüne dokunmamalıdır (m.11).

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükleri tanımının yanı sıra, bunların etkin bir biçimde korunmasını sağlamaya yönelik olarak etkili bir idari yargı, etkili bir anayasa yargısı ve yargı bağımsızlığı konularına özel bir önem vermiştir.

İktidarın Paylaşımı ve İşleyişi

1961 Anayasasının, önceki anayasalardan önemli bir farkı egemenliğin kullanımını tek bir organa değil, birden çok organa ait yetki ve görev olarak kabul etmesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, sadece yasama yetkisini kullanmaktadır ve artık Millet Meclisi (450 üye) ile Cumhuriyet Senatosu (150 üye) adı verilen iki kanattan oluşmaktadır. Her iki meclis de genel oy ile aynı seçmen topluluğu tarafından seçilmekle birlikte, Millet Meclisi üyeleri için 30 yaş üstü okuryazar olmak yeterli görülürken, senato için 40 yaş ve yükseköğrenim görme koşulu aranmıştır. Senato'da seçimle gelen üyeler dışında, cumhurbaşkanınca atanan 15 kontenjan üyesi, eski cumhurbaşkanları ve eski MBK üyeleri de bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu, Millet Meclisi'ne karşı sorumludur.

Yürütme yine siyasi olarak sorumsuz cumhurbaşkanı ve sorumlu bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı ve başbakanın TBMM üyeleri arasından belirlenmesi bir zorunluluk olarak devam ederken, başbakana TBMM dışından bir bakan atama olanağı getirilmiştir. Yürütmenin uzantısı olan idareye yönelik düzenlemelerde ise, yerinden yönetim ilkesi, yerel yönetim organlarının seçimle oluşması ile TRT ve üniversiteler gibi özerk kurumlar dikkat çekmektedir.

Bu özelliklerin yanı sıra, demokratik bir sistemde doğal karşılanmaması gereken bir asker ağırlığı göze çarpmaktadır. Yasama organının Senato kanadında MBK üyelerine yer verilmesi, askeri yargının Anayasada düzenlenmesi, Genelkurmay Başkanının Milli Savunma Bakanı'na değil Başbakan'a bağlı olması, yarı-sivil yarı-askeri bir Milli Güvenlik Kurulu oluşturulması ve bu Kurul'a Bakanlar Kurulu'na eş düzeyde işlevler yüklenmesi askerin siyaset üzerindeki önemli etkisine işaret etmektedir. Bu özellikler, yasamaya belirli bir üstünlük tanıyan parlamenter rejim olarak tanımlanabilecek 1961 Anayasası sisteminin demokratik ve özgürlükçü yapısı ile çelişmektedir (Tanör, s.402).

Anayasanın Üstünlüğünün Korunması

“Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.” Anayasanın 8. maddesinde yer alan bu düzenlemenin uygulanması etkili bir anayasa yargısını gerekli kılar. Nitekim 1961 Anayasanın en önemli yeniliklerinden biri de kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli Anayasa Mahkemesinin kurulmasıdır. 15 asıl 5 yedek üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yargıtay, Danıştay gibi yüksek mahkeme yargıçları tarafından kendi üyeleri arasında ve cumhurbaşkanı ile TBMM tarafından seçilmekteydi. Bireylerin doğrudan Anayasa Mahkemesine başvuru imkanı bulunmamakla birlikte, Cumhurbaşkanı, TBMM’de temsilcisi olan siyasi partiler gibi sınırlı sayıda kişi veya grubun açacağı iptal davaları ya da mahkemelerce yapılacak itiraz başvuruları üzerine, Anayasa Mahkemesinin yapacağı inceleme sonrası kanun hükmünü Anayasaya aykırı bulması halinde iptal kararı vermesi mümkündür. O güne kadar millet iradesinin tek temsilcisi olarak kabul edilen TBMM tarafından çıkarılan bir kanunun yargıçlar tarafından iptal edilebilmesi egemenlik anlayışında da önemli bir gelişmeye işaret eder.

Anayasa Değişiklikleri

1961 Anayasası, kendisinden önceki dönemde çoğunluk diktatörlüğüne dönüşen rejimin bir daha ortaya çıkmasını engelleme amacıyla birtakım denge mekanizmaları oluşturmuştur. Ancak, ikinci

meclis (Senato), Anayasa Mahkemesi, daha güçlü bir idari yargı ve özerk kurumlar yürütmenin daha yavaş ve daha az etkin hareket etmesine yol açmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan siyasi iktidarın iradesinin, 1961 Anayasasının kazanımlarını törpüleme doğrultusunda olması şaşırtıcı değildir. Özellikle anayasanın yapım sürecine dahil edilmemiş olan Demokrat Parti çizgisindeki partilerin değişiklik talepleri makul görülebilirse de, anayasa yapım sürecinin asli aktörlerinden ordunun da anayasa değişikliği talebinde bulunması dikkat çekicidir.

1969-1974 yılları arasında yedi anayasa değişikliği yapılmış olmakla birlikte, bunlardan en geniş ölçekli olanı 1971 yılı değişikliğidir. Askerin siyasi hayata müdahale ettiği 12 Mart 1971 muhtırasının ardından elliye yakın maddede değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik, sadece nicelik bakımından değil nitelik bakımından da çok önemlidir. Anayasanın temel hak ve özgürlükler, özerk kuruluşlar, asker-sivil ilişkileri, yargı yapılanması ve yargı bağımsızlığı gibi temel alanlarında yapılan değişiklikler 1982 Anayasasına giden yolda ilk adımlar olarak görülebilir. Yürütmenin güçlendirilmesi, özerk kurumların yetkilerinin daraltılması ya da kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin daha kolay sınırlandırılabilir hale gelmesi, bu haklara ilişkin bazı güvencelerin kaldırılması, askeri yargının ve askerinin siyasi hayattaki konumunun güçlendirilmesi, yargı bağımsızlığı ve hukuk devleti ilkelerinden ödün verilmesi bu değişikliklerin ana çizgisini oluşturur. Askere ilişkin hükümler dışında bu değişiklikler, Demokrat Parti çizgisindeki siyasi partilerin talepleriyle örtüşmektedir.

Öğrenme Çıktısı

4 1961 Anayasasının yapım sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilme

Araştır 4

1961 Anayasasında yapılan değişiklikleri anayasa metninde tespit ederek, bu değişikliklerin genel özelliklerini açıklayınız.

İlişkilendir

1961 Anayasasının temel hak ve özgürlükler alanıyla ilgili düzenlemelerini 1982 Anayasasındaki düzenlemelerle karşılaştırarak değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

1961 Anayasasında iktidarın paylaşımı ve işleyişi ile ilgili düzenlemeleri anlatınız.

1982 ANAYASASI

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir kez daha yönetime el koymasının ardından, en yüksek rütbeli beş komutanın oluşturduğu Milli Güvenlik Konseyi çıkardığı bir kanunla yasama ve tali kurucu iktidar yetkilerini kullanmaya başlamıştır.

Darbeden on ay kadar sonra yeni bir anayasa yapımı için Kurucu Meclis oluşturulmasına yönelik kanun kabul edilmiş ve 1961 Anayasasının hazırlık dönemine benzer biçimde bu Kurucu Meclisin de asker ve sivil iki kanattan oluşturulması esası benimsenmiştir. Ancak, sivil kanadı oluşturan Danışma Meclisi gerek yapısı gerekse yetkileri bakımından Temsilciler Meclisinden oldukça farklıdır. 160 üyeli Danışma Meclisinin 40 üyesi doğrudan, 120 üyesi ise valilerin önerdiği üçer aday arasında Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla, kısmi de olsa seçimle değil, asker tarafından yapılan atama ile oluşmuş bir kuruldur ve Temsilciler Meclisi kadar geniş bir kitlenin temsili söz konusu değildir. Üstelik Danışma Meclisinin yetkisi Anayasa taslağını hazırlamakla sınırlıdır. Her konuda son karar yetkisi Milli Güvenlik Konseyindedir.

Sivil toplumun anayasa hakkında görüş bildirmesine de ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Siyasi partiler feshedilmiş, eski siyasi parti yöneticilerinin görüş bildirmesine izin verilmemiştir. Dernek, topluluk, tüzel kişilik olarak da beyan yasağı getirilirken, vatandaşların sadece kendileri adına görüş bildirmelerine izin verilmiştir. Darbe sonrası Milli Güvenlik Konseyi Başkanı olan eski Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in Anayasayı tanıtmaya gezileri çerçevesinde yapacağı konuşmalar hakkında ise mutlak bir eleştiri yasağı getirilmiş ve bunlar hakkında yazılı ve sözlü herhangi bir beyanda bulunması engellenmiştir (Milli Güvenlik Konseyi'nin 65, 70 ve 71 sayılı kararları). Bu koşullarda 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halk oylamasına seçmenlerin %91,27'si katılmış ve Anayasa %91,37 oyla kabul edilmiştir. Katılım oranının yüksek olmasında bu oylamaya katılmayanlar için 5 yıl süreli seçme ve seçilme yasağı getirilmiş olmasının, kabul oranının yüksekliğinde ise ret kararı çıkması durumunda ne olacağının belirli olmamasının etkili olduğu düşünülebilir. 1982 Anayasasının yapım süreci bu yönden de 1961 Anayasasının yapım sürecinden farklılaşır. 1961 Anayasası halk oylamasına sunulurken, halk oylaması sonucunun olumsuz çıkması halinde ne olacağı belirlidir. Yeni bir Temsilciler

Meclisi seçilecek ve bu Meclis tarafından hazırlanacak anayasa halk oylamasına sunulmaksızın kabul edilecektir. Oysa 1982 Anayasasına ilişkin halk oylamasının olumsuz sonuçlanması halinde ne olacağı belirlenmemiştir. Askeri rejimin devam edeceğine yönelik kanı, bir an önce sivil yönetime geçmek isteyenleri Anayasayı onaylamak zorunda bırakmıştır.

1982 Anayasasının temel özelliklerine bakıldığında otorite-özgürlük dengesinde otoriteden yana olduğu, devlet organları arasında yürütmeyi, yürütme içinde de cumhurbaşkanını güçlendiren ve 1961 Anayasasına göre daha az katılımcı bir demokrasi modelinin benimsenmiş olduğu görülür (Özbudun, 2005:57-66). Yasama tek meclise indirilerek kanun yapım süreci hızlandırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulunun konumu güçlendirilmiş, askeri yargı detaylı bir şekilde Anayasada düzenlenmiştir. Üniversiteler ve TRT'nin özerkliklerine son verilirken, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığını sağlamaya yönelik ilkelerden büyük ödünler verilmiştir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, Yüksek Askeri Şura ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları, olağanüstü hal kanun hükmünde kararname yargı denetimi dışında bırakılırken, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında yapılan yasama işlemlerinin Anayasaya aykırılığının ileri sürülmesi yasaklanmıştır. Anayasa Mahkemesine başvuru yetkisine sahip olanların sayısı azaltılırken, Mahkemenin şekil bakımından yapacağı denetime ciddi sınırlar getirilmiştir. Temel hak ve özgürlükler alanında, başta siyasi haklar, sosyal haklar ve ifade özgürlüğü olmak üzere, birçok hak ve özgürlüğün kullanımı bizzat Anayasada sınırlandırılmış ve bunların kanunlarla sınırlandırılması daha kolay hale getirilmiştir.

1982 Anayasası halk oylamasında yüksek bir oyla kabul edildiği halde, başından beri ciddi eleştirilerin hedefi olmuştur. Özellikle demokratik katılım yollarının tıkanıklığı, temel hak ve özgürlükler alanı, askeri rejimin izleri ve hukuk devleti ilkesini ihlal eden hükümler artan bir ivme ile eleştirilmiş ve zamanla bu doğrultuda anayasa değişiklikleri talep edilmiştir. Halen yürürlükte bulunan 1982 Anayasasında bugüne kadar 20 kez değişiklik yapılmış, TBMM tarafından kabul edilen bir tanesi ise halk oylamasında reddedilmiştir. Bunlar arasında en kapsamlı değişiklikler 1995, 2001, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılanlardır. Bütün bu değişikliklerden sonra, 1982 Anayasası ilk metninden oldukça farklıdır.

Bu fark, temel hak ve özgürlükler alanında olduğu kadar, devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi alanında da görülmektedir. Burada, özellikle temel hak ve özgürlükler, asker/sivil dengesi, hukuk devleti ilkesi ve hükümet sistemi ile ilgili önemli bulduğumuz değişiklikler üzerinde durulacaktır.

Anayasa Değişiklikleri

1987-1993-1995-1999 Değişiklikleri

1987 yılında yapılan ilk değişiklikte (RG.18.05.1987) seçmen yaşı indirilmiş, milletvekili sayısı dört yüzden dört yüz elliye çıkarılmış, anayasayı değiştirme usulü nispeten kolaylaştırılmış ve en önemlisi 1980 öncesi dönemde siyaset yapmış olan birçok kişiye siyaset yasağı getiren hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişiklikte, dönemin iktidar partisi olan Anavatan Partisi (ANAP), siyaset yasaklarının kaldırılmasının halka sorulması gerektiğini ileri sürerek, bu düzenlemeyi paketten ayırıp halkoylamasına sunmuştur. Kampanya aşamasında ANAP “hayır” yönünde görüş belirtmiş, diğer partiler siyasi yasakların kaldırılması doğrultusunda kampanya yapmıştır. Sonuçta, %50,16 evet oyu ile yasaklar kaldırılmıştır.

1993 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan ikinci değişiklik ile özel radyo ve televizyon kurulmasına engel olan hüküm değiştirilmiştir (RG.10.07.1993). Aslında, o dönem TBMM’de daha geniş kapsamlı bir anayasa değişikliği çalışması yapılmışsa da, diğer hükümler bakımından sonuca ulaşamayınca acil olması nedeniyle bu hüküm paketten ayrılmış ve uzlaşma ile kabul edilmiştir.

1995 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan üçüncü değişiklik ile 1982 Anayasasının başlangıç bölümünden başlayarak, temel hak ve özgürlükler, yasama, yürütme ve yargı alanlarında oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmıştır (RG.26.07.1995). Ancak, bu değişiklikler özellikle siyasal katılım yollarını açma üzerinde yoğunlaşmış, birçok başka hükmün değiştirilmesi konusunda uzlaşma sağlanamamıştır.

Dernekler, vakıflar, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve kooperatiflerin siyasi partilerle ilişkileri ve siyasi faaliyetlerine ilişkin yasaklar kaldırılmış, idarenin dernek ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faali-

yetlerine son verebilmesi zorlaştırılmış ve bu kararın 24 saat içinde yargıç onayına sunulması koşulu getirilmiştir. Kamu görevlilerine grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmadan sendika kurma hakkı tanınırken, yükseköğretim eleman ve öğrencilerinin belli koşullarla siyasi parti üyesi olmalarının yolu açılmıştır.

Bir yanda siyasi partilerin yurt dışında faaliyette bulunmaları, kadın ve gençlik kolları ve vakıf kurmalarına ilişkin yasaklar kaldırılırken, diğer yanda yeni sınırlamalar getirilmiştir. Siyasi partilerin eylem ve faaliyetleri de denetim altına alınmış, ticari faaliyet yasağı getirilmiştir. Partilerin kapatılmasında “odak olma” unsurunun tespiti Anayasa Mahkemesinin takdirine bırakılmış, kapatılan bir partinin başka bir ad altında kurulması yasaklanmıştır. Partinin kapatılmasına neden olan üyelere beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olma yasağı getirilmiştir. Siyasi parti kapatma davalarında savunma hakkı için, Anayasa Mahkemesi’nin kapatılması istenen partinin genel başkanını veya onun tayin edeceği vekilini dinlemesi kuralı konulmuştur. Milletvekilinin parti değiştirmesinin milletvekilliğinin düşme sebebi olması kaldırılmıştır.

1999 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan 4. değişiklikte (RG.18.06.1999) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları doğrultusunda Devlet Güvenlik Mahkemelerinin asker üyelerinin yerine sivil üye atanması usulü kabul edilmiştir. Böylece 1982 Anayasasının demokratik usullere aykırı bir biçimde askere tanıdığı ayrıcalıklardan biri kaldırılmıştır.

2001 Değişiklikleri (6. Değişiklik: RG.17.10.2001, 7. Değişiklik: RG.01.12.2001)

2001 yılında, Avrupa Birliği’ne uyum sağlama amacıyla kabul edilen 6. değişiklik paketi o güne kadar yapılan en kapsamlı değişikliktir. Anayasanın başlangıç dahil 33 maddesinin (13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 87, 89, 94, 100, 118, 149 ile geçici 15. madde) değiştirildiği bu paketin amacı Avrupa Birliği’ne uyum doğrultusunda Kopenhag kriterlerini sağlamaktır.

1999 milletvekili seçimlerinin ardından TBMM bünyesinde yer alan partilerin ikiye temsilci ile yer aldıkları bir Partilerarası Uyum Komisyonu kurulmuş ve bu Komisyon Anayasa değişikliği çalışmaları

rına başlamıştır. 2001 yılına gelindiğinde 37 madde üzerinde anlaşmaya varılmış, ancak TBMM’de yapılan oylamada üç madde reddedilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 86. madde de milletvekillerinin emekliliklerine ilişkin düzenlemeyi halk oylamasına sunmaya karar verince bu hüküm paketten ayrılmış ve 33 maddelik değişiklik halk oylamasına gerek duyulmadan uzlaşma yoluyla kabul edilmiştir. Yine 2001 yılı bitmeden yapılan 7. değişiklikte ise, 86. madde yeniden düzenlenmiş ve bu sefer cumhurbaşkanınca da onaylanarak halk oylamasına sunulmadan kabul edilmiştir.

2001 değişikliğinin en önemli kazanımı temel hak ve özgürlükler alanındadır. 1982 Anayasasının temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma rejimi tamamen değiştirilmiştir. 1982 Anayasasının getirdiği çifte sınırlama rejimine son verilmesi ile getirilen ek güvenceler Anayasanın özgürlükler konusuna genel yaklaşımını başka bir ifadeyle ruhunu değiştirmiştir. Benzer bir değişiklik, hakkın kötüye kullanımını düzenleyen 14. maddede de yapılmıştır. 2001 sonrasında, 1982 Anayasasının özgürlük-otorite ilişkisinde özgürlükten yana geçiş yaptığı ileri sürülebilir.

Temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemelerde yapılan olumlu değişiklikler şu şekilde özetlenebilir: Toplu olarak işlenen suçlarda hakim önüne çıkarılma süresi 15 günden 4 güne indirilmiş, yakınlarına haber verme zorunluluğu getirilmiştir (m. 19). Arama, el koyma, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin gizliliği gibi konularda, idare tarafından yapılan müdahalelerin 24 saat içinde hakim onayına sunulması ve hakim 48 saat içinde karar vermesi esası kabul edilmiştir (m. 20, 21, 22). Düşünce açıklamalarında ve basında, kanunla yasaklanmış dil kullanımını engelleyen hüküm yürürlükten kaldırılmıştır (m. 26 ve 28). Adil yargılanma hakkı anayasaya girmiştir (m. 36). Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında ölüm cezası kaldırılmıştır (m. 38). Taksirli suçlardan hüküm giyenlere de oy hakkı verilmiştir (m. 67). Türkiye’de oturan yabancılara karşılıklılık kaydıyla dilekçe hakkı tanınmıştır (m. 74). Siyasi parti kapatma davalarında odak haline gelme durumunun tanımı yapılarak Anayasa Mahkemesinin bu konudaki takdir alanı daraltılmış, parti kapatma yerine devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı uygulanabilmesinin yolu açılmıştır. Anayasa Mahkemesinin bir partinin kapatılmasına karar verebilmesi için 3/5 nitelikli

çoğunluk aranması da siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yönelik bir başka adımdır (m. 69).

2001 değişikliğinin bir diğer önemli noktası, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan kanunların (838 yasama işleminin) Anayasaya uygunluk denetiminin yapılmasını engelleyen Geçici 15. maddenin 3. fıkrasının yürürlükten kaldırılmasıdır. Böylelikle, söz konusu tarihler arasında çıkarılan yüzlerce kanunun anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi önüne taşınmasının yolu açılmış, hukuk devleti ilkesini zedeleyen önemli sorunlardan biri ortadan kaldırılmıştır.

Değişiklikler kapsamında, askeri müdahalelerin siyaset üzerinde etkisini sürdürme işlevini de gören Milli Güvenlik Kurulunun üye yapısı değiştirilerek sivil üyelere sayıca üstünlük sağlanmış ve kararlarının tavsiye niteliğinde olduğu vurgulanarak “öncelikle dikkate alınma” yerine “değerlendirileceği” belirtilmiştir. Bu yaklaşım 12 Eylül ruhunun Anayasadan ayıklanması bakımından önemli bir gelişmedir.

Bütün bu değişikliklerin uygulamaya geçmesi ilgili kanunlarda da kapsamlı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim Anayasa değişikliğini takip eden dönemde “uyum paketi” adı verilen bir dizi kanunla çeşitli kanunlarda değişiklik yapılarak Anayasanın yeni ruhunun kanunlara yansıtılmasına çalışılmıştır. Bu değişikliğin kapsamı çok geniş olmakla birlikte, eksik bıraktığı hususlar da bulunmaktadır. Ancak en önemli getirisi, 12 Eylül’ün temel hak ve özgürlüklere yaklaşımından uzaklaşma yönünde irade gösterilmiş olmasıdır.

2002 Değişikliği (8. Değişiklik: RG.31.12.2002)

Bu değişiklik, Kasım 2002’de yapılan milletvekili seçimleri sonucunda ortaya çıkan sorunun çözümüne yöneliktir. Seçimden birinci parti konumunda çıkan Adalet ve Kalkınma Partisinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan mevzuat nedeniyle aday olamamış, dolayısıyla milletvekili seçilememiştir. Parlamentoda bulunan iki partinin uzlaşması ile hem seçim engeline ilişkin maddede (m. 76) hem de ara seçime ilişkin maddede (m. 78) değişiklik yapılarak, iktidar partisi genel başkanının başbakan olmasının önündeki anayasal engel kaldırılmıştır.

2004 Değişikliği

2004 yılında yapılan 9. değişiklik, Avrupa Birliği'ne uyum amacıyla iktidar ve muhalefet partilerinin uzlaşması ile kabul edilmiştir (RG.22.05.2004). Değiştirilen hükümler arasında, ölüm cezasının tamamen kaldırılması, (m. 15, 17, 38, 87), kadın-erkek eşitliğini sağlamada devletin pozitif yükümlülüğü (m. 10) ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası andlaşmaların kanunların üstünde olduğuna dair düzenlemeler (m. 90) dikkat çekmektedir. Yükseköğretim Kurulunun oluşumundan Genelkurmay Başkanlığı kontenjanının çıkarılması (m. 131), Devlet Güvenlik Mahkemelerinin anayasal dayanağının kaldırılması (m. 143) ve Silahlı Kuvvetlerin Sayıştay tarafından denetimine getirilen sınırlamaların kaldırılması (m. 160) Anayasadan orduya sağlanan bazı ayrıcalıkların ayıklanması bakımından önemlidir.

2007 Değişiklikleri (13. Değişiklik: RG.18.05.2007, 14. Değişiklik: RG.16.06.2007, 15. Değişiklik: RG.16.10.2007)

13. değişikliğin amacı, seçilme yaşını 25 yaşa indiren değişiklik ile bağımsız adayların birleşik oy pululasında yer almasını düzenleyen değişikliğin yapılacak genel seçimlerde uygulanmasının sağlanmasıdır.

2007 yılında yapılan asıl değişiklik, cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan krizi aşma amacıyla yapılan 14. değişikliktir. Cumhurbaşkanı seçimi sürecinde toplantı yeter sayısının ne olması gerektiği yönündeki tartışma, yapılan ilk oylamanın Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi ile sonuçlanınca, bir yandan seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış, bir yandan da Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararı ortadan kaldıracak doğrultuda bir anayasa değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklik ile hem toplantı yeter sayısının ne olduğu hakkında açık düzenleme yapılırken hem de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esası getirilmiştir. Yasama döneminin dört yıla indirildiği bu değişiklikte, cumhurbaşkanının süresi de beş yıl olarak belirlenmiş ve ikinci kez seçilebilmesinin önü açılmıştır.

Parlamenter sistemin gereği olarak yetkisiz ve sorumsuz olan cumhurbaşkanına bu sistemle bağdaşmayan pek çok yetki tanınmış olması, yürütmeye

çinde cumhurbaşkanını güçlendiren 1982 Anayasasının en çok eleştirilen yanlarından biri olmuştur. Buna bir de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esasının getirilmesi cumhurbaşkanını daha güçlü hale getirecektir. Yüzde elli oy oranına sahip cumhurbaşkanının, muhtemelen daha az bir oy oranına sahip iktidar partisi karşısında kendi iradesini ön plana çıkarmak istemesi olağan karşılanacaktır. Cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerine kurulu bir sistemde, seçilmek için cumhurbaşkanının halka ne vaat edeceği ve bu vaatlerini başka bir siyasi görüşten gelen iktidar partisi hükümeti sırasında nasıl gerçekleştireceği belli değildir. Bütün bu soru işaretleri yeni düzenlemelerle hükümet sisteminde daha köklü değişiklikler yapılmasının düşünüldüğünü göstermektedir.

Bu değişiklik, cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan krize bir tepki olarak kısa bir sürede yapılmıştır. Bu nedenle de bazı özensizlikler dikkat çekmektedir. Örneğin, yasama dönemi dört yıla indirildiği halde, meclis başkanının süresini düzenleyen 94. maddede buna paralel değişiklik yapılması unutulmuştur. Değişiklik metni halk oylaması ile kabul edilmeden önce 11. cumhurbaşkanının yeni seçilen TBMM tarafından seçilmiş olması, geçici hükümlerde 11. cumhurbaşkanının seçimine ilişkin düzenlemeleri anlamsız kılmış, bu doğrultuda halk oylaması öncesinde halk oylamasına sunulan metin üzerinde değişiklik yapılmak zorunda kalmıştır (15. değişiklik).

Bu değişiklik, TBMM içinde bir uzlaşmaya dayanmamakla birlikte, halk oylaması sonucunda %68,95 evet oyuyla kabul edilmiştir.

2008 Değişikliği (16. Değişiklik: RG.23.02.3008)

2008 yılında yapılan bu değişikliğin amacı üniversitede türban yasağının aşılmasıdır. Ana muhalefet partisi CHP'nin muhalefetine rağmen, AKP ve MHP'nin uzlaşması ile halk oylamasına gerek kalmaksızın TBMM tarafından kabul edilen ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylanan bu değişiklik CHP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (RG.22.10.2008). Anayasa Mahkemesinin bu kararı yetkisini aştığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

2010 Değişikliği (17. Değişiklik: RG.13.05.2010)

2001 değişikliğinden sonra 1982 Anayasasında en kapsamlı değişiklik 2010 yılında yapılmıştır. İki geçici madde (geçici 18 ve 19) ile birlikte toplam 26 maddede (10, 20, 23, 41, 51, 53, 54, 74, 84, 94, 125, 128, 129, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 157, 159, 166, geçici 15) değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğin asıl ağırlık noktasını Anayasa Mahkemesi (AYM) ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) yapısı ve yetkilerinin değiştirilmesi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, askeri yargının görev alanını daraltan düzenlemeler ile geçici 15. maddenin 12 Eylül dönemine cezai, mali ve hukuki yargı bağımsızlığı getiren hükmünün yürürlükten kaldırılması 12 Eylül rejiminin izlerinin silinmesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu paket kapsamındaki bazı değişiklikler, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan bazı hükümlerin anayasaya eklenmesi ya da bu sözleşmelere aykırı olan bazı hükümlerin anayasadan çıkarılması biçimindedir. Bunlar arasında özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) Sözleşmelerine uyum sağlama amacıyla sendika hakkında işkolu ayırımı yapan, grev ve lokavt hakkını gereksiz sınırlayan hükümlerin yürürlükten kaldırılması ile memurlara toplu sözleşme hakkı getiren düzenlemeler önemlidir (m. 51, 53, 54, 128).

1982 Anayasasının hukuk devleti ilkesini zedeleyen bazı hükümlerinde sınırlı da olsa değişiklik yapılmış, kısmen yargı denetimi kabul edilmiştir. Örneğin, Yüksek Askeri Şuranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açılmıştır (m. 125). HSYK'nın kararlarına karşı yargı yolu kapalı iken, sadece meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı yolu açılmıştır (m. 159). Uyarma ve kınama cezaları ile ilgili disiplin kararlarının yargı denetimi dışında bırakılmasına olanak sağlayan hüküm kaldırılmıştır (m. 125). Öte yandan, idari yargı tarafından verilen kararlardan rahatsız olan hükümet, uygulamayı değiştirmek amacıyla yargı yetkisinin yerindelik denetimi biçiminde kullanılmayacağını "hiçbir surette" ibaresiyle pekiştirmiştir (m. 125). Hukuk devleti ilkesi bakımından bir önemli değişiklik ise yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığına yöneliktir. Bu doğrultuda, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerinin kanunla düzenlemesine ilişkin esaslardan "askerlik hizmetinin gerekleri" ibaresi çıkarılmıştır (m. 156, 157). Askeri yargının görev alanının daraltılması

(m. 145) ise, 1961 Anayasasından itibaren sürekli genişleyen askeri yargı alanının demokratik bir hukuk devletinde olması gereken standartlara getirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle, sıkıyönetim hallerinde askeri mahkemelerin görevli kılınmasına imkan veren düzenlemenin kaldırılması sivil rejimin güçlenmesi bakımından dikkate değer bir gelişmedir. Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yargılanacak kişiler arasında TBMM Başkanı'nın yanı sıra, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı eklenmiş ve bu kararların yeniden incelenebilmesi olanaklı kılınmıştır (m. 148).

Anayasa Mahkemesinin görevleri arasına bireysel başvuru yolunun eklenmesi ve artması beklenen iş yükü nedeniyle de mahkemenin yapısı ve çalışma usulünün değiştirilmesi 2010 değişikliğinin önemli konularından biridir. Herkese Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurma hakkı getirilen bu düzenleme ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru sayısının azaltılması amaçlanmıştır. Buna paralel olarak, mahkemenin üye sayısı 17'ye çıkarılmış, yedek üyelik kaldırılmıştır. 14 üyenin belirlenmesinde cumhurbaşkanı son söze sahip olmayı sürdürürken üç üye TBMM tarafından belirlenecektir. Cumhurbaşkanının bu alandaki yetkilerinin devam etmesinin yanı sıra, TBMM tarafından seçilecek üyelere nitelikli çoğunluk, başka bir ifadeyle uzlaşma aranmaması eleştirilmiştir.

Benzer bir durum HSYK için de geçerlidir. HSYK'ya ilişkin hükümler sadece hakim ve savcılar ile ilgili görünmekle birlikte aslında yargı bağımsızlığının sağlanması ile ilgilidir. Yargının bağımsız ve tarafsız olması ise adalet mekanizması ile işi olan herkesi doğrudan ilgilendirmektedir. Bu çerçevede 1982 Anayasası yapıldığı günden beri, HSYK gerek yapısı gerekse işleyişi bakımından ciddi eleştirilere uğramış bir kurumdur. Özellikle Adalet Bakanı'nın ve müsteşarının Kurul üyeliği ve HSYK kararlarına karşı yargı yoluna başvurulamaması en çok eleştirilen konular olmuştur. 2010 değişikliği ile HSYK'nın yapısı ve işleyişi yeniden düzenlenmiştir. İktidar partisi yeni düzenlemenin daha demokratik olduğunu savunurken, muhalefet ise yargının siyasallaşmasının önünün açıldığını ileri sürerek değişikliklere itiraz etmiştir.

2010 değişikliğinin 12 Eylül rejimiyle hesaplaşma anlamında en simgesel değişikliği geçici 15.

maddenin kaldırılmasıdır. Askeri müdahaleyi yapan generaller başta olmak üzere o dönem görev yapanlar için getirilen yargı bağımsızlığını kaldıran bu hükmün 12 Eylül 2010 günü yapılan halk oylaması ile kaldırılmış olması anlamlı bir tesadüftür.

Bu Anayasa değişikliğinin yapım sürecine bakıldığında sadece iktidar partisi konumunda olan AKP'nin inisiyatifi olduğu görülmektedir. İktidar partisi, kendi çoğunluğuna dayanarak hazırlanmış olduğu teklif metnini TBMM'den geçirmiş ve TBMM'deki diğer partilerin muhalefetine rağmen değişiklik halk oylamasında %57,88 evet oyu ile kabul edilmiştir. Muhalefet partileri değişikliklerin tamamına karşı olmadıkları halde, sürece dahil edilmedikleri, uzlaşma arayışında bulunulmadığı için de tepki göstermişlerdir.

2011 Değişikliği (18. Değişiklik: RG.29.03.2011)

Anayasa Mahkemesinin sporda tahkim kurulu kararlarına karşı yargı yolunu kapatan kanun maddelerinin anayasaya aykırı olduğuna karar vermesinin ardından, bu kararları etkisiz kılma amacıyla anayasanın 59. maddesine yeni bir fıkra ilave edilmiştir. Buna göre, spor faaliyetlerinin yönetimine ve disiplinine ilişkin kararlarda zorunlu tahkim getirilmiş ve tahkim kurulu kararlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır. Hukuk devleti ilkesinin istisnalarına bir yenisini ekleyen bu düzenlemenin Meclisteki tüm partilerin uzlaşması ile kabul edilmesi spor kamuoyunun gücünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

dikkat

1982 Anayasası, yapılan birçok değişiklikten sonra ilk halinden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Otorite-özgürlük ilişkisinde otoriteden yana olan yapısı değişmiş, temel hak ve özgürlükler alanında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu haliyle Anayasanın, 1961 Anayasası kadar katılımcı bir demokrasi modeli öngördüğü kabul edilebilir. Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, askeri yargının görev alanı, Yükseköğretim Kurulundaki asker üye gibi pek çok alanda yapılan değişikliklerle askerin sivil siyaset üzerindeki etkileri azaltılmıştır. 1982 Anayasasının temel özelliklerinde köklü değişiklikler yapılmış olmakla birlikte, gerek özgürlükler gerekse demokratik hukuk devleti ilkeleri alanında daha yapılması gereken çok değişiklik olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

12 Haziran 2011 seçimleri öncesinde yeni bir anayasa yapılması konusu siyasi partilerin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Nitekim seçimleri takip eden dönemde yeni anayasa yapım çalışmaları başlamış ve bu amaçla TBMM'de temsil edilen siyasi partilerin eşit temsil edildiği bir "Anayasa Uzlaşma Komisyonu" oluşturulmuştur. Ancak yaklaşık iki yıl süren çalışmalar sonuçsuz kalmıştır.

2016 Değişikliği (19. Değişiklik: RG.08.06.2016)

Bu değişiklik ile Anayasaya bir geçici madde eklenerek, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin mevcut Anayasa kurallarına istisna getirilmiştir. 1982 Anayasasının 83. ve 85. maddeleri uyarınca, her bir milletvekili bakımından İçtüzükteki usul takip edilerek dokunulmazlıklar kaldırılabilir ve her karar Anayasa Mahkemesi denetimine tabidir. Anayasa değişikliği ile her milletvekili için ayrı bir değerlendirme yapılmaksızın, dosyası o anda belirli bir aşamada olan milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Anayasal güvencelere aykırılık için Anayasa değişikliği yapılması hukuk devleti ilkesi bakımından olumsuz bir değişikliktir. Ancak Anayasaya aykırılığı dile getirilerek de olsa muhalefet tarafından desteklenmiş ve halk oylamasına gerek olmaksızın kabul edilmiştir.

2017 Değişikliği (20. Değişiklik: RG. 11.02.2017)

Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerinde ciddi bir kırılmaya işaret eden bu değişiklik, bir tür başkanlık sistemi olarak nitelendirilen "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini" getirmek amacıyla yapılmıştır. TBMM'de yeterli çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle zorunlu olarak halk oylamasına sunulmuştur. YSK tarafından açıklanan resmî sonuçlara göre, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan ve katılımın %85,43 olduğu halk oylaması %51,41 evet oyuyla kabul edilmiştir. Bu kadar önemli bir değişikliğin olağanüstü hâl döneminde yapılması içerdiğinden bağımsız olarak eleştirilmiştir.

18 maddelik bu değişiklikle, Anayasada çok sayıda madde değiştirilmiş ya da yürürlükten kaldırılmıştır. Milletvekili sayısının 600'e çıkarılması (m.75), milletvekili seçilme yaşının 18'e düşürülmesi (m.76), askeri yargının yeniden düzenlenmesi ile askeri yüksek mahkemelerin kaldırılması

(m.142, m.145, m.156 ve m. 157) ve buna bağlı olarak Anayasa Mahkemesinin üye yapısının değişmesi (m.146), olağanüstü yönetim biçimlerinden olan sıkıyönetimin kaldırılması (m.121-122), Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun adının Hakimler ve Savcılar Kurulu olması ve Kurulun yapılanmasının 2010'dan sonra bir kez daha değiştirilmesi doğrudan hükümet sistemi ile ilgili olmayan değişikliklerdir. Bunlar arasında özellikle Hakimler ve Savcılar Kurulunun üye yapısının değişmesi önemlidir. Üye sayısı 22'den 13'e düşürülüp, iki daire biçiminde örgütlenme öngörülmüştür. Adalet Bakanı Kurulun Başkanı, Adalet Bakanlığı Müsteşarı da Kurulun tabii üyesidir. Dört üye Cumhurbaşkanınca, üç üye Yargıtay üyelerince, bir üye Danıştay üyelerince, üç üye ise TBMM tarafından seçilecektir. Adalet Bakanı ve müsteşarı Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Dolayısıyla en az altı üye doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecektir. 1982 Anayasasında Kurulun yapısına yönelik değişikliklerin talepleri karşıladığını söylemek güçtür. Yürütmenin aşırı güçlendirildiği bir sistemde yargı bağımsızlığı bakımından eleştiriler devam edecektir.

Bu değişikliğin temel hedefi doğrultusunda asıl kapsamlı düzenlemeler ise hükümet sisteminin değişmesine paralel olarak yapılmıştır. Yeni sistemde yürütme organı tek başlıdır ve yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Bu doğrultuda, Anayasada bakanlar kurulu ve başbakanı ilişkin tüm düzenlemeler kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı seçimleri beş yılda bir yapılacaktır (m.77). 2007 değişikliğinde dört yıla indirilen yasama dönemi de yeniden beş yıla çıkarılmıştır. (m.77) Cumhurbaşkanı ve TBMM seçimlerinin her zaman aynı zamanda yapılması amaçlanmaktadır. Cumhurbaşkanı artık tarafsız değildir, seçildiğinde partisi ile ilişkisi kesilmeyecektir. Cumhurbaşkanının etkin kimliğine uygun olarak cezai sorumluluğu yeniden düzenlenmiştir (m.105). Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla soruşturma açılması için TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun önerge vermesi gerekecek, yargılanmak üzere Yüce Divan'a sevk edilmesi içinse üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyu aranacaktır. Cumhurbaşkanının Yüce Divan'a sevkinin oldukça zor koşullara bağlandığı görülmektedir. Yüce Divan'a sevk edilmesi görevine devam etmesine de engel değildir.

Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra bir veya daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir.

Cumhurbaşkanlığı makamında bir boşalma olması durumunda geçici süre ile de olsa yerini dolduracak yardımcının seçimiyle göreve gelmediği görülmektedir. Cumhurbaşkanı yardımcılarının yanı sıra bakanların atanması ve görevden alınması da Cumhurbaşkanının yetkisindedir. Cumhurbaşkanı'nın atama yetkileri bakımından TBMM'ye herhangi bir rol verilmemiştir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanların cezai sorumluluğu ayrıca düzenlenmiştir (m.106). Bu kişiler TBMM üyesi iseler, bu görevlere atanmaları ile birlikte üyelikleri sona erecektir. Böylece yürütme görevine yardımcı olanların yasama üyesi olması engellenmiş ve organik ayrılık sağlanmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın kendi seçimini yenilemek kaydıyla TBMM seçimlerini yenileyebilmesi, TBMM'nin erken seçim kararını ise ancak beşte üç çoğunlukla alabilmesi klasik başkanlık sisteminden önemli bir sapmaya işaret etmektedir. Klasik başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme organının birbirinin görevine son verememesi esastır.

Hükümet sistemi değişikliği ile birlikte yapılan en önemli değişikliklerden biri, yürütmenin asli düzenleyici işlem türü olarak Cumhurbaşkanlığı kararlarının düzenleme alanının genişletilmesidir. Bakanlar Kurulunun kaldırılmasına paralel olarak kanun hükmünde kararname ile tüzük çıkarma yetkisine ilişkin hükümler yürürlükten kaldırılmıştır (m.91 ve m.115). Ancak, Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilecektir. Kanun hükmünde kararnamelerde olduğu gibi, Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemeyecektir. Ayrıca, Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen veya kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamayacaktır. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanacak ve TBMM'nin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelecektir. Temelde kanunun üstünlüğü korunmakla birlikte, kanunun olmadığı yerde yürütmenin asli düzenleme alanının oldukça genişlediği görülmektedir. Bu genel yetkinin yanı sıra, bazı konuların Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği ayrıca belirtilmiştir. Buna göre, üst kademe yöneticilerin

atanmalarına ilişkin usul ve esaslar (m.104); bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması (m.106); Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri (m.108) ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri (m.118) Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenecektir. Ayrıca kamu tüzel kişiliği kurulması kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yapılabilecektir (m.123).

Yürütmenin güçlendirilmesi, yasamanın işlevsizleştirilmesi ön plana çıkmakla birlikte, TBMM çoğunluğu ile Cumhurbaşkanının farklı partilerden olması durumunda ciddi tıkanıklıklara neden olabilecek bir sistem söz konusudur. Anayasa değişikliği çok kapsamlı olsa da bütüne bakıldığında birçok eksiklik göze çarpmaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanının tarafsızlığına son verildiği hal-

de, yemin metninde bu husus unutulmuştur. Keza Cumhurbaşkanı bu kadar etkin konuma getirilirken, yargıya ilişkin yetkilerinin korunması sistemin denge unsurunun sağlanması bakımından olumlu görünmemektedir. Hukuk devleti bakımından askeri yüksek mahkemelerin kaldırılması olumlu bir gelişmedir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemleri yargı denetimi dışında bırakan hükmün kaldırılması da isabetlidir. Olağanüstü hâl döneminde çıkarılacak Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yine yargı denetimi dışında bırakılması olumsuz olmakla birlikte, bu kararnamelerin TBMM tarafından üç ay içinde görüşülüp karara bağlanmaması halinde kendiliğinden yürürlükten kalkacağına öngörülmesi önemlidir. 1982 Anayasası, 20 değişiklik sonrası ilk halinden çok farklı bir hale gelmiştir. Buna rağmen, bütüncül bir değişiklik ihtiyacının devam ettiği söylenebilir.

Öğrenme Çıktısı

5 1982 Anayasasının yapım sürecini özetleyip geçirdiği değişiklikleri saptayabilme

Araştır 5

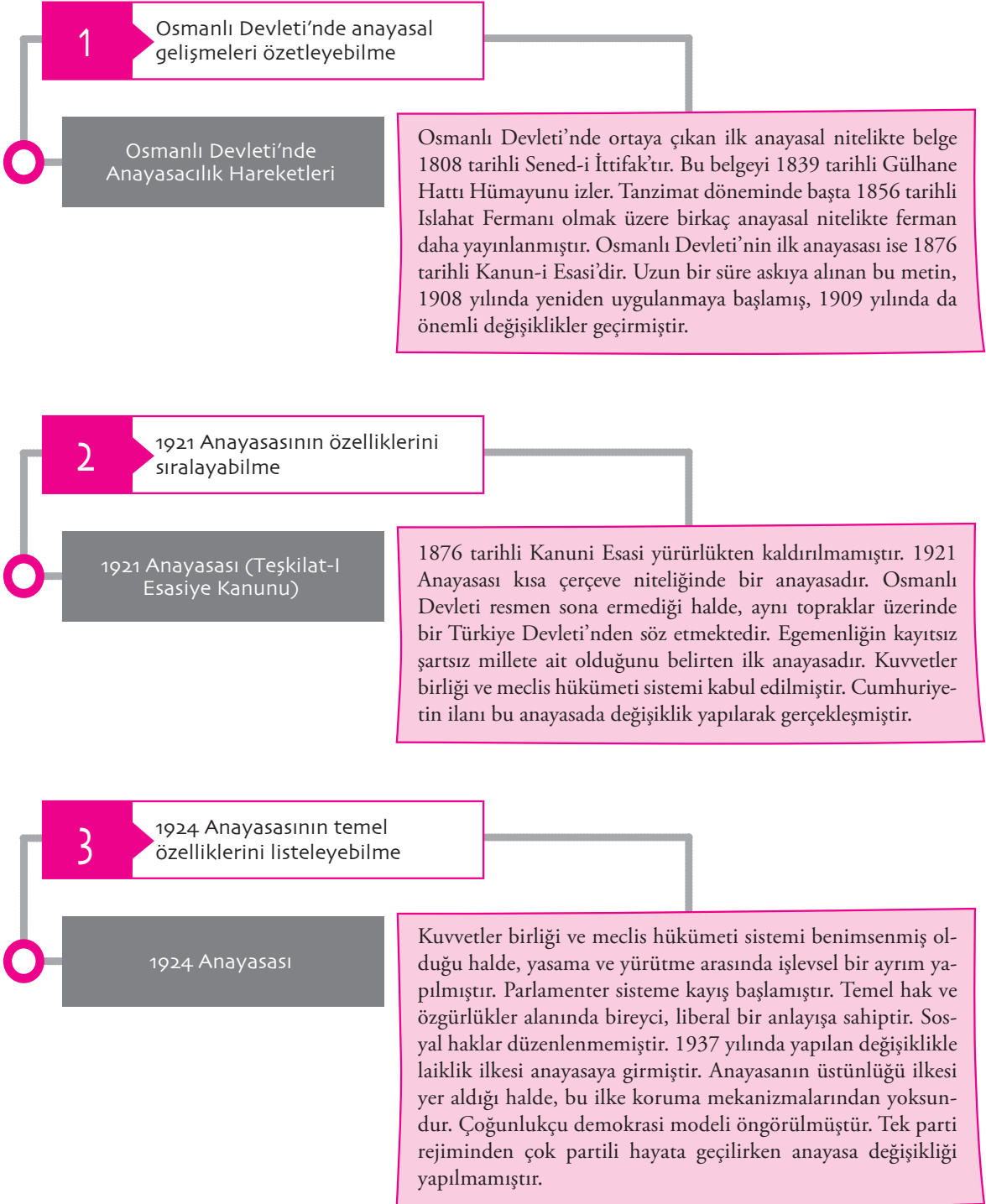
1982 Anayasası ile 1961 Anayasasının yapım sürecinin benzer ve farklı yönlerini tespit ediniz.

İlişkilendir

1982 Anayasasındaki değişiklikleri Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

1982 Anayasasında yapılan önemli değişiklikleri anlatınız.

4

1961 Anayasasının yapım sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilme

1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra oluşturulan kurucu meclis tarafından hazırlanan metin halk oylaması ile kabul edilmiştir. Klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar ile siyasi haklar da ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin sayılması ile yetinilmemiş, bunların etkin bir biçimde korunmasını güvence altına almak için etkili bir idari yargı, anayasa yargısı ve yargı bağımsızlığı konularına özel önem verilmiştir. Seçimle gelen çoğunlukları frenlemeye yönelik olarak, ikinci meclis (Senato), Anayasa Mahkemesi kurulmuş, TRT, üniversiteler gibi bazı idari kuruluşlara özerklik tanınmıştır. Bununla birlikte, askeri yargının anayasallaştığı ve askerlin sivil siyaset üzerinde etkisini gösterebileceği mekanizmaların anayasaya girdiği görülür. 1961 Anayasasında daha sonra yapılacak değişiklikler, yürütmenin ve askerlin rolünün güçlendirilmesi doğrultusunda olmuştur.

5

1982 Anayasasının yapım sürecini özetleyip geçirdiği değişiklikleri saptayabilme

1982 Anayasası

1982 Anayasası da 1961 Anayasası gibi biri sivil diğeri askerlerden oluşan iki kanatlı bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış ve halk oylaması ile kabul edilmiştir. Ancak, bu süreç demokratik özellikler bakımından 1961 sürecinin dahi gerisindedir. 12 Eylül rejiminin izlerinin silinmesi doğrultusunda 1982 Anayasası 20 kez değiştirilmiştir. Anayasanın başlangıç kısmı dahil pek çok hükmünde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bunlar arasında, katılımcı demokrasinin önünü açan 1995 değişiklikleri, temel hak ve özgürlükler rejimini değiştiren 2001 değişikliği, cumhurbaşkanı seçimini değiştiren 2007 değişikliği ve Anayasa Mahkemesi ile HSYK'nın yapısını ve yetkilerini değiştiren 2010 değişikliği dikkat çekmektedir. 2017 değişikliği ile parlamenter sistem yerine Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi gelmiştir.

1 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı-Türk anayasal sürecinde ilk anayasal nitelikte belgedir?

- A. Sened-i İttifak
- B. Tanzimat Fermanı
- C. Islahat Fermanı
- D. Kanun-i Esasi
- E. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

2 Aşağıdakilerden hangisi 1876 Kanun-i Esasi ile padişaha tanınan yetkiler arasında yer almamaktadır?

- A. Heyet-i Vükela üyelerini seçmek ve atamak
- B. Heyet-i Ayan üyelerini seçmek ve atamak
- C. Heyet-i Mebusan üyelerini seçmek ve atamak
- D. Heyet-i Ayan Başkanını seçmek ve atamak
- E. Heyet-i Mebusan Başkanını seçmek ve atamak

3 Milli egemenlik ilkesi ilk hangi anayasamızda yer almıştır?

- A. 1876 Anayasası
- B. 1921 Anayasası
- C. 1924 Anayasası
- D. 1961 Anayasası
- E. 1982 Anayasası

4 Osmanlı-Türk anayasalarında en kısa anayasa hangisidir?

- A. 1876 Anayasası
- B. 1921 Anayasası
- C. 1924 Anayasası
- D. 1961 Anayasası
- E. 1982 Anayasası

5 Aşağıdakilerden hangisi 1924 Anayasası'nın özelliklerinden biri değildir?

- A. Meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem öngörülmüştür.
- B. Devletin yönetim biçimi cumhuriyettir.
- C. Laiklik ilkesi ilk kez anayasada yer almıştır.
- D. Anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir.
- E. Çoğulcu demokrasi ilkeleri benimsenmiştir.

6 Sosyal devlet ilkesi ilk olarak hangi anayasamızda yer almıştır?

- A. 1876 Anayasası
- B. 1921 Anayasası
- C. 1924 Anayasası
- D. 1961 Anayasası
- E. 1982 Anayasası

7 Anayasa Mahkemesi ilk olarak hangi Anayasa ile düzenlenmiştir?

- A. 1876 Kanun-i Esasi
- B. 1921 Anayasası
- C. 1924 Anayasası
- D. 1961 Anayasası
- E. 1982 Anayasası

8 1961 ve 1982 Anayasalarının yapım süreçleri karşılaştırıldığında aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- A. Her iki anayasa da askeri müdahale sonrasında yapılmıştır.
- B. Her iki anayasa da kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır.
- C. Her iki anayasayı hazırlayan kurucu meclis iki kanatlıdır.
- D. Her iki anayasanın hazırlanmasında da kurucu meclisin askeri kanadı son söz hakkına sahiptir.
- E. Her iki anayasa da halk oylaması ile kabul edilmiştir.

9 Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasının özelliklerinden biri değildir?

- A. Özgürlük-otorite dengesinde otoriteden yanadır.
- B. Devlet organları arasında yürütme organını güçlendirmiştir.
- C. Yürütme organı içinde cumhurbaşkanını güçlendirmiştir.
- D. Yasama organı Millet Meclisi ve Senato adı altında iki kanattan oluşur.
- E. Anayasa Mahkemesinin yetkileri 1961 Anayasasına göre sınırlandırılmıştır.

10 Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasında değişiklik yapılan konulardan biri değildir?

- A. Siyasi partilerin kapatılması rejimi
- B. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimi
- C. Cumhuriyetin nitelikleri
- D. Askeri yargının görev alanının daraltılması
- E. Anayasa Mahkemesinin yapısı

1. A

Yanıtınız yanlış ise “İlk Anayasal Nitelikte Belgeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. C

Yanıtınız yanlış ise “1876 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. B

Yanıtınız yanlış ise “1921 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. B

Yanıtınız yanlış ise “1921 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “1924 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. D

Yanıtınız yanlış ise “1961 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. D

Yanıtınız yanlış ise “1961 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “1961 ve 1982 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise “1982 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

Yanıtınız yanlış ise “1982 Anayasası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

1876 Anayasası, büyük oranda padişahın kullanmakta olduğu yetkilerin anayasaya aktarılmasıdır. Yasama organının bir kanadının seçimle gelmesi esası benimsenmişse de, bu meclis padişah tarafından atanan kişilerden oluşan kurullar tarafından kuşatılmıştır. Asıl işlevi olan yasa yapma sürecinde dahi seçilmiş meclisin yetkili olmadığı görülür. Bununla birlikte, seçilmiş meclisin uygun görmediği yasaların kabul edilmesini engelleyebilme olanağına sahip olması, padişahın tek söz sahibi olmadığını göstermektedir. Yargı alanında bağımsız mahkemeler ile birlikte değerlendirildiğinde mutlakiyet rejiminden çıkmıştır. Ancak, padişahın yetkilerinin tam olarak sınırlanmadığı tespit edilebilir.

Araştır 2

Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aslen yasama organı olan mecliste toplandığı yönetim biçimidir. Meclis hükümeti sisteminin özellikleri şunlardır: Yürütme organı üyelerinin tek tek meclis tarafından seçilmesi, gerektiğinde meclis tarafından görevden uzaklaştırılması, hükümetin meclisi feshetme yetkisinin olmaması, meclisin yürütme tarafından alınan kararları değiştirebilmesi ve ayrı bir devlet başkanlığı makamı bulunmaması.

Araştır 3

1924 Anayasası döneminde tek partili rejimden çok partili hayata geçilirken anayasa değişikliği yapılmamıştır. Çoğunlukçu bir demokrasi modeli öngören anayasada, TBMM’de çoğunluğu elde eden siyasi partiyi sınırlayacak herhangi bir denetim mekanizması öngörülmemiştir. Bu eksiklik hem 1924 Anayasası döneminin demokratik olmayan uygulamalarında hem de 1960 askeri müdahalesinin gerekçelerinde görülmektedir. Nitekim 1961 Anayasası bu eksiklikleri gidermeye yönelik bir takım kurumlar oluşturacaktır. 1924 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi gibi denge mekanizmalarının kabul edildiği Anayasa değişiklikleri gerçekleştirilebilmiş olsaydı çoğunluk partisinin uygulamaları frenlenebilirdi.

Kaynakça

- Aldıkaçtı, Orhan (1982). **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İÜHFY no.655, İstanbul.
- Gözler, Kemal (2010). **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin, Bursa.
- Kaboğlu, İbrahim (2009). **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul.
- Kili, Suna (ed.) (1998). **27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut, İstanbul.
- Özbudun, Ergun (2005). **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin, Ankara.
- Tanör, Bülent (2002). **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul.
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2011). **Türk Anayasa Hukuku**, Beta, İstanbul.
- Teziç, Erdoğan (2011). **Anayasa Hukuku**, Beta, İstanbul.
- Yazıcı, Serap (1997). **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Yetkin Yayınları, Ankara.

Bölüm 5

İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler

öğrenme çıktıları

Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı

1 Osmanlı'nın son döneminde öne çıkan ideolojileri ve bunların toplumsal hareketlerle olan ilişkisini açıklayabilme

Anadoluculuk

3 Anadoluçuluk hareketini açıklayabilme

Muhafazakârlık

5 Türkiye'deki muhafazakârlık akımının temel düşüncelerini özetleyebilme

Sol ve Sosyalizm

7 Türkiye'deki düşünce akımlarından sol ve sosyalizmi özetleyebilme

Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm

9 Türkiye'deki toplumsal hareketlerden feminizmi tanımlayabilme

Cumhuriyet Dönemi: Resmi İdeolojinin İnşası

2 Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olan kemalizmi tanımlayabilme

Batıcılık, Çağdaşlaşma ve Modernizm

4 Batıcılık, çağdaşlaşma ve modernizm kavramlarını tanımlayabilme

Siyasal İslam

6 Türkiye'deki düşünce akımlarından siyasi islami açıklayabilme

Liberalizm

8 Türkiye'deki liberalizm hareketinin temel özelliklerini saptayabilme

Anahtar Sözcükler: • İmparatorluk Vatandaşlığı • Ulus Devlet • Modernizm • Liberalizm • Sol Hareketler • Sosyalizm • Pozitif Ayırıcılık • Feminizm • Toplumsal Cinsiyet

GİRİŞ

İdeolojiler her şeyden önce belirli bir dünya görüşünü yansıtır. İdeoloji içinde yaşadığımız dünyanın, yani toplumsal gerçekliğin nasıl olduğunu, neden meydana geldiğini ve nereye gideceğini açıklamak ister. Toplumsal gerçeklik, her ideolojiye farklı görünür. Çünkü her ideoloji toplumsal gerçekliği açıklamak için belirli bir sebep-sonuç eksenini kurar. Dolayısıyla ideoloji, bir düşünce dizgesinden beslenir ve onun da ötesine geçerek, bir siyasal duruş, pozisyon, eylem planı, hatta yol haritası çizer. Bu haritalar toplumsal gerçekliğin ne tür bağlantılarla örüldüğünü, bunların doğru mu yanlış mı olduklarını ve “en iyi yol” un hangisi olduğunu anlatır. İdeoloji bu nedenle aynı zamanda bir inançlar, norm ve değerler dizgesidir. 19. ve 20. yüzyılda Türkiye’de hangi ideolojik çeşitlenmelerin oluştuğunu görebilmek için Osmanlı mirasından başlamak yararlı olacaktır.

OSMANLI MİRASI: 19. YÜZYIL İDEOLOJİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ortaya çıkan fikir akımları hem tarihsel hem de coğrafi (toprak kayıpları) koşulların ürünüdür. Yeni toplumsal kompozisyonun yarattığı etki ve tepkilerden meydana gelmiştir. İdeolojiler ve beslendikleri fikir akımları birbirleriyle kısmen örtüşerek veya ayrışarak yeni toplumsal gerçekliği açıklamak istemiş ve buna göre bir yol haritası çizmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyetindeki ideolojilere yön veren birçok akımın ve ideolojinin tohumları atılmıştır, bu fikir akımları *Milliyetçilik*, *Osmanlılık*, *Panislamizm*, *Turanlılık*, *Türkçülük*, başlıkları altında toplanabilir. Kuşbakışı bu başlıkları inceleyecek olursak ortak noktalarının İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski görkemli günlerdeki durumuna getirmek için “bir reçete sunmak” olduğunu görürüz. Ortak ideal, Osmanlı Birliğini korumaktır. Bu ideale farklı yollardan varmaya çalışan ideolojilerin yönetim vizyonu farklılaştıkça birbirlerinden uzaklaşmış ve çatışma içine girmişlerdir.

Milliyetçilik

Milliyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren dünyada dalgalar halinde yayılan bir ideoloji olarak Osmanlı devletinin siyasetini etkilemiştir. Dünyada

“her milletin bir devleti olması” fikrini temsil eden *Milliyetçilik* akımı, Osmanlı aydınlarının söylemini de dönüştürmüştür. 19. yüzyıl Milliyetçilik ideolojisi halkların yaşadıkları toprak üzerinde egemenlik kurması, vatandaşlık hakları ve ulusal kimlik, “halkların kendi kaderlerini tayin hakkı” gibi kavramlarla dünyayı etkilemiştir. Dolayısıyla milliyetçilik ideolojisi Emperyal gelenekteki Teba/Hükümdar ikiliğini sarsmıştır. Yeni milliyetçilik dalgalarıyla başa çıkmak için ortaya “İmparatorluk vatanseverliği” kavramı ortaya çıkmıştır. Özetle “İmparatorluk vatanseverliği” dağılma döneminde azınlıkların bağımsızlık faaliyetlerine tepki olarak gelişmiştir. Bu tepki çeşitli ideolojilerde kendini açıkça göstermektedir.

Osmanlılık

Osmanlılık ideolojisi milliyetçilik ideolojisiyle baş etmek ve “İmparatorluk vatanseverliği”nin sonucu olarak elde kalan toprakların bütünlüğünü korumak ve dağılmasını önlemek için doğmuştur. Bu ideolojinin amacı Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün milletleri dil, din, ırk farkı gözetmeksizin aynı hak ve yetkilere sahip kılarak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. I. Meşrutiyet döneminde etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla dernekleşmenin, partileşmenin ve toplumsal hayatta çok seslilik dönemi açılmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki’nin tek parti yönetimini kurduğu 1914 yılına değin Osmanlı Devleti’nde birçok düşünce yan yana durabilmiştir.

Panislamizm

Panislamist düşünce Osmanlı birliğini korumak için “din”i merkeze koyan bir ideoloji üretmiş, Panislamizm, Müslüman liderlerinin en çok tuttukları görüş olmuştur. II. Abdülhamit (1876-1909) Müslüman dünyasında birliği bütün Müslümanlara yaymak için girişimlerde bulunmuştur. Fakat II. Abdülhamid’in projesinin başarısız olması, bu hareketin içinde bulunanları yeni bir arayışa sevk etmiştir. “İrk ve dil”i temel alan başka bir ideolojik akım *Türkçülük* yaklaşımını üretmiştir. Ayrıca bu dönemde millet kavramının eski anlamından (Osmanlı millet sisteminden gelen dini aidiyet anlamından) çıktığını, millet kavramının kültür ve dil fikri ile birlikte tanımlandığını söyleyebiliriz. Örneğin Genç Osmanlılar “Türk” kelimesini, Millet-i Osmaniye, Millet-i İslamiye ile birlikte kullanmaktaydılar.

Türkçülük

Türkçülük akımı milli birlik düşüncesini dil ve kültür bağlamında ele almıştır. 1904'te *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* akımlarına karşı Türkçülüğü savunan Yusuf Akçura'nın, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı kitapçığı yayımlanmış, bu kitapta "Türklük" merkezli somut bir siyasi bütünlük projesi çizmiştir. 1908'de "Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişteki ve günümüzdeki durum, etkinlik ve eserlerini öğrenmek ve öğretmek" amacıyla İstanbul'da Türk Derneği kurulmuştur. Ziya Gökalp, Akçura'dan farklı olarak Turan fikrini –ideal veya ülkü anlamında- kültürel ve siyasi bir ifade olarak kullanır.

Turancılık

Turancılık ideolojisi İmparatorluğun parçalanmasına karşı gelişen bir refleks, Türklük bilincini açan bir anahtar olmuştur. 15 Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı, Türkçü ve Turancı hareketin ağırlık noktasıdır. 1912 ile 1930 yılları arasında bu örgüt, Türkiye'nin en etkili siyasi/ideolojik düşünce merkezi olarak hizmet vermiştir. İttihat ve Terakki hareketinin ideoloğu olan Ziya Gökalp, Turancı düşüncenin sözcüsü olmuş, Gökalp'in yanı sıra, hikâyeci Ömer Seyfettin de Turan fikrinin popüler söylemde yer etmesine destek olmuştur.

Milli Mücadele döneminde ise Turan ideolojisi geriye çekilmeye başlamış, daralan İmparatorluk topraklarında adım adım Anadolu merkezli bir Türk kimliği ifade bulmuştur. Türkçü ve Turancı kadrolar İttihat ve Terakki'nin siyasi gelişiminde önemli bir rol oynadığı halde, TBMM hükümeti 1920'den itibaren Turancı akıma karşı tavır almıştır. Turancı düşüncenin tanınmış önderi Ziya Gökalp 1923'te *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Turancılığı "uzak ideal/mefkûre" ilan ederek, Türkiye devletinin kuruluşunu esas alan yeni bir milliyetçilik tanımı getirmiştir. Hatta Mehmet Emin Yurdakul *Turana Doğru* adlı şiir kitabının yeni baskısında bazı şiirlerini değiştirerek *Turan* sözcüğünün yerine *vatan* sözcüğünü getirmiştir. Dönemin ünlü fikir insanları Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip ve Yusuf Akçura, 1922 ve 1923'te çeşitli şekillerde Turancılık ideolojisini terk ettiklerini beyan etmişlerdir. Türkçü-Turancı ideoloji Cumhuriyet ile son bulmamıştır. 1930'larda yeniden canlanmıştır.

✓ 1930'larda yeniden güçlenen Türkçü-Turancı düşüncenin en radikal sözcüsü Hüseyin Nihal Atsız idi. Atsız 1931-1932'de Atsız Mecmuayı, 1933-1934 ve 1943-1944'te de Orhun: Aylık Türkçü Mecmuayı yayımladı. 1939'da Bozkurt dergisini çıkaran Reha Oğuz Türkkan ile 1943'te Samsun'da Kopuz adlı Türkçü dergiyi başlatan Fethi Tevetoğlu bu dönemin diğer Turancı fikir önderleri arasında bulunuyordu.

Öğrenme Çıktısı

1 Osmanlı'nın son döneminde öne çıkan ideolojileri ve bunların toplumsal hareketlerle olan ilişkisini açıklayabilme

Araştır 1

İmparatorluk vatanseverliği ne demektir? Neden ortaya çıkmıştır?

İlişkilendir

Osmanlı'nın son dönemindeki fikir akımlarının ortaya çıkışını dış politikadaki gelişmelerle ilişkilendirerek açıklayınız

Anlat/Paylaş

Türkçü-Turancı ideolojinin gelişiminde Türk Ocağı'nın rolünü anlatınız.

CUMHURİYET DÖNEMİ: RESMİ İDEOLOJİNİN İNŞASI

Osmanlı Türkçülüğünden Cumhuriyet'e giden süreç Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanı aşamalarından geçerken "ulusal sınır" kavramının ortaya çıkışıyla, "ulusal egemenliğe" doğru ilerlemiştir. Coğrafi sınırlar askeri başarılarla güvenceye alınmış, "devletin ve vatanın kurtarılması" yeni kurulacak yapının en temel ideolojik dayanağı olmuştur. Özellikle Yunanlılara ve İngilizlere karşı kazanılan zafer sonucunda Mustafa Kemal liderliğini kabul ettirmiş, bu önderlik Osmanlı mirasından kalan Türkçülüğü ideolojik anlamda dönüştürmüştür. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında kendisini milliyetçi olarak tanımlayan ve bağımsızlığı savunan hareketin ideolojik anlamda cevaplaması gereken yeni sorular ortaya çıkmıştır: İtilaf devletlerinin işgaline karşı nasıl tepki verilecek? Bağımsız devletin sınırları nasıl oluşacak? Ulusal egemenlik ne anlama geliyor? Osmanlı'dan miras kalan siyasi kurumlarla nasıl bir bağ kurulacaktır? Bu bağlamda Mustafa Kemal önderliğinde sorunları çözmeyi somut koşullarını yaratmıştır.

Kemalizm

Kemalizm Mustafa Kemal'in temelini attığı bir ideolojik yaklaşımdır, amacı bağımsız bir ulusal devlet ve yeni bir siyasi rejim kurmaktır. Yeni rejim, Türklerin laik cumhuriyetidir. Cumhuriyet rejimine geçiş, saltanatın kaldırılması ve ulusal egemenliğe dayalı halk hükümetinin kurulması sürecini başlatmıştır. Mustafa Kemal bunun nasıl bir Cumhuriyet olduğuna dair *Nutuk* adlı eserde tanımlamalar getirmiştir. *Nutuk*'taki *Milliyetçilik* (CHP'nin 2. Oku) kültürel ve mekânsal milliyetçiliktir, yani mevcut sınırlar içinde milli aidiyeti tanımlar; fetihçi ve yayılcı değildir. Kemalizm, bu yönü ile toplumun büyük bölümü tarafından paylaşılan, "ulusal modernleşme ve ulus devlet"i idealize eden bir ideolojidir.

Önderlik vasfı ile karizmatik lider konumuna gelen Mustafa Kemal Atatürk, ulusal kalkınma dinamizmini sağlamak için millete özgüven aşılması yapmıştır. Ulusa sesleniş soyut anlamda millet kav-

ramını yüceltmeye, "milli vasıflar ve cevheri" açığa çıkarmaya yöneliktir. *Nutuk*'ta *Laiklik* (CHP'nin 5. Oku), ve hilafetin kaldırılması sürecinin sonuçları siyasal anlamda (din-devlet işlerinin ayrılması), toplumsal anlamda (dinsel kurumların toplumsal yaşama karışmaması) ve kültürel anlamda (dini düşüncenin yerini bilimin alması) olmak üzere üç seviyede tanımlamıştır; bu seviyeler zihniyet olarak rasyonelleşme sürecinin de ifadesidir.

Kemalizm Türkiye'de çoğu zaman adı açıkça konan bir resmi ideoloji olmuştur. Önce tek parti ve milli şef döneminde (1923-45/50) sonra da *Atatürkçülük* olarak 1980 sonrası Türkiye'sinde yeniden tanımlanmıştır.

✓ "Kemalizm" terimi 1930'larda kullanılmaya başlanmıştır. 1934'de Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Türk kültürü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtmaya yönelik olarak *La Turquie Kemaliste* (Kemalist Türkiye) dergisini yayımlamaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in kurduğu bu düşünce sistemi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda kabul edilen 1935 Programı'nda da "Kâmâlizm" olarak geçmiştir.

Kemalist ideoloji Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeşleşen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik, İnkılapçılık/Devrimcilik ve Laiklik ilkeleriyle kendini tanımlamıştır. Bunların en çarpıcı sonucu Saltanat ve Hilafet'in kaldırılması olmuştur. Kemalizmde iktidar meşruiyetini dini bir kutsallıktan değil "milli egemenlik"ten alacak şekilde tasarlanmış, vatandaş ile devlet "milli egemenlik" çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Osmanlı devletinin dinsel meşruiyetinin yerini "laik"lik almıştır. Bu pozisyon devrimcilik ilkesiyle tutarlılık içindedir, çünkü Kemalizm geleneksel dini, sosyal ve kültürel kodları ülkenin ilerlemesinin önünde bir engel olarak görmüştür. Buradan hareketle, topluma ve devlete hâkim olan bu değerlerin (kalkınma ve çağdaşlık adına) kökten değiştirilmesi planlanmıştır.

Resim 5.1 Harf devrimi, Solda: Boş zamanlarında alfabe öğrenen bir sokak satıcısı görüyoruz. Sağda: Yeni harfler Postane'nin bahçesinde sergileniyor..

Kaynak: National Geographic Dergisi Arşivi, Türkiye sayısı (1929)

Kemalizm, Türkiye'nin ancak Batı'nın medeniyetine uyum sağladığı ölçüde sağlıklı bir alternatif ortaya koyabileceğine inanıyordu. Gelenekle ve geleneği çağrıştıran öğelerle bağların koparılmasını esas alan Kemalizm devrimcilik ilkesinden ötürü, gelenekte birincil derecede belirleyici olan İslam diniyle gerilim yaşadı. Zira yapılan yeniliklerin neredeyse tamamı, İslam diniyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan konulardı (kılık kıyafet devrimi, alfabe devrimi, Bkz. Resim 5.1.). Yeniliklere 'bağlı kalmak' ve onları 'korumak', Kemalizm için devrimci olmanın bir gereği idi. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Kemalist ideolojiyle beraber

Osmanlı kurumsal yapısından (saltanat, hilafet, geleneksel meşruiyet) ve çok parçalı/çeşitli (heterojen) bünyeden kopmuş ve (homojen) tek parça bir ulus kimliğine geçiş iradesi göstermiştir. Homojenliği inşa etmek için de hemen hemen her milliyetçilik akımının yaptığı gibi kolektif belleğe hitap eden simge ve köken anlatılarından faydalanmıştır. Milliyetçilik ideolojisi bunun en temel dayanağı olmuştur. Çünkü milliyetçilik halkın genelini bir 'ulusal mit' etrafında birleştirir; bireyi değil, grup değerlerini yüceltir, böylelikle de kitlelerin devlete bağlılığını ve sadakat hissini artırır. Bu ideolojinin ürettiği homojen kimlik kalıbı sayesinde kitleleri tek vücut halinde, "tek bayrak, tek millet, tek dil" olarak ele alıp, kitlelere yön veren tek parti sistemine ya da hâkim parti sistemine de elverişlidir. Özetle Kemalizm sosyal ve siyasi alanda bir reform hareketine yol açmıştır. Kemalizm dört teorik varsayım üzerinde durmuştur:

1. Hükümdar otoritesi üzerine kurulu meşruiyet anlayışı yerine, kanun ve yasalara bağlı meşruiyet anlayışı,
2. Ümmet toplumundan bir ulus devletine geçiş,
3. Teba/Halk-Kral/Sultan ikiliğinden oluşan siyaset yerine ulusun egemenlik kurduğu bir siyasal alan inşa etmek,
4. Dünyayı analiz ederken dini yaklaşımdan, pozitif (olgusal) anlayışa geçmek.

Öğrenme Çıktısı

2 Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olan Kemalizmi tanımlayabilme

Araştır 2

Ülkemiz örneğinde İmparatorluk ile ulus devlet arasındaki en önemli ideolojik farklılık(lar) nedir?

İlişkilendir

Kemalizm ideolojisini Atatürkçülük ile ilişkilendirerek yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

Kemalizm'in dayandığı teorik varsayımlar nelerdir? Anlatınız.

ANADOLUCULUK

Anadoluculuk, hem bir ilimcilik, hem kalkınmacılık, hem ahlakçılık ve maneviyatçılık, hem de felsefi anlamda Türk hümanizmasını gerçekleştirecek bir ideoloji ve toplumsal harekettir. Burada yeni bir tarz milliyetçilik savunulmaktadır. İlk Anadoluculuk hareketi 1923-1925 arasında Mükrimin Halil Yinanç ve onun çıkardığı *Anadolu* dergisi etrafında oluşmuştur. Anadoluculuk akımının üç çeşidi vardır.

Mavi Anadoluculuk

1940'lar ve 1950'lerde ortaya çıkan Mavi Anadoluculuk akımına göre "Batılılaşma aslında öze dönmek demektir, çünkü Batı medeniyetinin kaynağı da Batı Anadolu'daki ve Orta Asya'daki kültürdür". Özellikle Sabahattin Eyüboğlu, Halikarnas Balıkcısı, Melih Cevdet Anday, Azra Erhat gibi isimlerden oluşan Mavi Anadolucular için başta Antik Felsefe'nin doğduğu İyonya olmak üzere Anadolu tüm medeniyetlerin beşiğidir ve tüm medeniyetler buradan doğmuş ve yükselmiştir. Mavi Anadolucular kimlik inşasında İslami öğelere değil, Anadolu sembollerine ağırlık vermişlerdir.

İslamcı Anadoluculuk

İslamcı Anadoluculuk, 1939 sonrası dönemde ortaya çıkan bir harekettir. Özellikle *Hareket* dergisi (1939-49) etrafında gelişen fikirlere Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu öncülük etmiştir. Mekânın manevi gücüne vurgu yaparak mekânın ırk'ı millet'e dönüştürmesinden söz etmişlerdir. İslamcı Anadoluculukta "vatan" fiziksel olduğu kadar ahlaki değerler sisteminin sınırlarını çizmektedir. Bu değerler dini ve kutsal bir mekânı vatanlaştırmıştır.

Türkçü Anadoluculuk

Türkçü Anadoluculuk, Etnik Anadoluculuk olarak da adlandırılan bu akım, Anadolu'yu dünyaya değil "öze" ve "yerel olana" açılan bir kapı olarak görür. Türkçü Anadoluculuğun fikir önderlerinden Remzi Oğuz Arık'a göre milliyetçilik idealinin ağırlık merkezi olarak vatan kavramının kabul edilmesi bir "realite"dir. Bu realiteyi oluşturanlar Türk kütlesi ve Türkmen kütlesidir. Bu "esas kütle" memleketin dil, nüfus, toprak, sınır, siyaset, eğitim, ekonomi, sağlık gibi bütün devlet çalışmalarının belkemiğini meydana getirir.

Örneğin Türkiye'de 2000'li yıllarda sol ideolojiye daha yakın tanımlanan, kendini sağ milliyetçilikten ayırt eden *Ulusalçılık* akımı ortaya çıkmıştır. Ulusalçılık akımına göre, Atatürk'ün öngördüğü tam bağımsızlık, millî sanayinin gelişmesi, dışa bağımlılıktan kurtulma gibi hedefler terk edilmiş, devletin temel kuruluş ilkelerinden sapılmıştır ve milli çıkarlar korunmamaktadır. Ulusalçılık yaklaşımına göre Avrupa Birliği üyeliğine girebilmek için uluslararası platformda milli davalardan ve diplomasideki "kırmızı çizgi"lerden tavizler verilmemelidir; çünkü ülkenin içişlerine Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki gibi yabancı devletlerce karışılmaktadır. Ulusalçılar, "ulus devletin üniter yapısının korunması gerektiğini, ülkeyi etnik unsurlara ayırıştırmanın, ülkenin "mozaik" olduğunu söylemenin, Atatürk'ün ilkelerine ters düştüğünü, bunun emperyalizmin ülkeyi bölmek için uyguladığı bir oyun olduğunu" savunurlar. Ulusalçılık çeşitli etnik toplumsal kimliklerin birlikteliğini simgeleyen "mozaik"e karşı çıkması ile Milliyetçi Hareket Partisi söylemine yaklaşır, "tek devlet, tek bayrak ve tek dil" fikrini desteklemesiyle Kemalist ideoloji ile örtüşür. Bunun yanında laik, sosyal, hukuk devletini savunması ve tam bağımsızlıktan yana olmasıyla sol söylemle de yakınlaşmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

3 Anadoluculuk hareketini açıklayabilme

Araştır 3

Mavi Anadoluculuk hareketinin temel özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

Anadoluculuk hareketini diğer ideolojilerle ilişkilendirerek açıklayınız.

Anlat/Paylaş

Ulusalçılık hareketi ile anadoluculuk hareketi arasındaki benzerlik ve farklılıkları anlatınız.

BATICILIK, ÇAĞDAŞLAŞMA VE MODERNİZM

“Batılılaşmak/Modernleşmek/Çağdaşlaşmak” kavramları değişik açılardan Türkiye’nin düşünsel/ideolojik haritasında nazik bir yer tutar. “Batı” hem model alınan, hem de tehdit olarak görülen bir ideolojik imgedir. Batı, kimi ideolojik söylemlerde Avrupa-Avrupalılaşma-Avrupalılaştırma bazı söylemlerde ise Çağdaşlaşma, Modernleşme vs. gibi terimlerle karşımıza çıkar. Batı, Osmanlılar tarafından ileri olarak kabul edilmekle birlikte Batı’nın ahlakı, tehlikeli sınıf çatışmaları ve emperyalist eğilimlerin ortaya çıkışı gibi pek çok nedenden dolayı eleştirilmiştir. Bu nedenle Batı, hem gelişme aracı hem de bir tehdit kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri ile Türkiye’nin ulus-devlet kurma aşamasında kendi modernleşmelerini kendilerinin yaratması gündeme gelmiştir. Çağdaşlaşma kavramı bu bakımdan modern olmayı “çağın gelişmelerine açık olmak ve uyum sağlamak” anlamıyla Batıcılıktan farklı bir akım şeklinde gündeme getirilmiş; modernleşmeyi sadece Batı’ya endekslememek için teknik bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır.

Türkiye’deki düşünce dünyasında Batı ile nasıl bir ilişki kurulacağı “Kültür ve Medeniyet” tartışmasında gizlidir. Bu tartışma Ziya Gökalp’in modernleşme ideolojisinde önemli yer tutar. Gökalp’in kültür/hars ve medeniyet ayırımına göre hars, ulusal kültürdür. Medeniyet ise farklı toplumların bir arada geliştirdikleri bir bütündür. Batı uygarlığının kültürü alınamaz, çünkü her ulusun kültürü kendine özgüdür. Sonuç olarak Gökalp’in fikriyatı durumu bir ikilik olarak görür.

Cumhuriyet kesin bir kararla bu ikiliğe son vererek yalnız Batı yoluna gider. Mustafa Kemal Atatürk’te Batılılaşma fikri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından itibaren çağdaşlaşmanın, çağdaş bir devlet ve toplum olmanın temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla Kemalizm diğer reform algılarından farklı olarak salt bir modernleşmeden ziyade, toplumun ve devletin yapısında temelden değişikliklerin zorunlu olduğuna inanmış, “kültür/hars” ve “medeniyet” tartışmalarını bir yana bırakarak Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınmasından yana olmuştur. Kemalist yaklaşıma göre Çağ-

daşlaşma, siyasal bilimler açısından sanayileşmeye eşlik eden siyasal ve toplumsal değişiklikler olarak tanımlanır. Atatürk, “uygarlığı bir milletin devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta gösterdiği ilerlemenin bileşkesi” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Kemalizm bilimi tek araç olarak görmeyi çağdaşlaşmanın en başat niteliği saymakta, dini (İslamiyet’i) bir araç, bu hedefe ulaştırıcı bir yöntem olarak görmemektedir.

Modernizmin temelde dayandığı iki anahtar kavram, yenilik ve değişimdir. Bu algıya göre geleneksel sanatlar, edebiyat, toplumsal kuruluşlar ve gündelik pratikler artık vadesini doldurmuştur ve bu yüzden bunların bir kenara bırakılıp “yeni” bir kültür inşa edilmesi gereklidir. Modernizm ticaretten felsefeye bütün eski yöntemleri sorgular. Böylelikle geleneksel kültürün öğelerinin yeni ve daha iyi olanla değiştirilebilir olduğunu savunur. Modernizme göre 20. yüzyılın ortaya çıkardığı yeni değişiklikler ve yenilikler kalıcıdır, aynı zamanda “yeni” oldukları için “iyi” ve “güzeldir”. Türkiye örneğinde Modernleşme modelinin Batı’dan alınmasından ötürü tüm “iyiliğin ve gelişmenin” Batı’dan kaynaklandığı fikri hâkimdir. Kemalizm “çağdaş uygarlık seviyesi”ne ulaşmayı hedeflerken Batı kültürünün, yaşam biçiminin, iktisadi ve siyasal yapısının yüzyılların süzgecinden geçerek bugünkü ideal haline geldiğini varsayarak, Doğu’ya da bunu bir nihai seviye olarak sunmuştur. Bunun sonucunda modernleşme sürecindeki toplumlarda, modernleşmeyi sahiplenen kesimler ile geleneksel yaşam biçimini savunanlar arasında bir gerilim yaşanmıştır. Modernlik vurgusu, geleneksel yapıların “eskiliğine” karşı “yeniyi” temsil etmesinden de kaynaklanmaktadır. Modernleşmeyi savunan kesimler bu farkı, “çağdaş-çağdışı” ayırımına indirgeyerek, modernliğin tercih edilmesindeki “isabeti” ortaya koymaktadırlar. Bu ayırım *Modernleşme* ve *Çağdaşlaşmayı* Batı üzerinden tanımlayan ve evrensel laik perspektife oturtan yaklaşımlar ile Muhafazakârlık ve İslamcı yaklaşımlar arasında bir gerilim doğurmuştur.

Öğrenme Çıktısı

4 Batıcılık, çağdaşlaşma ve modernizm kavramlarını tanımlayabilme

Araştır 4

Modernizmin dayandığı temel unsurlar nelerdir?

İlişkilendir

Modernleşme ve muhafazakarlık kavramlarını karşılaştırarak açıklayınız.

Anlat/Paylaş

Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma ve Çağdaşlaşmaya ilişkin görüşlerini anlatınız

MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlık, kelime olarak “düzeni korumak”, “varolanı muhafaza etmek” fikri üzerine oturur. Değişime kuşku ile bakar. Muhafazakâr ideolojiye göre değişim tercih edilir bir durum değildir; ama eğer değişim kaçınılmaz ise toplumda geçmişten gelen geleneksel kurumlar (aile, eğitim ve kültür) muhafaza edilerek değişmelidir. Değişim sürecinde lider (otorite, baba figürü/temsili) süreci yönetir, “değişerek aynı kalma” ilkesine sahip çıkar. “Değişerek aynı kalma” düşüncesi ideolojik olarak muhafazakârlığın ilk savunucusu İngiliz düşünürü Edmund Burke’a aittir. (1729-1797). Muhafazakârlık en kısa anlamı ile “mevcut hukuki durumu (statüko) muhafaza etmek, toplumdaki radikal değişimlere “kuşkulu yaklaşma” şeklinde tanımlanır. Muhafazakâr ideoloji için gelenek en önemli yapıtaşdır. Gelenekler zamanının sınavını geçerek günümüze kadar gelmiştir ve kök salmıştır; dolayısıyla bir anda değişmezler.

✓ Muhafazakârlık mevcut hukuki durumu (statüko) korumak, toplumdaki radikal değişimlere kuşkulu yaklaşma şeklinde tanımlanır.

Türkiye muhafazakârlığının gelişimi, Türkiye modernleşme tarihinde ortaya çıkar. Türkiye modernleşme tarihinde modern olanın algılanışı, modern ve modern olmayan ikilemlerinin yaratıl-

ması, muhafazakâr düşüncenin gidişatını da etkilemiştir. Muhafazakâr düşüncede modernleşmek, Batı'nın teknolojisinden faydalanmaktır. Türk muhafazakârlığının teknolojiyle problemi yoktur. Modernleşmeye çalışırken korunmak istenen öğeler “din ve kültür” olmuştur. Muhafazakârlara göre modernleşmenin tek bir yolu yoktur; her ülke kendi kültürüne, tarihine, toplumsal yapısına bağlı olarak değişebilir. Fakat dini duygulardan yoksun bir toplumda muhafazakâr düşünce barınmaz. Bu ideolojide amaç bilim ve maneviyatı dengeli bir şekilde bir arada tutabilmektir.

Türkiye'deki muhafazakâr ideolojiyi kabaca üçe ayırabiliriz: Kültürel, İslamcı ve Milliyetçi Muhafazakârlık.

Kültürel Muhafazakârlık

Kültürel muhafazakârları diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşüncelerini siyasal değil kültürel düzlemde ifade etmeleridir. Kültürel muhafazakârlar olarak Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Peyami Safa, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar önemli figürlerdir. Bu düşünürler “geçmiş kültürlerin yok oluşa terk edilmemesi, dinin ve kültürel kurumların toplumsal yaşam için işlevsel olduğunu” vurgular.

İslamcı Muhafazakârlık

İslamcı Muhafazakârlığı diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşünceler-

rinde dinî duygu ve anlayışa daha çok yer vermektedir. Sait Halim Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler İslâmcı muhafazakâr olarak nitelenebilir. Özellikle Tanzimat düşünürleri arasında özgün bir yere sahip olan Ahmet Cevdet Paşa, entelektüel birikimi, olaylara yaklaşımı ve düşünceleriyle tipik bir İslâmcı muhafazakâr olarak kabul edilebilir. Onun sistemleştirdiği bu düşünce Namık Kemal, Ali Suavî, Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere birçok milliyetçi düşünürü etkilemiştir. Cevdet Paşa gibi birçok İslâmcı muhafazakâr olmakla birlikte, Mehmet Âkif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler günümüze etki etmiştir. Özellikle M. Akif Ersoy'un temsil ettiği çizgi, ümmet kavramını kavim kavramının önüne almaktan yanadır; yani Müslümanlığı üst kimlik olarak tanımlama yoluyla, ulusal düzeyde ümmetçi, evrensel boyutta ise İslam olan milletlerin dayanışmasını savunur.

Türkiye'de 1950 sonrası ağırlık kazanan muhafazakârlık yorumları, yüksek bir anti-komünizm dozu ile toplumu büyük ölçüde etkilemiş ve harekete geçirmiştir. 1960'ların sonunda daha çok Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), O. Yüksel Serdengeçti ve M. Şevket Eygi örneklerinde gördüğümüz popüler muhafazakâr söylemin şekillendiğini görüyoruz. Şüphesiz bu dili en iyi şekilde kullanabilen ve Türkiye'deki anti-komünist propagandanın entelektüel figürlerinden biri Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek, 2000'li yıllarda siyasi ağırlık kazanan "Muhafazakâr Demokrat" kesimi derinden etkilemiştir.

Milliyetçi Muhafazakârlık

Milliyetçi muhafazakârları diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşüncelerini siyasal ve kültürel düzlemde ifade etme yolunu tercih ederek, millî duyguları daha çok önemsemelelidir. "Millî bünye", "millî hissiyat" ve "millî öz" ve kavim anlamında Türklük bu akımın başlıca temelidir. Milliyetçi muhafazakârlar olarak, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Sâmîha Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi'yi örnek gösterebiliriz. Türkiye'de 1970'lerdeki milliyetçi siyasete 1969'da kurulan Milliyetçi Hareket Partisi'nin ideolojisi damgasını vurmuştur. MHP çizgisinin esasını İslam dininin şekillendirdiği Türk milliyetçiliğini temel alan gelenekçi-muhafazakârlığı simgeleyen Dokuz Işık temsil etmektedir. Ülkücüler, idealizmin (ülkücülük) doruk noktalarına ulaştığı anti-kapitalist, antikomünist bir siyaseti savunmuştur. Dokuz Işık arasında milliyetçilik en önemli yere sahiptir. Milliyetçi Muhafazakârlık söyleminde kendini "ideolojiler-üstü" tanımlama gibi bir tavır da karşımıza çıkar. MHP'nin kurucu lideri Alparslan Türkeş bir sözünde "Biz ne sağcıyız ne solcu biz milliyetçiyiz" diyerek politik pozisyonunun merkez olduğunu ifade etmiş, milliyetçiliği adeta siyaset-dışı bir kategori olarak tanımlamıştır.

Kuşbakışı bakacak olursak Batı Muhafazakârlığı ile benzer bir şekilde Türkiye'deki muhafazakârlar da güçlü bir devletten yanadırlar. Devlet geleneği, değerlerin başında gelmektedir. Devlet daima Türk muhafazakârlarınca kutsal bir kurum olarak algılanmıştır.

Öğrenme Çıktısı

5 Türkiye'deki muhafazakârlık akımının temel düşüncelerini özetleyebilme

Araştır 5

Muhafazakârlığın modernleşme ile nasıl bir ilişkisi vardır?

İlişkilendir

Türkiye'deki muhafazakârlığı Batı muhafazakârlığı ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Türkiye'deki muhafazakâr ideoloji kaç grupta sınıflandırılabilir? Anlatınız.

SIYASAL İSLAM

Türkiye’de *Siyasal İslam* modern siyasal alanın kuruluşu ile ortaya çıkan ve söylemini konjonktüre göre güncelleyen, iktidarı toplumsal destek yoluyla sağlamaya çalışan modern bir ideolojidir. Siyasal İslamcı akımın birinci nesli, bağımsız seçimler yoluyla siyasal iktidarın meşruiyetini sağlayan ve genel çerçevesiyle modern siyasal alanı kuran 1908 devrimi/ II. Meşrutiyet ile başlamakta ve Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş ile sonlanmaktadır. İlk nesil İslamcı söylemin doğuşu, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki geleneksel idari yapının 19. yüzyıl başından itibaren dağılışı ve buna paralel mevcut olan İslam anlayışının dönüşüme uğramasını ifade etmektedir.

II Dünya Savaşı sonrasında tek parti modelinden çok partiliğe geçiş, Demokrat Parti’nin İslam’ın popülist söylem ile bütünleşmesini de getirmiştir. Demokrat Parti döneminin 1960 askeri darbesi ile sonlanması aynı zamanda, Türkiye’de sosyal sınıfların ayrışmasına işaret eder. DP dönemi boyunca ve devamında sanayileşme, tarımda makineleşme ve buna bağlı kentleşme sürecinde toplumsal sınıflar netleşmiş ve belirli ideolojiler etrafında gruplaşmalar olmuştur. Türkiye’nin çok partili hayata geçişinden itibaren siyasal yelpazede merkez sağı temsil eden DP’den sonra gelen Adalet Partisi’nde yaşanan bölünmeler sonucu Türkiye’de sağ akımda, sosyo-ekonomik sınıflar kendi içinde İslamcı ve milliyetçi gruplara ayrışmıştır.

Türkiye’de siyasal İslamcılığın ikinci nesli, Milli Nizam Partisi’nin faaliyete geçmesi ile başlamaktadır. Milli Nizam Partisi, Demokrat Parti dönemi ve sonraki on yıl içerisinde Türkiye’nin toplum yapısındaki dönüşümün ürünüdür. Milli Nizam Partisi, Türkiye’de siyasal İslamcı söylemi parti programı olarak benimseyen ve belirli bir sosyo-politik, ekonomik ve kültürel taban etrafında seçmen kitlesini örgütleyebilen ilk parti olma özelliği taşımaktadır. Milli Nizam Partisi’nin veya genel adıyla Milli Görüş’ün harekete addettiği ‘milli’ kimlik, İslam’ın öngördüğü millet kavramı içerisinde anlamlandırılması gereken bir durumdur. Siyasal İslamcı hare-

ketin 1980 öncesi her iki siyasal oluşumunun adında ‘milli’ sözcüğünü kullanarak, “nizam ve selamet” kavramlarını siyasete sokarak, sol akımlara karşı kendi söylemini sloganlaştırmıştır. 1960–80 döneminde Türkiye’de sağ siyasetin ideolojisi aşırı milliyetçi ve İslami söylemlere kaymıştır. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında siyasal ve toplumsal alanda belirli bir güç kazanan bir ideoloji vardır: *Türk-İslam Sentezi*. Bu sentezin başlıca amacı, Müslümanlığı üst kimlik olarak tanımlama yoluyla, ulusal düzeyde ümmetçi, evrensel boyutta ise İslam olan milletlerin dayanışmasını savunmaktır. Türk-İslam sentezi, 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı tarafından kavramsallaştırılmış ve programlaştırılmış bir halde Türkiye’nin siyasal gündemine girmiştir. İslam üst kimliğinin milli bir boyutta ortaya atılmasının başlıca iki sebebi olabilir. Bunlardan birisi, Cumhuriyet döneminden itibaren başlayan ve 1960 sonrası dönemde kurumsallaşan “modern vatandaşlık” kavramına alternatif bir seçenek yaratmak; ikincisi ise aynı dönemde ağırlık kazanan radikal sol akımlara alternatif olmak.

✓ Türk-İslam Sentezi, Turgut Özal iktidarı döneminde de gündemde kalmayı sürdürmüştür. Bu husustaki en önemli dönüm noktası, 12 Eylül yönetiminin kurduğu Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu’nun 1986 yılının Haziran ayında toplanarak bir rapor benimsemesidir. Toplantıya Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal, Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı ve Yüksek Kurul üyeleri katılmış ve burada “kültür unsurlarının ve kültür politikasının tespitinde uygulanacak yöntem ve sorumluluklar” başlıklı rapor görüşülmüştür. Bu rapora göre Türklük ve İslam öğelerinin milli kültürün iki ana dayanağı olduğu milli kültür politikası belirlenmiştir. Bu çerçeve Kemalizm ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmış ve “Atatürkçülük” yeniden tanımlanmıştır.

Öğrenme Çıktısı

6 Türkiye'deki düşünce akımlarından siyasal İslamı açıklayabilme

Araştır 6

Siyasal İslamın ikinci nesil dönemini başlatan siyasi hareketin özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

Siyasal İslamı Milli Görüş hareketi ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Türk-İslam sentezi kavramını açıklayınız.

SOL VE SOSYALİZM

Sosyalizm, iktidar ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edildiği bir toplum fikrine dayanır. "Sol siyaset" kavramının kökeni Fransız İhtilali dönemine dek geri gider. İhtilal sonrası kurulan parlamentoda özgürlüklerin destekçisi olan halkçılar genellikle başkan koltuğunun solunda oturmayı tercih ettiler. Değişimlere karşı çıkmakta olan zenginler, burjuva kişiler ise sağda otururlardı. Bugün Fransız parlamentosunda bu gelenek hala devam etmektedir.

Solculuk, mevcut sosyal hiyerarşiyi, eşitsizliği kaldırmak isteyen ve zenginliğin ve imtiyazların adaletli dağılımını destekleyen bir politik harekettir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyalist gruplar olmasına rağmen bunlar geniş kitle örgütlerine dönüşmemişlerdi. Bu gruplar genelde küçük ve sosyalist düşüncenin taşıyıcıları oldular. Özellikle Selanik ve İstanbul merkezli idiler. Bir kısmı Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) katılmıştır. Özellikle de Şefik Hüsnü'nün liderlik ettiği Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) bunlardan biridir.

Sol ideoloji Türkiye'de etkili olmuş diğer siyasal düşünce akımları ile karşılaştırıldığında, uluslararası - evrensel düşünce kaynaklarıyla ilişkisi en dolaysız olan akımdır. Türkiye'de sol ideoloji milliyetçi ve muhafazakâr ideolojiyle şu bakımlardan ters düşer: Evrenselcidir ve seküler bir toplumsal yapıyı savunur. Dolayısıyla sol yaklaşımın odağında din, ırk, milliyet, cinsiyet vb. kavramlar yerine insan, eşitlik ve emek kavramları vardır. Şunu da unutmamak gerekir ki sol ideoloji kendi içinde çok fazla çeşit barındırır. Dolayısıyla sol görüşün milliyetçiliğe karşı olmayan çeşitleri de vardır. Ulusalçı-milliyetçi fikirlerin benimsendiği ve temelinde "millet" kavramının bulunduğu sol görüşler tarih

boyunca görülmüştür ve günümüzde de bulunmaktadır. Milliyetçi-sol bir oluşum olarak Türk Solu ve Ulusal Parti örnek verilebilir.

1950'lerde kurulan tek yasal sosyalist parti Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'dir; bu parti adli kovuşturmayla uğratılarak kapatılmıştır. TKP ise 1950'lerin başında bir ayrışma yaşadıktan sonra yeniden canlanmış ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin takipçisi olma yoluna girmiştir. 1960'lı yıllarda sol ideoloji Devlet Planlama Teşkilatı programları doğrultusunda başlayan "ithal ikameci sanayileşme" politikasının neticesinde Türkiye'de ekonomik sınıfların ortaya çıkması ve 1961 Anayasasının getirdiği ortamda örgütlenmeye başlamıştır. Ayrıca 1950'lerde başlayan köyden kente göç akımı 1960 ve 70'lerde de devam etmiş ve şehrin çeperlerine eklenen varoşlar sol düşüncenin örgütlenme sahalarından biri olmuştur.

- ✓ Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre "ithal ikameci sanayileşme politikası" izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal-kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1960'ların en önemli olaylarından biri bir sosyalist partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP), kuruluşu ve ülke genelinde yarattığı etkidir. 1960 ile 1970 arası, TKP'nin ülke içindeki kadroları TİP'i desteklemişlerdir. TİP, 13 sendikacı tarafından 14 Şubat 1961'de yapılan bir basın açıklamasıyla kurulmuştur. Aynı dönemde kendi başına bir sosyalist parti kurma girişimleri bulunan Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları, partiye katılmışlardır. Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmalarının başlangıcı yine bu döneme denk düşer. Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekili sokabilmiş ve Türk siyasal hayatına kalıcı yenilikler getirmiş önemli bir siyasal oluşumdur. TİP'in bir diğer vurgu yaptığı konu da anti-emperyalizmdir. TİP liderleri daha barışçıl ve bağımsız bir dış politika anlayışını benimsemiş ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı doğrultusunda Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Resim 5.2 Türkiye İşçi Partisi Posteri

Kaynak: İstanbul-BİA Haber Merkezi, 12 Şubat 2011, (Abdurrahman Atalay'ın 1988'de yayınlanan Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi)

Türkiye'de soğuk savaş yılları, sol aydınların dikkatlerini dış politikaya yöneltmeleri açısından önemlidir. Sol ideoloji Türkiye'nin izlediği ekonomi-politikayı eleştirmiş, izlenen çizgiyi Batılı güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet etmek olarak görmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan örgütlerden biri, 1950'de İstanbul'da kurulan "Türk Barışseverler Cemiyeti"dir. Başkanlığını Behice Boran'ın yaptığı bu dernek, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini ve NATO'ya girmek istemesini kınamasıyla dikkat çekmiştir.

1960-80 arası dönemde Türkiye'de sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasında en etkili olmuş bir diğer grup Yön Hareketi'dir. Yön Hareketi ismini ilk olarak 20 Aralık 1961'de yayınlanmış Yön Dergisi'nden alır. Yön Dergisi kurulurken 27 Mayıs'ın da coşkusuyla dönemin bütün entelektüellerinden destek görmüştür. Derginin yayın hayatı Haziran 1967'ye kadar sürmüştür ve derginin yayınları özellikle askeri-bürokratik elit ve üniversite gençliği-entelektüel gruplar üzerinde etkili olmuştur. Derginin imtiyaz sahibi ve başyazarı daha çok "Türkiye'nin Düzeni" adlı eseriyle bilinen Doğan Avcıoğlu'dur.

Öğrenme Çıktısı

7 Türkiye'deki düşünce akımlarından sol ve sosyalizmi özetleyebilme

Araştır 7

1960'larda sol ideolojinin örgütlenmesinde hangi ekonomik ve siyasi koşullar etkili olmuştur?

İlişkilendir

Türkiye'deki sol hareketleri Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmaları bağlamında değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Türkiye'de sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasında Yön Hareketinin rolünü anlatınız.

LIBERALİZM

Tarihsel olarak dünyada 17. yüzyılda ortaya çıkan liberalizm, bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve devlet müdahaleciliğinden uzak serbest piyasa sistemini temel alır. Ancak liberalizm, sadece entelektüel bir pozisyon değil, aynı zamanda siyasal ve sosyal eylemlere ve devlet politikalarına yön

vererek, bir doktrin ve ideoloji haline dönüşmüştür. Liberal düşüncenin odağında “özerk birey” yer alır. Özgür düşünen ve özgürce eylemde bulunan birey; hiçbir amacın aracı olarak kullanılmaz; o, kendi başına bir amaçtır. Liberalizmin bu derece önem atfettiği “özerk birey”, Türk siyasal düşüncesinde genellikle olumsuz bir kategori olarak algılanır. Birey; cemaati, toplumu ya da partiyi “bozan”, “bölen” veya en azından “çözen” bir öge olarak görülür. Bu nedenle liberalizmin parolası olarak kullanılan “bırakınız yapınlar” çağrısı, Türkiye’nin hem solcularını hem de sağcılarını rahatsız eden bir çağrıdır.

✓ Liberal kavramını ilk kullanan yazarlardan Adam Smith, “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde “liberal ihracat ve ithalat sistemi”ni anlatır. Zamanla kullanımı yaygınlaşan kavram yüzyılın ortalarına ve sonlarına doğru siyaset sözlüğüne iyice yerleşerek “laissez faire laissez passer” (bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerini almış ve düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve serbest ticaret anlamına gelmiştir (Tunçay, 1969).

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde Ocak 1946’da Celal Bayar’ın önderliğinde kurulan ve 1950’de iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes’in önderliğini devraldığı Demokrat Parti ana hatları bakımından liberal bir program önermiş, özellikle din özgürlüğü ile iktisadi özgürlük vaad etmiştir. Bununla beraber, Demokrat Parti ilk yıllardaki özgürlükçü tutumunu zamanla terk ederek, baskıcı bir yönetim kurmuştur. Burada ilginç olan noktalardan biri, çok partili siyasete geçildikten sonraki dönemde “merkez”de veya “orta sağ”da sayılan partiler genellikle programlarında kimi liberal temalara yer vermekle beraber, uygulamada bunu gerçekleştirmemiştir. Cumhuriyet Türkiye’sinde 1994 yılına kadar kendisini doğrudan doğruya “liberal” olarak tanımlayan bir parti kurulmamıştır.

Demokrat Parti’nin kapatılmasından sonra onun siyasi mirasını üstlenen Adalet Partisi bürokratik “merkez”e karşı “çevre” güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından zaman zaman “liberal” bir parti olarak algılanmış ise de, kendinden önceki Demokrat Parti gibi, o da daha ziyade kalkınmacı-popülist bir söylemle varolmuştur. Bu yaklaşım çoğunluğu ve “milli irade”yi kutsayarak vurgular. Aynı durum 1980 sonrasında kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) için de esas itibarıyla geçerlidir. Özellikle Süleyman Demirel’in liderliği bu partileri (herhangi bir) doktriner çizgiden uzak tutmuştur. Buna karşılık 1983 yılında Anavatan Partisi’ni (ANAP) kuran Turgut Özal (1927-1993) liberal temalardan daha fazla etkilenmiştir. Özal döneminde ANAP’ın iktisadi liberalizm ve “araçsal devlet” tezleri üstündeki vurgusu daha belirgindir. Bununla beraber, ANAP tam bir liberal parti sayılmamaktadır. Çünkü ANAP’ın ilk döneminde, bir koalisyon özelliği gösteren kurucu kadroları ve toplumsal tabanı muhafazakar-milliyetçidir; liberal ekonomi ve din özgürlüğü konusunda gösterdiği duyarlılığı genel olarak sivil ve siyasi özgürlükler söz konusu olduğunda geri planda kalmıştır. ANAP’ın Özal sonrası döneminde ise, ekonomik liberalizm söylemi korunmuş olmakla beraber, parti gitgide daha fazla devletçi “merkez”e yaklaşmıştır. Bununla beraber, Özal’ın kendisinin cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-93) daha liberal bir söylem geliştirdiği söylenebilir.

“Liberal” sıfatını ilk (ve halen tek) kullanan parti 1994 yılında kurulan Liberal Partidir; parti daha sonra adını Liberal Demokrat Parti (LDP) olarak değiştirmiştir. Bununla beraber, liberalizmin bir entelektüel grubun genel siyasi doktrinini oluşturduğu ilk örnek Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) bir grup akademisyen ve hukukçu tarafından 1992 yılında kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Avukat Kazım Berzeg ile akademisyenler Mustafa Erdoğan ve Atilla Yayla’nın öncülüğünde kurulan topluluk Türkiye’de liberalizmi kapsayıcı bir fikir sistemi olarak benimseyen ve faaliyetlerini entelektüel alana taşıyan bir kuruluş olmuştur.

Öğrenme Çıktısı

8 Türkiye'deki liberalizm hareketinin temel özelliklerini saptayabilme

Araştır 8

Türk siyasal düşüncesinde liberal söylem nasıl algılanmış ve partiler tarafından nasıl kullanılmıştır?

İlişkilendir

Türk siyasal hayatında liberal ideolojinin etkisini "merkez sağ" partiler ile ilişkilendirerek anlatınız.

Anlat/Paylaş

Liberal düşüncenin temel özelliklerini anlatınız.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM

Toplumsal cinsiyet ve feminizm endüstriyel kapitalist toplumlarda mevcut erkek egemen yapıları sorgulayan bir yaklaşımdır; erkek egemenliğini sürekli kılan toplumsal ve siyasal yapıları çözümlenmeyi amaçlar. Ataerkillik yani erkek egemen toplumu eleştiren feminizm, kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesini ve toplumda gerçek bir eşitlik durumunun sağlanmasını hedeflemiştir. "Feminizm" eşitsizliğin yeniden üretildiği toplumsal yapıları sorgular. Bu sorgulama kadının karşılıksız ev-içi emeğine dayalı heteroseksüel tek eşli evlilik, erkek emeğini merkeze alan işgücü piyasası, askerlik ve vergi vermeye dayalı vatandaşlık temelli ulus-devlet yapılarına ilişkin analizler yapmayı mümkün kılar.

Ataerkil toplumsal yapıları sorgulayan Feminist ideoloji Türkiye'de 1981 ile 1984 arasında, İstanbul Çağaloğlu'nda Yazko dergisi bünyesinde küçük bir grup kadının tartıştığı, öğrendiği, o zamanlar yayınlanan Somut gazetesinin bir sayfasında dile getirdiği bir kavram olarak popüler söyleme girmiştir. Birkaç yıl sonra (1983) o kadınların kurduğu Kadın Çevresi, dünyadan feminist yazarların kitaplarını Türkçe'ye kazandırmış, Türkiye'deki kadınlar, bu kitapları okuyarak hayatlarını başka bir gözle görmeye başlamıştır. 1986'da BM'nin "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi" Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından imzalanması için kampanya başlatılmıştır. Çeviri ve kitaplarla feminist kuram üzerine bir çalışma yapılırken, 1986 yılında artık kadınlar olarak harekete geçme -kampanyalar- dönemi gelmiştir. Türkiye'nin de imzaladığı Uluslararası Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'ye uyulmasını isteyen kadınlar

bir imza kampanyası başlatmışlar ve sonuç 4000 imzalı Kadınlar Dilekçesi olmuştur. Bu kampanyanın bir ürünü olarak Haziran 1987'de Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği kurulmuştur. Kadınlar Dilekçesi'nin ardından, 1986'da "Dayağa Karşı Yürüyüş" gerçekleştirilir ve bu yürüyüş sonrasında Dayağa Karşı Kampanya başlatılır. Bu kampanyanın somut bir hedefi de vardır: Bir kadın sığınağı açmak. Kampanya gerçekten de somut kazanımlara ulaşır. 1988'de kampanya sırasında dinlenen kadınların deneyimlerinin yer aldığı bir kitap basılır: "Bağır Herkes Duysun". Kampanyanın sonuç verici olduğunu göstermesi bakımından önemli olan bu kitap, bilinç yükseltme tekniğinin birçok kadında uygulanmış halini andırır.

Feminist hukuk anlayışı "cinsiyetlendirilmiş kamu" anlayışının kamu alanında atılan her adımın farklı cinsiyetten vatandaşlara eşitsiz sonuçlar doğurduğunu göstermeyi ve ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermek için yeni tür bir 'kamu sorumluluğu' anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştı. Bu anlayış gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş; eşitlik sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, 'olumlu ayrımcılık' politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir. Bu gelişimlerin bir sonucu olarak, Türkiye'de Anayasa'nın eşitlikten ne anladığını tanımlayan 10. maddesi, 2004 yılında değiştirilmiş ve 'devlet kadın erkek eşitliğini sağlamakla yükümlüdür' ifadesi eklenerek daha önce geçerli olan 'cinsiyet körtü' eşitlik anlayışının yerine kamuda cinsiyet eşitliği ilkesinin fiilen gerçekleştirilmesi gerekliliğini kabul eden bir içerik benimsenmiştir.

Türkiye, eğitimde toplumsal cinsiyet duyarlılığının sağlanmasını öngören iki uluslararası belgeye imza atmış bulunmaktadır: Bunlardan biri Pekin Eylem Planıdır, plana göre eğitimin her düzeyi için toplumsal cinsiyete duyarlı öğretim programları oluşturulacaktır. Pekin Sonuç kararlarının ‘Kızlar ve Eğitim’ bölümünde, kalıplaşmış cinsiyet rollerinin ısrarla kullanılmasının kızların okula erişimini ve okula devamını engellediği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu doküman, imzası olan ülkelere “erkek çocuklar ve yetişkin erkeklerin değişen toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları çerçevesinde, eğitim materyallerini ısrarla muhafaza edilen kalıplaşmış cinsiyet rollerinden arındırmak için politikalar geliştirmekle sorumlu” tutmuştur.

Öğrenme Çıktısı

9 Türkiye’deki toplumsal hareketlerden feminizmi tanımlayabilme

Araştır 9

Toplumsal cinsiyet ve feminist yaklaşıma göre olumlu/pozitif ayrımcılık neden gereklidir?

İlişkilendir

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönündeki gelişmeleri uluslararası sözleşmeler bağlamında değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

Türkiye’de feminist ideolojinin gelişimini anlatınız.

1

Osmanlı'nın son döneminde öne çıkan ideolojileri ve bunların toplumsal hareketlerle olan ilişkisini açıklayabilme

Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl
İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı

Bu ünite de ele aldığımız Türkiye'deki "İzmler" olarak da adlandırabileceğimiz ideolojilerin geçmişi Osmanlı Mirasına dayanmaktadır. Bu fikir akımları Osmanlı topraklarının dağılmasına yol açan milliyetçilik dalgasıyla gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde öne çıkan ideolojiler şunlardır: Milliyetçilik, Osmanlılık, Panislamizm, Türkçülük ve Turancılık. Bunların ortak noktaları İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve Osmanlı birliğini korumaktır. Milliyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren dünyada dalgalar halinde yayılan bir ideoloji olarak Osmanlı devletinin siyasetini etkilemiştir. Milliyetçilik ideolojisi Emperyal gelenekteki Teba/Hükümdar ikiliğini sarsmıştır. Osmanlılık ideolojisi elde kalan toprakların bütünlüğünü korumak ve dağılmasını önlemek için doğmuştur. Bu ideolojinin amacı Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün milletleri dil, din, ırk farkı gözetmeksizin aynı hak ve yetkilere sahip kılarak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Panislamist düşünce Osmanlı birliğini korumak için "din"i merkeze koyan bir ideoloji üretmiştir. Türkçülük akımı ise milli birlik düşüncesini dil ve kültür bağlamında ele almıştır. Turancılık ideolojisi İmparatorluğun parçalanmasına karşı gelişen bir refleks, Türklük bilincini açan bir anahtar olmuştur. İttihat ve Terakki hareketinin ideoloğu olan Ziya Gökalp, Turancı düşüncenin sözcüsü olmuştur.

2

Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olan Kemalizmi tanımlayabilme

Cumhuriyet Dönemi: Resmi
İdeolojinin İnşası

Osmanlı topraklarının çözülmesi, Anadolu direniş hareketinin elde ettiği askeri başarılar sonucunda Kemalizm Cumhuriyet'in resmi ideolojisi haline gelmiştir. Batıcılık, Modernleşme ve çağdaşlaşma sürecini başlatan Kemalist ideoloji Türkiye için belirli bir ulusal kimlik ve değişim süreci tanımlamış ve yol haritası çizmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kemalist ideolojiyle beraber Osmanlı kurumsal yapısından (saltanat, hilafet, geleneksel meşruiyet) ve çok parçalı/çeşitli (heterojen) bünyeden kopmuş ve (homojen) tek parça bir ulus kimliğine geçiş iradesi göstermiştir. Homojenliği inşa etmek için de hemen hemen her milliyetçilik akımının yaptığı gibi kolektif belleğe hitap eden simge ve köken anlatılarından faydalanmıştır. Kemalist ideoloji Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeşleşen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik, İnkılapçılık/Devrimcilik ve Laiklik ilkeleriyle kendini tanımlamıştır. Özetle, sosyal ve siyasi alanda bir reform hareketine yol açan Kemalizm dört teorik varsayım üzerinde durmuştur. Bunlar: Hükümdar otoritesi üzerine kurulu meşruiyet anlayışı yerine, kanun ve yasalara bağlı meşruiyet anlayışı; ümmet toplumundan bir ulus devletine geçiş; Teba/Halk-Kral/Sultan ikiliğinden oluşan siyaset yerine ulusun egemenlik kurduğu bir siyasal alan inşa etmek ve dünyayı analiz ederken dini yaklaşımdan, pozitif (olgusal) anlayışa geçmektir.

3

Anadoluculuk hareketini açıklayabilme

Anadoluculuk

Anadoluculuk, ilimcilik, kalkınmacılık, maneviyatçılık ve felsefi anlamda Türk hümanizmasını gerçekleştirecek bir ideoloji ve toplumsal harekettir. Mavi Anadoluçuluk, İslamcı Anadoluçuluk ve Türkçü Anadoluçuluk olmak üzere üç çeşidi vardır.

4

Batıcılık, çağdaşlaşma ve modernizm kavramlarını tanımlayabilme

Batıcılık, Çağdaşlaşma ve Modernizm

Türkiye'nin düşünsel/ideolojik haritasında "Batı" hem model alınan, hem de tehdit olarak görülen bir ideolojik imgedir. Batı, kimi ideolojik söylemlerde Avrupa-Avrupalılaştırma-Avrupalılaştırma bazı söylemlerde ise Çağdaşlaşma, Modernleşme gibi terimlerle karşımıza çıkar. Türkiye'deki düşünce dünyasında Batı ile nasıl bir ilişki kurulacağı "Kültür ve Medeniyet" tartışmasında gizlidir. Ziya Gökalp'in kültür/hars ve medeniyet ayırımına göre hars, ulusal kültürdür. Medeniyet ise farklı toplumların bir arada geliştirdikleri bir bütündür. Batı uygarlığının kültürleri alınmaz, çünkü her ulusun kültürü kendine özgüdür. Sonuç olarak Gökalp'in fikriyatı durumu bir ikilik olarak görür. Cumhuriyet kesin bir kararla bu ikiliğe son vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'te Batılılaşma fikri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren çağdaşlaşmanın, çağdaş bir devlet ve toplum olmanın temelini oluşturmuştur. Modernleşme ve "değişim" Batıcı bir akım çerçevesinde tanımlanmıştır.

5

Türkiye'deki muhafazakârlık akımının temel düşüncelerini özetleyebilme

Muhafazakârlık

Muhafazakârlık en kısa anlamı ile "mevcut hukuki durumu (statüko) muhafaza etmek, toplumdaki radikal değişimlere "kuşkulu yaklaşma" şeklinde tanımlanır. Muhafazakâr ideoloji için gelenek en önemli yapıtaşdır. Türkiye muhafazakârlığının gelişimi, Türkiye modernleşme tarihinde ortaya çıkar. Türkiye modernleşme tarihinde modern olanın algılanışı, modern ve modern olmayan ikilemlerinin yaratılması, muhafazakâr düşüncenin gidişatını da etkilemiştir. Muhafazakâr düşüncede modernleşmek, Batı'nın teknolojisinden faydalanmaktır. Modernleşmeye çalışırken korunmak istenen öğeler "din ve kültür" olmuştur. Bu ideolojide amaç bilim ve maneviyatı dengeli bir şekilde bir arada tutabilmektir. Türkiye'deki muhafazakâr ideolojiyi genel olarak Kültürel-, İslamcı- ve Milliyetçi Muhafazakârlık olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

6

Türkiye'deki düşünce akımlarından siyasal islamı açıklayabilme

Siyasal İslam

Siyasal İslam, modern siyasal alanın kuruluşu ile ortaya çıkan ve söylemini konjonktüre göre güncelleyen, iktidarı toplumsal destek yoluyla sağlamaya çalışan modern bir ideolojidir. 1950'lerle birlikte DP iktidarı ile başlayan süreçte Batıcılık eleştirisi yapan ve din/kültür/gelenek muhafazasını savunan ideolojiler ortaya çıkmıştır. Milli Nizam partisi, Türk İslam Sentezi, Siyasal İslam gibi akımlar Türk milliyetçiliğinin İslam ile bağıni kurarak yeniden dini siyasal alana taşıdılar.

7

Türkiye'deki düşünce akımlarından sol ve sosyalizmi özetleyebilme

Sol ve Sosyalizm

Sosyalizm, iktidar ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edildiği bir toplum fikrine dayanır. Solculuk, mevcut sosyal hiyerarşiyi, eşitsizliği kaldırmak isteyen ve zenginliğin ve imtiyazların adaletli dağılımını destekleyen bir politik harekettir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyalist gruplar olmasına rağmen bunlar geniş kitle örgütlerine dönüşmemişlerdi. Türkiye'de sol ideoloji evrenselci olması ve seküler bir toplum yapısını savunması yönleriyle milliyetçi ve muhafazakâr ideolojilere ters düşer. Sol ideoloji kendi içinde çok fazla çeşit barındırır. 1950'de kurulan tek yasal sosyalist parti Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'dir; bu parti adli kovuşturmayla uğratılarak kapatılmıştır. 1960'lı yıllarda uygulanan ekonomik politikalar neticesinde Türkiye'de ekonomik sınıfların ortaya çıkması, 1950'lerde başlayan köyden kente göç akımının 1960'larda da devam etmesiyle şehrin kenarlarında varoşların oluşması ve 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamı gibi ekonomik, sosyal ve siyasi koşullar sol ideolojinin örgütlenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekili sokarak Türk siyasal hayatında önemli bir başarı sağlamıştır. 1960-80 arası dönemde Türkiye'de sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasında etkili olmuş bir diğer grup Yön Hareketi'dir.

8

Türkiye'deki liberalizm hareketinin temel özelliklerini saptayabilme

Liberalizm

Tarihsel olarak dünyada 17. yüzyılda ortaya çıkan liberalizm, bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve devlet müdahaleciliğinden uzak serbest piyasa sistemini temel alır. Liberalizm "birey" kavramı üzerine bina edilen bir ideoloji olduğu için diğer ideolojilerden farklı bir çerçeveye oturmaktadır. Birey, özgürlük, özel alan gibi anahtar kavramlara dayanan liberalizm Türkiye'de genel olarak sadece ekonomiye özgü bir siyaset olarak algılanmış, "özerk birey" kavramı ise olumsuz karşılanmıştır.

9

Türkiye'deki toplumsal hareketlerden feminizmi tanımlayabilme

Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm

Toplumsal cinsiyet, feminizm akımları ataerkil (erkek egemen) düzeni sorgulayarak cinsiyet eşitliğini siyasal alanın temel sorunlarından biri olarak görmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan hareketler şimdiki dek adaletsiz bir hak paylaşımına maruz kalan cinse ve kesimlere "pozitif/ olumlu" ayrımcılık uygulanması gibi çözümler gündeme getirmiştir.

1 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı'nın son döneminden kalan düşünsel miras ile bağlantılı **değildir**?

- A. Türkçülük B. Turancılık
C. İslamcılık D. Milliyetçilik
E. Ulusalçılık

- 2 I. Mavi Anadoluçuluk
II. Türkçü Anadoluçuluk
III. İslamcı Anadoluçuluk
IV. Liberal Anadoluçuluk

Yukarıdakilerden hangileri Anadoluçuluk akımının çeşitlerindendir?

- A. I ve II B. I ve IV
C. II, III ve IV D. I, II ve III
E. I, II, III ve IV

3 Turan fikrini bir ülkü/mefkure olarak ele alan düşün insanı kimdir?

- A. Yusuf Akçura
B. Ziya Gökalp
C. Ahmet Ağaoğlu
D. Halide Edip Adivar
E. Nurettin Topçu

4 Muhafazakâr ideolojinin ana kavramı nedir?

- A. Değişerek aynı kalmak ve geleneği muhafaza etmek
B. Sürekli yeniye odaklanıp eskiye sünger çekmek
C. Çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak
D. "Birey" in özgürlüğünü tesis etmek
E. Batıyı eleştirmek

5 Kemalizm laikliği kaç anlamda tanımlamıştır?

- A. 1 B. 2
C. 3 D. 4
E. 5

6 Aşağıdaki kavramlardan hangisi Türk-İslam Sentezi ile ilgili **değildir**?

- A. Milli kimlik
B. Maneviyat
C. Kültür
D. Gelenek
E. Toplumsal Cinsiyet

7 Aşağıdakilerden hangisi Sol ideolojinin en önde gelen anahtar kavramıdır?

- A. Atatürkçülük
B. Feminizm
C. Emek ve İnsan
D. Modernizm
E. Milliyetçilik

8 Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de kadın erkek eşitliğini sağlamak konusunda tartışılan konulardan **değildir**?

- A. Okul müfredatının gözden geçirilmesi
B. Pozitif ayırıcılık uygulaması
C. Kadına karşı şiddet ile ilgili sivil kampanyalar
D. Atatürkçülüğün yeniden tanımlanması
E. Kız çocuklarının okula gönderilmesine yönelik kampanyalar

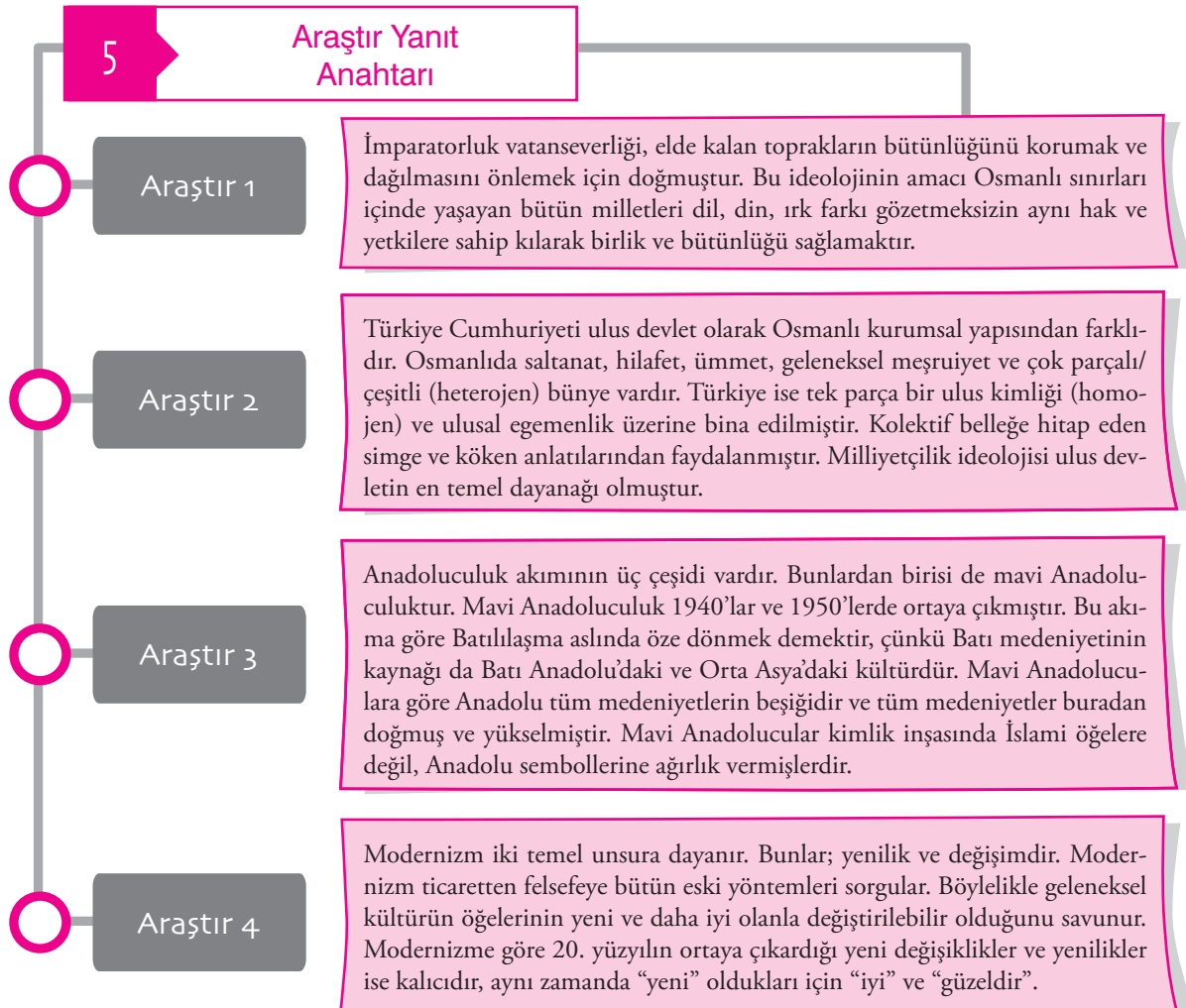
9 Türkiye'deki popüler söylemde liberal ideoloji nasıl yorumlanmaktadır?

- A. Bölücü ve parçalayıcı
B. Kolektivist
C. Ümmetçi
D. Solcu
E. Devletçi

10 Türkiye'de hem sağ hem sol ideolojiyi etkileyen en önemli akım aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Türk-İslam sentezi
B. Muhafazakarlık
C. Feminizm
D. Milliyetçilik
E. Liberalizm

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Siyasal İslam” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “Anadoluculuk” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “Sol ve Sosyalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. D	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “Muhafazakârlık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Liberalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise “Kemalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Muhafazakârlık, Siyasal İslam ve Sol ve Sosyalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 5

Muhafazakârlık, kelime olarak “düzeni korumak”, “statükoyu muhafaza etmek” fikri üzerine oturur. Değişime kuşku ile bakar. Muhafazakâr ideolojiye göre modernleşme tercih edilir bir durum değildir; ama eğer modernizm kaçınılmaz ise toplumda geçmişten gelen geleneksel kurumlar (aile, eğitim ve kültür) muhafaza edilerek değişmelidir. Değişim sürecinde lider (otorite, baba figürü/temsili) süreci yönetir, “değişerek aynı kalma” ilkesine sahip çıkar.

Araştır 6

Türkiye’de siyasal İslamcılığın ikinci nesli, Milli Nizam Partisi’nin faaliyete geçmesi ile başlamaktadır. Milli Nizam Partisi, Demokrat Parti dönemi ve sonraki on yıl içerisinde Türkiye’nin toplum yapısındaki dönüşümün ürünüdür. Milli Nizam Partisi, Türkiye’de siyasal İslamcı söylemi parti programı olarak benimseyen ve belirli bir sosyo-politik, ekonomik ve kültürel taban etrafında seçmen kitlesini örgütleyebilen ilk parti olma özelliği taşımaktadır.

Araştır 7

1960’lı yıllarda sol ideoloji Devlet Planlama Teşkilatı programları doğrultusunda başlayan “ithal ikameci sanayileşme” politikasının sonucunda olgunlaşmış, Türkiye’de ekonomik sınıfların ortaya çıkması ve 1961 Anayasasının getirdiği ortam ile örgütlenmeye başlamıştır. Ayrıca 1950’lerde başlayan köyden kente göç akımı 1960 ve 70’lerde de devam etmiş ve şehrin çeperlerine eklenilen varoşlar sol düşüncenin örgütlenme sahalarından biri olmuştur.

Araştır 8

Liberalizmin önem atfettiği “özerk birey”, Türk siyasal düşüncesinde genellikle olumsuz bir kategori olarak algılanır. Birey; cemaati, toplumu ya da partiyi “bozan”, “bölen” veya en azından “çözen” bir öge olarak görülür. Örneğin Demokrat Parti ana hatları bakımından liberal bir program önermiş, özellikle din özgürlüğü ile iktisadi özgürlük vaad etmiştir. Bununla beraber, Demokrat Parti ilk yıllardaki özgürlükçü tutumunu zamanla terk ederek, baskıcı bir yönetim kurmuştur. Adalet Partisi bürokratik “merkez”e karşı “çevre” güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından “liberal” bir parti olarak algılanmış ise de, kendinden önceki Demokrat Parti gibi, o da daha ziyade kalkınmacı-popülist bir söylemle varolmuştur.

Araştır 9

Eşitsiz sonuçlar doğuran koşullar gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş; eşitliği sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, ‘olumlu ayrımcılık’ politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir.

Kaynakça

- Ansiklopedi (2001-2009). **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Serisi**, İletişim Yayınları, 9 cilt İstanbul.
- Georgon, François (1990). “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış” (1919-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 17, Cilt: VI, Mart.
- Giritli, İsmet (1997). “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 37, Cilt: XIII, Mart.
- Landau, Jacob (1981). **Pan-Türkism: From Irredentism to Cooperation**, London.
- Özdoğan, Günay Göksu (2001). **Turan’dan Bozkurt’a**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Safa, Peyami (1996). **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara.
- Tunçay, Mete (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.II, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Üstel, Füsun (1997). **Türk Ocakları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölüm 6

Türk Siyasal Hayatında Din-Devlet İlişkileri

öğrenme çıktıları

1 Sekülerizm Tezi ve Uluslararası Bağlam

- 1 Laiklik ve sekülerizm kavramlarının hangi tarihsel bağlamda dolaşıma girdiklerini açıklayabilme
- 2 Laiklik ve sekülerizm kavramlarının anlamlarını sıralayabilme

3 Cumhuriyet Döneminde Din-Devlet İlişkisi

- 5 Tek-parti dönemi reformlarını din-devlet ilişkileri esasında açıklayabilme
- 6 Çok partili hayata geçiş sonrasında yaşanan temel siyasal olayları özetleyebilme

2 Osmanlı Devleti'nde Reform ve Sekülerleşme Süreci

- 3 Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde din-devlet ilişkilerinin temel özelliklerini saptayabilme
- 4 Osmanlı Modernleşmesi ile birlikte ulemanın hangi sebeplerle güç kaybettiğini analiz edebilme

4 2002'den Günümüze Din-Devlet İlişkileri

- 7 2002 yılı sonrası din-devlet ilişkileri bakımından açıklayabilme
- 8 15 Temmuz kalkışmasını din-devlet ilişkileri ile birlikte yorumlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Laiklik • Sekülerizm • Reform • Din-ü Devlet • Ulema • Tarikat • Cemaat • Türk-İslam Sentezi

GİRİŞ

Modernleşme, çağdaşlaşma, asrileşme, sekülerleşme gibi kelimelerin hepsi benzer bir sürece işaret etmek üzere kullanılıyorlar. Katı olan her şeyi buharlaştıran bu süreç din-devlet ve din-toplum ilişkilerinin radikal bir biçimde dönüşeceği varsayımında en genel ifadesini bulmaktadır. Akıl ve bilimin öne çıkması ve nihayet tarihin belirli bir evresine gelindiğinde bütün dünya topluluklarının modernleşme sürecine er ya da geç katılması ile hem devletin hem de toplumun din ile iribatı asgari düzeye inecektir. Bu modernist anlatının bugün hiçbir geçerliliği kalmamıştır. Hem dünyanın pek çok toplum ve devletinde hem de Türkiye’de tarih başka bir gelişim seyri izlemiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, din ve devlet arasında koparılması güç bir bağ söz konusudur. Hele Türkiye gibi dinin asırlar ötesinden gelen oldukça güçlü ve yaygın bir toplumsal dayanağa sahip olduğu ülkeler söz konusu edildiğinde bu durum çok daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Din ve devlet arasındaki sıkı bağ farklı toplumlarda farklı zamanlarda farklı biçimler alabilmektedir. Örneğin bezen din ve devlet arasında gerilimli bir ilişki yaşanır. Bir süre sonra bakıldığında sular durulmuştur ve din ile devletin birlikte uyumlu bir birliklilik sergilediklerine şahit olunur. Gün gelir din, devlet üzerinde tahakküm kurar. Gün gelir devlet, dinin toplumsal ve politik gücünü aşındırmak için elindeki tüm imkânları seferber eder. Tarihin bazı sayfaları ‘din devletleri’ne ayrılmıştır. Başka bazı tarih sayfalarında ise karşımıza ‘devlet dinleri’ni anlatan onca vakti çıkar. Din, toplumların bir kısmı için devleti radikal bir biçimde dönüştüren aktördür. Başka bazı toplumlarda ise her türlü dönüşümün önüne çektiği setle muhafazakâr bir itirazı temsil eder. Listeyi uzatabiliriz. Buna gerek duymadan kısaca şunu kabul etmek gerekir: Devleti analiz etmek için dini, dini analiz etmek için devleti dışarda bırakmak mümkün değildir. Dahası, din-devlet ilişkisi, çoğu zaman bir toplumu anlamak üzere başvurulması gereken yegâne kaynaktır (Çiğdem, 2009, s. 92). Hele Türkiye toplumu söz konusu ise bundan şüphe duymak için ortada hiçbir sebep yoktur.

Türkiye’de din hem toplum hem de devlete ilişiktir. Bu durum yüzyıllardır neredeyse hiç değişmemiştir. Türklerin İslamiyet’i kabul ettikleri günden günümüze, bir biçimde devlet ile din hep birbiri ile ilişkili alanlar olmuşlardır. Bu uzun tarih

kesitinin tümünü burada ele alma şansımız yok. Ancak yine de, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri din-devlet ilişkileri ekseninde yaşananları daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti deneyimine dikkatlerimizi yöneltmemiz işe yarayacaktır.

Osmanlı Devleti’nden başlayarak, din-devlet ilişkisini ele almaya başlamadan önce bir noktanın altını önemle ve ısrarla çizmemiz gerekiyor: Din ve devlet arasındaki ilişki çok boyutludur. Çok katmanlıdır. Hem tarihsel bakımdan hem de muhtelif toplumlardaki görünüşleri bakımından. Burayı biraz daha açalım.

Din ve devlet arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Aksine karşılıklıdır. Hem devletin din üzerinde hem de dinin devlet üzerinde iktidar tesis etme çabası içinde olmasına sıkça rastlanır. İkincisi, din ve devlet arasındaki ilişki durağan değildir. Değişime tabidir. Tarihin değişim yasalarından din-devlet ilişkileri de nasibini alır. Üçüncüsü, din ve devlet ilişkisinde çoğu zaman aynı anda birden fazla aktörün birbirinden farklı ve çatışan eğilim ve taleplerinin karmaşık yapısı belirleyicidir. Bununla ilişkili bir biçimde muhtelif toplumsal aktörler, din ve devlet ilişkisine benzer anlamlar yüklemeler. Dördüncüsü, her toplumda din ve devlet ilişkisi farklı seyirler izleyebilir. İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da, Amerika’da ve Türkiye’de, din ve devlet ilişkisi aynı seyri takip etmemiş olabilir. Elbette, hem örnek olsun diye sıralanan ülkelerde hem de dünyanın diğer ülkelerinde din-devlet ilişkisinin seyri bakımından bazı benzerlikler tespit etmek de mümkündür. Bununla da ilişkili ve son olarak, uluslararası bağlam bir toplumdaki din-devlet ilişkisinin seyrini etkileyebilmektedir. Neticede başlarken bir kez daha önemle yinelemek gerekirse, din-devlet ilişkisi çok boyutludur. Okumakta olduğunuz ünitelerde bu çok boyutluluk Türk siyasal hayatı örneğinden hareketle anlatılacaktır. Ama önce din-devlet ilişkisi ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunalım.

SEKÜLARİZM TEZİ VE ULUSLARARASI BAĞLAM

Barrington Moore (2016), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* isimli eserinde, İngiltere, Fransa, Almanya, ABD, Japonya, Çin ve Rusya örneklerinden hareket ederek yaşanan farklı tarihsel deneyimlerin ilgili ülkelerde farklı siyasal sistemlerin ortaya çıkışını nasıl mümkün kıldığını

anlatmaktadır. Tarım toplumundan kapitalizme geçişte tarımın ticarileşme biçimi, ona göre, oldukça kritik bir eşiktir. Bu kritik eşikte toplumsal gruplar arasında kurulan ittifakların aldığı biçimlerin farklılığı beraberinde birbirinden oldukça farklı niteliklere sahip siyasal sistemlerin doğuşunu getirmiştir. Örneğin İngiltere’de, demokratik bir parlamenter sistemin ortaya çıkışı burjuvazi ile aristokrasinin işbirliği ile mümkün olabilmektedir. İngiltere’de bu işbirliği sayesinde devlet sınırlandırılmış ve bireysel özgürlükleri ihlal etmeyen bir demokratik çizgi tesis edilebilmiştir. Fransa’da ise devrim aristokrasiye ve devlet seçkinlerine karşı köylülerin ve burjuvazinin ittifakı ile gerçekleşmiştir. Bu işbirliği ise görece istikrarsız ve dahası merkezizetçi ve jakoben bir siyasal sistemin gelişimine katkı sağlamıştır.

Tıpkı ülkelerin siyasal sistemleri gibi din-devlet ilişkilerinin seyri de farklı gelişim çizgilerinin ürünüdür. Tam da bu sebeple farklı laiklik tipleri ile karşı karşıya kaldığımız açıktır. Örneğin, Birleşik Krallık’ta ulus-devletleşme sürecinde devlet ile birlikte onun bir kurumu olarak ulus öncesi hiyerarşiden koparılan ve kurumlaştırılan Anglikan Kilisesi’nin merkezde yer aldığı bir laikleşme modeli söz konusudur. Bu modelde din ile devlet iç içe geçmiş haldedir. Öyle ki, kral dini bir törende bizatihi başpiskoposun elinden tacını giymektedir. Kilisenin parlamentoda her zaman bir temsilcisi vardır ve parlamenterler görevlerine dua ile başlanmaktadır. Ayrıca parlamento kilisenin örgütlenmesinde yetkilidir. Kilisenin doktrinlerini ve ibadet yerlerini denetleme hakkına sahiptir (Kahraman, 2008, s. 61). İkinci tip laiklikte ise devlet bütün din ve mezheplere eşit mesafede durmaktadır. Bu tip laiklik için en bilinen örnek Amerika Birleşik Devletleri’dir. Almanya’da uygulanan üçüncü tip laiklikte devlet bütün din ve mezheplere hem eşit mesafede durmakta hem de topluma daha iyi hizmet verebilmeleri için destek olmaktadır. Fransa’da uygulanan bir diğer laiklik tipi ise jakoben niteliği ile öne çıkmaktadır. Bu çatışmalı tipte Katolik Kilisesi’nin gücü topraklarını halka dağıtmak yoluyla kırılmıştır. Dinsel sembol ve modeller bu tipte kamusal alandan dışlanmıştı. Din daha çok bireyin özel alanına mahsus bir inanış muamelesi görmüştür. İspanya’da karşımıza çıkan beşinci tip laiklikte Katolik Kilisesi uzun mücadeleler neticesinde devleti ve siyasal alanı kontrol etme iddiasından vazgeçmiş ve devlet de kilisenin kamusal alanda temsil edilmesini kabul etmiştir. Benzer bir

laiklik tipine Polonya’da rastlanır. Sovyet dönemindeki zora dayalı laikleşme uygulamalarına direnen Katolik Kilisesi, 1990’lı yıllarla birlikte sivil alanda temsil edilmeyi kabul ederek siyasal iddialarından vazgeçmiştir. Brezilya’da yürürlükte olan bir başka laiklik tipinde ise halkın kurtuluşu için mücadele eden rahipler ve kurtuluşçu teolojiler sayesinde ‘halk kiliseleri’nin doğumu gerçekleşmiştir. Yani Brezilya’da halk ve kilisenin özdeşleştiği bir model söz konusudur. Son olarak Yunanistan’daki laiklik tipinde Ortodoks Kilisesinin devletten ayrılması ile devlet laikleşmiştir (Akşit, 2005, s. 69-70).

✓ Türkiye’deki laiklik tipi genellikle Fransa’dakine benzetilir. Türkiye’de de, dinsel semboller ve modeller kamusal alanın dışında bırakılmak istenmiştir. Din uzunca bir süre bireyin özel alanına münhasır bir inanış muamelesi görmüştür. Tek-parti dönemi reformları ağırlıkla dinin devlet üzerindeki tasarruflarından vazgeçmesi için yürürlüğe konmuştur.

Mevcut laiklik tiplerini sıraladıktan sonra laikliğin tarihsel arka planına kısaca değinebiliriz. Dinin devletleştiği yani devletlerin dinsel bir temelde kurulduğu Ortaçağ Avrupası, Reform ve Rönesans hareketlerinin ve Aydınlanma düşüncesinin etkisi ile etkinliğini yitirince yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi’nin ve Fransız Devrimi’nin bu yeni düzenin ortaya çıkışındaki büyük tesirini akılda tutmak gerekir. Artık, modern bir devlet ve toplum kurulmuştur. Din hem devlet hem de toplum katındaki itibarını kaybetmiştir. Akıl ve bilim modern çağın yeni gözdeleridir. İşte sekülerizm tezi, en genel hatları ile, ekonomik, politik, kültürel, toplumsal ve siyasal tüm katmanlarda dinin etkinliğinin modernleşme ile birlikte aşınacağı iddiası ile bilinmektedir.

✓ Seküler kavramı, etimolojik olarak asra ait; dine değil dünyaya ait, dünyevi gibi anlamlara gelmektedir.

Din-devlet ilişkileri ile ilgili diğer önemli kavramımız ise 'laiklik'tir. Modern Fransızca'da, din adamlarından başka kişilere, kurullara, yetkililere dünya işlerinde hatta din işlerinde üstün bir yer verme anlamını taşımaktadır. Kavramın etimolojik kökenine baktığımızda işimize yarayacak ipuçları elde edebiliyoruz. Örneğin Eski Yunan'da, laikós, halka ilişkin, halktan gibi bir anlama sahip. Fransızca'da laik, rahip sınıfına mensup olmayan kimseyi ifade etmek için kullanılıyor. Ya da, kilisenin devlet yönetiminden uzaklaştırılmasını savunan kişi veya görüşe verilen isim. Demek ki, laiklik, öncelikle, din adamları sınıfından olmayan kişilerin dünya ve devlet işleri ile ilgili sorumluluk alabilmesi durumunu ifade eden bir kavramdır. Bu durumda, din adamlarının daha doğrusu kilisenin dünyevi otoritesinin ciddi manada sarsılması söz konusu edilebilecektir. Neticede, laikliği benimsemiş bir toplumda, sokaktaki adam da artık hem din hem de dünyaya dair söz sahibidir. Aslında, laikliğin bu dar kullanımını biraz daha genişletme şansına sahibiz. Casanova'ya göre, bir ülkenin veya toplumun laikleşmiş olduğunu söylediğimizde, üç farklı boyutta değerlendirme yapıyoruzdur: farklılaşma, özel alana çekilme ve dinselliğin azalması (aktaran Akşit, 2005, s. 68). Burada farklılaşma ile, din, siyaset, ekonomi ve bürokrasi gibi alanların özerkleşmesi

ima edilmektedir. Özel alana çekilme ise, dinin devlete ilişkin taleplerini terk ederek bireyin özel alanı ile sınırlı bir etkinliğe sahip olmasıdır. Son olarak, dinselliğin azalması, bir anlamda yukarıda sekülerizm tezi ile ifade edildiği üzere, dinin tüm alanlar üzerindeki etkinliğini yitirmesini temsil etmektedir.

Demek ki, dar anlamı ile laiklik, din ve dünya meselelerinde kilisenin tek otorite olmaktan çıkmasını simgeliyor. Sekülerizm ise, dinin tüm toplum katmanlarındaki etkinliğini yitirmesinin gerekliliğinin altını çizen ideolojiyi temsil ediyor. Bu haliyle, laikliğe nazaran sekülerizm daha geniş ve yaygın bir alanda dinselliğin etkinliğini yitirmesini temsil etmektedir. Bu etki yitimi, sekülerizm tezine göre, modernleşme ile birlikte olacaktır.

dikkat

Laiklik dar anlamı ile din ve dünya meselelerinde dinin tek otorite olmaktan çıkmasıdır. Sekülerizm ise, dinin tüm toplum katmanlarındaki etkinliğini yitirmesi gerektiğine yönelik inanıştır. Bu açıdan laiklik sekülerizme nazaran daha sınırlı bir dönüşümü ima etmektedir.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Laiklik ve sekülerizm kavramlarının hangi tarihsel bağlamda dolaşıma girdiklerini açıklayabilme
- 2 Laiklik ve sekülerizm kavramlarının anlamlarını sıralayabilme

Araştır 1

İslam ülkelerinde din-devlet ilişkileri açısından bir ortaklık söz konusu mudur? Araştırınız.

İlişkilendir

Laikliğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki serüveni-ne dair ayrıntılı bilgi edinmek istiyorsanız İmga, O. (2010). Amerika'da Din ve Devlet. Ankara: Liberte isimli eserden yararlanabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Sekülerizm ve laiklik kavramları arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Anlatınız.

OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM VE SEKÜLERLEŞME SÜRECİ

Toprağa ve tarımsal üretime bağlı klasik dönem Osmanlı devlet düzeni içinde din-devlet ilişkilerinin seyri, Ortaçağ Avrupası'ndakinden bir hayli farklı idi. Osmanlı'da ne bir kilise ne de ruhban sınıfı vardı. Din, Osmanlı yönetim ve yasama sisteminin önemli bir parçası olmakla beraber tek bileşeni değildi. Bir başka deyişle, dine dayalı hükümler dışında, geleneklere dayalı ve seküler nitelikli bir örfi hukuk da her zaman yürürlükte idi. Dahası, Osmanlı Devleti'nde dinin maslahatı değil, devletin maslahatı önce gelmekte idi. 'Din-ü devlet' formülünde ifadesini bulduğu biçimi ile dinin varlığını devam ettirebilmesi için devletin yaşamasının elzem olduğu görüşü hâkimdi. Devletin dinin gelişmesi anlamında din üzerinde bir üstünlüğü vardı (Mardin, 2017a, s. 116). Bu doğrultuda, birer hukukçu, öğretmen ya da dinsel inanışlarla ilgili sorumluluk sahibi insanlar olarak din adamları, devlet maslahatına yani devlet gerekliliklerine tabi bir gruptu. Tekrar hatırlatalım din adamları, Avrupadaki gibi bir ruhban sınıfı oluşturmuyordu bu klasik Osmanlı devlet düzeni içinde. Orada en üstün ruhani otoriteyi temsil eden herhangi bir makam da yoktu. Dinsel yetkiler daha çok kazasker ve şeyhülislamda toplanmıştı. Kazasker, en üstün yargı merciidir. Şeyhülislam ise, fetva verme, yani devlet işlerinde karşılaşılan bazı sorunlarda din hukukunun yargılarının ne olacağını belirleme yetkisine sahipti. Din adamları kendi aralarında, Osmanlı Devleti'nde İslam dininin bekçisi, koruyucusu hatta halifesi oldukları inancına sahip olmakla birlikte, gerçekte İslam dini ile ilgili meselelerde tek başına yetkili bir toplumsal grup değildi. Devlet bu yetkinin esas sahibiydi, Osmanlı'da. Ancak ve ancak devletin izin verdiği ölçüde din adamları da bu yetkiye ortak olabilmekteydiler. Benzer bir şekilde, devlet işlerine zaman zaman karıştıkları bir vakta idiye de, bu karışma devletin kuruluş esasları ile ilişkili değildi. Daha çok devlet istediği ve izin verdiği için ya da devletin güçsüzleşmesinin bir işareti olarak din adamları devlet işlerine müdahale edebiliyordu (Berkes, 2006, s. 26). Özetle, kurumsal düzeyde, Osmanlı Devleti'nde din adamlarının devlet işleri üzerinde ancak kısmi bir tasarrufundan söz edilebilmektedir. Bu tasarruf ya da müdahalenin sınırı bizatihi devlet erkanı tarafından çizilmiştir. Çünkü öncelik, klasik dönem Osmanlı Devleti için devletin ihtiyaçları ya da gereklilikleridir. Din

ve din adamları bu gerekliliklerin sağlanması için ancak izin verildiği ölçüde aracılık etme işlevi ile donatılmıştır. Benzer bir durum, bu dönemde, dini gruplar ile devlet arasındaki ilişkiler için de söz konusudur.

Osmanlı Devleti dini gruplar ile devlet maslahatının gerektirdiği ölçüde ve kontrollü bir biçimde ilişki tesis etmiştir. Şöyle ki, devlet, dinî hareketlerin ortaya çıkaracağı tehlikeleri mümkün mertebe ortadan kaldıracak, tam manasıyla hâkim bir din anlayışı tesis etmeye çalışmıştır. Bu maksatla bir takım tedbirlere başvurulduğunu tespit edebiliyoruz. İlk önce Sünni İslam empoze edilmiştir, devletin bekasına zarar verecek çeşitli teşebbüslerde bulunamaması için Şiilik sürekli göz hapsinde tutulmuştur. İkincisi tehlikeli addolunan heterodoks unsurlar imparatorluğun uzak köşelerine sürgün edilmişlerdir. Alınan üçüncü tedbir ise, devletin kontrolü altına alınmış bir dini elitin yaratılmasıdır. Yüksek dini görevliler yani ulema sınıfının üyeleri, geçimleri devlet tarafından karşılandığı ve meslek hayatları sırasında yükselmeleri devlet tarafından tespit edilen ilkelere bağlı bulunduğu için birer devlet memuru haline gelmişlerdi (Mardin, 2017a, s. 39). Ulema, buna rağmen, klasik dönem Osmanlı bürokrasinin en önemli unsurları içinde yer almaktadır. İlmiye sınıfı yani ulema, askeri sınıf (ordu) ve kalemiye (bürokrasi) ile birlikte Osmanlı Devlet düzeni üzerine inşa edildiği en önemli gruplar arasındadır.

Klasik Düzenin Bozuluşu, Reformlar ve Ulemanın Güç Kaybı

Yüzyıllar boyunca tesis ettiği düzen ile Osmanlı Devleti geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmayı ve dönemin dünya sistemi içinde etkin bir aktör olarak varlığını sürdürmeyi başarmıştı. Buna karşılık, 17. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş irtifa kaybettiğini ve 19. yüzyılla birlikte ise yaşadığı toprak kayıpları sebebiyle küçüldüğünü biliyoruz. 'Gerileme' ve 'çöküş' denilen bu sürecin aynı anda pek çok faktörün bir araya gelişi ile yaşandığını söylemek yanlış olmaz. Bu faktörlerden bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kendi içinde yaşadığı sorunlarla ilgilidir. Bir kısmı ise dönemin uluslararası bağlamının ürünüdür. Osmanlı klasik düzeninin bozulmasına yol açan sebepleri kısaca sıralamak istersek, karşımıza şöylesi bir liste çıkar: i) vergi toplamaktan ve savaş zamanı asker temin etmek-

ten sorumlu kişilerin sebep oldukları yolsuzlukların devlet gelirlerini azaltması, ii) ateşli silahların kullanılmaya başlanması, iii) yeni ticaret yollarının keşfi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin uluslararası ticaret içindeki etkinliğini kaybetmesi, iv) nüfus artışı ve şehirleşmenin beraberinde tarımsal alandaki istihdamın hızlı düşüşünü getirmesi, v) savaş giderlerinin artması ve son olarak vi) hazineyi sarsacak yeni tüketim alışkanlıklarının (kahve ve şeker gibi) ortaya çıkması (Karpat, 2002).

Klasik düzen aşındıktan sonra yaşananları genel hatları ile hepimiz biliyorsunuz. Osmanlı Devleti hızla toprak kaybetmeye ve küçülmeye başladı. Uluslararası alandaki eski gücünü ve itibarını arar hale geldi. Dahası devletin varlık ya da beka sorunu ortaya çıktı. Devlet bir çıkmazın içine sürüklendi. Bu durumdan çıkış için ise askeri alandan başlayarak bir dizi reform teşebbüsünde bulunuldu. Öncelikle askeri alandan başlandı, çünkü, bu alanın reforme edilmesi sureti ile devletin eski gücüne tekrar kavuşacağına inanılmıştı. Ancak başlangıçtaki bu beklentinin kısa süre içinde boşa çıktığını biliyoruz. Daha köklü hukukî, idari, iktisadî ve kültürel tedbirler ile devletin beka sorununa çözüm arandı. İlber Ortaylı'nın (2008) 'imparatorluğun en uzun yüzyılı' dediği bu süreçte, ortaya konan reformlar bir cümle ile devleti modernleştirmeyi hedefliyordu. Devletin modernleştirilmesi çabası ise ulema, askeriye ve kalemiye arasındaki dengeleri sarsmıştır. Her şeyden önce, reform süreci bürokrasinin etkinlik alanında hem nicel hem de nitel bir artış ile sonuçlanmıştır. Modern eğitim kurumlarının devlet ihtiyacı duyduğu yetkin niteliklere sahip kişilerin yetiştirilmesi amacıyla kurulması ya da yurt dışındaki eğitim kurumlarına pek çok öğrencinin gönderilmesi zaman içinde seküler eğilimlere sahip bir bürokratik seçkin grubun doğuşunu beraberinde getirmiştir. Bu sınıfın güçlenmesi ile ulemanın güç yitirmesi eş zamanlıdır. Öte yandan klasik Osmanlı düzeninin bir diğer unsuru da seyfiye yani orduydü. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra, ordunun tekrar eski gücüne erişmesi zaman alacaktır. Ordunun bu evrede güç kaybetmesiyle bürokrasidaki kadroların önünde artık hiçbir engel kalmamıştır (Mardin, 2017b, s. 46). Ulemanın ve ordunun güç kaybettiği bir vasatta, bürokrasinin istediği reformları hayata geçirmesi çok daha kolay olmuştur.

Ulemanın bürokrasi karşısında güç kaybedişini Tanzimat dönemi reformlarından başlayarak

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar yürürlüğe konan uygulamalar aracılığıyla daha somut bir biçimde tespit edebiliriz. Örneğin 1838'de, o dönem, idari vaka olarak tarif edilen olaylar, yeni oluşturulan Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye tarafından üstlenilmiştir. 1840'da Ceza Kanunnâme-i Humayunu çıkarılmıştır. Bu girişim ayrı bir kamu hukuku oluşturulması yolunda atılan ilk adımdır. Ayrıca, 1858'de şeriat mahkemelerinin cezaî davalara bakma yetkisi ortadan kalkmıştır ve Arazi Kanunname-i Humayunu ile laik nitelikte bir arazi yasası çıkarılmıştır. 1859'da Fransız Ticaret Hukuku'ndan mülhem çıkarılan ticaret yasası ve idari personel yetiştirilmek amacıyla Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin kurulması, 1864 tarihli deniz ticareti yasası ve kadıların idari işlevine son veren Vilayet Nizamnamesi, 1867'de şer'î mahkemelerden bağımsız işleyen idari mahkemelerin kurulması örnekleri de hukuk alanının sekülerleştirilmesine ve dahası ulemanın gücünün aşınmasına yönelik uygulamalardır. Son olarak bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından kısa bir süre önce ortaya konan bir reform girişiminden bahsedelim. Şöyle ki, 1914'te Ziya Gökalp'in İslam'ın rolüyle ilgili İTC (İttihat ve Terakki Cemiyeti) için hazırlanmış olduğu layiha, Jön Türkler tarafından uygulanmıştır. Söz konusu uygulama ile Şeyhülislam kabine dışına çıkarılmış, Şer'îye mahkemeleri şeyhülislamlıktan ayrılıp adalet bakanlığına bağlanmış, vakıfların idaresi kabinenin bir üyesinin uhdesine verilmiş ve medreseler şeyhülislamlıktan alınıp eğitim bakanlığının idaresine bırakılmıştı (Mardin, 2017a, s. 60). Bir cümle ile, bütün bu uygulamalar ulema sınıfının konumunu sarsıcı yönde açık bir etki uyandırmıştır.

internet

İTC hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=230483> linkini tıklayabilirsiniz.

Bu genel eğilimi bir kenara not edelim. Buna rağmen, özellikle II. Abdülhamid döneminde, bir İslamcı ideolojinin, dolayısı ile dinin devlet nazarında bir kurtuluş reçetesi sunması bakımından öne çıkışının da üzerinde durmamız gerekiyor. Os-

manlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile başlayan reform çabaları bir Osmanlı kimliği inşa etmenin devletin beka sorununu çözeceği varsayımından hareket ediyordu. Bu sebeple uzunca bir süre Osmanlılık ideolojisi, devletin resmi politikası idi. Bu politika doğrultusunda din, mezhep ve etnisite ayrımı yapmaksızın Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan herkes eşit vatandaşlar haline getirilecekti. Ancak bu politikanın sonuç üretmediği ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hızla toprak kaybettiği bir vasatta, İslamcılık bir süre yürürlükte kalan bir devlet stratejisi haline gelmişti. İslamcılıktan iki yönlü bir fayda murat edildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki Avrupa'dan Anadolu'ya doğru çekilen Osmanlı Devleti'nde artık demografik bakımdan hâkim unsur haline gelen Müslümanlara dayalı bir siyasal kimlik inşa edilmesiydi. Buna karşılık ortada dönem itibarıyla homojen bir Müslüman unsur bulunmadığına da dikkat etmeliyiz. Anadolu ve Arap topraklarındaki belli şehir merkezleri dışında muazzam bir inanç farklılığı söz konusuydu. Bu farklı unsurların bir Müslüman millet haline getirilebilmesi önemli bir gerekliliktir. Bu amaçla, bir yandan modern eğitim kurumları (Çetinsaya, 2014, s. 71), diğer yandan İslamcılık farklı unsurları bir Müslüman millet kimliği etrafında bir araya getirme görevi üstlenerek devreye sokuldu.

✓ İslamcılık, özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen 1870'lerden itibaren gün geçtikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen isimdir (Mardin, 2017a, s. 9). Temel hedefi İslam birliğidir. Tüm Müslümanların aynı çatı altında toplanmasıdır.

Dönemin devlet İslamcılığı bir başka boyuta daha sahipti. Osmanlı Devleti'nin sınırları dı-

şında kalmış özellikle Rusya'ya bağlı topraklarda yaşayan Müslüman unsurlarla halifelik kurumunu öne çıkarmak sureti ile kurulacak ilişkilerin Osmanlı Devleti üzerindeki uluslararası güçlerin emellerini dizginleyebileceği düşünülmüştü. Sonuç itibarıyla, ulemanın güç kaybına rağmen Osmanlı Devleti'nin son yıllarında dinin bir başka formda dönemin yönetici seçkinleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu vurgulamamız gerekir.

Osmanlı Devleti dönemine dair şunu akılda tutmak önemlidir: Osmanlı Devleti'nde bütün reform çabaları büyük ölçüde devlete yöneliktir. Amaç devleti ıslah etmektir. Elbette bu ıslah teşebbüsünün toplum üzerinde de doğrudan ya da dolaylı bir etkisi olmuştur. Ancak bu etkinin topyekûn bir sekülerleşme düzeyine vardığını söylemek zordur. Modernleşen Osmanlı Devleti'nin toprakları içinde yaşayan halkın kültürel düzeyde dinle ve dini kurumlarla bağı çok da gevşemiş değildi. İslam bu yönüyle toplumu bir arada tutan temel unsur olmaya devam etmiştir. Nitekim hem II. Abdülhamid hem de Jön Türklerin yönetimindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti dinin bu yönünden istifade etme çabası içinde olmuşlardır. Özellikle daha seküler bir devlet ve hatta toplum inşa etmek isteyen İTC önderlerinin kendi konumlarını ve teşebbüslerini meşrulaştırmak üzere din ile araçsal bir ilişki tesis ettikleri söylenebilir. Esasen bu bölümde altını çizdiğimiz önemli noktalardan hareketle şöyle söyleyebiliriz: Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde yönetici seçkinler devlet maslahatını merkeze alarak dine devlet içinde sınırları ya da çerçevesi belirlenmiş bir hareket alanı tanımışlardır. Bu tutum hem II. Abdülhamid döneminde hem de İTC'nin etkinlik kazandığı evrede çok da değişmemiştir. Tanzimat ile başlayan reformları meşrulaştırmak için ya da toplumsal birliği/bütünlüğü sağlamak için din her zaman önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Kuşkusuz bu durum Osmanlı Devleti'nde dinin toplumsal gücü ile ilişkilidir.

Öğrenme Çıktısı

3 Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde din-devlet ilişkilerinin temel özelliklerini saptayabilme
4 Osmanlı Modernleşmesi ile birlikte ulemanın hangi sebeplerle güç kaybettiğini analiz edebilme

Araştır 2

II. Meşrutiyet döneminin zengin tartışma ortamında din ve modernlik arasındaki ilişkiye dair ortaya konan temel düşünceler nelerdir? Araştırınız.

İlişkilendir

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşananları ve din-devlet ilişkilerine dair tartışmaları daha ayrıntılı bir biçimde öğrenmek için Mardin, Ş. (1999). Jön Türklerin Siyasal Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yayınları adlı eserden istifade edebilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki ve Tanzimat'ın ilânı sonrasındaki din-devlet ilişkilerini karşılaştıracak olursak, neler söylenebilir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclisi 28 Ocak 1920'de Kurtuluş Savaşı'nın manifestosu niteliğinde kararlar almıştı. Misak-ı Milli denilen bu kararlar alındıktan bir süre sonra ise, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi toplandı. Yeni Türkiye devletinin kuruluşu için bu gelişme oldukça kritik bir eşiği temsil etmekteydi. Zira önce Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması aşamalarında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Büyük Millet Meclisi büyük işler başarmıştır. Bu dönemde dinin kitleleri Kurtuluş Savaşı lehine harekete geçirebilmek için önemli bir rol üstlendiğini görüyoruz. Ancak unutmamalıyız, dönem İstanbul'da ve Ankara'da birbiri ile ihtilaf halinde bulunan yönetimlerin diğerine rağmen meşruiyet arayışı içinde oldukları ve Mondros Mütarekesi sebebi ile işgale maruz kalmış toprakların ve halkların yeniden hürriyet elde edebilmeleri için çetin bir mücadelenin verildiği bir dönemdir. Ve bu dönemde din temelli tek tavır alış Mustafa Kemal'in önderliğindeki Kurtuluş Savaşı lehine değişir. Din-devlet ilişkilerinin

deki çok katmanlılığın işaretlerinden birisi burada da karşımıza çıkar. Zira, İstanbul hükümeti adına dönemin önde gelen dini önderlerinin, mesela Mustafa Sabri'nin milli mücadele hareketini gayri-meşru gören fetvaları yayınlanmıştır. Öte yandan, az önce vurgulandığı üzere, dini önderlerin kimileri ise, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanındadır. Özellikle, İstanbul dışındaki yörelerde Türkiye'nin toplumsal yapısını oluşturan kurumlar içinde vilayet idaresine paralel fakat halk tabakalarına daha yakın olan İslamî kurumlar bu noktada önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'daki işgal karşıtı örgütlenme pek çok yerde din adamları tarafından yürütülmüştür. Örneğin, eskiden beri din adamı yetiştiren yörelerin başında gelen Isparta'da milli mücadelenin örgütlenmesine Isparta müftüsü eşlik etmiştir (Mardin, 2017a, s. 28). Son tahlilde, milli mücadele döneminde, dinin kitleleri harekete geçirici gücünden istifade edilmiştir. Bunu, 23 Nisan 1920'de ilk kez toplanan Büyük Millet Meclisi'nin önünde çekilen hatıra fotoğrafına biraz dikkat ettiğimizde de kolaylıkla anlayabiliyoruz. Zira o fotoğraf karesinin içinde hem ulemadan hem de tarikat liderlerinden müteşekkil pek çok şahsiyet yer almıştır.

Resim 6.1 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi dualar eşliğinde açılırken Mustafa Kemal Atatürk’ün yanında sarık ve cübbeleri ile pek çok din adamı da yerini almıştı.

Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunun gerçekleştirdiği ara dönemde, dinin kitleleri harekete geçirici ya da birlik tesis edici gücü işe yaramıştır. Ancak, milli mücadele başarı ile tamamlandıktan ve yeni devlet kurulduktan sonra teşebbüs edilen reformlar ile birlikte din-devlet ilişkisinin seyrinin radikal bir dönüşüme uğradığını söyleyebiliriz. Burada bu radikal kırılmayı ve sonrasında yaşananları dikkate alarak cumhuriyet ilân edildikten günümüze kadar geçen süreyi üç ana başlık altında ele alacağız. İlki tek-parti dönemi ile çok partili hayata geçiş arasındaki zaman dilimini kapsıyor. İkincisi çok partili hayatın başlangıcından 2002 yılına gelene dek geçen süreyi ihtiva ediyor. Sonuncusu ise 2002 yılından başlayıp günümüze kadar geçen sürede din-devlet ilişkilerinin seyrine genel bir bakışı amaçlıyor.

Tek-Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri

1923 ile 1946 yılları arası Türk siyasi tarihinde tek-parti dönemini temsil eder. Sebebi, anılan yıllar arasında Halk Fırkası adı ile kurulan ve önce Cumhuriyet Halk Fırkası ve sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını alan partinin dışında –kısa süreli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimlerini akılda tutmak kaydıyla– hiçbir partinin varlığına izin verilmemesidir. Dönemin esas önemi ise yeni Cumhuriyetin kurucu kadrolarının yürürlüğe koydukları reformlardan kaynaklanmaktadır.

✓ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur. Kazım Karabekir’in başkanlığını yaptığı kurucular kurulunda Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Feridun Fikri Düşünsel, Sabit Sağıroğlu, Refet Bele ve Rüştü Paşa gibi isimler yer almıştır. Fırka, siyasi tarihimizin ilk muhalif siyasi partisidir. Liberal bir dünya görüşünün izlerini taşıyan programında temel hak ve özgürlüklere özel önem veren ve tek-parti döneminin otoriter laiklik uygulamalarından çok fazla hazzetmeyen bir içerik öne çıkmaktadır. Şeyh Said isyanını bastırmak üzere çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu doğrultusunda irticai faaliyetlere destek olduğu iddiası ile kapatılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde sürdürülen reform projesinin temel motivasyonu çağdaş medeniyetler seviyesine erişmek idi. Dolayısı ile cumhuriyet dönemi reformlarının asrî ve asra ait olan, yani seküler bir Türkiye inşa etmek üzere yola koyulduklarını söylemek yanlış olmaz. En karakteristik özelliği sekülerlik olan bu reformları üç faaliyet alanı kapsamında ele alabiliriz. Bunlardan ilki, devlet, hukuk ve eğitimi dinseliliğin etkilerinden arındırmak üzere icra edilen reformları kapsamaktadır. İkincisi, dinsel imgelerin üstüne giden ve dinî imgelerin yerine Avrupa uygarlığının sembollerini koyan reformlardır. Son sırada ise gündelik ya da toplumsal hayatın dinsel etkiden arındırılması ve gerektiğinde popüler İslam’ın üzerine gitmek amacıyla girişilen reform teşebbüsleri yer almaktadır.

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat’ın ilga edilmesi devleti, hukuk sistemini ve eğitim sistemini sekülerleştirmeye yönelik Cumhuriyet dönemi reformlarının habercisidir. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilân edilmesi de din-devlet ilişkilerinin uğrayacağı radikal dönüşümün bir başka habercisidir. Ancak din-devlet ilişkileri bakımından asıl kritik hamle kuşkusuz 3 Mart 1924’te alınan bir dizi kararda karşımıza çıkar. Bu tarih öncelikle halifeliliğin ilga edilmesi bakımından kritik bir önemdedir. İkincisi eğitim birliğini sağlamak üzere Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve akabinde medreseler de kapatılmıştır. Dahası şeyhülislam-

lık makamı ve Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış yerlerine Diyanet İşleri Reislîği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bugünkü adları ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurumları din işlerini ve vakıfların yönetimini başbakanlığa bağlı olarak yürütmek işlevini üstlenmişlerdir. 3 Mart 1924 tarihli kararlar dışında devletin, hukukun ve eğitimin sekülerleştirilmesi yönündeki bir diğer büyük hamle 1928 tarihlidir. 1928 yılında yapılan bir düzenleme ile Anayasa'dan "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslam'dır" ibaresi çıkarılmıştır. Nihayet 1937 yılında da laiklik ilkesi Anayasa'ya ilave edilmiştir.

✓ 3 Mart 1924 tarihli yasa aslında medreseleri kapatmamıştır; medreselerin yönetimlerini ve bütçelerini Maarif Vekaleti'ne devretmiştir. Ancak yasanın Meclis'te kabul edilmesinden kısa bir süre sonra Maarif Vekili Vasıf Bey yaptığı açıklama ile ülke genelinde faaliyet gösteren 479 medresenin kapatıldığını ve kaldırıldığını ilân etmiştir. Buralarda eğitim gören 18 bin öğrenciden orta öğrenim çağındaki olanların, orta öğrenim kurumlarına aktarılacağını bildirmiştir (Beriş, 2014, s. 58). Bunun yanında medreseler kapatıldıktan sonra devlet dinî personele daha fazla eğitim sağlamak için bazı çabalar göstermiştir. Alt düzeyde Milli Eğitim Bakanlığı bazı imam ve hatip okulları kurmuştur. Üst düzeyde ise, Süleymaniye Medresesi, İstanbul Üniversitesi içinde bir İlahiyat Fakültesi biçiminde faaliyet göstermek üzere yeniden açılmıştır. Bu yeni İlahiyat Fakültesi, laik ve Batılı bir cumhuriyet ile uyumlu, modernleştirilmiş ve bilimsel bir dinî eğitim merkezi olarak hizmet vermek amacıyla faaliyet göstermeye başlamıştır (Levis, 1997, s. 409). Ancak hem imam ve hatip okullarının hem de İstanbul Üniversitesi bünyesindeki İlahiyat Fakültesi'nin ömrü çok uzun olmamıştır. Talep düşüklüğü gerekçesi ile iki eğitim kurumu da 1933'e geldiğinde artık kapılarını kapatmışlardır.

Yaşamla İlişkilendir

Diyanet İşleri Başkanlığı

3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı kanun ile kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek ile görevlendirilmiştir. Mezkûr kanunun esas önemi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve kurulunun dinî yetkilerinin sınırlarını belirlemesidir. Şöyle ki, bu kurum ve başındaki makam bir dogma, bir mezhep veya bir ilahiyat doktrinini benimseyerek inananları onlara uymakla yükümlü kılamaz. Ne İslam dinini yorumlama yetkisi vardır ne de devlet kanunlarını dini esaslar bakımından yorumlayabilir. Bu durumda temel işlevi belirlenen sınırlar çerçevesinde Müslüman halkın inançlarını ve ibadetlerini yapmalarını temin etmektir. Hem bu türden hizmetler sunan evkaf işlerinden farklıdır hem de vakıf ve başka özel bağışlar kabul etme şansı yoktur. Mezhep ve ilahiyat farklılıklarından kaynaklı özgürlükleri sınırlama yetkisi yoktur. Ondan beklenen sahte olmayan dini eserleri ve çevirileri hazırlayıp yayınlamak, kendisine bağlanan müftülüklerle ramazan, bayram, kurban işlerini, rasathaneden sağlanan bilimsel verilere göre programlamaktır.

Kaynak: Berkes, N. (2006). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: YKY.

Cumhuriyet dönemi reformları ikinci olarak dinî simgeleri değiştirmeye yönelmiştir. Bu simgelerin yerini Avrupalı olanların alması arzulanmıştır. Örneğin 1925 yılında fes giymenin yasaklanması ve şapka giymenin zorunlu hale getirilmesi bu türden reformlar arasında yer alır. Ayrıca Aralık 1925'de ibadethaneler dışında dinsel kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması, 1926'da Batı takvim ve saatinin, 1928'de Latin harflerinin ve 1931'de Batı ağırlık ve uzunluk ölçülerinin kabul edilmesi de dinî simgeleri yerinden etmeye yönelik diğer reformlar arasında yer almaktadır. Son olarak, toplumsal hayatın sekülerleştirilmesi amacıyla yönelik reformları hatırlayalım. Bunlar içinde en çok dikkat çeken

Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıydı. 1932 yılında ezanın Türkçeleştirilmesini de (Zürcher, 2010, s. 271-279) toplumsal hayatın sekülerleştirilmesine yönelik reformların en önemlileri arasında sıralayabiliriz.

Tek-Parti Dönemi Reformlarının Siyasal Hayatımız İçindeki Yeri ve Önemi

Cumhuriyet dönemi reformlarını alt alta sıralamak tek başına çok fazla anlam ifade etmez. Önemli olan söz konusu reformların Türk siyasal hayatı içindeki yerini tespit edebilmektir. Bu amaçla belli başlı bazı noktaların altını çizebiliriz: i) Cumhuriyet dönemi reformları Osmanlı modernleşmesi ile belirgin bir sürekliliği içinde barındırır. Zira her ikisi de doğrudan ya da dolaylı biçimde seküler bir devlet inşa etmenin yapı taşlarını döşemişlerdir. Cumhuriyet dönemi reformlarındaki fazlalık toplumun da sekülerleştirilmesi yönündeki çabada karşımıza çıkar. ii) Cumhuriyet dönemi reformları ulemanın ve tarikat liderlerinin konumlarını büyük oranda sarsmıştır. Aslında bu sürecin de daha Osmanlı Devleti zamanındaki reformlar ile başladığını söyleyebiliriz. Aradaki fark Cumhuriyet dönemindeki hamlenin radikalliği ve modern devlet nosyonuna atfettiği önemdir. Şerif Mardin'in ifadesi ile söylenirse, Mustafa Kemal'in "düşüncesinde devletin önceliği yerini yurttaşlık dini ile desteklenmesi gereken modern devlet kavramına bırakmıştır" (2017a, s. 119). iii) İslam, yeni Cumhuriyet seçkinleri için geri kalmışlığın sebebi addedildiği ve işaretlendiği için modernleşme ve din ilişkisi iki karşıt kutbun ilişkisine dönüştürülmüştür. Bu bakımdan din-devlet ilişkileri çoğu zaman gerilim yüklüdür. Gerçekten bu gerilimin Türk modernleşmesinin bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka biçimde ifade edilirse, devleti ve toplumu sekülerleştirmeyi hedefleyen reformların dini, dini inançları ve dini yaşantıyı kuşatan bir alanda faaliyet göstermesi din ve devlet arasındaki gerilimi besleyen ana kaynaktır (Kara, 2017, s. 63). Öte yandan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasının açık bir biçimde gösterdiği gibi devlet dini bizatihi kendi denetimi altına almak istemiştir (Kurtoğlu, 2009, s. 619-620). iv) Bir önceki maddeden yola çıkarak şu genel iddiayı dile getirebiliriz. Aslında Türkiye'de laiklik prensibi hiçbir zaman devlet ile

dinin radikal bir ayrılışını amaçlamaz. Daha çok, din devletin kamu hizmeti olarak benimsenmiş ve laiklik çoğu zaman dini suiistimallerden korumak ve dini çevrelerin siyasal ve sosyal anlamda etkinlik kazanmasının önüne geçmenin aracı olmuştur (Tunaya, 2003, s. 162). v) Laiklik, milleti dinsel içeriğinden soyutlayarak siyasal bir topluluk haline getirmenin mükemmel bir aracıdır (Karpaz, 2014, s. 241). Özellikle Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun dinselliğin parantez içine alındığı bir Türk kimliği inşa etmek üzere işler kıldıklarını ve dahası Halk Evleri ve Halk Odaları'nın da aynı amaca hizmet etmek üzere faaliyete geçtiklerini hatırlarsak, yeni bir "ulus" inşa etme çabasını açık bir biçimde tespit etmek de mümkün hale gelecektir. vi) Mustafa Kemal'in dine yönelik iki farklı tutum içinde olduğunu biliyoruz. Milli mücadele döneminde laiklik ilkesinden hiç söz edilmemiştir. Milli mücadelenin amaçları arasında bu ilke neredeyse hiç yer almamıştır (Karpaz, 2015, s. 31). Ayrıca bu dönemde daha önce de vurgulandığı üzere kitleleri mobilize etmek üzere din temel bir başvuru kaynağıdır ve dini önderlere saygıda kusur edilmemiştir. Buna karşılık, özellikle 3 Mart 1924 tarihli kararlar ve sonraki reformlar vesilesiyle açık bir biçimde görülebileceği üzere din ve dinle ilişkili kurum ve gruplar ciddi manada baskı altına alınmışlardır. Dahası bunların politik ve toplumsal etkinliklerini yitirmelerini amaçlayan reformlar hızla yürürlüğe konmuştur. Bu değişimi anlamak üzere öne sürülen düşünceler esasında bir uzlaşmanın olduğunu söyleyemeyiz. Bazıları için Mustafa Kemal dini sekülerleştirmek istemiştir. Amacı onu ortadan kaldırmak değildir. Bir ulusal din inşa etmek istemiş ve bu amaçla bir dizi reform teşebbüsünü devreye sokmuştur. Kimileri içinse tek parti dönemi reformları dini mümkün olduğunca baskı altına alma amacına yöneliktir. Aslında bu iki hat bütün bir Cumhuriyet dönemi boyunca uzunca bir süre varlıklarını birlikte sürdürmüşlerdir. Şöyle ki, devlet cumhuriyet döneminde bir yandan din üzerinde baskı kurmuş diğer yandan ise seküler dünya ile uyumlu bir dinselliği desteklemiştir. Bu iddiayı cumhuriyetin yalnız Müslümanlara dayalı bir devlet arayışı içinde olması ile açıklayabiliriz. Cumhuriyetin kuruluşu aşamasında, özellikle Lozan ile birlikte hiç Türkçe bilmese ve Türk olmasa da birçok Müslüman mübadele ile Türkiye'ye gelmiştir. Buna karşılık Hıristiyan olmaları sebebi ile

birçok Türk Yunanistan'a göç ettirilmiştir (Kara, 2016, s. 321). Benzer bir biçimde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üstlendiği rol de seküler bir dine açılan kapının bir diğer işaretidir. Yani, son keredede sekülerleştirilmiş bir dine yatırım yapılırken tüm geleneksel dinî unsurlar itibarsızlaştırılmıştır.

Tek-parti dönemi reformlarının din-devlet ilişkilerinin dönüşümü açısından neye karşılık geldiğini genel hatları ile ortaya koymaya çalıştık. Şimdi bir kez daha din-devlet ilişkilerinin çok boyutlu olduğuna dair en baştaki vurguyu hatırlayalım. Şöyle demiştik. Din-devlet ilişkileri tek yönlü değildir. Aksine bu ilişkide bir karşılıklılık esastır. Geldiğimiz bu noktada tek-parti dönemi reformlarına yönelik tepkilere değinerek bu karşılıklılık ile neyi ima ettiğimizi bir başka yönüyle ortaya koyabiliriz.

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir: Tek-parti dönemi reformları vatandaşlık esasına dayalı ve dinin yerine ulusun ikame edildiği bir seküler kimlik inşa etme çabasını temsil ediyordu. Ancak söz konusu çabanın dinin Türkiye'de yaşayan insanların kimliklerini oluşturmada oynadığı rolü yeterince iyi anlayabildiğini söylemek zordur. Sekülerleştirici bütün uygulamalara rağmen İslam kişinin bu dünyadaki varlığına, aslî ontolojik güvensizliğine seslenen ve psikolojik dürtülere tutunmasını sağlayan bir yöne hep sahip olagelmisti (Mardin, 2017a, s. 71). Bu cümleden olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda dinin en önemli işlevlerinden biri kişi dengesini sağlamak, kişiyi toplum sorunlarına uydurmak olmuştur. Hatim indirmenin ve başka bir katta tarikatların en temel işlevi budur. Kurucu kadrolar İslam'ın bu yönünü her nedense görmezden gelmişlerdir ya da doğru bir biçimde değerlendirememişlerdir (Mardin, 1999, s. 52).

İkincisi, tek-parti dönemi reformlarının dinin kamusal alandaki temsilinin önüne geçici pratiği İslam'ın yer altına inışı ile sonuçlanmıştır. Medreseleri, tekke, zaviye ve türbeleri kapatılan aktörler faaliyetlerini bu dönemde tümüyle sona erdirmişlerdir. Aksine mümkün merteye görünür olmadan yani gizli gizli hem ulemanın dini eğitim faaliyetleri hem de tarikat önderlerinin tasavvufa özgü etkinlikleri sürdürülebilmştir. Fakat bu yer altına iniş beraberinde bir kapalı devre hayatı, yer yer demokrasinin dışlanması ve Batı karşıtlığını getirmiştir (Ocak, 1997, s. 19).

Üçüncüsü, 1925-1945 arasında İslami muhalefet ciddi manada suskunluğa bürünmüştür. Bu suskunluk, bir yönüyle maruz kalınan baskı ile ilgilidir. Bu baskı hem Şeyh Said isyanının sert bir biçimde bastırılmasında hem de Şapka Kanunu'na yönelik itirazların İstiklal Mahkemeleri'nin devreye girmesi ile sessizliğe bürünmek zorunda kalışında açık ifadesini bulur. Hatırlayalım, 1925 yılında Ergani ilçesine bağlı Eğil bucağının Piran köyünde Nakşibendi Tarikatına mensup Şeyh Said öncülüğünde başlayan isyan kısa sürede yayılma eğilimi gösterince oldukça sert bir biçimde bastırılmış ve isyan ile ilişkili isimler kurulan İstiklal Mahkemeleri ile idam edilmişlerdi. Bu isyan aynı zamanda dönemin muhalif basının ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da dahil olduğu muhalif diğer unsurların tasfiyesine yol açması bakımından önemlidir. Bunun dışında Şapka Kanunu 1925 yılında kabul edildiğinde Erzurum, Rize, Sivas, Maraş, Giresun, Kırşehir, Kayseri, Amasya, Samsun, Trabzon ve Gümüşhane gibi illerde düzenlenen gösteriler ile protesto edilmiştir. Protestolar yine İstiklal Mahkemeleri eliyle sert bir biçimde bastırılmış ve bu kapsamında toplamda 78 kişi idam edilmiştir. Dolayısıyla 1925 sonrasında uygulanan baskılar reform karşıtı muhalefetin sessizliğe bürünmesinin ardındaki temel sebeptir. Öte yandan, muhalefetin sessizliği her şeye rağmen devlete isyan etmemeyi ve içine düşülen güç durumu kendi kusuru gibi görmeyi öğütleyen inanışların etkinliğini bu dönemde de muhafaza etmesi ile de ilgilidir (Bora, 2017).

Dördüncüsü, cumhuriyetin kurucu kadrolarının dine yönelik tutumlarına karşı tepkileri bakımından çeşitli aktörler farklı tepkiler ortaya koymuşlardır. Örneğin, Mehmet Akif hayal kırıklığına uğrayarak ve küserek memleketi terk etmiştir. Mustafa Sabri ülkeyi terk etmiş ve ülke dışında çıkardığı gazete ile yeni devlete karşı muhalefetin sesi olmaya çalışmıştır. Şemsettin Günaltay ve Ahmet Hamdi Akseki gibi dönemin öne çıkan ulemaları ise yeni devletin bir parçası olmayı kabul etmişler ve yeni cumhuriyetin içinde dinî bir hassasiyetin taşıyıcılığını yapma çabası içinde olmuşlardır (Kara, 2016). Özetle, tek-parti dönemi reformlarına yönelik dinî değerlere öncülük eden aktörlerin tepkilerinde bir çoğulluk göze çarpar. Elbette bu çoğulluğun genel sessizlik ve yer altına inme eğilimi dikkate alındığında üzeri belli bir oranda örtülüdür.

Çok Partili Hayat: Laiklik İlkesine Sadakat ile Dini Hoşgörme Arasında

Türkiye’de çok partili hayata geçiş aynı anda birden fazla faktörün bir araya gelişinin bir ürünüdür. Bunlardan bir kısmı ulusal niteliklidir. Diğer bir kısmı ise uluslararası bağlam ile ilişkilidir. Her iki boyutu da burada kısaca ele almak gerekecek; çünkü din-devlet ilişkilerini anlayabilmemizi mümkün kılacak bazı unsurlar ile karşılaşacağız. Öncelikle ulusal düzeyde, çok partili hayata geçişi tetikleyen faktörler nelerdir sorusuna cevap verelim. Cumhuriyetin kurucu kadroları materyalist ve pozitivist bir çizgide devleti ve toplumu laikleştirmek isterken laiklik ideolojisi oldukça katılmış ya da ortodoks bir mahiyet arz eder hale gelmişti. İstemedi ve fark etmeden bir tür yeni din yaratılmıştı. Bu materyalist ortodoksinin Türkiye’de din ile karşılaştırıldığına halkın nazarında karşılık bulma ihtimali düşüktü. Nitekim reformlar ve özellikle de laiklik başlangıçta halkın ancak küçük bir kesimi tarafından benimsenmişti (Hanioğlu, 2006, s. 26). İkincisi, o sıralar toplumun % 80’ini oluşturan kırsal kesimdeki küçük çiftçiler, yaşam seviyelerinde, sağlıkta, eğitimde ya da iletişim olanaklarında hiçbir büyük iyileşme görmemişlerdi. Buna merkezleşmenin beraberinde getirdiği kırsal alanın sıkı denetimi eklenince devlete karşı öfke ciddi manada artmıştı. Çünkü devlet daha etkili ve hissedilir hale gelmişti. Öfke, aşırılışmanın yanında ağırlaşmıştı da, çünkü devletin laiklik politikaları, özellikle de halkın inancını ifade şekillerinin bastırılmış olması, devlet ve uyrukları arasındaki en önemli ideolojik bağı koparmıştı. Üçüncüsü, az sayıdaki (330 bin) sanayi işçisinin sosyo-ekonomik durumu oldukça zayıftı. Dördüncüsü, devlet memurlarının enflasyon sebebiyle satın alma güçleri azalmıştı. Beşincisi, 1942 tarihli Varlık Vergisi, iş çevrelerinin koşullarını güçleştirmişti. Ve son olarak, büyük toprak sahipleri, 1945 tarihli “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” sebebiyle hoşnutsuzdu.

Türkiye’nin çok partili hayata geçişini etkileyen bir diğer faktör dönemin uluslararası bağlamı

ile ilişkilidir. Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu yeni dünya düzeninde ABD’nin yanında yer almaya karar vermişti. ABD ise düşmanı SSCB’ye karşı yeni müttefik arayışı içinde idi. Dahası müttefiklerinin ekonomik kalkınmasına önemli oranda katkı sağlayacak bir plan üzerinde çalışıyordu. Marshall Planı, Türkiye’nin de içinde yer aldığı ABD müttefiklerinin kalkınması için büyük fırsat sunmaya adaydı. Tam da bu sebeple Türkiye Marshall Planı kapsamında yardımlar almak üzere yavaş yavaş siyasi sistemini baskıcı bir rejimden daha demokratik bir rejime doğru esnetme gereği duydu (Zürcher, 2010, s. 303-308). Beraberinde liberalleşmeyi getiren bu karar ile birlikte din üzerindeki belirgin baskının büyük oranda esnetildiğini söyleyebiliriz.

Aslında dönem hem içerdeki hoşnutsuzlukları giderebilmek hem de ABD ile ilişkileri geliştirmeye katkı sağlamak üzere her alanda liberalleşmenin görüldüğü bir zaman dilimidir. Bu kapsamda tekrar söylenirse din-devlet ilişkilerinde bariz bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşümün ilk işaretlerinden birini 1947 yılında toplanan 7. CHP Kongresi’nde görebiliyoruz. Söz konusu kongrede dinin ihmal edilmiş bir toplumsal pekiştirici olduğu ilkesi çok açıkça öne sürülmüştür (Mardin, 2017a, s. 29). Ayrıca iyi eğitilmiş din adamı eksikliğinden kaynaklanan sorunların acilen çözülmesi gerektiğine dair genel kabulde de ilişkili biçimde bir dizi uygulama bu dönemde yürürlüğe konmuştur. Bu doğrultuda imam-hatip kurslarının yeniden faaliyete geçtiğini, türbelerin yeniden ziyarete açıldığını, hacca gideceklere ilk defa döviz müsaadesi verildiğini ve vizelerin uzatıldığını, ilkokul müfredatında isteğe bağlı din dersleri konulduğunu, Ankara Üniversitesi’ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi’nin açıldığını önemle not etmemiz gerekir. Yani daha Demokrat Parti’nin (DP) 1950 yılında iktidara gelmesinden önce, CHP dönemin ulusal ve uluslararası bağlamı öyle gerektirdiği için din-devlet ilişkilerinde farklı bir tutum almaya başlamıştı. Bu tutumun genel anlamda ve biraz daha ileri düzeyde bütün bir DP iktidarları döneminde de devam ettiğini söyleyebiliriz.

Resim 6.2 Demokrat Parti 1950-1960 yılları arasında süren on yıllık iktidarı boyunca Anayasa'nın laiklik ilkesine ve Atatürk devrimlerine sadakatini muhafaza etmeye çalışmıştır; öte yandan dine karşı tutumunda oldukça hoşgörülüdür.

Kaynak: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demokrat_Parti_\(1946\)_logo.png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demokrat_Parti_(1946)_logo.png)

DP devletin laiklik ilkesinden çok fazla ödün vermeden dine ve dinle ilişkili kişi ve kurumların faaliyetlerine karşı daha fazla hoşgörülü bir tutum takınmıştır. Örneğin iktidara geldiği ilk aylarda ivedilikle halkta ciddi rahatsızlıklara yol açan ezanın Türkçe okunması uygulamasından vazgeçilmiştir. Ezan 14 Haziran 1950'den itibaren tekrar Arapça okunmaya başlanmıştır. Ayrıca, 1951 sonbaharında, ilkokuldan sonra dört yıl eğitim veren imam-hatip okulları, 1953-1956 arasında ise lise düzeyinde eğitim veren imam-hatip okulları açılmıştır. 1956-1957'de ortaokullara din dersleri konmuştur. Bu yıllarda Türkiye'de 15 bin yeni cami inşa edilmiştir. Kuran kursu açılmasını ya da cami inşasını amaçlayan türden dinî örgütlerin sayısı 1946'da sadece 11 iken, 1960'ta 5 bini geçmiştir (Demirer, 2014, s. 288).

1950-1960 dönemini niteleyen temel özellik, bir kez daha yinelenirse dine yönelik belirgin hoşgörüdür. Bu hoşgörülü ortam vesilesi ile yer altına inen dini faaliyetlerin kısmen tekrar yer üstüne çıktıkları söylenebilir. Öte yandan DP'nin laiklik ilkesinden ödün vermeme eğilimini 1948 yılında kurulan Millet Partisi'nin dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile 1954 yılında kapatılması açık bir biçimde göstermektedir. Benzer bir şekilde Tıcani tarikatının müntesiplerinin yürüttükleri faaliyetler

sebebiyle, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün heykellerine yönelik saldırılarının yarattığı rahatsızlık neticesinde, 1951'de "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" çıkarılarak sert hukuksal yaptırımlar ile karşılaşmaları DP'nin laiklik ilkesine yönelik sadakatinin göstergesidir.

✓ Tıcanilik, 1155 tarihinde Fas'ın Teycan kasabasında dünyaya gelen Ahmet Teycanî tarafından 1216'da kurulmuştur. Kurucusunun adına izafeten tarikata Tıcanî denmektedir. Nakşî ve Kadirî tarikatlarıyla karışık faaliyette bulunmuştur. Bir tarikat olarak Tıcanilik'in Türkiye'ye intikali 1930'lu yıllardadır. Kemal Pilavoğlu'nun önderliğinde başladıkları serüvenlerinde, dikkate değer eylemleri ile öne çıkmışlardır. Bu kapsamda Arapça ezanın yasak olduğu yıllarda Arapça ezan okuma çabaları, kamuya açık yerlerde tekbir getirmeleri, tarikat bildirileri dağıtmaları ve Atatürk'ün heykellerine yönelik düzenledikleri saldırılar en bilinen eylemleridir. Tıcanilerin bu son eylemleri şiddetli tepkilere sebep olmuştur. Öyle ki, "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" 1951 yılında bu vesile ile çıkarılmış ve Tıcanilerin önderi 15 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bu mahkûmiyetle birlikte tarikat açık faaliyetlerine son vermiştir (Tunaya, 2002, s. 203).

1945'den başlayarak bütün 1950'lerde devam eden resmi tutumu ile devletin dine karşı daha hoşgörülü bir biçimde yaklaşması hem rejime karşı biriken öfkeyi yatıştırmaya hem de çok partili hayata geçişle birlikte ortaya çıkan bir ihtiyaca cevap vermeye yöneliktir. Artık düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde halkın ikna edilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise dini eğilimlerin önüne örülen katı duvarları ortadan kaldırmaktır. Laiklik ilkesine sadık kalarak siyasi hayat içindeki aktörlerin uzun süre bu yönde bir strateji geliştirdiklerini söylemek yanlış olmaz. Bu kapsamda özellikle 1960'lı yıllarda dini grupların faaliyetlerinde ciddi manada artış ortaya çıkmıştır. Öyle ki, 1961 Anayasası'nın getirdiği örgütlenme özgürlüklerinden yararlanan İslami gruplar kurdukları dernekler (Kuran kursu,

camii yaptırma ve restore etme dernekleri) aracılığı ile başladıkları yer üstü faaliyetlerine sosyal ve kültürel işlevler de üstlenerek devam etmişlerdir. Yine bu yıllarda siyasi aktörlerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla bir tür baskı grubu rolü oynamaya başladıkları da görülür (Narlı, 1994, s. 28).

İslami dirilişi analiz etmeye çalışırken, 1950 sonrası yaşananları tek bir faktöre sabitleyerek açıklamak doğru değildir. Bu bakımdan bir yanlış anlamının önüne geçmek gerekir: Çok partili hayatın başlangıcından itibaren İslami bir canlanmanın ya da dirilişin ortaya çıkışını tek başına devletin gösterdiği hoşgörü ile açıklayamayız. Daha doğru bir açıklama düzeyine ulaşmak için söz konusu gelişmenin ardındaki sosyolojik dinamikleri dikkatle analiz etmek gerekir. Her şeyden önce, 1950 sonrası İslami canlanma toplumsal ve sivilidir. Sadece zaman zaman siyasî bir nitelik arz etmiştir (Mardin, 2017b, s. 106). Bu noktada önemle daha önce de vurgulandığı üzere din, Türkiye’de Cumhuriyet’ten hem önce hem de bütün ortaya konan reformlara rağmen Cumhuriyet’ten sonra da güçlü bir sosyolojik arka plana sahiptir. 1950’lerde canlanma ismini verdiğimiz şey, belki bir yönüyle bu sosyolojik arka planın bir kez daha görünür olmasıdır. Öte yandan elbette dönemin kır-kent ilişkilerinin yaşadığı dönüşüm de bir başka sosyolojik açıklama modeli sunar. Dini canlanma kırdaki hayatın göçle birlikte kente taşınması ile de çok ilişkilidir. Şöyle ki, kırdan kente göç eden insanlar için din, kırdaki değerlerle kenttekilerin çatışmasından kaynaklanan kimlik çatışmalarının çözümü için bir tür sığınak işlevi görmüştür. Dinin bu türden manevi boyuta sahip olmanın dışında göçmenlerin maddi gereksinimlerini karşılayan bir başka türden işlev üstlendiğini de söyleyebiliriz. Bu işlev ise dini cemaatlerin birer yaygın dayanışma ağı biçiminde örgütlenmeleri sayesinde mümkün olabilmektedir. Bireyler için din bu bakımdan aynı zamanda bir maddi sığınaktır. Tam da bu yüzden Milli Görüş geleneğinden gelen partiler 1980 sonrasında kentlerin çeperlerinde kurulan gecekondu yerleşimlerinde yaşayan alt sınıflardan büyük oranda destek alabilmektedir.

1950’ler ile birlikte başlayan dini dirilişin 1970’lerin hemen başındaki görünümü Milli Nizam Partisi’nin (MNP) kurulmasıdır. Kısa bir süre sonra kapatılsa da MNP çizgisi 1970’li yıllarda Milli Selamet Partisi (MSP) adı ile siyasi hayatımız içinde ne denli kalıcı olduğunu ispat etmiştir. Öyle

ki, dönemin koalisyon hükümetleri içinde MSP pek çok kez yer almıştır.

Resim 6.3 1970’de Necmettin Erbakan’ın MNP’yi kurması ile başladığı gelenek sırası ile MSP, Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) ile devam etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) de hem kadroları hem de politik konumlanışı bakımından belli bir oranda bu geleneğin halefleri arasında sıralanabilir.

Kaynak: <https://www.konya.edu.tr/s/erbakan>.

MNP’den başlayarak MSP ile devam eden bu siyasi geleneğin lideri Necmettin Erbakan’dır. Erbakan bir yönüyle muhafazakâr diğer yönüyle ise kalkınmacı bir siyasetçidir. Onun siyasi söyleminin dönem itibariyle üçüncü ayağı ise sosyal adalet vurgusunda karşımıza çıkıyor. 1950’li yıllarla başlayan, 1960 ve 1970’lerde devam eden süreç sadece MNP-MSP çizgisinin ortaya çıkışı için uygun bir zemin teşkil etmiş değildir. Genel bir dini canlanmadan, uyanmadan ve ihyadan bahsedildiği yıllardır bu dönem. Nakşibendilik, Nurculuk ve Süleymancılık gibi farklı kolları ile dini cemaatlerin 1960’lı yıllardan itibaren görünürlüklerinde belirgin bir artış söz konusudur. Aslında hem Nurculuk hem de Süleymancılık Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete devredilen unsurlar arasında yer alan Nakşibendi tarikatının içinde yer almış aktörlerin geçirdiği dönüşümün neticesinde toplumsal hayat içinde öne çıkmış din mümessilleridir. Sırası ile bu dini aktörler üzerinde kısaca duralım.

Nakşibendilik

Nakşibendilik, kökeni itibarıyla 1389 tarihinde vefat eden Muhammed Bahauddin Nakşibend'in temel esaslarını belirlediği bir manevi terbiye sistemidir. Bahauddin Nakşibend'in ölümünden sonra farklı kollara ayrılan bu tarikatın Türkiye'de etkin olan kolu Mevlana Halid-i Bağdadi'nin önderliğinde yaygınlaşan "Halidiyye"dir. 1778-1826 tarihleri arasında yaşayan Halid-i Bağdadi'nin açmış olduğu yolu takip eden birden fazla ismin öncülüğünde, Türkiye'de Nakşibendilik Osmanlı Devleti'nin son yıllarından beri ciddi manada etkinlik sahibi bir tarikattır. 1950 sonrası canlanmayı esas alarak söyleyecek olursak, Nakşibendilik, ağ ya da şebeke kurma prensibine sonuna kadar sadık bir 'operasyonel kod'a sahiptir (Mardin, 2017b, s. 187). Bu operasyonel kodun gücü sadece toplumun çeşitli kesimleri ile din merkezli bir temas kurma pratiğinde karşımıza çıkmaz. Aynı zamanda esnafıktan iş adamlığına geçiş ya da piyasa ile tanışma sürecinden siyasal aktörler ile sıkı ilişkiler kurma ve eğitim faaliyetlerini örgütlenme de dahil olmak üzere pek çok faaliyet alanında Nakşibendilik ile karşılaşırız. Örneğin Necmettin Erbakan, MNP'yi kurarken ardında güçlü bir müşevvik, teşvik edici olarak Mevlana Halid-i Bağdadi'nin temsilcileri arasında yer alan Mehmet Zahid Kotku vardır. 1980 yılında Mehmet Zahid Kotku vefat edince, İskenderpaşa Cemaati adıyla bilinen dini grubun liderliğini da madı Prof. Dr. Esad Coşan üstlenmiştir. Esad Coşan döneminde cemaat, 1980 yılı sonrası koşullarla da uyumlu biçimde, pek çok alanda yoğun bir ticari faaliyet içinde yer almıştır. Her türlü yayıncılık faaliyeti (radyo, dergi, kitap gibi) ekseninde kitle iletişim araçları ile kurulan yoğun ilgi de bu dönemin çarpıcı özellikleri arasındadır.

İskenderpaşa dışında, önce Muhammet Raşit Erol'un, sonrasında onun ölümü ile Abdülbaki Erol'un liderliğindeki Menzil cemaati, Mahmut Ustaosmanoğlu'nun liderliğindeki Çarşamba cemaati ve Muhammet Sami Ramazanoğlu'nun liderliğinde kurulan ve onun ölümü ile önce Musa Topbaş'ın sonra ise Osman Nuri Topbaş'ın liderliğinde bir araya gelen Erenköy Cemaati Nakşibendiliğin Halidiyye kolunun Türkiye'de en bilinen takipçileridir. Sıralanan bu tarikatlar 1950 sonrasında benzer bir gelişim çizgisine sahiptirler. Öncelikle devletin görece hoşgörülü yaklaşımının açtığı alanda faaliyetlerini daha özgürce sürdürme şansını yakaladıktan sonra çeşitli alanlarda etkinlik göstermeye başlamışlardır.

Toplumun alt sınıfları ile daha sıkı ve yaygın bir bağa sahiplerse de, bu tarikatlar, muhafazakâr seçkinler ve devlet adamları üzerinde ciddi bir tesire sahiptir. Örneğin, Necmettin Erbakan ile yaşadıkları çatışmaya kadar İskenderpaşa cemaati, MNP-MSP çizgisi (Milli Görüş) ve ayrıca 1980 sonrasında Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) üzerinde önemli bir etkiye sahip idi. Benzer ilişkiler diğer tarikatlar için de söz konusu edilebilir.

Nurculuk

1878-1960 tarihleri arasında yaşayan Said-i Nursi'nin kurucusu olduğu bir dini harekettir. Said-i Nursi Osmanlı Devleti'nin son yıllarına denk gelen gençlik evresinde, ciddi manada bir siyasi aktördür. Jön Türkler içinde yer aldığı, Osmanlı-Rus Harbi'nde esir düşerek bir süre Rusya'da yaşadığını ve milli mücadeleye destek vererek Mustafa Kemal ile sıkı ilişkiler geliştirdiğini biliyoruz. Ancak milli mücadele sonrasında Mustafa Kemal'in laikliği esas alan reformları uygulamaya başlaması ile yer altına inmiş ve çoğu zaman öğrencilerinin elle çoğalttıkları Osmanlıca yazılmış eserlerinin Anadolu'da elden ele dolaştırılması suretiyle etkinliğini hızla artırmıştır. 1950'li yıllarda Said-i Nursi'nin DP'ye verdiği açık destekle tekrar siyaset ile daha dolaylı düzeyde de olsa ilişki kurduğu görülüyor. Eserlerine bakıldığında, yaşadığı dönemin temel tartışmaları ile uyumlu bir biçimde din ile modernizm arasındaki ilişkinin esas alındığı söylenebilir. Nursi, İslam'ın bilim ile ya da akıl ile çelişmediğini ısrar ve önemle vurgulayarak bir tür savunmacı güdü ile hareket etmiş ve kendini Kuran-ı Kerim'in ayetlerinin tefsirine ya da yorumlanmasına adanarak bugün oldukça etkin bir cemaatin ortaya çıkışına katkı sağlamıştır.

Said-i Nursi'nin ölümü öğrencileri arasındaki çatışmaları beraberinde getirmiş ve cemaat çok sayıda alt kola bölünmüştür. Bugün bunlar içinde Yeni Asyacılar, Okuyucular, Yazıcılar, Said-i Nursi'nin Kürt kimliğini esas alarak faaliyet gösteren Med-Zehra grubu en bilinenleridir. Ayrıca, Said-i Nursi'nin öğrencileri arasında yer alması da 1960'lı yıllarda başladığı faaliyetlerini diğer Nurcu kollardan özerkleşerek sürdüren ve zaman içinde güçlenen Fethullah Gülen liderliğindeki yapılanmayı da unutmamak gerekir. Bölüm biterken Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) adı verilen bu yapı üzerinde ayrıca duracağız.

Süleymancılık

Süleymancılık da tıpkı Nurculuk gibi Nakşibendilik ile ilişkili cemaatlerden birisidir. Kurucu lideri Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) Nakşibendi geleneğin içinden yetişmiş bir din alimidir. Medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı bir vasatta Tunahan kendisini Kuran öğretimine adanmıştır. Bu amaçlı faaliyetlerini 1950'li yıllara kadar tümüyle yer altında sürdürmüştür. DP'nin iktidara gelişi ile ortaya çıkan görece liberal ortamla birlikte ise Tunahan ve öğrencileri ilk kez resmî statüde Kuran Kursu açabilmişlerdir. 1950'li yılların sonlarına gelindiğinde cemaatin kurs faaliyetleri oldukça ileri bir noktaya ulaşmıştır. 1959'da Süleyman Hilmi Tunahan öldükten sonra Süleymancılık'ın liderliği Kemal Kaçar'a geçmiştir. Anadolu'da daha çok alt sınıflardan gelen öğrencilere hem Kuran öğrenme hem de seküler eğitim kurumlarına devam etme imkânı sunan bu cemaat, tıpkı diğerleri gibi, oldukça yaygın bir ağı mobilize edebilen bir güce sahiptir.

dikkat

Hem Nurculuk hem de Süleymancılık'ın kurucu önderleri Nakşibendi tarikatı içinde yetişmişlerdir.

Yukarıda sıraladığımız üç ana eğilim dışında, MNP-MSP çizgisinin Milli Görüş geleneğini de bir dördüncü eğilim olarak kayda geçirerek, Türkiye'de 1950'lerle birlikte başlayan dini canlanmaya eşlik eder biçimde pek çok cemaatin-tarikatın faaliyetlerini sürdürdüğünü ya da sürdürmekte olduğunu söyleyebiliriz. Son olarak burada bunlardan sadece bir kaçını sıralamakla yetinelim: Farklı kolları ile Kadiri, Mevlevi ve Rûfâi tarikatları tasavvufi geleneğin diğer önde gelen temsilcileridir. Bunların dışında 1960'lı yıllardan başlayarak Türkiye'de belirgin bir etkinliğe erişen daha radikal öğretilere sahip dinî gruplar da vardır. Bu kapsamda Ticanilik, Ürdün kaynaklı Hizbu't Tahrir, İslamcı Büyük Doğu Akıncıları-Cephesi (İBDA-C) ve Hizbullah'ı anabiliriz. Bunlardan İBDA-C dışında kalanlar köken itibarıyla Türkiye dışındaki diğer Müslüman ülkelerde doğmuş hareketlerdir. İBDA-C ise Salih Mirzabeyoğlu'nun öncülüğünde Necip Fazıl Kısakürek'ten esinlenerek örgütlenmiş ve daha çok 1990'lı yıllarda bir dizi küçük çaplı eylem ile adını duyurmuştur.

1950 sonrasında dini canlanışına işaret eden bir başka gelişme dini yayıncılık faaliyetlerinde görülen artıştır. Bu artış, aslında tek-parti döneminin uygulamalarının bir sonucudur. Bir başka biçimde ifade edilirse, cumhuriyet doğrudan ya da dolaylı olarak geleneksel-şifahi ve ümmiliğe dayalı bir dinselliği kitabi hale getirmiştir (Çiğdem, 2014, s. 41). Kuşkusuz bu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu ve İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri'nde devletin vermiş olduğu din eğitimi ile de ilişkilidir. En nihayetinde, hem imam-hatip okullarının sayısının hızla artması hem de genel olarak eğitim seviyesinin yükselmesi amacıyla ortaya konan teşebbüsler daha entelektüel bir çevrenin ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Bu kapsamda, çok partili hayatın ve 1960'lı yılların özgürlük ortamının sunduğu fırsatlar ile birlikte dini çevrelerde pek çok ismin yürüttükleri faaliyetler ile öne çıktıklarını görürüz. Bunların başında Necip Fazıl Kısakürek gelir. Tıpkı onun gibi Maraşlı olan Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Alaaddin Özdenören, Cahit Zarifoğlu ve Erdem Beyazıt gibi diğer isimleri de anmamız gerekir. Bu isimler hem şairlikleri hem de düşünür kimlikleri ile öne çıkmışlardır. Daha doğrusu Osmanlı Devleti'nin son yıllarından başlayarak ulemanın etkinliğini yitirmesinden kaynaklanan boşluğu doldurmak üzere hikemî (uyaran, yol gösteren) şairler olarak görev üstlenmişlerdir (Bora, 2017, s. 448).

1970'li yıllarda hikemî şairlerin yol göstericiliğine eklenen bir başka dini yayıncılık faaliyeti daha yaygınlık kazanmıştır. Bu yıllarda Mısır, Pakistan ve İran kökenli Müslüman düşünürlerin eserleri hızla Türkçeye kazandırılmıştır. Mevdudi, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî, Hasan el-Benna gibi Müslüman aydınların düşünceleri Türkiye'deki İslami uyanışa eşlik eden kaynaklar olarak dolaşıma girmişlerdir. Tabi bu noktada 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin ve Rusya'nın Afganistan'ı işgal edişinin Türkiye'deki İslami canlılığa özel bir katkı sağladığını da vurgulamak gerekir. Özellikle İran İslam Devrimi, hem dünya Müslümanları hem de Türkiye'de faaliyet gösteren İslami gruplar için bir alternatif siyasal model sunması bakımından önemli bir etki doğurmuştur (Demirer, 2014, s. 279). Dinin radikalleşmesi suretinde karşımıza çıkan bu etki, 1980'li yıllardan başlayarak yaklaşık yirmi yıl boyunca özellikle genç ve eğitilmiş kitleyi harekete geçirici bir unsur olarak kabul edilmelidir. Bu bahsi çok fazla uzatmadan özetle şunu söylemek gerekir: çok partili hayata geçiş ciddi manada bir

dini canlanma doğurmuştur. Bu canlılık çok yönlüdür. Şu bakımdan: Öncelikle tek partili yılların baskıcı ortamı dini faaliyetleri yer altına inmeye mahkûm etse de ortadan kaldıramamıştır. Dahası sıradan halkın dinle irtibatı asırlardır olduğu gibi devam etmiştir. İkinci olarak, siyasi aktörlerin halkı ikna etme zorunluluğu dini faaliyetlerin hoşgörülmesi sonucunu doğurmuştur. Son olarak söz konusu hoşgörünün bir başka önemli sebebinden daha bahsetmek zorundayız. ABD ile müttefik olan Türkiye’de komünizme karşı din, dönemin devlet seçkinleri tarafından koruyucu bir unsur olarak kabul edildiği için de hoşgörülümüştür.

Bu hoşgörünün 1980’li yıllarda daha radikal bir biçimde ve Türk-İslam sentezi formunda karşımıza bir kez daha çıktığını görüyoruz. 1980 öncesinin sol ve sağ arasındaki gerilimli ortamı düşünülduğünde din bir kez daha bütünleştirici bir unsur olarak görülmüş ve bu dönemde devlet tarafından çoğu zaman açık bir biçimde teşvik edilmiştir. Bu kapsamda bazı tarikat ve cemaatler Turgut Özal’ın Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllarda koruma altına alınmışlardır. Halkın kendi imkânlarını seferber ederek bir yandan cami diğer yandan imam-hatip lisesi inşasına verdiği yoğun desteği de unutmamak gerekir. Bütün bu sıralananlar 1990’lı yıllara büyük bir dini canlanma olarak yansıtacaktır. Nitekim MNP-MSP çizgisinin 1980 sonrasındaki temsilcisi olan Refah Partisi’nin 1990’lı yılların hemen başından itibaren hızlı bir yükseliş ivmesi yaşaması bunun açık bir işaretidir. Öte yandan dini cemaatler yayıncılık ve dershanecilik benzeri faaliyetler içine bu yıllarda yoğun bir biçimde girmişlerdir. Bu faaliyetlere ticari nitelikte olanları da ayrıca eklemek gerekir. Tekrar RP’ye dönecek olursak, ilk defa 1991 yılında Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile seçim ittifakı yapmak sureti ile meclise girmeyi başaran bu parti 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde ise içinde Ankara ve İstanbul’un olduğu pek çok kritik seçim bölgesinde başarı elde etmiştir. Bu başarının tesadüfi olmadığı bir sonraki genel seçimde ortaya çıkmış ve parti seçimlerde rakiplerini geride bırakarak en çok oyu almıştır. Doğruyol Partisi lideri Tansu Çiller’in başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin büyük ortağı da olan RP’ye bu dönemde büyük bir direnç gösterilmeye başlanmıştır. Laikliği ihlal ettiği, daha doğrusu dini siyasete alet ettiği suçlamasına maruz kalan partinin önü 28 Şubat 1997’de alınan kararlar ile

kesilmiştir. En nihayetinde, RP 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi’nin aldığı karar kapsamında kapatılmıştır.

✓ İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), 1984-1992 tarihleri arasında Aykut Edibali’nin liderliğinde faaliyet gösteren bir siyasi partidir. 1992 yılından sonra ise Millet Partisi adını almıştır. Bu parti, 1968’e kadar götürebileceğimiz bir geçmişe sahiptir. Şöyle ki, 1968’te Mücadele Birliği Aykut Edibali’nin öncülüğünde bir araya gelen ve bir dernek çatısı altında örgütlenen bir grubu temsil etmektedir. Türklük ve İslamiyet’in kendilerine özgü bir sentezine dayalı düşünsel arka planları ile Milli Mücadeleciler daha çok 1970’li yıllarda etkinlik gösterebilmişlerdir.

Aydınlar Ocağı çevresinden İbrahim Kafesoğlu’nun ilk defa 1972’de dile getirdiği Türk-İslam sentezi, 12 Eylül İhtilali’nden sonra devlet desteği ile yoğun bir biçimde dolaşıma girme şansı yakalamıştır. Türklerin devlet geleneğinin ne denli İslam dinine uygun olduğunu ispata çalışan ve Türk milletinin ve İslam dininin geleceği için oldukça kritik bir misyon üstlendiği iddiasıyla devletin bir hayli yakınlarında konumlanan bir bakış açısını temsil eder. Bu yönüyle hem dini milli kimliğin asli unsuru kılmaya hem de İslam’ı Türkleştirmeye (Bora, 2017, s. 403) yönelik bir gündemin içinde varlık bulur.

1990’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’de oldukça sert geçen din-devlet ilişkileri ya da laiklik temelli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar içinde başörtüsü meselesi özel bir yer edinmiştir. Kamusal alanda, özellikle eğitim kurumlarında başörtüsü takarak bulunma arzusundaki kadınların bu talebi 28 Şubat’ın hemen ertesinde sert bir müdahaleye maruz kalmıştır. Aslında mesele sadece başörtüsü ile sınırlandırılmayacak denli çok boyutludur. Hem iktisadi hem de politik ve kültürel alanda dini çevrelerin artan görünürlüğü bürokratik seçkinlerin tepkilerini artırmış ve din-

devlet ilişkileri 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelişine değin oldukça çatışmalı bir seyir izlemiştir. Bu kapsamda, 1997-2002 arasında dini gruplar üzerindeki baskı belirgin bir şekilde artmıştır. 28 Şubat ile birlikte zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılarak imam hatip liselerinin orta kısmının kapatılması, 1999'da uygulamaya konan katsayı uygulaması sebebi ile imam-hatip lisesi mezunlarının ilahiyat fakülteleri dışındaki yerlere girmelerinin zorlaştırılması bu baskının en yalın işaretleri arasındadır. Nitekim 1995-1996 eğitim öğretim yılında toplam lise öğrencilerinin % 10.88'i imam-hatip liselerinde okurken, bu oran 2003-2004 eğitim öğretim yılında yalnızca % 2.37'dir.

Resim 6.4 Türkiye'de 1990'lı yıllarda din-devlet ilişkileri büyük oranda başörtüsü meselesi bağlamında tartışılmıştır.

✓ Zorunlu ve kesintisiz eğitimi sekiz yıla çıkaran eğitim reformu 1997 yılından itibaren uygulanmaya başlandı. Bu reform düzene, özgürlük ve serbestiyete nispeten nasıl daha fazla öncelik verildiğinin bir örneğidir. Kamusal alanda varlık göstermek isteyen İslami gruplar bu reform ile saf dışı bırakılmışlardır. Sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan etkin grupların sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz eğitim aracılığıyla önüne set örülmüştür (Özdalga, 2013, s. 198)

Yaşamla İlişkilendir

Alevi

Sözlükte "Ali'ye mensup" anlamına gelen kelimenin çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyün'dür. Alevi terimi İslam kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler manasında, ayrıca siyasî, tasavvufî ve itikadi anlamda kullanılmıştır. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevi denilmiştir. Emeviler'in son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emir gibi lakaplar yanında Alevi nisbesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Günümüzde de aynı nesle bağlı olanlar bu nisbeyi kullanmaktadır. Emevi ve Abbasi devirlerinde iktidara karşı Hz. Ali soyuna mensup çevrelerde beliren hareketlerde Alevi nisbesi kendini göstermiş, fakat bazan da Hz. Ali soyu ile hiçbir bağı bulunmayan çev-

reler, sadece hareketlerine nüfuz ve yaygınlık kazandırmak amacıyla kendilerini Aleviliğe nisbet etmişlerdir. 255 (869) yılında Basra'da ortaya çıkan Zenc ihtilali buna bir örnek teşkil eder. İslam siyasî tarihinde ise bu terim ilk defa hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halifenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen hilafet münakaşalarında Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şiatü Ali (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmaniyye (Ömer ve Osman'a, dolayısıyla Ebu Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir. Bu anlamıyla Alevi terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade eder. Bununla birlikte, Abbasiler'in iktidarı boyunca merkezi idarenin zayıflaması sonucu İslam dünyasının muhtelif yerlerinde ortaya çıkan ve mahallî idareyi ellerine geçiren veya müstakil

devletler kurabilen sülaleler de kendilerinin Hz. Ali soyuna mensup olduklarını göstermek üzere Alevi nisbesini kullanmışlardır. Fas'ta İdrîsîler ve bizzat Alevi nisbesini taşıyan sülale, Mısır'da Fatımîler, Yemen'de Süleymanîler ve Ressiler, Kuzey İran'da Zeydiler, Amül'de Hasenîler ve İspanya'da Hammadîler Alevi devletler olarak görülürse de bunların çoğunun gerçekte Hz. Ali'nin soyu ile bağları bulunmadığı bugün bilinmektedir. Alevi terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilatlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali'ye dayandırdıkları için "Alevi tarikatlar" diye tanınmışlardır. Kadiriyye ve Rifaiyye bunlardandır. Bazıları da -Nakşibendiyye gibi- silsilesini Hz. Ebu Bekir'e dayandırdıklarından "Bekri" diye anılmışlardır. Bununla birlikte Alevi teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında

beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şiiiler ve Şia içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevi nisbesini alırlar. Nitekim Zeydiyye, İsnâaşeriyye gibi mutedil Şiiiler'in yanında Beyaniyye, İsmailiyye ve Batuniyye mensupları Alevi diye bilinirler. Fakat çağımızda asıl Aleviler olarak tanınan iki itikadi mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrilik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dini kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır. Bu mezhebe bağlı olanlar Osmanlı arşiv belgeleri ve vekayi'namelerinde kızılbaş veya Rafiziler diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevi nisbesini vermişlerdir.

Kaynak: Ocak, A. Y. (1989). Alevi, TDV İslam Ansiklopedisi içinde. 2, ss. 367-369.

Öğrenme Çıktısı

5 Tek-parti dönemi reformlarını din-devlet ilişkileri esasında açıklayabilme
6 Çok partili hayata geçiş sonrasında yaşanan temel siyasal olayları özetleyebilme

Araştır 3

Ali Fuat Başgil'in din-devlet ilişkilerine dair temel görüşleri nelerdir? Araştırınız.

İlişkilendir

Cumhuriyet Türkiye'si'nde din-devlet ilişkilerine dair bilgilerinizi derinleştirmek istiyorsanız Kara, İ. (2017). Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslam. İstanbul: Dergah Yayınları

Anlat/Paylaş

Cumhuriyet ilân edildikten sonra yürürlüğe konan hangi reformlarla din-devlet ilişkilerinin köklü bir biçimde dönüştürüldüğünü anlatınız.

2002'DEN GÜNÜMÜZE DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ

Laiklik ya da sekülerizm, Cumhuriyet ilân edildikten sonra, bunu unutmamak önemlidir, uzunca bir süre, devlet için kendini stabilize etmeye yarayan en önemli faktörler arasında yer almıştır (Çiğdem, 2009 s. 38). Bir başka biçimde söylenirse, sekülerizm (ya da laiklik) en başından beri Türkiye top-

lumu için otoriter bir yönetim aracı olmuştur. Makbul vatandaşın geri kalan geniş halk yığınlarından ayrıştırılması ve vatandaşların zararlı bölümünün kamusal alanın dışında tutulması için kullanılmak istenmiştir (Mağcupyan, 2007, s. 82). Bu yöndeki çabaların son örneği (28 Şubat postmodern darbesi) yukarıda kısaca ele alındı. Bu noktada 28 Şubat'ın devletin kendini stabilize etmek için laiklik ilkesinin

tehdit altında olduğu temel iddiası ile siyasal alanı daraltıcı bir dizi hamleden sadece birisi olduğunu unutmamak gerekir. Bir sonraki ünite de Türkiye’de asker-siyaset ilişkileri ayrıntılı biçimde ele alınacağı için burada kısaca şu kadarını söylemekle yetinelim: 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007’de gerçekleşen siyasal alana yönelik müdahalelerin her birinde laiklik ilkesinin tehdit edilmekte olduğuna dair endişe ön plandadır. Örneğin, 27 Mayıs 1960’da gerçekleştirilen askerî müdahalenin temelinde yer alan faktörlerin arasında en ön sıralarda devrimlerin ve laikliğin geleceği konusunda duyulan tedirginlik yer alıyordu. Nitekim bu tedirginlik sebebi ile askerî müdahaleyi gerçekleştiren aktörlerin hazırlattığı ve halk oylaması ile kabul edilen 1961 Anayasası’nda laiklik konusuna ve devrimlerin korunmasına özel bir önem atfedilmiştir. Bunu, Anayasa’nın başlangıç kısmında yer alan Atatürk devrimlerine bağlılık esastır; devlet laiktir (madde 2); herkes din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (madde 12); herkes inanç özgürlüğüne sahiptir, ibadet ve törenler, kamu düzenine, genel ahlâka ve bu amaçla çıkarılmış yasalara uygun olmak koşuluyla serbesttir, kimse bunlara katılmaya, inançlarını açıklamaya zorlanamaz; din eğitimi ve öğretimi, bu yönde istekte bulunanlara sunulur, antilaik erkeklerle ya da çıkar sağlamak için din sömürüsü yasaktır, buna aykırı davranan gerçek ve tüzel kişiler hakkında yaptırım uygulanır; siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır (madde 19); çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz (madde 21); siyasal partiler laik cumhuriyet ilkesine uymak zorundadır (madde 57), aksi halde Anayasa Mahkemesince temelli kapatılırlar (Tanör, 2006, s. 390-391) gibi maddelerde açıkça görebiliyoruz. Benzer bir durum 1982 Anayasası için de geçerlidir. Burada da laiklik ilkesinin korunmasına ilişkin pek çok maddeye yer verilmiştir. Dahası, yapılan pek çok değişikliğe rağmen hâlen yürürlükte olan 1982 Anayasası’nda laiklik değiştirilmesi dahi teklif edilemeyen ve Cumhuriyetin niteliklerinin sıralandığı ikinci madde içinde yer almaktadır.

1982 Anayasası’nda din-devlet ilişkilerinin nasıl yer aldığını ayrıntılı bir biçimde öğrenmek için <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> linkinden yararlanabilirsiniz.

2002 yılından günümüze değin din-devlet ilişkilerini ele alacağımız bu kısımda yukarıdaki ana vurgudan hareketle öncelikle şunu söyleyebiliriz: 3 Kasım 2002’de kuruluşundan çok kısa bir süre sonra girdiği ilk seçimlerde elde ettiği başarı ile tek başına hükümet kurma hakkı elde eden ve yaklaşık 15 yıldır bu konumunu muhafaza eden AK Parti uzunca bir süre laiklik ve sekülerizm temelli tartışmalara konu edildi. Bu tartışmaların halen bittiğini söyleyemeyiz. Din-devlet ilişkilerinin çok boyutluluğunu bu tartışmalar vesilesi ile 2002 sonrasında da kolaylıkla tespit edebiliriz. Şöyle ki, iktidar-muhalefet ilişkileri içinde AK Parti’ye iktidara geldiği ilk yıllarda ısrarla ve daima laiklik ilkesi temelinde eleştiriler yöneltilmiştir. Nitekim bu eleştirileri yansıtan iki temel gelişmeyi anabiliriz. Bu gelişmelerden ilki 27 Nisan 2007’de yaşandı. Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinde yer alan bir bildiri ile Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecine müdahale edildi. Bu müdahale ile amaç eş başörtülü olan Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı olmasını engellemektir. İkincisi ise 14 Mart 2008’de dönemin Yargıtay Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından ‘AK Parti’nin laikliğe aykırı fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği iddiası ile kapatılması’ talebiyle açılan dava idi. Her iki teşebbüs de istenen sonucu doğurmadı.

Din-devlet ilişkilerinin 2002 yılı sonrasındaki seyri açısından bir diğer önemli boyut AK Parti iktidarları döneminde yapılan yasal düzenlemeler ve bazı uygulamalar aracılığı ile ortaya konabilir. 15 yıllık AK Parti iktidarları döneminde oldukça fazla sayıda yasal düzenleme yapıldı. Hatırlayalım, bu düzenlemelerin bir kısmı 2007, 2010 ve 2017 yıllarındaki referandumlar ile halkın onayına da sunuldu. 15 yıl boyunca ortaya konan yasal düzenlemeler içinde doğrudan din-devlet ilişkilerini ilgilendirdiğini düşünebileceğimiz iki temel yasa aklı gelir. Bunlardan ilkinde başörtüsü sorununu halletmek amaçlanmıştır. İkincisinde ise 30.03.2012 tarihli düzenleme ile zorunlu eğitim 4+4+4 biçiminde 12 yıla çıkarılmış, ortaokul ve liselerde, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatının, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulacağı hükmüne bağlanmış ve İmam-Hatip liseli öğrencilerin üniversiteye girişine engel oluşturulan katsayı uygulamasına son verilmiştir.

dikkat

2002 yılından sonra din-devlet ilişkileri kapsamında ortaya konan en temel değişiklikler başörtüsü meselesinin halledilmesi ve imam-hatip liselerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Ayrıca isteğe bağlı seçmeli olarak ortaokul ve liselerde Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hayatını konu alan dersler konulmuştur.

15 yıllık AK Parti iktidarları döneminde din-devlet ilişkilerini ilgilendirmesi bakımından bir başka dikkat çekici nokta Alevilerin sorunları ile ilgilidir. Cumhuriyet tarihi boyunca, Aleviler, din-devlet ilişkileri söz konusu edildiğinde genellikle resmi bir statü elde edememenin yoksunluğunu yaşamışlardır. Ne Alevi din önderleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde faaliyet gösterebilmiş ne de cem evleri birer dini kurum olarak resmiyet kazanabilmiştir. Bu iki temel sorunun çözümü için AK Parti iktidarları döneminde birkaç kez 'Alevi Açılımı' adıyla çalışmalar yürütülmüş ise de verimli bir sonuç elde edilememiştir. Son olarak 64. Hükümetin gündeminde yer alan ve 10 Aralık 2015 tarihli eylem planında "geleneksel irfan merkezleri ve cem evlerine hukuki statü tanınması" biçiminde yer alan reform vaadi de sonuçsuz kalmıştır.

AK Parti iktidarları dönemini ilgilendiren son önemli mesele devlet ve dini cemaatler arasındaki ilişkiye dairdir. Dini-cemaatler ile devlet arasındaki ilişkinin genel seyrini önceki kısımlardan hareketle bir iki cümle ile tekrar hatırlayacak olursak, tek-parti döneminde maruz kaldıkları baskı sebebi ile dini cemaatler yer altına inmek zorunda kalmışlardı. Tek-parti döneminden sonra ise çoğunlukla yer üstüne çıkabilmişlerdi. Bu her bir cemaatin mobilize ettiği kitlelerden oy alma kaygısı taşıyan siyasi aktörlerin hoşgörülü tutumu ile ilgili olabildiği gibi dönem dönem devletin içine düştüğü krizi aşmak üzere dinsel unsurdan yararlanmak arzusu ile de ilgili idi. Tek-parti iktidarı sonrasında, 28 Şubat dönemini istisna tutarsak, dini cemaatler çeşitli sebeplerle genellikle devlet himayesine alınmışlardır. Bu uygulamalar AK Parti'nin iktidar mevkiinde bulunduğu yıllarda da devam etmiştir; ancak Ruşen Çakır'ın ifadesi ile, önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak düzeyde artmıştır (Bora, 2014, s. 47). Bunun sebepleri ya da sonuçları üzerinde bu-

rada ayrıntılı bir biçimde durma şansımız yok. Ancak yine de bu himaye altına alma halinin en temel sonuçlarından biri üzerinde durmadan bu bölümü bitirmek doğru olmaz: 15 Temmuz 2016'da Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) bir darbe marifetiyle siyasi iktidarı ele geçirme teşebbüsü.

Fethullah Gülen ismi uzun süredir Türkiye gündemini meşgul ediyor. Onun 1960'lı yıllardan beri yürüttüğü faaliyetlerin küresel bir aktör haline gelişine ciddi manada katkı sağladığı söylenebilir. 1960'lı yılların ortalarından itibaren ortaya konan bu faaliyetler uzunca bir süre eğitim alanında yürütülmüştür. Eğitim alanına zamanla medya, sağlık ve taşımacılık gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketler ya da ticari işletmeler eklenmiştir. Ayrıca TUSKON (Türkiye İş Adamları ve Sanayiciler Konfederasyonu), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı ve Kimse Yok Mu Derneği gibi sivil toplum alanında görünürlük kazanan ve FETÖ'nün kendi hegemonyasını kurma çabalarına eşlik eden kuruluşlar eliyle yürüttükleri faaliyetleri de not etmek gerekir. Son olarak FETÖ, son birkaç yılda yaşananlardan hareketle daha açık bir biçimde anlayabildiğimiz gibi, devlet bürokrasisine sızmak ve dahası zaman içinde hâkim olmak üzere bir dizi gizli ya da yarı açık faaliyet içerisinde olmuştur. Gizlilik içinde yürütülen sızma faaliyetleri daha çok emniyet ve askeri bürokrasi içinde gerçekleşmiştir. Bürokrasinin diğer alanlarında ise, FETÖ hem gizli hem de yarı açık örgütlenme çabaları ile karşımıza çıkar. Burada yarı açık faaliyetler, FETÖ'nün iktidarda bulunan siyasi partilerle kurduğu ilişkiler aracılığı ile gördüğü himaye kapsamında bürokrasinin çeşitli alanlarında yürüttüğü örgütlenme faaliyetlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca yapılan sınav yolsuzlukları ve akla hayale gelmeyecek çeşitli başka yöntemleri (baskı ve şantaj gibi) kullanarak da FETÖ'nün bürokratik aygıt içinde (özellikle yargı bürokrasisi) zamanla ciddi bir etkinlik kazandığını bugün artık biliyoruz. Toparlayacak olursak, FETÖ 40-50 yıldır sürdürdüğü faaliyetleri ile devlet aygıtını neredeyse işleyemez hale getirecek güce erişmiştir. 15 Temmuz ise bu gücün kendini dışa vurduğu tarihtir. 15 Temmuz, görünüş itibarıyla bir dini liderin önderliğinde örgütlenen bir yapının (FETÖ'nün) devleti ve toplumu tahakküm altına alma teşebbüsüdür. Neyse ki bu teşebbüs halkın büyük desteği ile savuşturulmuştur.

Bölümü bitirirken, hem 15 Temmuz'da yaşadıklarımızı daha iyi anlamak hem de bu bölümün

bir tür özetini bize sunacak son bir noktanın üzerinde duralım. Şerif Mardin, tek-parti dönemi reformlarını değerlendirdiği *Türkiye’de Din ve Siyaset* adlı eserinde önemli bir iddiayı dile getirmektedir. Şöyle ki, ona göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konan laikleştirici reformların esas ortak özelliği İslam cemaatinin kolektif baskısından kişiyi kurtarma çabasında karşımıza çıkar. ‘Mahalle baskısı’ kavramı esasında uzunca bir süre Türkiye’de gündemin baş sıralarında yer alan bu iddiaya göre, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hem eğitim ulemanın elinden alınmış hem de ortak eğitimin ve böylece de okul yıllarından ileriye doğru cinsiyetler arasında bütünüyle yeni bir kaynaşmanın yolu açılmıştır. Dahası, kadın haklarının tesisi için yapılan hamleler de, kadınların mahallenin ahlaki düzeneğinin sınırlayıcılığından kurtulmalarına kapı aralamıştır. Son tahlilde, Şerif Mardin, Mustafa Kemal Atatürk’ün tarikatlara yönelik tavrının boğucu cemaat yapılarına yönelik bir saldırı olarak da okunabileceğini iddia etmektedir (2017a, s. 74). Şerif Mardin’in bu temel varsayımı ile 15 Temmuz arasında nasıl bir bağ kurabiliriz?

Öncelikle, unutmamak gerekir ki, FETÖ benzeri yapılar için esas önem verilen aktör cemaattir. Cemaatin çıkarlarıdır. Hedefleri ve gelecek planlarıdır. Birey, cemaat içinde yoktur. Kaybolmuştur. Sadece ve sadece emirlere itaat etmesi veya söyle-

nenleri yapması gereken bir yok-varlıktır. Bu türden bir yokluğu, bireysellikten vazgeçiş mümkün kılan, FETÖ benzeri yapıların hem öte dünyaya hem de bu dünyaya ilişkin vaatleridir. Bir başka biçimde söylenirse, FETÖ’nün sunduğu hem manevi hem de maddi konfor (ya da tam tersi yönde FETÖ’nün manevi ve maddi şiddet araçlarını profesyonel bir biçimde devreye sokmadaki yeteneği) yok-varlıkların adeta seri bir üretimle toplumsal alana dâhil edilmelerine imkân tanımıştır. Neticede bir kez sorgulamayan, eleştirmeyen ve tüm bireysel varlığını cemaat içinde eriten kişiler 15 Temmuz sürecinde de görülebileceği üzere aldıkları emir öyle gerektirdiği için sokaktaki sivil insanlara ateş edebilmişlerdir. Elbette 15 Temmuz’u anlamamızı mümkün kılacak çok boyutlu dinamikleri paranteze alıp yaşananları sadece bireysellik yitimi ile açıklamak doğru olmaz. Bunun Cumhuriyet dönemindeki din-devlet ilişkilerinin bu bölümde anlattığımız seyri ile, din ve devlet arasındaki karşılıklı ilişki ile olduğu kadar uluslararası bir çok faktörle de ilişkili bir biçimde analiz edilmesi gerekir. Ancak yine de 15 Temmuz sürecinde yaşananlardan alınacak dersler arasında bir biçimde bireyselliği muhafaza etmenin öneminin teslim edilmesi de en ön sıralarda yer almalıdır. Bu ders hem dini gruplar hem de devlet için önemli bir gerçekliğin fark edilmesi anlamına gelecektir.

Öğrenme Çıktısı

7 2002 yılı sonrasını din-devlet ilişkileri bakımından açıklayabilme
8 15 Temmuz kalkışmasını din-devlet ilişkileri ile birlikte yorumlayabilme

Araştır 4

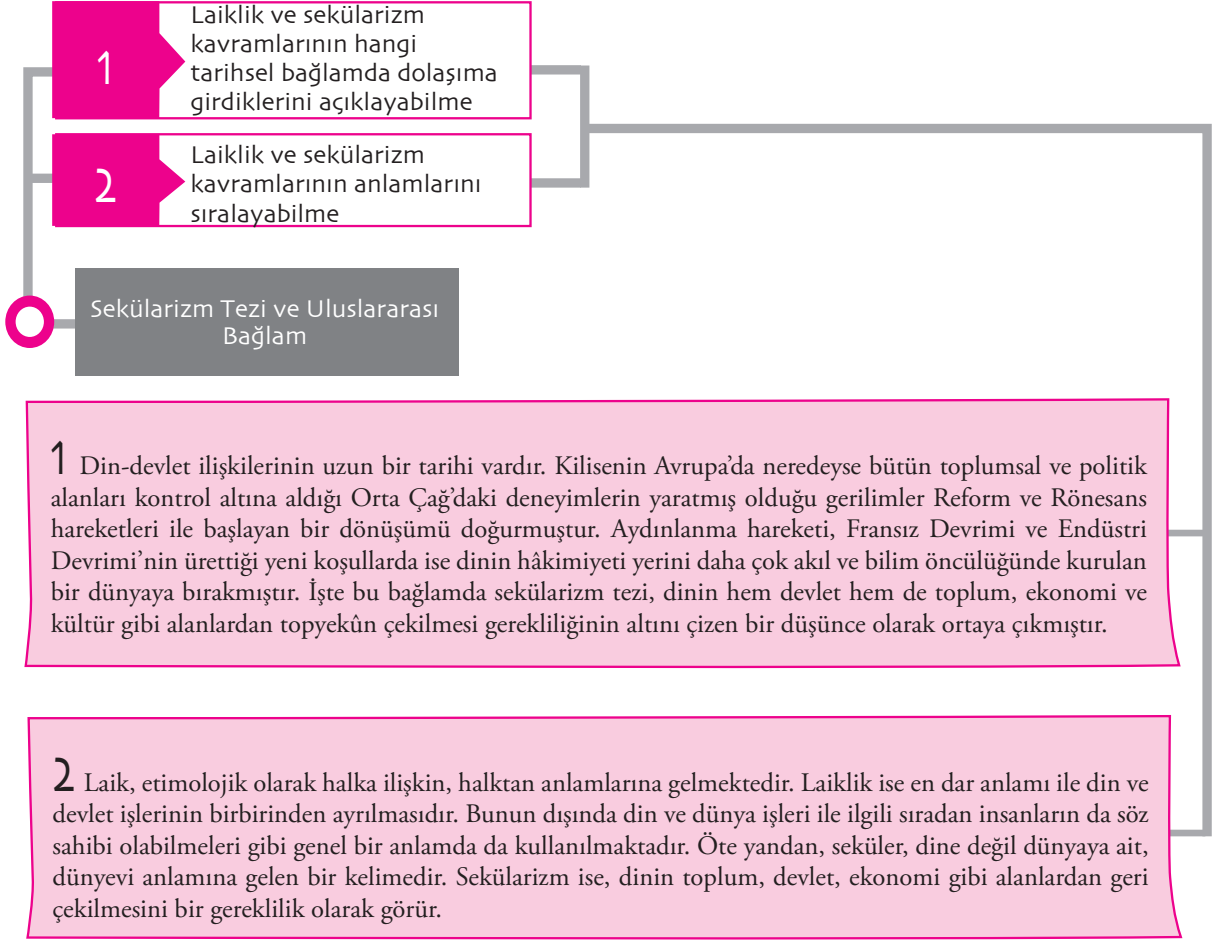
Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında laiklik ve dinle ilgili hükümlerin yer almasının temel sebepleri nelerdir? Araştırınız.

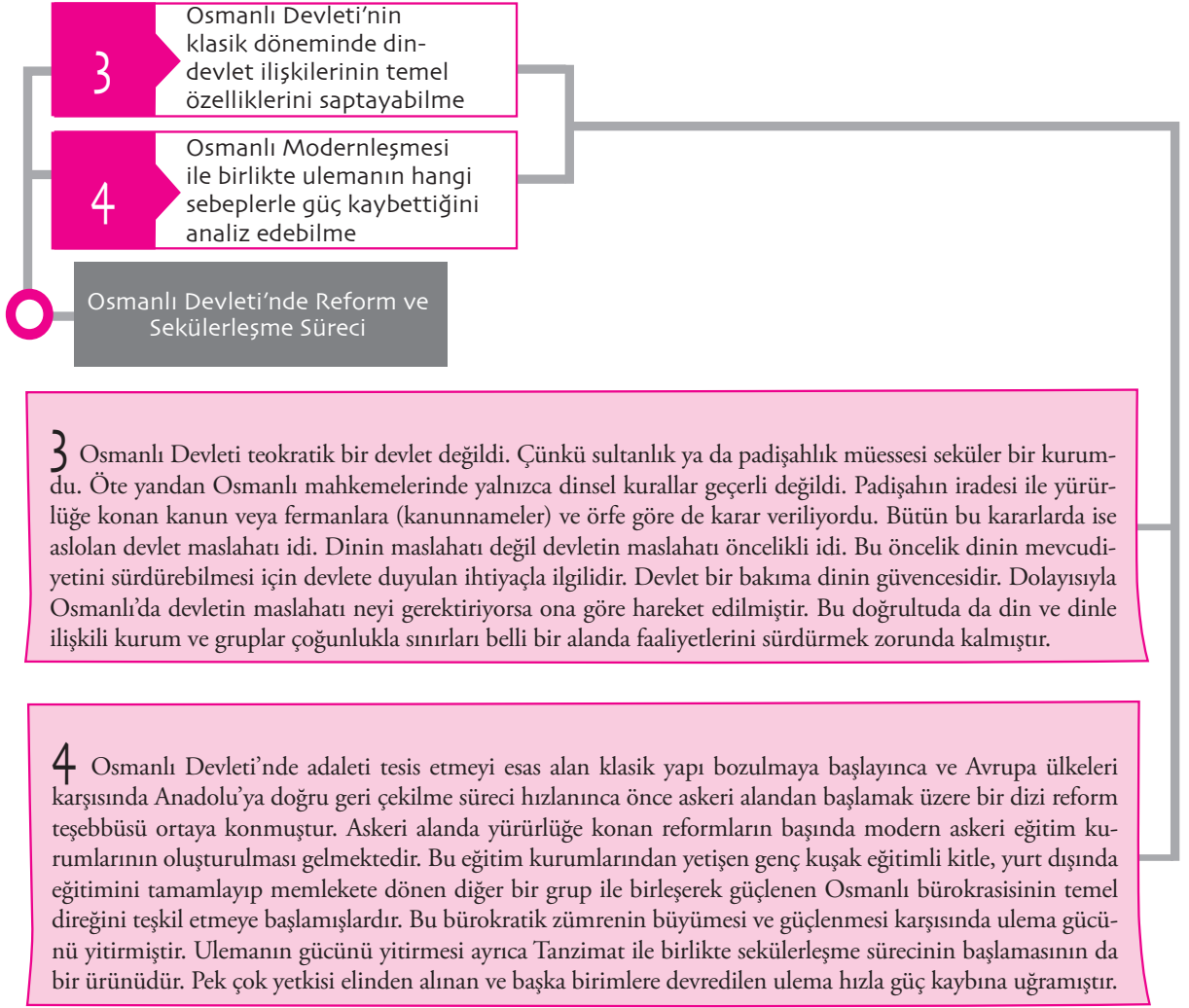
İlişkilendir

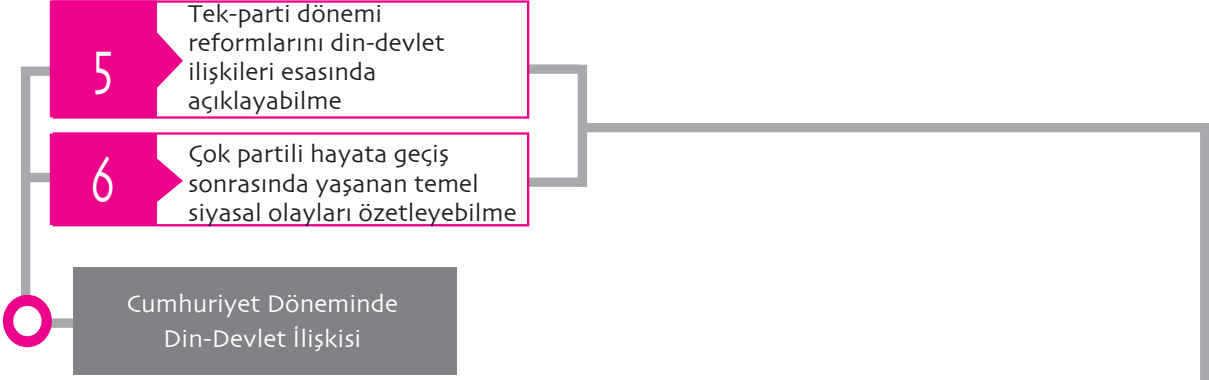
AK Parti dönemini din-devlet ilişkileri bakımından daha iyi analiz edebilmek için Çiğdem, A. (2014). *Geleceği Eskitmek* AKP ve Türkiye adlı çalışmayı okuyabilirsiniz

Anlat/Paylaş

2002 yılından sonra din-devlet ilişkileri açısından Türkiye’de yaşanan dikkate değer gelişmeleri arkadaşlarınıza anlatınız.

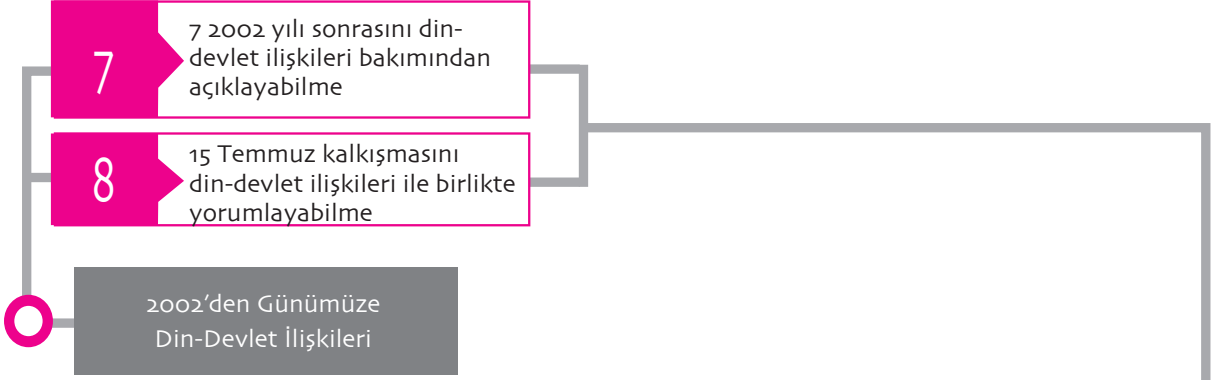

5 Milli mücadele yıllarında dinin kitleleri bir araya getirci gücünden fazlasıyla yararlanmıştı. Buna karşılık özellikle 3 Mart 1924 tarihli kararlar ile birlikte din-devlet ilişkileri radikal bir biçimde değişime uğramıştır. Bu tarihte halifelik ilga edilmiş, eğitim birliği sağlanmış, bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş ve hemen akabinde de medreseler kapatılmıştır. Alınan bu kararlar din-devlet ilişkilerinin seyrine dair dönemin ruhunu açık bir biçimde yansıtmaktadır. Bu reformlara daha sonra eklenenler de (fes giymenin yasaklanması, Latin harflerinin kabulü, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, laiklik ilkesinin Anayasa'da yerini alması gibi) dikkate alındığında, tek-parti döneminde dinin ciddi manada baskı altına alındığını ve devlet ve toplumun sekülerleştirilmesinin amaçlandığını söylemek mümkündür.

6 Çok partili hayata geçiş evresinden başlayarak 1950'den itibaren din-devlet ilişkilerinde iki genel eğilim karşımıza çıkar. İlki cumhuriyetin laiklik ilkesini dikkate almaktır. Diğer ise tek-parti dönemindeki baskıcı ortamın gevşetilmesidir. Bu amaçla ezanın tekrar Arapça okunmaya başlanması, cami sayısının hızla artması, ilkokullardan başlayarak zamanla ortaokul ve liselere yayılacak biçimde din derslerinin konması gibi gelişmeler söz konusudur. Ayrıca 1960'lı yıllardan itibaren dini cemaatlerin faaliyetleri de önemli oranda artmıştır. Bu eğilim hem sosyolojik bir arka plana sahiptir. Hem de dönemin anti-komünist hassasiyetlerine dine yönelmenin olumlu yönde cevap vermesi sebebi ile dinsel hareketlerin önündeki engellerin kaldırılması ile ilgilidir. Ayrıca siyasi aktörlerin iktidara gelebilmek için halkı ikna etmek zorunda kalışları da dini canlanmayı teşvik eden bir başka unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim 1970'li yıllarda MNP ile başlayan Milli Görüş hareketinin serüveninin hızla etkinlik kazanması bir yandan, dini eğitim ve yayıncılık faaliyetlerinin hacminin inanılmaz düzeylere ulaşması öte yandan bu canlanmanın açık tezahürleridir.

7 AK Parti kendini muhafazakâr demokrat kimlik ile özdeşleştiren bir partidir. 2001 yılında kurulduktan kısa bir süre sonra elde ettiği seçim başarısı, AK Parti'nin ciddi bir sosyolojik desteğe sahip olduğunun açık işaretidir. Buna karşılık AK Parti Anayasa'daki laiklik ilkesini ihlal ya da tehdit ettiği iddiası ile hem pek çok suçlamaya maruz kalmış hem de önüne konulan yasal engelleri aşma çabası içine girmiştir. Bu engellerden ilki 2007 yılında TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminin geçersiz sayılmasıdır. Diğeri ise açılan kapatma davasıdır. AK Parti'nin iktidara gelişini takiben ortaya koyduğu uygulamalara bakıldığında ise birkaç temel husus karşımıza çıkar. Bunlardan ilki başörtüsü sorununun halledilmesidir. Diğeri ise imam-hatip liselerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

8 Türkiye 15 Temmuz 2016 gecesini tarihinin büyük badirelerinden birini atlattı. Kendini hep sivil, demokrat ve hoşgörülü bir dini hareket olarak sunan, yurt içinde ve dışında yürüttüğü eğitim faaliyetleri ile çoğu zaman takdir gören bir yapının uzun yıllar boyunca gizliye askeri bürokrasi içinde örgütlenmiş olmanın verdiği özgüvenle seçilmiş iktidara karşı bir darbe teşebbüsünde bulunması son yılların en dikkate değer gelişmesi idi. Bu başarısız girişimi halen konuşmaya devam ediyoruz. Oldukça farklı boyutları ile birlikte devam eden bu tartışmalar bağlamında, FETÖ'nün her türlü bireyselliği silen, insanları yok-varlık haline getiren yapısının nelere mal olduğunu fark etmek oldukça önemlidir.

1 Aşağıdakilerden hangisi din-devlet ilişkisine dair yanlış bir değerlendirmedir?

- A. Tek yönlü değildir.
- B. Değişime tabidir.
- C. Tüm toplumlardaki seyri aynıdır.
- D. Karşılıklıdır.
- E. Uluslararası bağlamdan etkilenmektedir.

2 Aşağıdaki ülkelerden hangisinde Anglikan Kilisesi'nin merkezde olduğu bir laikleşme modeli söz konusudur?

- A. Fransa
- B. Almanya
- C. ABD
- D. İngiltere
- E. İspanya

- 3
- I. Fetva verme yetkisi Şeyhülislamdadır.
 - II. Dinin maslahatı her şeyden önce gelmektedir.
 - III. Orta Çağ Avrupası'ndaki ile aynı özelliklere sahiptir.
 - IV. Sünni unsurlar imparatorluğun uzak köşelerine sürgün edilmişlerdir
 - V. Din, Osmanlı yönetim ve yasama sisteminin önemli bir parçasıdır.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'ndeki din-devlet ilişkilerini dikkate aldığımızda yukarıdakilerden hangilerinde doğru bir değerlendirme yapılmaktadır?

- A. I ve V
- B. II ve III
- C. II ve V
- D. I, II ve V
- E. II, IV ve V

4 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nde klasik düzenin bozulmasına yol açan sebepler arasında yer almaktadır?

- A. Kent nüfusunun azalması
- B. Artan savaş giderleri
- C. Osmanlı'nın uluslararası ticaret içindeki etkinliğinin artması
- D. Devlet gelirlerindeki çoğalma
- E. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi

5 Ziya Gökalp'in önerisi ile Jön Türklerin uyguladıkları reformlar arasında yer alan Şer'îye mahkemelerinin şeyhülislamlıktan ayrılıp adalet bakanlığına bağlanması hangi tarihte gerçekleşmiştir?

- A. 1838
- B. 1858
- C. 1864
- D. 1908
- E. 1914

6 Aşağıdakilerden hangisi 3 Mart 1924'te alınan kararlar arasında **yer almaz**?

- A. Halifeliğin ilga edilmesi
- B. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması
- C. Eğitim birliğinin sağlanması
- D. Laiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesi
- E. Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması

7 Aşağıdakilerden hangisi Şeyh Said İsyanı ile ilişkili olduğu suçlaması ile kapatılmıştır?

- A. Milli Nizam Partisi
- B. Millet Partisi
- C. Serbest Cumhuriyet Fırkası
- D. Halk Fırkası
- E. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

8 Toplumsal hayatın sekülerleştirilmesi amacıyla yönelik reformlar içinde aşağıdakilerden hangisi 1932 tarihinde yürürlüğe konmuştur?

- A. Medreselerin kapatılması
- B. Ezanın Türkçeleştirilmesi
- C. Anayasa'dan 'devletin dini İslam'dır' ifadesinin çıkarılması
- D. Fes giymenin yasaklanması
- E. İlk İlahiyat Fakültesi'nin açılması

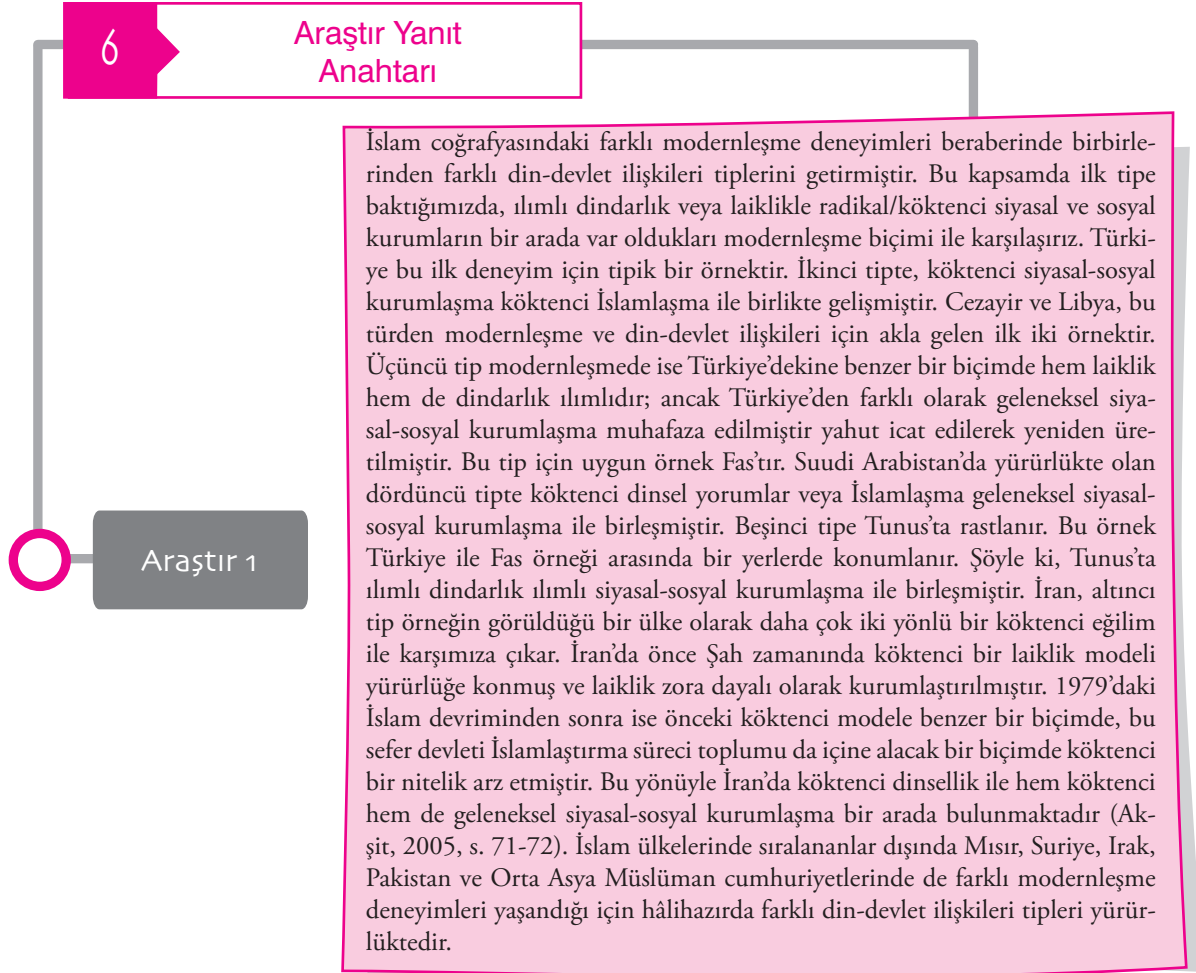
9. Aşağıda sıralanan gelişmelerden hangisi diğerlerinden daha geç tarihlidir?

- A. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
- B. Milli Nizam Partisi'nin kurulması
- C. Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin açılması
- D. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun
- E. Zorunlu ve kesintisiz eğitimi sekiz yıla çıkaran eğitim reformu

10. "Mahalle baskısı" kavramı aşağıdaki isimlerden hangisine aittir?

- A. Prens Sabahattin
- B. Şerif Mardin
- C. Necip Fazıl Kısakürek
- D. Sezai Karakoç
- E. Nuri Pakdil

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. D	Yanıtınız yanlış ise “Tek-Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “Sekülerizm Tezi ve Uluslararası Bağlam” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. E	Yanıtınız yanlış ise “Tek-Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devleti’nde Reform ve Sekülerleşme Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “Tek-Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devleti’nde Reform ve Sekülerleşme Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Çok Partili Hayat: Laiklik İlkesine Sadakat ile Dine Hoşgörü Arasında” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devleti’nde Reform ve Sekülerleşme Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “2002’den Günümüze Din-Devlet İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6

Araştır Yanıt
Anahtarı

Araştır 2

II. Meşrutiyet döneminin zengin tartışma ortamında din-modernizm ilişkisi ya da din-bilim ilişkisi önemli gündem maddeleri arasında yer alıyordu. Ahmet Rıza ya da Abdullah Cevdet gibi batıcılar için din gelişmeye mani bir unsurdur. Dolayısıyla dinin yerini bilimin alması halinde Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan kurtulması belki mümkün olabilirdi. Öte yandan, bu türden görüşler öne süren batıcıların dini tümüyle denklemin dışında bıraktıklarını iddia etmek zordur. Bunun sebebi dinin sosyal boyutunu Jön Türklerin önde gelenlerinin fark etmiş olmalarıdır. Öyle ki, dinin sosyal gücünü dikkate alarak bilimselliğe verdikleri mutlak önceliği bile dini bir temele dayandırma ihtiyacı içine girmişlerdir. Daha doğrusu görüşlerini meşrulaştırmak için dine başvurmak zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde kitleleri II. Abdülhamid aleyhine mobilize edebilmek için de din önemli bir araçtır. II. Abdülhamid'in eylemlerinin dine aykırı olduğunu iddia ederek Jön Türkler yürüttükleri muhalefeti meşrulaştırma çabası içindedirler. Din-bilim ilişkisinde ikinci temel görüş ise, dinin esas itibarıyla ne bilimle ne de modernleşme ile çelişmediğini iddia eder. Ancak mevcut haliyle, yani hurafelere, dinin aslında olmayan yozlaşmış unsurlara bulanmış hali ile dinin asrın gereklilikleri ile uyuması mümkün değildir. O halde dinin reforma tabi tutulması gerekir. Bu kapsamda asli kaynaklara, saf haline dönmesi için mücadele edilmelidir (Hanioğlu, 1981, s. 134-138).

Araştır 3

Ali Fuat Başgil din ve laikliğe ilişkin görüşleri ile tek-parti dönemi uygulamalarını sistematik bir biçimde eleştiren ilk kişidir. Ona göre din sosyal bir kurumdur ve toplum gerçekliğinden ayrılmayan bir hadisedir. Onun asıl fonksiyonu ise toplumsal düzenin teminatı olmasıdır. Dinin sosyal bir kurum olması bakımından dinsel alandaki özgürlükler üzerinde önemle durulması gerekir. Bu kapsamda Başgil laikliği dini özgürlüklerin yegâne teminatı olarak görmektedir. Onun laiklik anlayışında ne din devlete ne de devlet dine bağlanır. Her biri diğerine karşı özerktir. Dolayısıyla laikliği din düşmanlığı olarak görmemek gerekir. Laiklik, dinin birey vicdanına, devletin de siyaset ve yönetime hükümler olduğu bir ayrıştırma değildir. Tam da bu yönüyle esasen din ile devletin barış içinde bir arada yaşamasının teminatıdır (Önder, 2013, s. 299).

Araştır 4

Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında laiklik ve din ile ilgili hükümlere yer verilmesinin belli başlı sebeplerini sırası ile not edelim: i) Devletin niteliğini açıklamak ve tanımlamak; ii) yurttaşlar arasındaki eşitlik anlayışını güçlü kılmak; iii) başta yasama organı olmak üzere, yürütme ve yargı organlarının yetkilerini kullanmaları sırasında dayanak ve yol gösterici olmak; iv) devleti korumak amacıyla getirilen sınırlamaların ölçüsünü belirlemek ve v) çağdaşlaşma çabalarını sürekli kılmak (Ertan, 2007, s. 423).

Kaynakça

- Akşit, B. (2005). Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi. *Şerif Mardin'e Armağan* içinde. der. Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beriş, H. E. (2014). *Tek Parti Döneminde Devletçilik Türkiye'de Otoritarizmin Siyasal ve Ekonomik Temelleri*. İstanbul: Tezkire.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Bora, T. (2014). Ruşen Çakır'la Söyleşi: "İslamcılık, Artık Sistemin Merkezinde. *Birikim*. 303-304, ss. 44-54.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2014). İslami Vatansızlıktan İslam Siyasetine. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde. der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2009). *D'nin Halleri Din, Darbe, Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2014). *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirer, Y. (2014). Modernleşen Türkiye'de Din. *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* içinde. der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix.
- Ertan, T. F. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 39, ss. 409-223.
- Hanioglu, Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioglu, Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kahraman, M. (2008). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(9), ss. 57-77.
- Kara, İ. (2016). *Şeyh Efvendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ. (2017). *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum Kuramsal Değişim ve Nüfus*. çev. A. Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, Ankara: İmge Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kurtoğlu, Z. (2009). Devlet Aklı ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* içinde. der. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Babür Turna, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mahçupyan, E. (2007). Değişimin Yarattığı Tehditler ve Otoriter Sekülerizm. *Birikim*. 220-221, ss. 75-87.
- Mardin, Ş. (1999). Laiklik İdeali ve Gerçekler. *Türkiye Günlüğü*. 56, ss. 50-57.
- Mardin, Ş. (2017a). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. der. Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. çev. Elçin Gen ve Murat Bozluolca, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moore, B. (2016). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. çev. Alaattin Şenel ve Şirin Tekeli, Ankara: İmge Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1997). Türkiye'de Kemalizm-İslam (Yahut Şeriat) Kavgası Veya Dayatmacılığın ve Tepkiselciliğin Mücadelesi. *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* içinde. İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Önder, T. (2013). Ali Fuad Başgil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 Muhafazakârlık* içinde. der. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkalga, E. (2013). *İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif*. çev. Gamze Türkoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, M. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Y. Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 7

Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi

öğrenme çıktıları

Tarihsel Arka Plan: Osmanlı Döneminde Askerin Sistem İçindeki Yeri

- 1 Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde ordunun yapısını ve siyasal mekanizmalarla ilişkisini açıklayabilme
- 2 Modernleşme sürecinde ordunun etki alanının ne şekilde genişlediğini saptayabilme

Tek Parti Dönemi: Siyasal İktidar-Ordu Birlikteliği

- 3 Cumhuriyetin ilanından sonra ordunun rejim üzerindeki etkisini özetleyebilme
- 4 Askerî vesayetın kurulmasına giden ilk süreci analiz edebilme

Darbeler Döneminin Başlaması: DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

- 5 27 Mayıs darbesini sebepleri ve sonuçlarıyla açıklayabilme
- 6 1971 askerî muhtırasını da göz önünde bulundurarak 1970’li yıllarda ordu-siyaset ilişkisini değerlendirebilme

12 Eylül 1980 Darbesi: Demokrasiye Yeni Bir Ara

- 7 12 Eylül darbesinin sebepleri ve sonuçlarını sıralayabilme
- 8 28 Şubat sürecinin demokrasiye etkilerini özetleyebilme

2002 Sonrası Vesayetın Kırılması ve Demokrasinin Güçlendirilmesi

- 9 2002 sonrası askerî vesayeti ortadan kaldırmak için yapılan reformları sıralayabilme
- 10 15 Temmuz darbe girişiminin nedenlerini ve başarısız olmasının arkasında yatan etmenleri açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Ordu • Askerî Darbe • Vesayet • Modernleşme • Silahlı Kuvvetler • 27 Mayıs 1960 Darbesi • 12 Eylül 1980 Darbesi • 28 Şubat Süreci • 15 Temmuz Darbe Girişimi

GİRİŞ

Devletin en önemli işlevi hükmettiği insanlar ve ülke üzerinde güvenliği tam anlamıyla sağlamaktır. Bu işlevlerini yerine getirmek için neredeyse tüm devletler belirli kurumlar oluşturmuşlar ve Max Weber'in "devlet meşru şiddet kullanma tekeli elinde tutan güçtür." şeklindeki ünlü tanımında da altını çizdiği gibi silah kullanma yetkisini kendi ellerine almışlardır. Devletler, genellikle ülke içinde güvenliği sağlama işini polis teşkilatına ve jandarma benzeri paramiliter yapılara havale ederler. Buna karşılık, dış güvenliği sağlamak, yani başka devletlerden gelebilecek muhtemel tehditleri önlemek için ordudan yararlanırlar. Dolayısıyla iç ve dış güvenlik kurumları arasında bir işlev farklılaşması bulunur. Gündelik hayat içinde karşılaşılabilecek asayiş sorunları polis ve jandarmanın görevi olarak kabul edilir. Devletin kendi sınırları dışından gelebilecek, diğerine göre çok daha kapsamlı ve geniş boyutlu tehditlerin önlenmesi ve caydırıcılığın sağlanması ise ordu tarafından yerine getirilen bir görevdir.

Ordular kendilerine verilen görev çerçevesinde örgütlenmiş, mensupları uzun bir eğitim sürecinden geçirilmiş ve ağır silahlarla donatılmış yapılardır. Bunun yanında yaptıkları işin doğası gereği, ordu içinde katı bir hiyerarşi bulunur. Emir-komuta ilişkisi en ince ayrıntısına kadar planlanmıştır ve yine katı bir disiplin çerçevesinde uygulanır. Ayrıca ordular, örgütsel olarak oldukça büyük yapılanmalardır. Pek çok ülkede meslekleri "askerlik" olan, yani sürekli olarak ordunun içinde yer alan muvazaffaların yanında zorunlu askerlik sistemi uyarınca erkek vatandaşlarının (bazı ülkelerde kadınların da) büyük çoğunluğu, hayatının bir kısmını bu yapılanma içinde geçirir. Dolayısıyla dış güvenlik işlevi, pek çok insanın doğrudan hayatına temas etmese de vatandaşların neredeyse tümü, kendilerinin ya da yakınlarının askerlik görevi nedeniyle orduyla doğrudan ilişki kurar.

Askerliğin bu kapsayıcı rolü, orduların devlet yönetimi üzerinde de belirli şekillerde etkili olma arayışlarını beraberinde getirebilmektedir. Gerçekten de güvenliğe atfedilen anlam ve ülkenin demokratikleşme düzeyi bağlamında orduların sistem içinde etki ve ağırlıklarını artırabildikleri dikkat çeker. Gelişmiş demokrasilerde ordular, genellikle, tıpkı diğer bürokratik kurumlar gibi, yasaların kendileri için belirlediği çizgide kalırlar ve yönetim sü-

reçlerini doğrudan kendi kontrollerine almak gibi bir amaç taşımazlar. Daha doğrusu, böyle bir amaçları olsa bile destek bulamayacaklarını ve hukuk karşısında bu durumun hesabını vermek zorunda kalacaklarını bilirler. Oysa demokratik gelişmişlik düzeyi nispeten daha düşük olan ülkelerde ordular, farklı saiklerle siyasal mekanizmaların parçası, hatta doğrudan yöneticisi olma eğilimi gösterebilmektedir. Bu durumun başlıca aracı ise ordu hiyerarşisi içinde kalınarak yapılan ya da bir grup subayın kendi üstlerini de devre dışı bıraktıkları "askerî darbe" olgusudur.

Türkiye'nin modernleşme sürecine girmesiyle birlikte ordunun siyasal alan üzerindeki etkisinin de arttığı söylenebilir. Modernleşmenin askerî alanda başlaması, Batılılaşma perspektifine uygun olarak ordu içinde toplumdaki farklılaşmış bir elit zümrenin ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ordunun rejime bağlılığı tam olarak sağlanmış, ancak çok partili hayata geçilmesinin ardından bu durum belirli sorunların yaşanmasına da neden olmuştur. Demokrasinin ülkenin bekasına zarar verdiğini düşünen belirli gruplar tarafından siyasetin olağan akışına müdahale edilerek darbeler aracılığıyla seçilmiş siyasetçiler işbaşından uzaklaştırılmış ve askerî yönetimler kurulmuştur. Darbe sonrasında demokrasiye geçiş süreci nispeten hızlı olsa da askerî yönetim sırasında kurulan vesayet mekanizmalarının etkisi belirli dönemler devam etmiştir. Bu bakımdan, Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesi süreci, aynı zamanda söz konusu vesayet kurumlarının siyaset üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması arayışlarının da yansıması durumundadır.

✓ Vesayet

Hukuksal açıdan kendi çıkarlarını koruyacak yetkinlik düzeyinde olmayan kişilerin haklarının korunması için kendisine yardım edilmesi anlamına gelir. Siyaset bilimi literatüründe ise demokratik rejimlerde yetkinin görünürde seçilmişlerde olması, ancak perde arkasında askerler başta olmak üzere belirli güç odaklarının iktidarı kendi ellerinde tutması anlamında kullanılır.

TARİHSEL ARKA PLAN: OSMANLI DÖNEMİNDE ASKERİN SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ

Osmanlı Devleti güçlü bir askerî yapılanma üzerinde yükselmiştir. Devlet, kısa bir süre içinde yükselmesini büyük ölçüde askerî sistemini güçlü bir zemin üzerinde kurmasına borçludur. Söz konusu yapılanmanın ilk unsuru, merkezde padişaha doğrudan bağlı olarak faaliyet gösteren Yeniçeri Ocağı’dır. Devşirme sistemine dayanan bu ocak, özellikle imparatorluğun ilk döneminde adeta bir savaş makinesi gibi görev yapmış, devletin sınırlarının genişlemesinde en çok katkısı olan aktörlerden biri durumuna gelmiştir. Ordunun ikinci bileşeni “tumar sistemi”ne dayanan atlı birliklerdir. Buna göre, vakıf malı sayılan ya da doğrudan padişahın mülkiyetinde olduğu kabul edilen İmparatorluk topraklarından büyük kısmı, ekilip biçilmesi için belirli kişilere bırakılmıştır. Araziyi işletme hakkına sahip olan “sipahi” genellikle bunu köylülere bırakır ve onlardan güçleri ölçüsünde alınan vergiyi kendi toplar. Sipahinin bunun karşılığında savaşlarda kullanılmak üzere kendisine verilen arazinin ekonomik büyüklüğü oranında asker barındırma yükümlülüğü bulunur. Savaş zamanı bu askerler, başlarındaki sipahinin komutanlığında, ordu saflarında kendilerine gösterilen yerlerde görev yaparlar. Son olarak devletle doğrudan bu tür bir ekonomiye dayalı ilişkiye girmeyen, normal şartlar altında sivil hayat süren diğer bazı askerlerden bahsedilebilir. Özellikle Türkmen aşiretlerinden savaş zamanlarında alınan gençlerle yukarıdaki iki silahlı unsur takviye edilir. Böylece devletin savaş gücü ve kapasitesinin birbirinden farklı şekilde düzenlenmiş ve normalde doğrudan ilişkileri olmayan güç unsurlarına dayandığı söylenebilir. Tüm bu unsurları birleştiren ortak nokta ise padişahın iradesine koşulsuz itaattir. Nitekim zaman zaman ülkenin farklı yerlerinde beliren isyan hareketlerinin yine aynı unsurlar aracılığıyla bastırıldığı da bilinir.

Yükselme döneminde padişahın mutlak otoritesi, ordunun kendisini ayrı bir güç odağı hâline getirmesini büyük ölçüde engellemiştir. Ancak yine de belirli dönemlerde ortaya çıkan yeniçeri isyanları gibi olaylar aracılığıyla devletin silahlı unsurlarının bir güç merkezi oldukları gerçeğini hatırlattıkları söylenebilir. Bu tür isyanlar, padişahların aldıkları bazı kararları gözden geçirmelerine ya da tasarruflarını değiştirmelerine neden olabilmektedir.

Resim 7.1 Yeniçeri ocağı bir tören esnasında

Kaynak: <https://www.tarihgunlugu.net/yeniceri-ocagini-yakindan-taniyalim/>

✓ Tımarlı Sipahi

Osmanlı’da köylüler tarafından ekilip biçilen topraklar karşılığı alınacak vergileri toplayan, bunun karşılığında padişahın kendisi için takdir ettiği miktarda “cebeli” adı verilen silahlı ve atlı asker bulduran kişidir. Sipahi, kendisine tahsis edilen topraklarda yaşar ve savaşlardaki görevine ek olarak normal zamanlarda kendi bölgesinde kamu düzenini ve güvenliğini koruma yükümlülüğünü üstlenir.

dikkat

Osmanlı, orduyu farklı unsurlardan oluşturarak askerlerin merkezî yönetim için oluşturacağı bütçe yükünü azaltmayı hedeflemiştir. Ancak en az bunun kadar önemli bir diğer neden, devletin tüm silahlı gücünü tek bir yapıya vermeme arayışıdır. Bu şekilde, devlet otoritesine karşı silahlı unsurlardan gelecek muhtemel bir isyanın belirli bir kesimle sınırlı kalması hedeflenmiştir. Nitekim bu tür isyan durumlarında söz konusu farklı kuvvetlerin devlet tarafından birbirlerine karşı kullanıldığı da görülmüştür.

İlk Modernleşme Girişimleri

Osmanlı'da klasik dönemde gayet iyi şekilde işleyen askerî sistem, zaman içinde bozulmuş, dünyada değişen savaş teknolojisi ve teknikleriyle mücadele edemez duruma gelmiştir. Bu bakımdan, Devletin gerilemesine giden yolun askerî alanda karşılaşılan yenilgiler ile başladığı söylenebilir. Aynı durum, devletin içine girdiği "modernleşme" sürecinde ilk kapsamlı reform hareketlerinin askerî alanda yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda, 1699 Karlofça Anlaşmasının ardından başlayan yenilenme girişimleri, Onsekizinci Yüzyılın sonlarına gelindiğinde iyiden iyiye hız kazanmıştır. Bu süreçte, savaş meydanlarında karşılaşılan başarısızlıklardan hareketle ilk reformlar askerî alandan başlatılır. 1773 ve 1793 yıllarında kurulan *Mühendishane-i Berri Hümayun* ve *Mühendishane-i Bahri Hümayun* aslında bu ihtiyacın somut yansıması durumundadır. Bu okullar aracılığıyla, bir bakıma, yeni savaş tekniklerinin öğrenilmesi ve bunların İmparatorluk ordusuna taşınması amaçlanır. Ayrıca Batı'dan bazı uzmanlar getirilerek bunların yeni teknikleri askerlere öğretmesi yoluna da gidilmiştir. Sonuçta mevcut askerî yapıyla istenen türde bir değişikliğin sağlanamayacağı anlaşılmış ve III. Selim tarafından 1792 yılında *Nizam-ı Cedit* adıyla yeni bir ordu kurulmuştur. Batılı talim ve eğitim tekniklerine göre yapılandırılan bu ordunun İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu askerî yenilenmenin başlıca yürütücüsü olması tasarlanmıştır (Berkes, 1996, s. 91).

Ondokuzuncu Yüzyılda askerî alanda yapılan en önemli yeniliklerden biri II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıdır. Öncelikle yeni birlikler kuran Padişah, Yeniçeri Ocaklarının kaldırılmayacağını, ancak yeniçerilerin de yeni yapılanma için ihtiyaca göre belirli oranda asker takviyesinde bulunacaklarını ilan etmiştir. Yeniçeriler padişahın bu talebine olumsuz cevap verirler ve 1826 yılının Haziran ayı içerisinde büyük bir ayaklanma başlatırlar. Daha önce kurulmuş ve ağır toplarla donatılmış olan askerî birlikler, sarayın çevresini kuşatan yeniçerilerin üzerine ateş açarlar. Bu müdahale, aynı alanda toplanmış olan yeniçerilerin büyük kısmının hayatını kaybetmesine, böylece Yeniçeri Ocağının tarih sahnesinden silinmesine neden olur. Olayın hemen ertesinde II. Mahmud, *Asakar-i Mansure-i Muhammediye* adıyla bilinen yeni bir ordu kurar (Lewis, 1996, s. 80.).

Vakayı Hayriye adıyla bilinen yeniçeriliğin tasfiyesi olayı, Osmanlı'da tamamen modern tekniklere uygun askerî birliklerin doğmasını sağlamıştır (Hale, 1996, s. 28). Aynı zamanda padişah, kendi reform projelerini uygulama sürecinde karşısına engel olarak çıkan bir güç unsurundan kurtulmuş olmakta ve mutlak otoritesini sağlamlaştırmaktadır. Bu olayı, askerî alanda yapılan diğer bazı yenilenme girişimleri izler. Yerelden toplanacak kişiler aracılığıyla yürütülecek zorunlu askerlik uygulaması hayata geçirilir. Avrupa'dan uzmanlar getirilerek askerlerin modern savaş teknikleri doğrultusunda yetiştirilmesi amaçlanır. Bu arada, yeni ordunun asıl sorununun asker bulmak değil, bunları yönetecek subayların yetiştirilmesi olduğu fark edilir.

✓ Yeniçeri Ocağı

I. Murat döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı, İmparatorluğun değişik yerlerinden getirilen gençlerin yetiştirilmesiyle oluşturulmuş bir ordudur. Çoğu Hıristiyan ailelerden gelen bu gençler, öncelikle Müslüman bir ailenin yanında verilerek Türkçe ve İslam adetlerini öğrenmeleri sağlanırdı. Daha sonra bunlara geniş kapsamlı bir askerî eğitim verilir; en zekileri ise devlet kademelerinde yükselmelerini sağlayacak Enderun Mektebine yönlendirilirdi. Yeniçerilerin evlenip aile kurmaları ve özel mülk edinmeleri yasaktı.

Subay ihtiyacı, modernleşme sürecinde, eğitim sisteminde yapılan reformların da başlıca motivasyon kaynağı olmuştur. Daha önce kurulan deniz ve kara harp okullarına diğer başka askerî okullar da eklenmiş; bu süreçte, bazı genç subaylar da eğitim almak üzere yurtdışına gönderilmiştir. Bu arada kurulan, zorunlu askerliğe dayanan düzenli ve sürekli ordu, Batı'daki örneklerine benzer şekilde örgütlenir. Şehirlerde asayişli sağlamak için kurulan Zaptiye teşkilatından da özellikle savaş zamanları orduyu takviye etmek için yararlanılır. Askerî alanda başlayan bu yenileşme girişimleri, devletin içine gireceği geniş kapsamlı dönüşüm hareketine de doğrudan etkide bulunmuştur. Nitekim gerek askerî okullardan yetişen gerekse daha sonra kurulan sivil okullarda okuyan çok sayıda genç, İmparatorluğun son döneminde yaşanan iktidar kavgası

sının parçası olacaktırlar. Ordunun devletin içine girdiği reform sürecinde oynadığı bu hayati rolü “militarist modernleşme” kavramıyla ifade etmek mümkündür (Belge, 2011). Bu durum en belirgin örneğiyle II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler vesilesiyle karşılaşırlar.

✓ Militarizm

Toplumun askerî kurumlarda görülene benzer bir şekilde disiplinli ve adeta sürekli bir savaş tehdidi altındaymış gibi örgütlenmesi, bu anlayışın uzantısı olarak da ordunun siyasal ve toplumsal hayat üzerindeki etkisinin artması durumudur. Militarist zihniyet, pek çok açıdan siyasal özgürlüklere ve demokratik işleyiş kurallarına aykırı yönler içerir.

dikkat

Askerî yönetimler ülkede militarist zihniyetin hâkim olması için çaba harcarlar. Bu açıdan normalde askerlik mesleğine özgü bazı kurallar ve değerler, çocuklar başta olmak üzere her yaştan sivilere de benimsetilmeye çalışılır.

II. Meşrutiyet Dönemi

Sultan II. Abdulhamid’in 1876’da tahta çıkmasıyla başlayan meşrutiyet dönemi fiilen oldukça kısa sürmüştür. 1878’de parlamentoyu süresiz olarak tatil eden Sultan II. Abdulhamid, devlet yönetimini tam olarak eline almış, bu süreçte de çok sayıda yeniliği hayata geçirmiştir. Ancak bu dönem, çoğunlukla gizli olarak örgütlenen pek çok muhalif girişimin ortaya çıkmasına da sahne olur. Bu bağlamda, Abdulhamid rejimine karşı en kapsamlı muhalif hareketlerin ordu içinde görüldüğü söylenebilir (Akyaz, 2006, s. 27). İçerisinde üst düzey yöneticiler de dâhil olmak üzere çok sayıda subay barındıran ve zamanla giderek güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ülke içinde yönetim süreçlerinin etkili bir parçası olmak istemektedir. Nitekim 1908’de İTC’nin liderlerinden Resneli Niyazi Bey öncülüğünde Manastır’da başlatılan isyan, kısa sürede Balkan coğrafyasındaki diğer bazı askeri birliklere de yayılır. Padişah, en başta isyanı bastırmak

için girişimde bulunsa da durumun devletin bekası için oluşturabileceği tehdit dolayısıyla, yani askerî açıdan zaaf yaşama kaygısıyla, isyancılarla uzlaşır ve otuz yıldır fiilen kapalı olan meclisi yeniden açmayı vaat eder. 1908 yılında meclisin açılmasıyla İkinci Meşrutiyet dönemini başlatan bu hadise, bir bakıma, ordunun modern dönemde, siyaset üzerindeki ilk büyük etkisine de işaret eder. Ordu içindeki belirli bir güç odağı, bellerindeki silah gücüne dayanarak padişaha taleplerini kabul ettirmeyi başarmış, bir bakıma, İmparatorluğun yaklaşan sonuna doğrudan etkide bulunmuştur. Bu süreçte, ordu içinde geniş çaplı bir tasfiye hareketi de yaşanır. “Alaylı” ifadesiyle nitelenen ve padişaha sadakatle bağlılık sergileyen geleneksel eğitimden geçmiş subaylar, yeni kurulan modern askerî okullardan mezun olan meslektaşları tarafından işbaşından uzaklaştırılır.

Askerlerin siyaset üzerindeki etkisini doruğa çıkaran olay ise 13 Nisan (o zaman kullanılan Rumî takvime göre 31 Mart) 1909’da yaşanmıştır. Padişaha bağlı kalan, İstanbul’da konuşlanmış Birinci Ordu birlikleri, muvazzaf ve emekli askerler ile halktan bir grubun desteğini alarak bir isyan hareketi başlatır ve 1908’den sonra İTC öncülüğünde kurulan hükümetin istifasını, ayrıca tasfiye edilen subayların yeniden işbaşına getirilmesini talep eder. Padişah, bu isteklere olumlu cevap vermiş ve yeni bir başbakan atamıştır. Bu gelişmeler üzerine Selanik’teki Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, 1908 değişikliklerini savunmak için harekete geçer ve sivillerin de katılımıyla oluşturulan Harekât Ordusunun başında İstanbul’a doğru yola çıkar. Ordunun kurmay başkanlığını ise o zaman Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesinde olan Mustafa Kemal yapmaktadır.

Edirne’deki İkinci Ordu ile Erzurum’daki Dördüncü Ordu birlikleri ise isyana da Selanik’ten yola çıkan birliklere de destek vermez ve nispeten tarafsız bir tavır alır. Aslında bu durum, Mahmut Şevket Paşanın komutasındaki orduya dolaylı bir yardım anlamına da gelir. Zira bunların rejimi korumak için isyancı güçlere karşı çıkma yolunda bir girişimi yaşanmamıştır. Harekât Ordusu, İstanbul’a girmek üzereyken İTC ile Sultan II. Abdulhamid arasında varılan uzlaşma sonrasında padişahın tahttan indirilmemesi, ancak 1908’de başlatılan sürecin devam ettirilmesi ve 31 Mart olayını başlatanların cezalandırılması kararlaştırılır. Buna karşılık, II. Abdulhamid, yeniden toplanan Meclis tarafından tahttan indirilir, yerine kardeşi Reşat, V. Mehmet adıyla yeni Osmanlı padişahı olarak ilan edilir. Ne-

denleri günümüzde bile çok tartışılrsa da bu olayın doğurduğu en önemli sonuçlardan biri ordunun giderek siyasallaşan bir görünüm kazanmasıdır. Nitekim bu olaydan sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilir ve askerın yetki alanı oldukça genişler. Daha açık bir ifadeyle, 1909'dan itibaren İTC, fiilen ülke yönetiminde ipleri kendi eline almıştır.

✓ Harekât Ordusu

1909'da 31 Mart Vakasını bastırmak için Selanik'te kurulan ordudur. Temelinde Selanik'te konuşlu Üçüncü Ordu birlikleri olan Harekât Ordusu bazı gönüllü sivilleri de içermiştir.

Resim 7.2 Harekât Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa

Kaynak: <http://www.tarihtoplum.org/mahmut-sevket-pasa-suikasti/>

1909'dan Birinci Dünya Savaşının başladığı 1914'e kadar olan dönemin ülke içinde iktidar çekişmelerine sahne olduğu açıktır. Bu dönemde, İTC, yönetim sürecinde en güçlü figür olarak belirirken üzerinde durduğu zemini sağlamlaştırmak için farklı kesimlerin desteğini almak durumunda kalmıştır. İTC içindeki asker sayısının çokluğu iktidar mücadelesini derinleştirmiştir. Bir taraftan askeri siyasetten uzak tutmaya çalışan yaklaşımlar bulunurken diğer taraftan ise üniformalarını çıkarılmadan aktif siyaset içinde kalmaya çalışan önemli bir subay grubundan bahsedilebilir. İtalyanların Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Libya'ya yönelik

saldırılarında yaşanan başarısızlık İTC'nin halktaki desteğini iyiden iyiye azaltır ve bu kez 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası yükselişe geçer. 1912'de parlamentonun feshi sonrasında yapılan seçimler tarihe "sopalı seçim" olarak geçer. Zira bu seçimde İttihatçılar, basın ve sivil toplum üzerinde önemli bir baskı kurmuş ve bununla yetinmeyerek seçimlerde hile yapmaktan kaçınmamışlardır. Bu şekilde askerler, bir bakıma siyasetteki ağırlıklarını artırmaya başlamışlardır. Ancak bu durum kendilerine yönelik halk tepkisinin iyice yükselmesini de beraberinde getirir. Ayrıca ordu içindeki yarılmalar da giderek derinleşir. Bu bağlamda, 1912'nin Mayıs ayında İstanbul'da bir grup subay *Halâskar Zabitan* grubunu kurar. Söz konusu grup, hileli şekilde yapılan seçimlerin yinelenmesini ve İTC mensuplarının siyasetten çekilmesini talep eder. İttihatçıların ise bu duruma kolay rıza göstermeye niyetleri yoktur ve hükümet üzerindeki baskılarını artırarak üst üste kabine değişiklikleri yaşanmasına neden olurlar.

1912'de başlayan Balkan Savaşları ise ordu ve siyaset arasındaki ilişkilere yönelik tartışmaların bir süreliğine de olsa rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Zira Devlet, o güne kadar yaşadığı krizlerin en büyüklerinden biriyle karşı karşıyadır ve bu durumdan çıkış için savaştan başka bir yol da bulunmamaktadır. Ancak yenilgiyle sonuçlanan Birinci Balkan Savaşı, imparatorluğun çöküşünü adeta daha da hızlandırır. Balkan coğrafyasında yaşanan başarısızlıklar İttihatçılara yönelik halk tepkisini artırır. Bu süreçte, en fazla öne çıkan figür ise daha sonra paşa unvanını alacak olan Enver Bey olacaktır. Edirne'nin barış anlaşmasıyla düşmanlara bırakılacağını gören İstanbul'da konuşlu ihtiyat birliklerinin komutanı Enver Bey, askerleriyle birlikte sadrazamlık binasını basar; çıkan kargaşada Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülür. Tarihe "Babiâli Baskını" olarak geçen bu olay neticesinde İTC yönetim süreçlerini büyük oranda kendi kontrolüne almıştır. Artık iktidarı paylaşan "triumvira" İTC'nin üç önde gelen ismi Enver, Talat ve Cemal Beylerdir. Bu süreçte, İkinci Balkan Savaşında devletin eski başkenti Edirne, Enver Bey komutasında geri alınır. Bu zaferin ardından daha önce yarbay rütbesinde bulunan Enver Bey "paşa" unvanını alır ve Harbiye Nazırlığına atanır. Cemal Bey Bahriye, Talat Bey ise Dâhiliye Nazırı olarak hükümetin diğer önemli koltuklarına yerleşir.

✓ Balkan Savaşları

1912’de Osmanlı’nın askerî gücünü Trablusgarp Savaşına aktarmasını fırsat bilen Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ aralarında anlaşarak Osmanlı devletine savaş açmışlardır. Savaştan Osmanlı mağlubiyetle ayrılmış ve Balkan coğrafyasındaki topraklarının büyük kısmını kaybetmiştir. 1913’te imzalanan barış anlaşmasından kısa bir süre ilk savaşta müttefik olan devletlerden üçü, yapılan barış anlaşmasından en fazla kazanımı elde eden Bulgaristan’a saldırmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı da Bulgaristan’a savaş açar ve Edirne ile Kırklareli’ni geri alır.

Babıâli Baskını konusunda bilgi edinmek için <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040330.pdf> linkini kullanabilirsiniz

Osmanlı Devleti, bu üçlünün siyaseten en güçlü olduğu dönemde, çöküşünü beraberinde getirecek Birinci Dünya Savaşına girecektir. Almanya’nın yanında savaşa girilmesinde başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların büyük etkisinin olduğu bilinir. Bu ülke ile gizli bir anlaşma yapan Enver Paşa, İngiliz donanmasından kaçan Goben ve Braslav isimli iki Alman gemisinin Boğazlara girişine izin verir. İngilizlerin tepkisi üzerine bunların Osmanlı tarafından satın alındığını iddia ederek Yavuz ve Midilli adı verilen gemileri Karadeniz’e yollar. Gemiler, Rusya’nın Odessa limanını bombalayacak ve bunun sonucunda Osmanlı savaşa girecektir (Kapat, 2010, s. 156). Savaş yıllarında ordunun siyaset üzerindeki etkisi belirgin bir biçimde artmıştır. Bu dönemde İTC, ülke içinde kontrolü büyük ölçüde eline almış, Enver Paşa ise en önemli siyasal figür durumuna gelmiştir. Savaş yıllarında İTC, ülke içinde ekonomik dengeleri değiştirmek için de harekete geçer. “Millî burjuvazi” oluşturma yoluyla servet dengesini Müslümanların lehine değiştirmek isteyen İttihatçılar, pek çok yeni işletme kurulmasına önayak olurlar. Ancak savaş sırasında ardı ardına

yaşanan başarısızlıklar hem bütün olarak İttihatçıların hem de adeta liderleri durumuna gelmiş olan Enver Paşanın otoritesini sarsar. Savaşın yenilgiye sonuçlanacağını kesinleşmesinin hemen ardından işbaşında olan Talat Paşa kabinesi istifa eder; İttihatçıların üç lideri Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurtdışına çıkarlar. İTC kapatılır ve mal varlıklarına el konulur. Ancak kurumsal olarak İttihatçılık sona ermiş olsa da belirli bir siyasal kimlik olarak varlığını uzun süre devam ettirecektir. Nitekim Cumhuriyetin kurucu isimlerinden pek çoğunun da eski İttihatçı oldukları ve yeni rejimin doğmasından sonra da kendi içlerindeki iktidar mücadelesini sürdürdükleri söylenebilir.

İTC’nin hüküm sürdüğü yıllar, hiç kuşkusuz, ordunun siyasallaşmasının en belirgin örneklerini sunmuştur. Bu süreçte, bürokratik bir mekanizma olarak ordu tarafsızlığını büyük ölçüde yitirmiş, aynı zamanda kendi içinde kamplara ayrılmıştır. Buradan hareketle, siyasetle bu denli iç içe olmanın ordunun gücünde ciddi bir erozyona neden olduğu ve askerleri kendi görevlerinin gereklerini yerine getirmekten daha çok siyasal kavga vermeye yönelttiği söylenebilir. Nitekim bu dönemde başlayan sorunlar ilerleyen zaman diliminde de ordunun sivil siyasetçilerle ilişkisini önemli oranda etkileyecektir. Daha açık bir ifadeyle, sonraki süreçte sıklıkla karşılaşılabilecek olan “askerî vesayet” olgusunun ilk kez bu dönemde ortaya çıktığı söylenebilir.

Kurtuluş Savaşı Yılları

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, İstanbul’un işgal edilmesinden sonra 18 Mart 1919’da faaliyetlerini durdurma kararı almıştır. 19 Mayıs 1919’da Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun’a çıkan ve Anadolu’daki direniş hareketini örgütleyen Mustafa Kemal Paşanın talebiyle 23 Nisan 1920 tarihinde hem Mebusan Meclisinden gelecek üyelerin katılacağı hem de yeni seçilecek milletvekillerinden oluşacak Büyük Millet Meclisi Ankara’da toplantıya çağrılır. Sivas Kongresinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Meclisin toplanmasından sonra, başlangıçtaki amacına uygun şekilde, ülkenin değişik yerlerinde dağınık halde bulunan direniş örgütlenmelerini kendi çatısı altında toplamıştır. Bu süreç, Mustafa Kemal Paşanın liderliğinin giderek tartışılmaz hale gelmesini sağlamıştır. Ülkenin doğusundaki birliklerin komutanı Kazım Paşa ile batıdaki ordu

komutanı Ali Fuat Paşanın emri altına girmesi, Mustafa Kemal'in askerî gücü büyük ölçüde kendi kontrolüne almasını beraberinde getirmiştir (Demirel, 1995, s. 85).

Kurtuluş Savaşı, ortak hedef doğrultusunda birleşmiş, farklı siyasal görüş ve inanışlardan çok sayıda kişinin birlikte hareket etmesiyle hayata geçirilen bir bağımsızlık mücadelesidir. Bu süreçte, en önemli gücün ise askerler olduğu açıktır. Gerçekten de başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere pek çok asker yalnızca cephede aktif olarak savaşmakla kalmamış; bunun yanında, Büyük Millet Meclisi içinde siyasal karar alma süreçlerinin önemli birer unsuru olmuşlardır. Öyle ki Ankara'da toplanan milletvekilleri arasında meslekî açıdan sınıflandırma yapıldığında en kalabalık grubu %13,7'lik oranla askerlerin oluşturduğu görülür (Demirel, 1995, s. 149). Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere orduyu komuta eden subayların büyük bölümü milletvekili olarak parlamento içinde yer almışlardır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı seçilmiş, o zaman uygulanan "meclis hükümeti" sistemi gereği aynı zamanda hükümetin de başı olmuştur. İlk hükümette Fevzi Paşa ve İsmet Bey de asker bakanlar olarak görev yapmıştır.

Birinci Meclisin açılmasından sonra öncelikli sorunlardan biri savaşın tek elden, düzenli ordu aracılığıyla yürütülmesi olmuştur. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra, ülkenin farklı yerlerinin galip devletler tarafından işgal edilmeye başlanmasıyla birlikte farklı yerlerde milis kuvvetleri örgütlenmiş ve direnişe geçmişti. Birinci Meclisin açılmasından sonra söz konusu kuvvetleri düzenli ordu çatısı altında toplamak en önemli önceliklerden biri olmuştur. Bundan dolayı, ülkenin farklı yerlerinde bulunan ve daha önce kurulmuş olan milis birliklerine düzenli orduya katılma çağrısı yapılır. Bu çağrıya uymayanların üzerine ise askeri birlikler gönderilir. Söz konusu çağrıya karşı çıkan isimler arasında en ünlüsü emri altındaki Kuvva-ı Seyyare ile Çerkez Ethem Beydir. Ancak düzenli ordu birliklerinin müdahalesi ile Çerkez Ethem'in emri altındakiler de dâhil olmak üzere milis güçler ortadan kaldırılmıştır.

Öte yandan Birinci Meclis'in dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda oldukça demokratik bir özellik gösterdiği söylenebilir. Savaş koşullarına rağmen ülkenin geleceğini ilgilendiren pek çok konu bu meclis çatısı altında özgürce müzakere edilmiş, milletvekilleri kendi iradelerine sa-

hip çıkma açısından oldukça kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin Meclisin uhdesinde bulunan Başkomutanlık yetkisinin üç ay süreyle Mustafa Kemal Paşaya devredilmesi müzakereleri geniş tartışmalara sahne olmuş ve bazı milletvekilleri bu konuda önemli bir direnç göstermiştir. Ancak savaşta kazanılan başarı, zaman içinde Mustafa Kemal'in giderek daha fazla ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Resim 7.3 Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı yıllarında

Kaynak: <http://www.anitkabir.org/ataturk/resimlerle-ataturk.html>

Savaş yıllarında askerî bürokrasinin otoritesinin güçlendiği görülür. Bu süreçte, özellikle belirli bölgelerde sivil bürokratik kurumlar askerlerin emri altına girmişler; sınır bölgelerinde kolordu ve tümen komutanı olan paşalar aynı zamanda valilik görevini de üstlenmişlerdir (Özdağ, 1991, s. 89). Bu sürecin daha Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı süreçte başladığı söylenebilir. Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatı ve geniş yetkilerle Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal, illerdeki sivil otoritelerle temas kurarak kendisine bağlılık istemiştir. Savaş sırasında da sivil bürokrasinin askerî yetkililerin denetimi altında tutulmasına özen gösterilmiştir (Heper, 2006, s. 105). Kurtuluş Savaşında İstanbul

hükümetinin de işbaşında olması ve özellikle bazı sivil bürokratların Ankara’ya itaat etmede kararsız tutum izlemeleri, askerlerde sivillere karşı zaten var olan güvensizliğin daha da artmasına neden olur. Nitekim savaş yıllarında oynadığı rol, ordunun ilerleyen süreçte kendini, devleti kurtaran ve Cumhuriyetin kurulmasına öncülük yapan en önemli kurum olarak görmesini beraberinde getirecektir.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde ordunun yapısını ve siyasal mekanizmalarla ilişkisini açıklayabilme
- 2 Modernleşme sürecinde ordunun etki alanının ne şekilde genişlediğini saptayabilme

Araştır 1

İttihat ve Terakki döneminde ordunun siyaset üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?

İlişkilendir

Modernleşmeyle birlikte ordunun siyasal etkisinin nasıl arttığını anlamak için Karpat, Kemal (2010). Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset, İstanbul, Timaş Yayınları. adlı kitabın 17-178. sayfalarına bakabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Osmanlı’nın modernleşme sürecine girmesiyle ordunun siyasal mekanizmalar üzerindeki etkisinde nasıl bir değişiklik olmuştur?

TEK PARTİ DÖNEMİ: SIYASAL İKTİDAR-ORDU BİRLİKTELİĞİ

Kurtuluş Savaşı’nın farklı siyasal eğilimlere sahip iktidar seçkinlerinin ortak hareket etmesiyle başarıldığı yukarıda bahsedilmişti. Savaşın başarıyla sonuçlanacağından sonra söz konusu kesimler arasındaki görüş farklılıkları su yüzüne çıkmış ve bu durum bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Başkomutan sıfatıyla savaşın kazanılmasında en büyük paya sahip olan Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilanının ardından rakip güç odakları üstünde kesin bir üstünlük sağlamak için bundan böyle askerlik ile siyasetin eşzamanlı olarak yapılamayacağını öngören bir yasal düzenlemeye öncülük yapmıştır. Buna göre, Kurtuluş Savaşı yıllarında hem subaylık hem de milletvekilliği yapan isimlerden, bu kimliklerin yalnızca birini tercih etmeleri istenir. Daha açık bir ifadeyle, siyasete devam etmek isteyen subayların üniformalarını çıkarmaları, meslekte kalmak istiyorlarsa siyasetin uzağında kalmayı kabullenmeleri talep edilir. Kuşkusuz bu anlayış, ordunun siyasetten uzaklaşması ve kendi görev alanına çekilmesi için gereklidir. Ancak hayata geçirilen bu düzenlemenin yalnızca askerlik mesleğinin doğasından kaynaklanmadığının ve Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) ve Rauf (Orbay) Bey başta olmak üzere Kurtuluş Savaşı’nın lider kadrosunun ülke yönetimi üzerindeki etkisinin kırılması ile de yakından bağlantılı olduğunun altı çizilmelidir.

Söz konusu düzenleme üzerine Kazım, Ali Fuat, İsmet Paşalar askerlikten ayrılır ve yollarına siyasette devam etme kararı alırlar. Milletvekilliğini tercih eden askerlerin öncülüğünde 1924 yılının sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kurulmuştur. Fevzi (Çakmak) Paşa ise orduda kalmayı tercih etmiştir ki aynı isim, Atatürk’ün vefatından sonra İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesine dek Genelkurmay Başkanı sıfatıyla ordunun en tepesinde bulunacaktır. Kısa sürede ülke sathında örgütlenen TpCF etkili bir muhalefet partisi ve iktidar adayı olabileceğinin işaretlerini vermiştir. Buna karşılık, Şeyh Sait İsyanının patlak vermesinden sonra çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu ile kurulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla, içinde isyancıları barındırdığı gerekçesiyle TpCF kapatılmıştır. TpCF’nin kapatılmasından sonra Kazım Karabekir başta olmak partinin yöneticileri siyasetin tamamen dışında kalırlar.

✓ Takrir-i Sükûn Kanunu

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said İsyanını bastırmak için 4 Mart 1925'te kabul edilen kanun hükümete olağanüstü bazı tedbirler alma yetkisi vermektedir. Kanunla hükümete toplumsal düzeni bozduğu düşünülen kurumları ve basın-yayın organlarını mahkeme kararına ihtiyaç duymadan kapatma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca aynı konuda suç işlediği düşünülen kişilerin istiklal Mahkemelerine gönderilmesi de kanunun içerdiği düzenlemeler arasındadır. Kanun, iki yıl için çıkarılmasına rağmen daha sonra süresi iki yıl daha uzatılmış ve 4 Mart 1929'da yürürlükten kalkmıştır.

1926 yılında Atatürk'e İzmir'de bir suikast düzenleneceği iddiasıyla yürütülen soruşturma kapsamında aralarında Kazım, Ali Fuat, Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez), Rüştü Paşaların da olduğu, yeni rejimin iktidar ilişkilerinin dışında kalmış pek çok eski İttihatçı tutuklanmıştır. İstiklal Mahkemeleri tarafından yürütülen yargılamalarda adı geçen paşaların suçlu bulunmaları halinde idam cezasına çarptırılmaları neredeyse kesindir. Ancak İsmet Paşa da dâhil olmak üzere söz konusu tutuklamalara itirazlar ve ordu içinden yükselen tepki nedeniyle Kurtuluş Savaşının önder kadrolarında bulunan bu isimlerin birçoğu beraat ettirilir. Diğer taraftan beraat etmiş olsalar dahi bu yargılamanın adı geçen askerlerin tamamen sistem dışına itilmesine yol açtığı gerçektir. Yargılanan isimler kendi köşelerine çekilecek ve uzunca bir süre için siyasetten uzak duracaklardır.

Bundan sonraki süreçte, Atatürk ordu içindeki nüfuzunu giderek artırmıştır. Zaten güçlü bir karizması olan Mustafa Kemal Paşa, ordu içinde nispeten etkili olan diğer isimlerin tasfiyesiyle askerlerin yegâne rol modeli durumuna gelecektir. Aynı dönemde, ordunun da saygınlığını artırmak için adımlar atılmıştır. Çıkarılan "Ordu Dâhili Hizmet Kanunu" ile silahlı kuvvetlere "Türk Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma" görevi verilmiştir. Söz konusu kanun zamanla değişse de orduya verilen bu görev, yeni düzenlemeler aracılığıyla uzun süreler boyunca korunur. Nitekim askerler 1960'da ve 1980'de yaptıkları darbeleri

hukuksal açıdan İç Hizmetler Kanununun kendilerine verdiği bu görevle gerekçelendireceklerdir. Böylece ordu tamamen rejime bağlanır; askerliğe profesyonel bir meslek olmanın ötesine geçen bir işlev yüklenir (Belge, 2011, s. 609). Artık ordu, yeni rejimin ilke ve değerlerinin en önemli koruyucusu durumuna gelmiştir. Dolayısıyla ilerleyen dönemde sıklıkla tartışılacak olan "askerlerin siyaset kurumu üzerinde kurduğu vesayet" olgusunun ortaya çıkması açısından bu düzenlemenin önemli bir eşik olduğu söylenebilir. Bu arada yeni rejimin tasarladığı reformları hayata geçirmek için ordudan temel bir araç olarak yararlanma arayışı üzerinde de durulmalıdır.

Cumhuriyetin ilk yılı içinde Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına" yönelik kanun teklifi ile Kurtuluş Savaşı boyunca ve Osmanlı'da vekalet, yani bugünkü anlamıyla bakanlık olarak örgütlenmiş olan Genelkurmay, "başkanlık" şeklinde düzenlenir. Bu şekilde, bir bakıma, Genelkurmay Başkanının siyasî kimliğinin bulunmaması ve doğrudan bürokrat olması sağlanır. Aynı durum, söz konusu Başkanlığın Meclis denetimi dışında bırakılması anlamına da gelir (Demirel, 2011, s. 232). Atatürk'ün hayatını kaybetmesine dek Genelkurmay Başkanlığı yapan Fevzi Paşanın kendisine biçilen bu role sadık kaldığı açıktır. Özel hayatında oldukça dindar bir insan olduğu bilinen Çakmak, Cumhuriyet rejiminin hayata geçirdiği reformların hiçbirinde engelleyici olmamış, hatta tam tersine belirli dönemlerde inkılaplara karşı girişilen ayaklanmalarda ordunun devreye girmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan, rejimin silahlı kuvvetler üzerinde hâkimiyeti tam anlamıyla sağlamasının ardından askerlere belirli bir misyon yüklediği söylenebilir. Ordu, güçlü bürokratik yapısı, üstlerce verilen emirlerin sorgulanmadan uygulanmasına dayalı hiyerarşi anlayışı ve belki hepsinden önemlisi silah faktörü dolayısıyla rejimin istediği reformların hayata geçirilmesini sağlayacak başlıca mekanizma olarak görülmüştür. Bu nedenle, ordu yalnızca siyasîlerin projelerini uygulama bağlamında destek vermekle kalmaz; bu dönüşüm sürecinin aktörlerinden biri de olur. Örneğin ortaokul çağından itibaren çocuklar, subay ve astsubay olarak yetiştirilmek üzere askerî okullara alınmış ve bunlar rejimin değerlerini içselleştirmelerini sağlayacak bir endoktrinasyon (doktrin aşılama) sürecinden geçirilmiştir. Bunun yanında, zorunlu askerlik hizmeti

aracılığıyla tüm erkekler, aynı sürecin bir parçası kılınmaya çalışılmıştır. Bu yolla, tüm vatandaşların rejimin değer ve ilkeleri doğrultusunda eğitilmeleri ve askerlerin doğasında olan itaat kültürünü benimsemeleri amaçlanmıştır (Beriş, 2015, s. 77).

Resim 7.4 Kazım Karabekir Paşa

Kaynak: <http://www.ensonhaber.com/kazim-karabekir-pasa-kimdir-2014-06-04.html>

✓ Zorunlu Askerlik

Belirli bir yaş aralığındaki genelde erkek vatandaşların kendi isteklerine bırakılmadan bir süre için orduda görev yapmaya mecbur bırakılmasıdır. İnsanlık tarihinin büyük kısmı savaşlarla geçmesine rağmen zorunlu askerlik uygulamasının modern devletle ortaya çıkan düzenli ordu ile birlikte ortaya çıktığı görülür. Ulus-devlet formunun gelişmesiyle birlikte düzenli orduların asker ihtiyacını karşılamak üzere askerliğin bedensel engel gibi istisnai durumlar dışında vatandaşlar için zorunlu tutulması uygulanması yaygınlaşmıştır.

dikkat

Düzenli orduların mutlaka zorunlu askerlik sistemine dayanması gerekmez. Bazı ülkelerde orduların insan gücünün tamamı mesleği askerlik olan, yani yaptıkları iş karşılığı aylık ödeme alan profesyonel askerlerden oluştuğu görülür. Aralarında Türkiye’nin de yer aldığı pek çok ülkede ise her iki unsurun bir arada bulunduğu karma bir sistem uygulanmaktadır.

Aynı süreçte rejim kendi iktidarını tahkim etmeye çalışırken farklı yerlerde ortaya çıkan isyanlarla baş etmek zorunda kalır. Genelkurmay Başkanlığına yayımlanan bir çalışmada zikredilen rakama göre 1924-1938 arasını kapsayan dönemde 18 ayaklanma yaşanmıştır (aktaran Tunçay, 1999, s. 134). İlk süreçte görülen en büyük ayaklanma, yukarıda kısaca değinilen Şeyh Said İsyanıdır. Nitekim bu ayaklanma sonucu çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunuyla ülke içinde basın-yayın organları da dâhil olmak üzere tüm muhalif oluşumlar susturulmuş; rejim, ülke içinde kontrolü sağlamak için tüm farklı sesleri bastırmıştır (Demirel, 2013, s. 76). Kanunun çıkarıldığı gün, farklı ideolojik eğilimlere sahip çok sayıda gazete kapatılmıştır. Böylece basın yoluyla yükselebilecek bir muhalefetin sesi kesilmiş, yaşanan gelişmelerin ülke çapında duyulması bir bakıma engellenmiştir. Zira kapatılan basın-yayın organlarının ardından geride kalanların “güdümlü” bir özellik gösterdikleri ve rejimin kendileri için belirlediği alanın dışına çıkmadıkları açıktır. Bu dönemde, ilk olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan İstiklal Mahkemeleri yeniden aktif hâle getirilmiştir. Hem Şeyh Said İsyanında hem de aynı süreçte karşılaşılan diğer ayaklanmalarda ordunun en etkili bastırma aracı olarak kullanıldığı açıktır. Bu durum, silahlı kuvvetlerin sistem içindeki ağırlığının giderek artmasına neden olur. Gerek bu isyanlar gerekse uzun yıllar devam eden savaşlardan yeni çıkmış olmanın getirdiği güvensizlik ortamı savunma harcamalarının da bütçe üzerindeki ağırlığını artırır.

Tek Parti döneminin kurumsallaşmasıyla birlikte rejimin ordu üzerindeki hâkimiyeti giderek güçlenmiştir. Atatürk’ün güçlü liderliği, ordunun doğrudan siyasal bir aktör gibi davranmasını ve dolayısıyla siyasete müdahalesini engellemiştir. Ancak bu durum ordunun ülke yönetimi üzerinde etkili olan bir mekanizma durumunda bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Nitekim bu etki, Atatürk’ün vefatının hemen ardından yeni cumhurbaşkanının kim olacağına yönelik tartışmalar vesilesiyle kendini göstermiştir. Bu süreçte en güçlü adaylar, Mustafa Kemal hükümetlerinin son başbakanı Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve uzun süreler başbakanlık yapan, ancak Atatürk’ün vefatına yakın bir dönemde işbaşından uzaklaştırılan İsmet İnönü’dür. Çakmak, aday olmayı düşünmediğini ve ordunun başında kalmayı tercih ettiğini açıklayınca adaylar ikiye iner. Ancak Çakmak tarafsız

kalmasına rağmen ordunun diğer üst komuta kademesi açıkça İsmet Paşadan yana tavır alınca İnönü Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilir. Bir bakıma, Atatürk'ün sağlığında siyasetten uzak bir görüntü çizen ordu, aslında kritik konularda alınacak müdahalelere etkide bulunacağını ve bu alanı doğrudan siyasetçilere bırakma niyetinin olmadığını göstermiştir.

1938 Cumhurbaşkanlığı seçimi hakkında detaylı bilgi için <http://www.tyb.org.tr/cemilkocaktan-genc-cumhuriyetin-kritik-karar-ani-11-kasim-1938-4414h.htm>

Atatürk'ün ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, kendi etrafındaki desteği artırmak için yine askerleri ilgilendiren bazı hamlelere girer. İnönü'nün attığı ilk adım, Fevzi Çakmak'ı emekliliğe sevk ederek yeni bir Genelkurmay Başkanı atamak olmuştur. Ayrıca Fevzi Paşaya yakın olan diğer bazı generaller de aktif görevden uzaklaştırılırlar. Bunun yanında, daha önce tasfiye edilen Kazım Karabekir'i yeniden siyasete çağırır ve hatta Meclis Başkanı olarak seçtirir. Ali Fuat Cebesoy Bayındırlık Bakanı, Rauf Orbay ise önce milletvekili sonra Londra Büyükelçisi olur. Böylece İnönü'nün söz konusu isimlerin özellikle eski subaylar üzerindeki etkisinden yararlanarak orduda gerçekleştirdiği değişiklikler açısından etrafındaki destek halkasını genişletmeye çalıştığı görülür. İnönü, bir bakıma, güçlü bir şekilde hükmedebilmek için eskiye ait unsurları tasfiye ederken yeni ittifaklarla desteğini genişletmeye çalışır. Buna karşılık, daha önceki dönemlerde aralarında anlaşmazlıklar bulunan ve kendisinin cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı çıkan Atatürk döneminin ünlü siyasetçilerinden bazılarını da işbaşından uzaklaştırır.

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından kısa süre sonra ise İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye, savaş yıllarında her iki karşıt blok ile de ilişkilerini sürdürmüş ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir (Deringil, 2003). Ancak bu süreçte kaçınılmaz bir şekilde askerî harcamalar artmış, muhtemel bir savaş tehlikesine karşı ordunun mümkün olduğunca güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum, ülke içindeki ekonomik sorunları ve halkın hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Savaşın müttefikler tarafından

kazanılacağına anlaşılmasından sonra ise, önceleri tarafsız kalan diğer pek çok devletin de yaptığı gibi, mihver devletlerine sembolik olarak savaş ilan edilmiştir. Ancak bu durumun somut bir karşılığı yoktur ve Türkiye, artık, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninde yerinin nerede olacağı ile ilgili karar vermek durumundadır.

Aynı dönemde Soğuk Savaşın etkisiyle ABD, Batı dünyası ile hareket etme kararlılığında olan devletlere malî açıdan yardım etme politikasını da uygulamaya almıştır. ABD Dışişleri Bakanı General George Marshall tarafından önerildiği için "Marshall Planı" şeklinde nitelenen bu yaklaşım, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkeye malî destek sağlanması anlayışına dayanır. Esasında İkinci Dünya Savaşında ekonomik açıdan zarara uğrayan devletlere dağıtılması planlanan bu yardımın kapsamına savaşa katılmayan Türkiye'nin de alınması, ülkenin stratejik konumuyla yakından ilişkilidir. Bir bakıma Türkiye, iki kutuplu dünya düzeninde sosyalist bloğun başat aktörü olan SSCB'yle sınır komşusu olması nedeniyle "komünizm tehdidi"nin bertaraf edilmesi için bu yardımdan yararlandırılmıştır. Ancak bu yardımın özellikle sanayi alanında ülkenin gelişmesinin önünde engel teşkil ettiği de söylenebilir. Nitekim bu yardımın gelmesinden sonra savunma sanayi başta olmak üzere pek çok alanda zaten kısıtlı bir çerçevede ilerleyen yerli üretim büyük ölçüde durmuştur. Ordunun ihtiyaçları ABD'nin aktardığı silah, makine ve teçhizatlar aracılığıyla giderilmiş, uzunca bir süre millî savunma teknolojilerinin geliştirilmesi yönünde ciddi bir adım atılmamıştır. İlk olarak Tek Parti iktidarında başlayan yardımlar bunu takip eden DP döneminde de sürmüştü; özellikle Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden sonra başka programlar dâhilinde artmıştır.

✓ Marshall Planı

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından önerildiği için onun adıyla anılan plan 1948-1951 yılları arasında Batı dünyası ile hareket etmeyi tercih etmiş bazı ülkelere ekonomik ve malî destek verilmesini kapsar. Soğuk Savaş döneminin bir diğer başat ülkesi Sovyetler Birliği de bu plana benzer içerikte başka bir girişimle cevap vermiş ve kendi etki alanındaki ülkelere destek sağlamıştır.

Öğrenme Çıktısı

3 Cumhuriyetin ilanından sonra ordunun rejim üzerindeki etkisini özetleyebilme
4 Askerî vesayetın kurulmasına giden ilk süreci analiz edebilme

Araştır 2

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan iktidar mücadelesinde askerler nasıl bir işleve sahip olmuştur?

İlişkilendir

Tek Parti döneminde yaşanan iktidar mücadelesini anlamak için Tunçay, Mete (1999). Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, başlıklı eserden yararlanabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Ordunun tek parti döneminde hayata geçirilen reformlar karşısında aldığı pozisyonunu anlatınız.

DARBELER DÖNEMİNİN BAŞLAMASI: DP İKTİDARI VE 27 MAYIS 1960 DARBESİ

1950 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanlığına DP'nin genel başkanı Celal Bayar seçilmiştir. Böylece askerlik mesleğinden gelen Atatürk ve İnönü'den sonra ilk kez bir sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Bir başka sivil olan, parti kurucusu ve Aydın milletvekili Adnan Menderes ise başbakanlığa atanarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Buna karşılık, aynı günlerde ordu içindeki bir başka grubun DP'nin iktidara gelmesinden rahatsızlık duyduğu ve darbe yapmak için girişimde bulunduğu iddiaları dolaşmaya başlar. Bu iddiaların ciddi bir boyut kazanması üzerine DP yönetimi, işbaşına gelir gelmez radikal bir hamle yapmış ve Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları dâhil olmak üzere ordu üst komuta kademesinin büyük bölümünü görevden almıştır. Ayrıca çok sayıda general ve albay da aşamalı olarak emekliye sevk edilmiştir. Böylece yeni başbakan Adnan Menderes, ordunun kontrolünü büyük ölçüde eline almayı başarmıştır. DP'nin iktidarda bulunduğu sürenin uzamasıyla söz konusu ilişkiler de daha iyi bir seyir izleyecektir. Buna karşılık, bu durumun özellikle üst komuta kademesi için geçerli olduğu, alta inildikçe subaylar arasında iktidardan hoşnutsuzluk düzeyinin arttığı, aşağıda değinilecek olan 27 Mayıs askerî darbesi ile anlaşılacaktır (Demirel, 2011, s. 244).

✓ Askerî Darbe

Bir ülkede ordunun ülkenin başında bulunan siyasetçileri işbaşından uzaklaştırarak yönetimi kendi eline almasına denir. Askerî darbeler yalnızca demokratik ülkelerde görülmez. Yöneticilerin seçimle işbaşına gelmediği otoriter ve totaliter rejimlerde de askerî darbelerle karşılaşabilmektedir.

DP iktidarında asker-sivil ilişkileri bakımından en önemli dönüm noktalarından biri Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıdır. Türkiye'nin NATO'ya katılmasını sağlayan gelişme ise 1950'de yaşanan Kore Savaşına bir askerî birlikle katılmasıdır. 25 Haziran 1950'de komünist rejimle yönetilen Kuzey Kore, İkinci Dünya Savaşından sonra Batı dünyası ile hareket eden Güney Kore'ye saldırmıştır. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, üye devletlere saldırının engellenmesi için Kore Savaşına müdahil olmaları çağrısında bulunur. Türkiye, 1949 yılında kurulan NATO'ya kabul edilme beklentisiyle Güney Kore'ye, yeni kurulan ve "Şimal Yıldızı" adı verilen 4500 kişilik bir tugay gönderir. Böylece Türkiye aktif olarak Kore Savaşına katılır. Bu olaydan sonra NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın NATO'ya kabul edilmesini kararlaştırır. Soğuk Savaş yıllarında Batı dünyasının kendisini Sovyetler Birliği tehdidine

karşı korumak için oluşturduğu NATO'ya üyelik ordunun iç yapısında da birtakım değişikliklere gidilmesini adeta zorunlu kılmıştır. Zira NATO, pek çok konuda geliştirdiği standartların üyesi olan devletlerin orduları tarafından uygulanmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, NATO üyeliğinden sonra Türkiye'de de ordunun yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. Ordunun eğitiminden modern silahlarla desteklenmesine kadar uzanan geniş bir yelpazede NATO'nun etkileri belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanır. Örneğin NATO üyeliğinden sonra ülke topraklarında ittifak üyeleri tarafından askeri üsler kurulmasına izin verilir. Türk askerleri de farklı ülkelerde bulunan NATO görev gücüne katılırlar. NATO üyeliği, ordu mensuplarının uluslararası açıdan daha fazla ilişki geliştirmelerine neden olmuştur.

Resim 7.5 Kore Savaşında Türk birlikleri

Kaynak: <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/kore-savasi-77>

✓ NATO

Tam adı Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) olan uluslararası savunma ve güvenlik işbirliği teşkilatıdır. 4 Nisan 1949'da 12 ülke tarafından kurulan örgütün kuruluş mantığının arkasında Sovyetler Birliği tehdidine karşı korunmak için üye devletlerin birlikte hareket etmesi yatar. Değişik zamanlarda 17 devletin daha katılımıyla genişleyen NATO'nun halen 29 üyesi vardır.

Türkiye'de çok partili hayata geçişten sonra demokrasinin kesintiye uğramasına neden olan ve bir bakıma darbe geleneğini başlatan olay 1960 yılının 27 Mayıs günü yaşanır. DP'nin son döneminde ordu içinde gizlice örgütlenen albay ve daha alt rütbedeki bir grup subay yönetime el koyar. Kendilerine Millî Birlik Komitesi (MBK) adını veren bu subay grubu, darbenin emir-komuta ilişkisi dışında yapılmaması nedeniyle kendilerine gelebilecek itirazları bertaraf etmek için darbeye destek verecek general arayışına girerler. Gittikleri adres, darbeden kısa bir süre önce emekli olan eski Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'dir. Gürsel, darbeden gerçekleşikten sonra haberi olmasına rağmen sürecin kendi liderliğinde gerçekleştiğinin duyurulmasını kabul etmiştir. Gürsel, darbenin ertesi günü Millî Birlik Komitesi Başkanı sıfatıyla devlet başkanlığını üstlenir ve yeni hükümeti kurma çalışmalarına başlar. Ancak MBK'nın başkan dışındaki üyelerinin kimler olduğu konusundaki belirsizlik bir süre daha devam eder. Darbeye karışan çok sayıda genç subay arasında yaşanan bir güç mücadelesi sonucunda 38 kişilik bir liste belirlenerek ilan edilir.

Darbeden sonra başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere hükümet üyeleri ve DP yöneticileri tutuklanmıştır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve kuvvet komutanlarının yanı sıra üst rütbeli pek çok subay da bu süreçte tutuklanır veya görevden alınır. Bu dönemde ordu da görev yapan 260 generalden 235'inin yanı sıra 5000'e yakın subay emekliye sevk edilmiştir. Aynı günlerde, iktidardan düşürülen DP yöneticilerinin yargılanıp yargılanmamasıyla ilgili tartışmalar ortaya çıkar. Görünen o ki darbeciler darbe sonrasına ilişkin hazırlık yapmamışlardır; siyasî tecrübeleri de olmadığı için yapacaklarına dair telkine açık bir görüntü çizerler. Yargılama konusunda danıştıkları hukukçu öğretim üyeleri başta Bayar ve Menderes olmak üzere DP ileri gelenlerinin mutlaka yargı önüne çıkarılması tavsiyesinde bulunurlar. Zira bu şekilde darbeye meşruiyet gerekçesi sağlanmış olacak, ayrıca bu isimlerin halkın gözündeki saygınlığı ortadan kaldırılacaktır. Yaşanan tartışmalardan sonra bu öneriye uyulması kararlaştırılır ve DP yöneticileri *Yüksek Adalet Divanı* adıyla kurulan olağanüstü bir mahkemede yargılanmaya başlarlar.

Yargulamalar, güvenlik gerekçesiyle Marmara Denizinin içinde yalıtılmış bir bölge olan Yassıada'da yapılır. Sanıklara yöneltilen suçlamaların büyük kısmı hukuksal temelden yoksun,

savcılığın iddiaları ise oldukça zayıftır. Mahkeme uzadıkça başlangıçta açılan 19 dava tek tek düşmekte, yargılamanın meşruiyeti giderek azalmaktadır. Ancak darbeciler ve onların güdümünde hareket eden mahkeme heyeti, suçlamaların düşmesi halinde darbenin meşruluğunun tamamen ortada kalkacağından endişe ederler ve her ne şartta olursa olsun bu isimlerin cezalandırılmasına odaklanırlar. Hukuk ve adaletin görmezden gelindiği yargılamaların sonunda Celal Bayar ve Adnan Menderes’in de aralarında olduğu 15 kişi idam cezasına çarptırılırlar. Diğer sanıklara ise müebbet başta olmak üzere çeşitli sürelerle hapis cezaları verilir.

Resim 7.6 Adnan Menderes, darbe mahkemesinde savunmasını yaparken.

Kaynak: <https://www.haberler.com/adnan-menderes-in-idam-edildiği-kara-gün-17-8781811-haberi/>

MBK’da yapılan oylamada Menderes’in yanı sıra Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın idam cezaları onaylanır. 78 olan yaşı gerekçe gösterilerek Bayar affedilir; diğer idam cezaları ise müebbet hapse çevrilir. Toplumun tepkisinden çekinilerek idam cezaları derhal infaz edilir. Bugün, 27 Mayıs yargılamalarında sanıkların savunma haklarının ihlal edildiği, mahkeme heyetinin tarafsız davranmadığı, verilen cezaların haksız olduğu ve hukuksal bir temelini bulunmadığı hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak idamların bundan daha fazla önem taşıyan olumsuz etkisi, ülke içindeki siyasal ayrılıkları keskinleştirmiş ve uzlaşma kültürüne zarar vermiş olmasıdır. Bu yolla demokrasinin hangi koşulda olursa olsun kamusal sorunların şiddete başvurulmadan ve adaletten ayrılmadan müzakere edilmesi yönündeki anlayışına darbe vurulmuş, de-

mokratik siyasal kültür daha oluşum aşamasındayken ciddi anlamda tahrip edilmiştir.

Öte yandan darbe yargılamaları sürerken MBK içinde de ciddi bir çatlak oluşur. Bunun sonucunda 1960 yılının Kasım ayında aralarında 27 Mayıs gecesi darbe bildirisini radyodan okuyan ve Başbakanlık Müsteşarlığı görevini üstlenen Albay Alparslan Türkeş’in de olduğu 14 kişi MBK’den çıkarılır. Aynı zamanda bu isimler büyükelçilik gibi görevlere gönderilerek ülkeden uzaklaştırılırlar. “İhtilalin kudretli albayı” sıfatıyla anılan Türkeş’in Hindistan’a büyükelçi olarak gönderilmesinin darbeye sonradan dâhil olan ve komutayı ellerinden bırakmak istemeyen üst rütbeli subayların talepleriyle gerçekleştiği iddia edilir (Hale, 1996, s. 119). Bu tasfiye süreci hakkında çok sayıda farklı yorumlar yapılsa da genelde birleşilen nokta, söz konusu subayların İnönü’nün siyasî açıdan inisiyatif almasına karşı çıktıklarıdır. Zira o dönem CHP’nin başında hâlâ İsmet İnönü bulunmaktadır ve yapılacak ilk seçimde partisinin iktidara gelmesi, söz konusu ismin yeniden başbakan olmasıyla sonuçlanacaktır. Çoğu ideolojik açıdan CHP’den farklı yerde duran 14’lerin kendi yaptıkları darbe sonucunda İnönü liderliğindeki CHP’nin iktidara gelmesinden hoşnut olmayacakları açıktır. Bundan dolayı, birlikte hareket eden 14 kişilik grup, ülke yönetiminden uzaklaştırılarak daha sonra ortaya çıkması muhtemel olayların önü en baştan kesilir. Başka bir açıdan bakıldığında ise milliyetçi-muhafazakâr eğilimli 14’lerin DP’nin seçmen kitlesinin destek verebileceği bir özellik gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu isimlerin başlatabileceği bir siyasal hareketin önü daha en baştan kesilmiş olmaktadır (Kayalı, 1994, s. 75).

Kuşkusuz Demokrat Parti’nin işbaşında olduğu süre yaptığı birtakım hatalardan bahsedilebilir. Ancak demokratik süreçlerde iktidarların yaptığı hataları cezalandıracak en önemli güç olarak seçmenlerin iradesini görmek gerekir. Kaldı ki DP’nin darbeye devrildiği 1960’ı takip eden 1961 yılında bir genel seçim yapılacaktır ve seçmenlerin iktidara yönelik muhtemel tepkileri kendisini sandıkta gösterebilecektir. 27 Mayıs darbesi ise tüm demokratik işleyiş ve mekanizmaları ortadan kaldırmış ve bir cuntanın kendini seçilmiş siyasetçilerin üzerinde görerek iktidarı eline almasına neden olmuştur. Darbenin alt rütbeli bir grup subay tarafından gerçekleştirilmesi ve bunların izleyen süreçte ülke yönetimini fiilen ellerine almaları, hiyerarşik bir yapılanma olması gereken ordunun iç işleyişine önemli ölçüde zarar vermiştir.

27 Mayıs Darbesi Sonrası Yaşanan Gelişmeler

27 Mayıs darbesinin ardından bir uzmanlar grubuna yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Bu taslak, MBK tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bugünden bakıldığında 1961 Anayasasının pek çok açıdan özgürlükçü bir karakter taşıdığı söylenebilecektir. Buna karşılık, söz konusu anayasa ile seçilmiş siyasetçileri denetleyecek birtakım bürokratik mekanizmaların oluşturulduğunun da belirtilmesi gerekir. Yeni anayasa ile seçilmiş ve atanmış üyelerin birlikte görev yapacakları Cumhuriyet Senatosu kurulur. Bu şekilde, TBMM'den çıkan kararları adeta denetleyecek bir yapılanma oluşturulması hedeflenmektedir. Bunun yanında yine Mecliste kabul edilen kanunların yargı denetiminden geçirilmesi amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulur. Aynı dönemde ortaya çıkan bir başka oluşum ise asker üyelerin çoğunlukta olduğu Millî Güvenlik Kuruludur (MGK). MGK'ya ülke yönetimine ilişkin belirli konularda hükümete "tavsiye" niteliği taşıyacak kararlar alma yetkisi tanınmıştır. Bu şekilde, bir bakıma, ülke yönetimine ilişkin kritik kararların alınmasında sivillerin tek başlarına hareket etmemeleri amaçlanmıştır (Özdemir, 1993, s. 122).

✓ Millî Güvenlik Kurulu (MGK)

İlk olarak 1933 yılında Yüksek Müdafaa Meclisi adıyla kurulan MGK, 1961 Anayasasında bu adıyla ismen zikredilmiş ve bu şekilde anayasal statü kazanmıştır. Kurulun amacı, savunma ve güvenlik ile ilgili kararların sivil ve askerlerin bir arada bulunacağı bir ortamda tartışılması ve hükümete sunulmak üzere "tavsiye" niteliğinde karar alınmasıdır. Askerlerin siyaset üzerindeki etkilerinin güçlü olduğu dönemde MGK, iç siyaseti ilgilendiren konularda da karar alabilmiş ve bir bakıma siyasete müdahalede bulunmuştur. 2002 sonrası görev ve yetki alanı daraltılan ve yapısı içindeki sivil sayısı artırılan MGK, iki ayda bir Cumhurbaşkanının başkanlığında düzenli toplantılar yapmaktadır.

Kaynak: <https://www.mgk.gov.tr/index.php/milli-guvenlik-kurulu/genel-bilgi>

Burada bir parantez açılıp ordunun siyaset üzerindeki etkisinin ve sisteme yönelik vesayetçi müdahalesinin en belirgin örneklerinden biri olan Ali Fuat Başgil hadisesine de değinilmelidir. İstanbul Üniversitesinde anayasa hukuku profesörü olan Başgil, özellikle sağ kesim içinde oldukça itibarlı bir isimdir. Darbeden sonra MBK tarafından üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinden biri olan Başgil, bir süre sonra üniversiteye döner; ancak hemen istifa ederek politikaya atılır. 1961 seçimlerinde Adalet Partisi listesinden Samsun Senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu üyesi seçilir. Aynı yıl yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını ilan eden Başgil'e AP'nin yanı sıra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) de destek verir. Meclisteki diğer parti olan CHP ise MBK Başkanı Cemal Gürsel'i desteklemektedir. Mevcut parlamenter dağılımı Başgil'in cumhurbaşkanı seçilmesine yetecek çoğunlukta değildir. Seçimlere kısa bir süre kala iki MBK üyesi Başgil'i Başbakanlık binasına çağırırlar. Görüşmede silahlar çekilir ve adaylıktan çekilmediği takdirde Başgil'in hem kendi hayatının tehlikeye gireceği hem de demokrasiye geçiş için izin verilmeyeceği yönünde tehditler savrulur. Bunun üzerine Başgil adaylıktan çekilir, Ayrıca Senato üyeliğinden de istifa ederek yurtdışına çıkar. Kısacası asker, bir kez daha siyasetin doğal akışına müdahale etmiş ve cumhurbaşkanını doğrudan kendisi belirlemiştir.

Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanlığından çekilmesiyle sonuçlanan gelişmeler hakkında bilgi almak için <http://www.dunyabizim.com/portre/26340/tehditten-tercihe-bir-cumhurbaskani-adayligi-hikayesi> linkini tıklayabilirsiniz.

Aynı dönemde yaşanan bir diğer gelişme, 27 Mayıs darbesi sırasında yurtdışında olduğu için bu sürece katılamayan Albay Talat Aydemir tarafından bu yönde yeni bir girişimde bulunulmasıdır. Aydemir, DP yönetimi sırasında iktidar karşıtı bir cunta oluşturma girişiminde bulunmuş, bu amaçla 1957 yılında bir hareket örgütlemeye çalışmıştır (Özdağ, 1997, s. 79). Yarım kalan bu girişimine rağmen Aydemir ordu için en ciddi iktidar karşıtlarından

biri olmuş; buna karşılık yurtdışında bulunması nedeniyle 27 Mayıs darbesi içinde yer alamamıştır. Darbeden sonra Türkiye’ye dönen Aydemir, tüm girişimlerine rağmen MBK’ya alınmamış ve Kara Harp Okulu Komutanlığına atanmıştır. Bu durumu hazmedemeyen Aydemir, kendisine bağlı dar bir grup subay ve Harp Okulu öğrencileriyle yeni bir darbe örgütlemeye çalışır. Aydemir’in gerekçesi, 1961 yılında yapılan seçimlerden DP’nin devamı niteliğinde olan AP’nin ikinci parti olarak çıkması ve koalisyon ortağı sıfatıyla iktidarın merkezine yerleşmesidir. Ayrıca ideolojik yelpazenin sağında bulunan partilerin toplam oy oranı %60’ı geçmiştir. CHP, AP’nin önünde az farkla birinci parti olsa da hükümeti tek başına kuracak çoğunluğu yakalayamadığı için koalisyona mecbur kalmıştır. Aydemir’e göre siyasal tablo böyle şekillendikçe ordunun 1960 darbesiyle hedeflediği siyasal yapıya kavuşması mümkün değildir. Bu nedenle, Aydemir, kendisine benzer şekilde darbenin merkezinde yer alamayan bir dizi subayı örgütlemiştir. “Albaylar Cuntası” adı verilen bu oluşum, demokrasiye geçiş kararının erken alındığı, ülkenin kısa zaman içinde DP döneminin şartlarına geri döneceği iddiasıyla başta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmak üzere ordu komuta kademesi üzerinde baskı kurmaya çalışır (Sunay, 2010, s. 12-130). Cuntanın talebi, seçimlerin iptal edilip demokrasinin askıya alınması ve askerî yönetimin bir süre daha sürmesidir. Sunay’ın bu taleplere olumlu cevap vermemesi ise 1960 darbesinden yaklaşık iki yıl sonra bu yöndeki yeni bir girişimin fitilini ateşlemiştir.

Aydemir, komutasında olan Harp Okulu öğrencilerini ve kendisiyle hareket eden diğer subayları örgütleyerek 1962 yılının Şubat ayında askerî müdahale için hazırlıklarını artırır. Girişimden haberdar olan ordu üst yönetimi, 21 Şubat 1962 günü başta Aydemir olmak üzere cuntacı subayların görev yerlerini değiştirmiş, bir bakıma bunları sürgüne göndermiştir. Ancak Aydemir’in bu karara uyma niyeti yoktur. Ertesi gün Aydemir, emri altında bulunan Harp Okulu öğrencileriyle Meclisin etrafını kuşatmıştır. Darbeyi engellemek için görevlendirilen Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı ve Ankara dışından takviye amaçlı gönderilen bazı birlikler de Aydemir’in safına geçerler. Ancak dar-

beye katılımın sınırlı kalması bu girişimin başarıya ulaşmasını engellemiştir. 22 Şubat gecesi Başbakan İsmet İnönü ile pazarlık yapan Aydemir cuntası üyeleri cezaî takibata uğramamaları ve affedilmeleri şartıyla darbe girişimine son verirler. Aydemir ve kendisiyle hareket eden 69 subayla astsubay emekliye sevk edilir ve bir bakıma bu defterin kapanması amaçlanır. Ancak Aydemir’in bu kadar kolay pes etmeye niyeti olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Nitekim Aydemir, ertesi yıl “Harbiyeli Aldanmaz” parolasıyla yeni bir darbe girişimi örgütleyecektir.

Resim 7.7 Aydemir’in darbe girişimine yönelik bir gazete haberi (21 Mayıs 1963-Hürriyet)

Kaynak: <http://www.gecmisgazete.com/haber/talat-aydemir-ve-arkadaslarinin-ihtilal-tesebbusu>

21 Mayıs 1963 gecesi emekli olmasına rağmen Aydemir’den talimat almayı sürdüren Harp Okulu öğrencilerinin ağırlıkta olduğu bir grup asker bir yıl önce yarım kalan girişimlerini tamamlamak için harekete geçer. Darbeciler, girişimlerini kamuoyuna duyurmak ve bu şekilde psikolojik üstünlük sağlamak için dönemin yegâne kitle iletişim aracı olan radyo binasını ele geçirmişlerdir. Ancak darbe girişimini tesadüfen öğrenen Yarbay Ali Elverdi,

radyoya gider ve yayın odasına girmeyi başararak bu girişimin başarısızlığa mahkûm olduğunu, ordunun çoğunluğunun bu girişimin içinde yer almadığını mikrofondan halka duyurur. Böylece darbeler psikolojik bir çöküntü yaşarlar. Sabaha karşı darbeler teslim alınmıştır. İlk darbe girişiminde ceza almayan Aydemir bu kez yürütülen yargılama sonunda idam edilecektir. Aydemir'in emriyle hareket eden Harp Okulu öğrencilerinin tamamı ise okullarından atılmıştır.

Aydemir olayı, ordu, kendisi için belirlenen çizginin dışına bir kez çıktıktan sonra sorunun nereye kadar uzanabileceğin en açık göstergelerinden birisidir. Nitekim benzer darbelerin sıkça görüldüğü Latin Amerika ülkelerinde “erken kalkanın darbe yapması” şeklindeki ironik ifade mizah diline yerleşmiş, hem demokrasiye hem de ordunun kurumsal yapısına zarar vermiştir. Aydemir olayının başarısızlıkla sonuçlanması, Türkiye’yi bu yönde bir itibar erozyonundan korumuş, bir taraftan da ordunun kendi görev alanı dışına çıkmaması gerektiğini yeniden hatırlatmıştır.

1960 askerî darbesi ile başlayan süreç, ordunun sistem üzerinde kendisine biçtiği vesayetçi rolün en belirgin örneklerinden birini sunar. Askerler, “rejimin tehlikede olduğu” gerekçesiyle kendilerine bir koruma rolü atfetmişler ve siyasetin olağan akışına müdahale etmişlerdir. Bu durumun kendi başına taşıdığı vahametinin yanında askerinin etkisinin sürmesini sağlayacak bazı vesayet kurumlarının oluşturulması başlı başına tartışılması gereken bir durumdur. Ayrıca darbe sonrası askerlerin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) silahlı kuvvetlerin adeta bir ekonomik aktör gibi davranmasını da beraberinde getirmiştir. Kanunla birtakım ayrıcalıklar sağlanan OYAK ticarî faaliyetlerden elde ettiği kârını, emekliliklerinden sonra, görevleri sırasında kendisine zorunlu şekilde üye yapılan silahlı kuvvetler mensuplarına aktarır. Söz konusu oluşumun sahip olduğu işletmelerin ve hükmettiği ekonomik büyüklüğün giderek arttığı ve zamanla ülkenin en büyük holdinglerinden biri durumuna geldiği görülür.

✓ Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)

OYAK, 1960 darbesinden sonra Millî Birlik Komitesinin yasama yetkilerini elinde tuttuğu 3 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 205 sayılı Kanun uyarınca kurulmuştur. DP iktidarı zamanında ekonomik koşullarının giderek olumsuz bir görünüm kazandığından yakınan askerler, iktidarı kendi ellerine alır almaz, benzer örnekleri diğer başka kamu kurumlarında olduğu gibi mensuplara özellikle emekliliklerinde ek gelir sağlayacak bir yardımlaşma sandığı oluşturmak amacıyla OYAK’ın temellerini atmışlardır. OYAK hukuksal statüsü gereği hem özel hukuk hem de kamu hukukunun kendisine tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Özel hukuktan yararlanma hakkının, malî ve ticarî faaliyetlerde daha rahat hareket edilebilmesi için sağlandığı söylenebilir. Buna karşılık, OYAK mallarına karşı işlenen suçların kamu mallarına karşı işlenmiş gibi kabul edileceği öngörülmüştür.

12 Mart 1971 Muhtırası

1960’lı yılların sonunda dünyanın diğer pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ciddi bir çalkantı ortamı vardır. Özellikle sol hareketler yükselişe geçmiş ve şiddet içeren çeşitli eylemler aracılığıyla “devrim” idealini hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bunlara karşıt olarak beliren diğer başka oluşumlar da milliyetçi bir dil kullanarak eylemlere girişmiştir. Bu süreçte özellikle öğrenciler arasında söz konusu örgütlerin popülaritesi artar ve eylemler başta büyükşehirler olmak üzere ülkenin farklı yerlerine yayılır. Bu siyasal kavgalar orduya da yansımakta ve askerler içinden destek bulabilmektedir. Aynı dönemde iktidarda 1969 seçimlerinden zaferle çıkan Adalet Partisinin (AP) kurduğu hükümet bulunmaktadır. 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın öncülüğünde kuvvet komutanları Faruk Gürler, Celal Eyceoğlu ve Muhsin Batur tarafından imzalanan bir muhtıra yayımlanır. Diğer taraftan, bu muhtıranın ordu içindeki sol görüşlü subayların 9 Mart’ta gerçekleşecek müdahalelerinin engellenmesinden sonra daha yumuşak bir girişim olarak hayata geçtiği de iddia edilebilir (Kayalı, 1994, s. 183).

Komutanlar muhtıradâ özetle, Demirel hükümetinin işbaşından çekilmesi ve ülkede yükselen anarşi ile baş edebilecek geniş tabanlı bir millî birlik hükümetinin kurulmasını talep ederler (Zürcher, 2000, s. 375). Muhtıra Meclis’te okutulur ve Başbakan Demirel görevinden istifa eder. İşin ilginç yanı askerler tarafından hazırlanan bu metnin Meclis kürsüsünden okunmasına yalnızca bir milletvekilinin itiraz etmiş olmasıdır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeni hükümetin kurulmasıyla CHP Senatörü Nihat Erim görevlendirilmiştir. Erim, çoğu parlamento dışından gelen ve aktif siyasetle uğraşmayan teknokratların ağırlıkta olduğu bir hükümet kurar. Daha sonra ise hükümetinin destek zeminini genişletmek için AP milletvekillerinin ağırlıkta olduğu isimlerle kabinesini yeniler.

✓ Muhtıra

Bir kurumun ya da bir devletin başka bir kurumu veya devleti belirli bir konuda uyarmak için verdiği yazılı belgedir.

Erim hükümeti işbaşına geldikten kısa bir süre sonra, 26 Nisan 1971 günü ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Böylece yönetim süreçleri fiilen askerlerin eline geçmiş, valiler ve kaymakamlar başta olmak üzere güvenlikten sorumlu sivil yöneticiler ikincil pozisyona düşmüştür. Bu dönemde, ülkenin farklı yerlerinde çok sayıda gözaltı ve tutuklamalar gerçekleşmiş ve birçok insan hakları ihlali de yaşanmıştır. Ancak şiddet eylemlerinin devam etmesi ülkenin yüz yüze bulunduğu sorunların çözümü açısından askerî tedbirlerin tek başına yeterli olmayacağını bir kez daha göstermiştir.

✓ Sıkıyönetim

Olağanüstü hâlin ilanını gerektirecek sebeplerden daha vahim olaylarla karşılaşılması durumunda güvenlik ile ilgili sorumlulukların askerî mercilere geçmesi durumudur. Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilen sıkıyönetim uygulaması aracılığıyla bozulan kamu düzeninin yeniden tesis edilmesi amaçlanır. Sıkıyönetim uygulaması, 16 Nisan 1971 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu ile mevzuattan çıkarılmıştır.

dikkat

Sıkıyönetim bir olağanüstü yönetim usulü olarak kabul edilmesine rağmen aynı kapsamdaki “olağanüstü hâl”den daha ağır şartlar içerir. Her iki yönetim şeklinde de temel hak ve özgürlüklerin kullanılması kısmen ya da tamamen durdurulabilir. Olağanüstü hâlde kolluk yetkileri sivil makamlarda kalırken sıkıyönetimde askerî yetkililere geçer.

Kaynak: <http://www.anayasa.gen.tr/oyu.htm>

Öte yandan tarafsız hükümet arayışının da siyasetin doğasına aykırı olduğu ve başarılı olma ihtimali bulunmadığı açıktır. Bu bağlamda, Erim hükümeti kalıcı olmamış, buna karşılık, aynı arayış, 1972-73 yılları arasında Ferit Melen ve Naim Talu tarafından kurulan iki ayrı hükümetle devam etmiştir. Dolayısıyla 12 Mart Muhtırasının etkileri yeniden demokratik seçimlerin yapıldığı 1973 yılına dek sürmüştür. Bu süreçte yaşanan ilginç gelişmelerden biri ise 1973’te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın görev süresinin dolmasından sonra 12 Mart Muhtırasını veren ekibin içindeki Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler cumhurbaşkanlığına aday olmak ister. Siyasetçiler ise ordunun başındayken bunun mümkün olamayacağını, adaylık için öncelikle istifa etmesi gerektiği mesajını kendisine iletirler. Gürler, adaylık sürecinde görevinden istifa eder. Ancak Sunay’dan sonra yeniden bir Genelkurmay Başkanının cumhurbaşkanı seçilmesiyle bunun adeta bir teamül haline gelmesini istemeyen siyasal partiler kendi aralarında anlaşarak Gürler’i seçmeme kararına varmışlardır. Askerlerin tepkisi de göz önünde bulundurularak cumhurbaşkanlığına kontenjan senatörü sıfatıyla Cumhuriyet Senatosunda bulunan emekli amiral Fahri Korutürk seçilir. Bu tercihle siyaset kurumu bir bakıma 1971’de kendisine karşı girişilen hareketin de rövanşını almıştır. Ancak ordudan yükselecek tepkiden çekinilerek bu göreve yine bir emekli askerinin getirilmesi vesayet hâlâ devam ettiğinin en açık göstergesi şeklinde görülebilir.

1970’li yıllarda sokaklardaki şiddet olayları giderek artmış, siyasal istikrarsızlık da büyümüştür. Bu süreçteki en kritik gelişme ise 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtıdır. 1960 yılında

kurulan Kıbrıs Cumhuriyetinde Rumlarla Türklerin birlikte yaşamaları yönünde bir mutabakata varılmıştır. Ancak zaman içinde Rumlar, çoğunlukta olmanın ve Batı'nın desteğini almanın avantajıyla Kıbrıslı Türklere yönelik sistematik saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Türk ordusu, 20 Temmuz 1974 sabahı Ada'ya çıkarma yapmıştır. Harekât sonucunda Türk askeri Kıbrıs'ın kuzeyine yerleşmiş ve bölgedeki Türklerin can ve mal güvenliklerini sağlamıştır. Kıbrıs Harekâtı, Türkiye'nin Batı dünyası tarafından ambargoya uğramasına neden olmuştur. Nitekim 1970'li yıllarda ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlarda bu ambargonun büyük etkisi vardır. Dolayısıyla 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ülkede ekonomik sorunlar da siyasal istikrarsızlık da en üst düzeye varmıştır.

Demirel'in başbakanlığındaki hükümet 24 Ocak 1980 tarihinde içinde bulunulan ekonomik krizi aşmak için bir dizi tedbir açıklamıştır. "24 Ocak Kararları" şeklinde anılan bu tedbir paketi, her şeyden önce devletin ekonomi üzerindeki rolünün azaltılmasını, bu amaçla KİT'lerin özelleştirme kapsamına alınmasını ve tarımsal desteklerin azaltılmasını, farklı sektörlerdeki sübvansiyonların ise büyük ölçüde kaldırılmasını içerir. Bunun yanında, Türk Lirası, ABD Doları karşısında %30'u aşan bir oranda devalüe edilmiştir. Ayrıca paket kapsamında dış ticaretin serbestleştirilmesi ve ithalatın önündeki engellerin kaldırılması da bulunur. 24 Ocak Kararları, bir bakıma, liberal ekonomiye geçiş için en önemli eşiklerden biridir. Ancak dönemin siyasal istikrarsızlık ortamında söz konusu kararların uygulamaya alınması neredeyse imkânsızdır. Demokratik bir siyaset zemininde siyasetçilerin kendilerine seçmen tercihleri açısından olumsuz şekilde yansiyabilecek bu kararları uygulama açısından çok fazla istekli davranmayacakları kolayca tahmin edilebilir. Buna karşılık, kararları hayata geçirecek otoriter bir yönetim anlayışının ortaya çıkması için ise çok fazla beklenmesi gerekmektedir.

Öğrenme Çıktısı

5 27 Mayıs darbesini sebepleri ve sonuçlarıyla açıklayabilme
6 1971 askerî muhtırasını da göz önünde bulundurarak 1970'li yıllarda ordu-siyaset ilişkisini değerlendirebilme

Araştır 3

27 Mayıs darbesi, genel olarak ordunun siyasete müdahalesi yönünden ne tür etkilere yol açmıştır?

İlişkilendir

27 Mayıs darbesi ve 1971 muhtırası konularında Kayalı, Kurtuluş (1994). Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart, İstanbul: İletişim Yayınları, isimli esere bakabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

27 Mayıs darbesinin 1960'lı ve 1970'li yıllarda siyaset kurumu ve ordu üzerindeki etkilerini anlatınız.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ: DEMOKRASİYE YENİ BİR ARA

27 Mayıs'ın Türkiye'de demokratik siyasetin gidişatına ciddi bir darbe vurduğundan ve ordunun rejimi korumak gerekçesiyle kendi görev alanı dışına çıkışı için bir zemin oluşturduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu anlayış, ilkinden yirmi sene sonra yeni darbenin doğmasına da sebebiyet vermiştir. 1980 öncesi Türkiye'de siyasal açıdan ciddi bir kargaşa ortamı görüldüğü gerçektir. Ülke için iç çatışma ve siyasî cinayetler artık sıradan olaylar hâline gelmiştir. Bu gelişmeler sonrasında ordu üst kademesinin 1979'dan itibaren darbe için girişimlere başladığı, 1980'in Ağustos ayında ise tarihin kararlaştırıldığı görülür (Birand, 1984, s. 245).

12 Eylül 1980 sabahı, TRT'nin günlük radyo yayını her zaman olduğu gibi İstiklal Marşı ile açılmıştır. Beklenmedik olan ise İstiklal Marşının ardından Harbiye Marşının çalınmasıdır. Bunları ise Türk Silahlı

Kuvvetleri adına okunan bir bildiri izler. Bildiriye göre TSK, İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak ülke genelinde yönetime el koymuştur. 1960 darbesinden farklı olarak 12 Eylül, Silahlı Kuvvetlerin emir-komuta ilişkisi dâhilinde, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren öncülüğünde, kuvvet komutanlarının tamamının katılımıyla gerçekleşmiştir. Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte hükümet görevden alınmış, Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi kapatılmış, her iki mecliste görev yapan parlamenterlerin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Ayrıca ülke çapında sıkıyönetim ilân edilmiştir.

Darbeyle birlikte Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in devlet başkanlığını üstlendiği açıklanmıştır. Evren’in yanı sıra Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun’dan oluşan Millî Güvenlik Konseyi kurulur. Bu yapılanma, hükümetin ve parlamentonun lağvedildiği bir ortamda yasama ve yürütme yetkilerinin her ikisini de kendi eline almıştır. Burada 1960 darbesinden sonra oluşturulan MBK benzeri bir yapılanma oluşturulduğu görülür. Ancak darbenin ordu hiyerarşisi içinde gerçekleşmesi nedeniyle Millî Güvenlik Konseyinin MBK’ya göre çok daha az üye sayısına sahip olduğu söylenebilir. Darbeden bir hafta sonra emekli amiral Bülend Ulusu’nun başbakanlığında, tıpkı 1971 sonrasında olduğu gibi teknokratlardan oluşan bir kabine kurulmuştur.

Resim 7.8 Millî Güvenlik Konseyi Üyeleri bir arada

Kaynak: <http://www.yenisafak.com/secim/halk-yeniden-iktidarda-1983-genel-secimi-2629289>

Darbeciler hükümeti oluşturduktan sonra sıkıyönetim uygulamasının kendilerine verdiği yetki aracılığıyla siyaset ve toplum üzerinde tam bir tahakküm kurma arayışına girişirler. Bu bağlamda, öncelikle Başbakan Demirel ve ana muhalefet partisi lideri Bülent Ecevit olmak üzere önde gelen siyasetçiler Ankara ve İstanbul’un uzağındaki belirli bölgelerde zorunlu ikamete yönlendirilirler. Bu şekilde, siyasetçilerin toplum ile ilişkisinin kesilmesi ve bunların darbe karşılığı hareketlere öncülük edememesi amaçlanır. Ülke, 13 sıkıyönetim bölgesine ayrılır ve bu bölgelerin her birinin başına birer general atanır. Yine bazı önemli bürokrat veya seçilmişler tarafından idare edilmesi gereken belediye başkanlıkları gibi makamlara emekli veya muvazzaf askerler getirilir. İşçi sendikalarından sivil toplum kuruluşlarına dek pek çok oluşum kapatılır ya da faaliyetleri askıya alınır.

12 Eylül’ün darbe sonrası uygulamaları bakımından 27 Mayıs’tan önemli ölçüde ayrıştığı dikkat çeker. İlk olarak Menderes, Polatkan ve Zorlu’nun haksız idamına karşı toplumun gösterdiği tepki göz önünde bulundurularak dönemin siyasetçilerine doğrudan ağır cezalar verilmez. Siyasetçilerin önemli kısmı başlangıçta belirli süreler için tutuklu kalsa da sonuçta bunlara siyaset yasağı getirilmekle yetinilir. Buna karşılık, toplum üzerinde büyük bir baskı kurulduğu görülür. 12 Eylül’ü izleyen günlerde binlerce kişi tutuklanır. Darbeyi izleyen ilk hafta içinde 10 bini aşan tutuklama sayısı bir yılın sonunda 120 bini geçmiştir. İzleyen süreçte aralarında sivil toplum kuruluşları ve siyasal partilerin uzantılarının da bulunduğu çok sayıda oluşum hakkında dava açılır. Darbe sonrasında temel hak ve özgürlüklerin korunduğunu, gözaltı, tutuklama ve yargılama süreçlerinin evrensel hukuk devleti ilkeleri gözetilerek yapıldığını söylemek mümkün değildir. Tam tersine 12 Eylül dönemi, işkence ve kötü muamele başta olmak üzere pek çok insan hakları ihlaline sebep olmuştur. Açılan davalarda 3600 kişi için idam cezası istenmiş, bunlardan bir kısmı Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylanarak infaz edilmiştir. Bu bağlamda, 12 Eylül rejiminin toplum üzerinde yarattığı travmanın uzun yıllar devam ettiği ve normalleşmenin oldukça zaman aldığı hemen herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Darbe sonrasında en fazla dikkat çeken noktalardan biri, 12 Eylül öncesi yaşanan terör olaylarının adeta bıçakla kesilmesidir. Darbeyle ilgili

tartışmaların da odağında bu durumun olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden önce olayların sona ermesinde on binlerce kişinin tutuklu olmasının önemli bir etmen olduğu kaydedilmelidir. Ancak sivil siyasetçiler, bu durumun müsebbibi olarak askeri gösterirler. Örneğin darbe gerçekleştiği sırada Başbakan olan Demirel, daha sonraları yaptığı açıklamalarda 12 Eylül öncesinde de ülkenin belirli yerlerinde sıkıyönetim olduğunu, dolayısıyla inisiyatif kullanabildiklerini, ancak görevlerinin gereğini kasıtlı olarak yapmadıklarını ima etmiştir. Demirel'e göre özellikle şehirlerde şiddet olayları kasıtlı şekilde tırmandırılarak askerin siyasete müdahalesine zemin hazırlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, terör eylemlerinin önlenmesi imkân dâhilindeyken buna yanaşılmamış, ülkenin askeri yönetime evrilmesinin önü açılmıştır. Buna karşılık, asker kanadı ise 12 Eylül öncesinde terörü önlemek için yapmak istedikleri bazı şeyler bakımından siyaset kurumundan onay alamadıklarını, dolayısıyla olayların tırmanmasının asıl nedeninin siyasetçilerin bu tavrı olduğunu savunur (Demirel, 2001, s. 45-46).

Diğer taraftan, 12 Eylül darbesinin dünya konjoktürüne uygun şekilde Türkiye'de gerçek anlamda liberal ekonomiye geçilmesi için önemli bir araç olduğu iddiası da sıklıkla dile getirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, 1973 Petrol krizinden sonra kapitalizmin yeni bir yöne girmesi ve farklı ülke ekonomilerinin entegrasyonu yönünde küresel ölçekte bir eğilimin ortaya çıkması 12 Eylül darbesinin de en önemli nedenleri arasında yer alır. Zira 24 Ocak kararlarının gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi, bunu toplumsal tepkiye bakmazsızın uygulama niyetinde olan bir siyasal gücün varlığını gerektirir. 12 Eylül öncesinin çalkantılı ve istikrarsız siyasal yapılanması bu bakımdan elverişli değildir. Bu bağlamda, Batı dünyasının siyasetin olağan akışının anti demokratik yollarla kesildiği bu darbeye net bir olumsuz tavır koymaması söz konusu iddianın en büyük kanıtı olarak gösterilir. Nitekim askerî yönetim, devirdiği siyasal iktidar tarafından açıklanan bu ekonomik reform paketini uygulamakta oldukça kararlı davranmıştır.

12 Eylül'ün 27 Mayıs'tan önemli bir farkıysa askerlerin demokratik siyasete geçiş noktasında acele etmemeleridir. Muhtemelen hızlı bir geçişle dönemin siyasetçilerinin veya bunların partilerini emanet edecekleri kişilerin iktidarı alacakları kaygısıyla demokratik sisteme dönüş süreci ağırdan alınmış-

tır. Buna karşılık, darbeciler, 27 Mayıs sonrasında olduğu gibi yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalarına başlarlar. Ancak bu kez, anayasanın değiştirilme gerekçesi 1961'de getirilen düzenlemelerin fazla özgürlükçü bulunmasıdır. Her ne kadar 1961 Anayasası birtakım vesayet kurumları oluşturmuş olsa da bunlar 12 Eylül darbecileri tarafından yeterli görülmez ve bunların sayılarıyla işlevleri artırılır.

1980 darbesinin ardından kurulan Danışma Meclisi, yeni bir anayasa taslağı hazırlamaya başlar. Oluşturulan taslak, Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylandıktan sonra 7 Kasım 1982 günü halk oylamasına götürülür. Bu oylamanın ne ölçüde demokratik usul ve prosedürler çerçevesinde yapıldığı kuşkulu olsa da sonuçta halktan gelen destek %92 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Böylesi bir yüksek orana ulaşılmasında kuşkusuz, 12 Eylül öncesi yaşanan terör ve kaos ortamından duyulan yılgınlık, siyasal istikrarsızlıklar ve 1974 Kıbrıs Harekatından sonra uluslararası ambargonun getirdiği ekonomik zorluklar da etkili olmuştur. Ancak ne olursa olsun 1982 Anayasasının kabul edilmesiyle Türkiye'de yeniden demokrasiye geçiş açısından önemli bir adım atılmıştır. Nitekim darbeden sonra ilk serbest seçimin 6 Kasım 1983'te yapılması kararlaştırılır. Seçimlerden önce Millî Güvenlik Konseyi tarafından yapılan bir düzenlemeyle darbeden önce aktif siyasette bulunan isimlere on yıl boyunca siyaset yasağı getirilmiştir. Bunun yanında 1983 seçimlerine katılmak isteyen siyasetçilerin Konsey tarafından onaylanması şartı getirilir. Dolayısıyla askerlerin siyaset üzerinde vesayetten kolay vazgeçmeye veya demokratik siyaseti kendi iç işleyiş mekanizmalarına bırakmaya niyetleri yoktur.

Sonuçta seçime girme hakkı üç partiye tanınır. Bunlar, darbe sonrası kurulan ilk hükümette ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan, eski Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP), emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Necdet Calp'ın genel başkanlığını yaptığı sosyal demokrat eğilimli Halkçı Parti'dir (HP). Seçim sürecinde yaşanan en önemli gelişme, Devlet Başkanı Kenan Evren'in halka kendi desteklediği adres olarak MDP'yi göstermesidir. Pek çok araştırmacının savunduğu üzere bu destek ters tepecek, iktidara muhafazakâr-liberal eğilimli ANAP %45'lik bir oranla gelecektir.

Demokrasiye Geri Dönüş

1983 yılında yapılan seçimlerden sonra demokrasinin kurumsallaşması hızlı şekilde olmamıştır. Bu dönemde, devletin başında hâlâ Evren ve diğer MGK yöneticileri etkin durumdadır. Diğer taraftan Özal da hükümet süresinin uzamasına paralel olarak sivil siyasetin kapsadığı alanı genişletme mücadelesi verir. Bu süreçte ilk büyük kavga, ANAP’ın ikinci seçim zaferini kazandığı 1987 yılında yaşanır. Askerler aynı yıl yaş haddi sebebiyle emekliliği gelen Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ’un yerine Necdet Öztoran’un atanması yönünde çaba harcamaktadır. Hatta askerî kurallar gereği, Üruğ ve Öztoran Ağustos ayında aynı anda emekli olacaklarından Üruğ emekliliğini erken istemiştir. Böylece kendisinden sonra gelen Öztoran, en kıdemli orgeneral olduğundan Genelkurmay Başkanlığına atanacak, görev süresi de otomatikman uzayacaktır. Bu şekilde, TSK’nin üst komuta kademesinin 2000’li yıllara kadar belirlenmesinin amaçlandığı da iddialar arasındadır. Ancak Özal bu durumu kabul etmez ve terfi listesinde daha alt sırada yer alan Necip Torumtay ile çalışmak istediklerini söyleyerek bu ismin Genelkurmay Başkanı olmasını sağlar.

TSK’nın kendisi için belirlediği özerk alanı geriletme çabası Özal döneminde başka uygulamalarla da sürmüştür. Yine aynı yıllarda o zamana kadar gizli olarak görüşülen TSK bütçesinin tıpkı diğer kamu kurum ve kuruluşlarında olduğu gibi Plan ve Bütçe Komisyonunda açık şekilde müzakere edilmesi sağlanır. Her ne kadar vesayet geriletilmesi yönünde birtakım girişimlerde bulunulmuş olsa da aynı yıllarda Türkiye’nin terör sorunuyla yüz yüze gelmesi askerlerin dolaylı olarak güç elde etmelerini beraberinde getirmiştir. 1970’lerin sonunda kurulan PKK terör örgütü, 15 Ağustos 1984’te çok sayıda militanı ile Hakkâri’nin Şemdinli ve Siirt’in Eruh ilçelerine eşzamanlı saldırılar düzenlemiştir. İlerleyen yıllarda askerler de dâhil olmak üzere güvenlik güçlerinin en önemli mücadelesi PKK ile mücadele olacaktır. PKK terör örgütünün ilk eylemlerini özellikle kırsal alanda gerçekleştirmesi, askerlerin söz konusu mücadelede yoğun bir şekilde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Bu sorun, savunmaya ayrılan bütçenin aşamalı olarak yükselmesini de beraberinde getirmiştir.

1989’de görev süresi dolan Kenan Evren’in yerine kimin cumhurbaşkanı seçileceği tartışmaları da bu sürecin önemli başlıkları arasında yer alır. İktidar partisinin genel başkanı ve başbakan Özal kendi adaylığını açıklayarak bu makama yeniden bir asker

gelmesi arayışlarının da önünü kesmiştir. 31 Ekim 1989’da TBMM’de yapılan oylama sonucu seçilen Özal, Bayar’dan sonra ikinci sivil cumhurbaşkanı olarak tarihe geçmiştir. Özal, seçildikten kısa bir süre sonra çıkan Birinci Körfez Savaşına Türkiye’nin de katılmasını istemektedir. Ancak bu konuda 1987 yılında kendi getirdiği Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay’ı ikna edemez. Torumtay istifa eder, ancak Türkiye de Körfez Savaşına girmez.

1991’de yapılan genel seçimlerde ANAP iktidarı kaybeder. Ancak hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu yakalayamadığından Türkiye için yeniden koalisyon hükümetleri dönemi başlar. Demirel’in genel başkanlığını yaptığı Doğru Yol Partisi (DYP) ile Erdal İnönü’nün başında olduğu Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) arasında bir koalisyon hükümeti kurulur. 1993’te Turgut Özal’ın vefatından sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Başbakan Demirel yine bir sivil olarak bu makama oturur. Koalisyon hükümeti döneminde askerle siyaset arasında çok önem taşıyan bir gerilim yaşanmaz. Hatta Demirel’den sonra başbakanlığa gelen Tansu Çiller zamanında bu ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği dahi söylenebilir. Örneğin Çiller döneminin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, emekliliğinden sonra DYP’den milletvekili seçilerek parlamentoya girecektir. Bu dönemde terör olaylarındaki artış da devam eder. Ordu ile siyaset arasındaki gerilimin zirveye çıkması ise 1995 seçimlerinde ortaya çıkan tablo nedeniyle gerçekleşecektir.

28 Şubat Süreci: Postmodern Darbe

12 Eylül askerî darbesi toplum üzerinde büyük tahribat yaratmış, ülkenin demokratik standartlarını yükseltmesi uzun zaman almıştır. Bu süreçte, Türkiye’nin en önemli kazanımlarından biri darbelerin hiçbir koşulda savunulacak bir yönünün bulunmadığı gerçeğinin toplumun geniş kesimleri tarafından kabullenilmesidir. 1983 yılında ANAP ile başlayan süreç, 1991’den itibaren Türkiye’de koalisyon hükümetlerinin yeniden su yüzüne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde Milli Nizam ve Milli Selamet Partilerinin devamı niteliğinde olan Refah Partisi’nin İstanbul ve Ankara başta olmak üzere pek çok ilde belediye başkanlıklarını kazanması ertesi yıl yaşanacak gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Gerçekten de 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi %21,38’lik oranla birinci parti olmayı başarmıştır. Hiçbir parti

tek başına hükümet edecek çoğunluğu bulamadığı için koalisyon hükümetinin kurulması zorunluluk hâlini almıştır. Siyasetin doğası ve demokratik temüller gereği, hükümetin RP öncülüğünde kurulması beklenmiş ve hatta bu konuda görüşmeler başlamıştır. Hatta RP ile ANAP arasındaki görüşmelerin olumlu sonuçlandığı ve bu partilerin hükümeti birlikte kurma noktasında anlaşmaları iddia edilmiştir. Ancak bu süreçte “görünmez bir el” devreye girer ve bu görüşmelerin kesintiye uğramasına neden olur. Daha önce uzlaşamayacakları görüntüsü veren “merkez sağ”ın iki büyük partisi ANAP ile DYP hükümeti birlikte kurmaya karar verirler. Söz konusu sürecin siyasetin olağan akışı içinde ilerlemediği gerçektir. Buna karşılık, her iki partinin koalisyon hükümeti uzun sürmez ve hükümet dağılır. Dönemin parlamento tablosunda artık RP’yi dışarıda bırakacak bir model kalmamıştır.

Yeniden başlayan hükümeti kurma görüşmeleri sonrasında RP ile DYP hükümeti kurmak açısından uzlaşmış, böylece “millî görüş” hareketinin lideri Necmettin Erbakan başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Taraflar arasında “dönüşümlü başbakanlık” modelinde anlaşıldığından hükümetin ilk iki yılı Erbakan, ikinci yarısında ise Çiller başbakan olacaktır. Askerler ise “siyasal İslamcı” olarak gördükleri bir hareketin iktidarın büyük ortağı olmasından dolayı hoşnutsuzluklarını açık şekilde göstermişlerdir. Zaman içinde bu rahatsızlık çeşitli sözlerle ve eylemlerle kendisini gösterir. 31 Ocak 1997 gecesi RP’li Sincan Belediyesinin yaptığı “Kudüs Gecesi”nde ilçe belediye başkanı ve davetli olarak bulunan İran Büyükelçisinin yaptığı konuşmalar gerginliğin dozunu artırır. Bu olay üzerine Sincan sokaklarında tanklar yürütülmüş ve bir bakıma iktidara gözdağı verilmiştir. Aynı zamanda belediye başkanı, koalisyonun diğer ortağı DYP’ye mensup olan İçişleri Bakanı tarafından görevden alınır ve tutuklanır. Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) tarafından yargılanan söz konusu kişi hapis cezasına çarptırılmıştır.

Yine bu dönemde RP milletvekillerinin farklı yerlerde yaptıkları konuşmalara ait görüntü kayıtları ulusal medyada sıklıkla yer bulmaya başlamıştır. Aslında bu kasetler, Parti’nin propaganda amaçlı olarak öteden beri kullandığı ve kendi dağıttığı materyallerdir. Ancak bunlar, muhtemelen belirli bir algı operasyonu ile RP’nin rejim karşıtlığının göstergeleri olarak sunulur. Bu konuşmaları yapan RP milletvekilleri, belediye başkanları ve diğer yöneticileri hakkında davalar açılmaya başlamıştır.

İplerin asıl koptuğu yer ise 28 Şubat 1997 günü rutin toplantısını yapan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı olacaktır.

1997 yılının Şubat ayı MGK toplantısına asker kanadı hazırlıklı olarak gelmiştir. Toplantıda dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya’nın talebi üzerine, daha önce MİT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan “Türkiye’deki Radikal Dinci Akımların Rejime Tesirleri” başlıklı bir rapor sunulur. Raporda, özetle, “radikal dinci akımların” ideolojik bilinçlendirme ve örgütlendirme aşamalarını tamamladıkları ve “silahlanma” aşamasına geldikleri ileri sürülmektedir. Raporun okunmasından sonra söz alan MGK üyesi komutanların tamamı bu tablo karşısında hükümetin üzerine düşeni yapmadığı, tam tersine bu akımları cesaretlendirici adımlar attığı yönünde oldukça sert eleştirilerde bulunurlar. Toplantı sonunda MGK üyelerinin imzasıyla 18 maddelik bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride hükümetin politikaları da dâhil olmak üzere pek çok konuda sert eleştiriler yer almaktadır. Bu bildiri, bir bakıma, “sivil muhtıra” şeklinde değerlendirilmiştir. Hükümetin yaşanan gerilimi azaltma çabaları da sonuç vermemiştir. Örneğin Başbakan Erbakan’ın “ordu ile uyum içindeyiz.” şeklindeki açıklamasına dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri, “TSK, yalnızca Atatürk’ün kurduğu laik cumhuriyete inananlar ve bu hedefe gönül verenlerle uyum içindedir.” şeklinde cevap verir. Aynı dönemde, yüksek yargı organı mensuplarına Genelkurmay karargâhında “irticai hareketler” ile ilgili brifing verilir. Savcılarının “inkılap kanunları”nın gereklerini tam olarak yerine getirmeleri istenir. Bu süreçte, üniversitelerde başörtüsü yasağı başlamış; “katsayı uygulaması” ile imam-hatipler başta olmak üzere meslek lisesi öğrencilerinin üniversitelerin dört yıllık bölümlerine girmesi fiilen engellenmiştir.

✓ İnkılap Kanunları

İlk olarak 1961 Anayasasına “Devrim Yasaları” adıyla giren İnkılap Kanunları, Anayasanın 174. maddesinde sayılan sekiz hukukî düzenlemedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan bu kanunlar toplumu dönüştürme projesinin en önemli halkalarıdır. Nitekim Anayasanın ilgili maddesinde bunların “temel hak ve özgürlüklere aykırı olduklarının iddia edilemeyeceği” vurgulanarak söz konusu kanunlar bir bakıma özel koruma altına alınmıştır.

Bu süreçte koalisyonun küçük ortağı DYP’nin Genel Başkanı Çiller, RP’den artan gerilim nedeniyle kabinede değişiklik yapılmasını ve başlangıçtaki uzlaşma gereği kendisine bir sene sonra gelecek başbakanlığa derhal getirilmesini ister. Erbakan, başlangıçta tereddüt sergilese de bu talebi kabul eder ve parlamenter sistemin doğası gereği cumhurbaşkanının yeni başbakanı görevlendirebilmesi için istifa eder. Ancak her iki parti arasında uzlaşma olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Çiller’e değil, Meclisteki bir diğer parti olan ANAP’ın genel başkanı Mesut Yılmaz’a verecektir. Aynı dönemde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, “laikliğe karşı eylemlerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle RP’ye kapatma davası açmıştır. Talebi görüşen Anayasa Mahkemesi ise 16 Ocak 1998 günü oyçokluğuyla RP’nin kapatılmasına karar verir. RP içindeki siyasetçiler ise aynı yıl Fazilet Partisi (FP) adlı başka bir parti kurarak siyasi hayatlarını burada devam ettirmişlerdir. Buna karşılık, FP de selefi ile aynı akıbeti paylaşmış, 1999’da açılan kapatma davası uzun bir yargılama süreci sonunda 2001’de Partinin aleyhine sonuçlanmıştır. Bu kararın ardından “millî görüş” çizgisinden bir grup siyasetçi Saadet Partisini (SP), diğer bazı isimler ise Adalet ve Kalkınma Partisini (AK Parti) kurmuşlardır.

RP’nin iktidardan uzaklaşmasına neden olan 28 Şubat süreci, “postmodern darbe” olarak adlandırılır. Asker, fiilen iktidarı kendi eline almadan siyasetin kimyası ile oynamış ve hükümeti istediği gibi şekillendirmiştir. Gerçekte yaşanan, demokratik işleyiş mekanizmalarına bir kez daha siyaset dışı güçler tarafından müdahale edilmesidir. Nitekim dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, yaşanan gelişmeleri “demokrasiye balans ayarı çektik.” ifadesiyle yorumlar. Ancak bu durum, ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan ciddi bir istikrarsızlık sorunuyla karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Öyle ki 28 Şubat’ın yaşandığı 1997’den 2002 seçimlerine dek geçen sürede kısa süreli koalisyon hükümetleri kurulur. Ciddi bir istikrarsızlık sürecinden geçen ülke, 1999 ve 2001’de büyük ekonomik krizler yaşar. Sonuçta koalisyon ortaklarının mutabakatıyla Meclis tarafından 3 Kasım 2002 günü yeni bir erken genel seçim yapılması kararı alınır.

Öğrenme Çıktısı

7 12 Eylül darbesinin sebepleri ve sonuçlarını sıralayabilme
8 28 Şubat sürecinin demokrasiye etkilerini özetleyebilme

Araştır 4

1990’lı yıllarda yaşanan siyasal gelişmeler ekseninde askerlerin siyaset üzerindeki etkileri nelerdir?

İlişkilendir

12 Eylül sonrası siyaset bilimi ve sosyoloji perspektifinden derinlikli bir analizi için, Çiğdem, Ahmet (2009). D’nin Halleri: Din, Darbe, Demokrasi, İstanbul: İletişim Yayınları, başlıklı kitaba bakabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

12 Eylül darbesine yol açan siyasal iklimi ve darbe sonrasında demokrasiye geçişin nasıl ilerlediğini anlatınız.

2002 SONRASI VESAYETİN KIRILMASI VE DEMOKRASİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ

3 Kasım 2002 günü Türk seçim tarihindeki en ilginç sonuçlardan biriyle karşılaşmıştır. Seçimlerden, kuruluşunun üzerinden bir yıl geçmiş olan AK Parti %34’lük oranla birinci parti olarak ayrılır. CHP ise %19 ile ikinci parti olmuştur. İlginç olan takip eden beş partinin %5’i geçen oy oranlarına rağmen %10’luk seçim barajına takılarak Meclis dışında kalmalarıdır. Seçimlere iktidar partisi olarak giren Demokratik Sol Parti (DSP) ise %1’i ancak geçebilmiştir. Bu sonuçların ardından AK Parti, parlamento içinde 363 sandalye ile %70’e yaklaşan bir temsil oranı elde etmiştir. Başka bir ilginç nokta ise AK Parti Genel

Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın adaylığına "siyasî yasaklı" olduğu gerekçesiyle Yüksek Seçim Kurulu tarafından izin verilmemesidir. Bunun üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından hükümeti kurma görevi Kayseri Milletvekili Abdullah Gül'e verilir. Gül tarafından da ilk AK Parti hükümeti kurulur. Ancak Siirt seçimlerinde yapılan usulsüzlük nedeniyle bu ilde seçimlerin yenilenmesine karar verilmesinin ardından Erdoğan milletvekili seçilir ve kurulan ikinci AK Parti hükümetinde başbakanlığı üstlenir.

AK Parti iktidarının hâlâ 28 Şubat'ın etkisindeki belirli kesimler tarafından en başlarda çok hoş karşılanmadığı söylenebilir. Buna karşılık, iktidar partisi kendi üzerinde durduğu zemini güçlendirmek amacıyla demokratikleşme yönünde adımlar atmakta kararlı bir tavır sergiler. Daha önceki süreçte, DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarafından Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılmış olması da bu konuda bir imkân sağlamıştır. Nitekim AB müktesebatına uyum sağlama arayışları çerçevesinde, aralarında sivil-asker ilişkilerinin de bulunduğu pek çok alanda geniş kapsamlı reform paketleri hayata geçirilmiştir. Ancak sürecin sanıldığı kadar kolay ve sancısız bir şekilde ilerlemediği gerçektir. Örneğin 23 Nisan 2003'te TBMM Başkanı tarafından Meclisin açılış yıldönümü nedeniyle verilen resepsiyona dönemin Cumhurbaşkanı Sezer ve askerler katılmamıştır. Bu süreçte yaşanan en önemli kriz ise 27 Nisan 2007 günü cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylaması sonrasında TSK'nın internet sitesinde yayınlanan bir bildiridir.

Türk siyasal literatürüne "e-muhtıra" şeklinde geçen bildiri TSK'nın laiklik başta olmak üzere devletin temel ilkelerinin savunucusu olduğu ve bunların aleyhinde yapılacak girişimlerde tavrını net şekilde ortaya koyacağı duyurulmuştur. Söz konusu bildiri iktidar partisi tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Aynı gerilimin uzantısı olarak Abdullah Gül, AK Parti milletvekillerinin oylarıyla cumhurbaşkanı seçildikten sonra 28 Ağustos 2007 günü yapılan yemin törenine, teamüllere aykırı şekilde TSK komuta kademesi katılmamıştır. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından "laiklik karşıtı eylemlerin odağı hâline geldiği" gerekçesiyle 14 Mart 2008 günü AK Parti'ye kapatma davası açılır. İktidar partisi, Anayasa Mahkemesinde yürütülen yargılama sonucu kapatma kararı alınmasından yalnız bir oy farkıyla kurtulacaktır.

Öte yandan AK Parti hükümetinin, iktidara gelir gelmez sivilleşme ve demokrasinin güçlendirilmesi yönünde önemli bir çaba harcadığı gerçektir. Bu bakımdan, yeni hükümetin siyasal açıdan ilk icraatlarından biri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulanan olağanüstü hâl uygulamasının kaldırılması olmuştur. 27 Ekim 1983'te kabul edilen Olağanüstü Hâl Kanunu aracılığıyla kabul edilen bu uygulama, Cumhurbaşkanlığının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunun, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra altı ayı geçmemek süresiyle belirli illerde olağanüstü hâl ilan edebilmesini öngörüyordu. Söz konusu Kanun, olağanüstü hâl için altı aylık bir süre sınır koymuş olmasına rağmen, süre 46 kez uzatılarak uygulama süregelen hale getirilmiştir.

Olağanüstü Hâl Kanunuyla askerî birliklerin terörle mücadele etmesinin önü açılmış ve hatta özellikle bölgede inisiyatif sivil bürokratlardan çok askerî yetkililerin eline geçmişti. Olağanüstü Hâl Kanunu, bölge halkının temel ve hak özgürlüklerini kullanmaları bakımından önemli sorunlar içeriyordu. Olağanüstü hâlin kaldırıldığı 30 Kasım 2002 tarihinde Diyarbakır ve Şırnak doğrudan; Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli ve Van ise mücavir il sıfatıyla bu kapsamda yer alıyordu. Uygulama uzun yıllar boyunca faili meçhul cinayetler, insan hakları ihlalleri ve bölge halkı açısından ciddi bir özgürlük daralmasıyla özdeşleştirilmişti. Dolayısıyla olağanüstü halin kaldırılması bölge halkının rahat bir nefes almasını sağlamıştır.

Olağanüstü hâlin kaldırılmasıyla birlikte 1987'de, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından başlatılan Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği uygulaması da sona ermiştir. Aynı şekilde, bölgede görev yapan Jandarma Asayiş Bölge Komutanlığının işlevi sona ermiştir. Bu şekilde, bölge halkının yaşam koşullarında normalleşme süreci hız kazanmıştır. Örneğin bölge halkının gündelik hayatına olumsuz yansımaları olan yol kontrolleri ve yaylaya çıkış yasakları azaltılmış; bölgedeki yollar başta olmak üzere fiziksel altyapı da iyileştirilmiştir.

Aynı süreçte Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve işlevlerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bu amaçla, mevcut sivil üyelerin yanı sıra başbakan yardımcıları ve Adalet Bakanı da MGK'ya üye yapılarak Kurul içindeki sayısal denge sivil lehine tersine çevrilir. 7 Ağustos 2003'te AK Parti iktidarı tarafından gerçekleştirilen bir dizi başka değişik-

likle, Genel Sekreterin, YAŞ Kararları uyarınca ve Genelkurmay Başkanının seçimi ve onayı doğrultusunda atanması yerine, bu konuda başbakana doğrudan yetki verilir; aynı zamanda, sivil bir isim olabilmesinin önü açılır. Aynı değişiklik aracılığıyla, MGK Genel Sekreterinin de yetkileri sınırlandırılır ve Kurul tarafından alınan kararların izlenmesi görevi, Kanunun daha önceki şeklinde Genel Sekretere aitken, başbakanın uygun göreceği bir başbakan yardımcısına aktarılır. Bu kapsamda, 2004 yılının Ağustos ayında Kurul tarihinde ilk kez bir sivil, Büyükelçi Yiğit Alpogon, Genel Sekreter olarak atanmıştır. Takip eden tüm Genel Sekreterler de siviller arasından seçilmiştir. Bunun yanı sıra, Kurulun ayda bir yaptığı toplantılar iki ayda bir düşürülmüştür.

Aynı süreçte silahlı kuvvetlerdeki terfileri ve aynı zamanda emekliye sevk işlemlerini de düzenleyen Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararlarına karşı yargı yolu açılmıştır. Ayrıca denetim kapsamına 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde üçlü kararname ile emekliye sevk edilen subaylar da alınır. Mağduriyetleri telafi etmek içinse daha önce YAŞ kararıyla ordudan çıkarılan subay ve astsubaylar farklı kamu kurumlarında istihdam edilmeye başlanmıştır. 1997 yılında İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında imzalanan ve Valilik talep etmese de askeri birliklere gerek gördükleri takdirde toplumsal olaylara müdahale etme yetkisi veren Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü, 4 Şubat 2010 günü yürürlükten kaldırılmıştır. 28 Şubat sürecinin en önemli uygulamalarından biri olan EMASYA Protokolü, kentlerde yaşanan kitlesel olaylarda askeri yetkililerin vali ya da kaymakamların bu yönde talebine ihtiyaç duyulmaksızın re’sen devreye girebilmeleri anlamına geliyordu. 2012 yılının başında yapılan bir düzenleme ile lise-lerde okutulan ve genellikle emekli ya da muvazzaf

subaylar tarafından verilen Milli Güvenlik Bilgisi dersleri kaldırılmış, bu şekilde eğitim sistemindeki militer unsurların önemli göstergelerinden birine son verilmiştir. Yaşanan bir diğer gelişme TSK İç Hizmet Kanununun darbelere gerekçe olarak gösterilen 35. maddesinin değiştirilmesidir.

✓ Yüksek Askerî Şura (YAŞ)

Kamuoyunda daha çok silahlı kuvvetler içindeki askerlerin terfi ve tayinlerini görüşme göreviyle bilinen YAŞ, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren farklı adlarla faaliyetini sürdürse de bugünkü yapısını 1971 muhturasından kısa bir süre sonra çıkarılan “Yüksek Askerî Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”la kazanmıştır. Şura, temelde, “Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan askerî stratejik ana fikrin (konseptin) tespiti” ve “Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri konusunda görüş bildirmek” görevlerini ifa eder. 2017 Anayasa değişikliklerine kadar tüm muvazzaf orgeneral ve oramirallerin üye olduğu YAŞ’ın yapısında bu tarihte önemli değişikliğe gidilmiş ve askerlerin sayısının azaltılması, sivillerin ise artırılması yoluna gidilmiştir.

Kuşkusuz bu düzenlemelere başkaları da eklenebilir. Burada önem taşıyan nokta, daha önce dört kez partisi kapatılan bir siyasal gelenekten gelen AK Parti’nin sistem içindeki askerî vesayeti ortadan kaldırmak için ciddi ve kapsamlı adımlar atmasıdır. Söz konusu adımlar, sivil ve asker ilişkilerinin demokratik bir ülkede olması gereken çizgiye getirilmesini büyük ölçüde sağlamıştır.

Yaşamla İlişkilendir

ORDU-SİYASET, CUNTA-DARBE

M. Şükrü Hanioglu

(SABAH GAZETESİ, 31 Temmuz 2016)

15 Temmuz darbe kalkışması yalnızca ordu-siyaset ilişkileri bağlamında değerlendirilebilecek,

“askeri” bir girişim değildir. Ordu-siyaset ilişkileri, cuntacılık örgütlenmeleri ve darbe girişimleri ortak noktaları bulunan ancak farklı olgulardır.

Buna karşılık, Türkiye’de “darbe”nin “kavramsallaştırılması” için kullanılan 1980 girişimi-

nin aynı zamanda “siyaseti düzenleme ve kalıcı askerî vesayeti kurumsallaştırma”ya hizmet etmesi iki olgunun beraberce değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Ancak 15 Temmuz kalkışması kendi bağlamında yâni ordu içinde örgütlenen bir cuntanın hareketin “vurucu gücünü oluşturduğu” bir darbe teşebbüsü olarak ele alınmalıdır.

Ordu-Siyaset

Vak'a-i Hayriyye sonrasında ordu-siyaset ilişkileri alanında iki temel gelişme gözlenmiştir. Bunlardan birincisi, 1826 öncesinde ulemâ ile gerçekleştirdiği ittifak sayesinde praetoryan bir rejimin oluşmasında başrolü oynayan Yeniçerilerin yerini alan “yeni ordu”nun kurumsal düzeyde ortaya koyduğu mücadeledir.

Praetoryan karakteri törpülenen yeni rejimde ordu, bir kurum olarak siyasette etkili olma amacıyla kapsamlı mücadele başlatmış ve Saray-Bâb-ı Âlî tahterevallisine dönüşen iktidar mücadelesine aktif biçimde katılmıştır. Elinde tuttuğu silah sayesinde siyasal değişimde belirleyici rol oynayan ordu, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi (1876) olayının da ortaya koyduğu gibi «son darbe»nin vurulmasını, rejim değişimini sağlayabiliyordu.

II. Abdülhamid rejimi, bir yandan ordunun kendine sınırlı da olsa “otonom” bir alan yaratması, “cihet-i askeriye”nin kurumsal ağırlığının güçlenmesine sahne olurken öte yandan da onun bütünüyle siyaset dışına itilmesini, sultana sadakati temel ilke haline getirmesini sağlamıştır.

1908 İhtilâli bu alanda önemli bir kırılmaya neden olmuş, ordu içinde, bilhassa orta-alt kademelerde yoğun bir teşkilâtlanma gerçekleştiren Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin Rumeli'de “millî tabur ve alay”lar ve “fedâî” subay kadrosu aracılığı ile başlattığı ayaklanma başarılı olunca pek çok alanda iç içe geçen iki gelişme yaşanmıştır.

Bunlardan birincisi, askerî kanadı güçlü, para-militer bir örgütün alt-orta rütbeli subaylardan oluşan cuntayı siyasete müdahale amacıyla araçsallaştırmasıydı. Bu gelişme, 27 Mayıs sonrası yaşanan benzer şekilde ordu hiyerarşisi ve emir-komuta zincirini bozmakla kalmıyor, talimatlarını üstlerinden değil İttihad ve Terakki örgütünden alan, “cemiyet-i mukaddese”ye hizmete öncelik veren cunta mensupları ile onlara “yaramaz çocuklar” muamelesi yapan komuta ka-

demesi arasında gergin bir ilişkinin yaşanmasına neden oluyordu. Komuta kademesinin öncelikli sorunu bu cuntanın kontrol altında tutulması ve ordudaki hiyerarşinin daha fazla tahribinin engellenmesiydi.

Komuta kademesi kontrolü güç, çoğu cemiyetin fedâî kadrosuna kayıtlı cunta üyeleri ile uğraşmanın yanı sıra ordunun yeni rejimde bir kurum olarak siyaset yapımına ağırlığını koyması için de çaba gösteriyordu. Mahmud Şevket Paşa'nın başını çektiği bu yaklaşım, ordunun bir kurum olarak ve hiyerarşisini bozmadan devletin “bekası” adına sisteme ağırlığını koymasının gerekli olduğunu savunuyordu.

Ancak bu düşünce, İttihad ve Terakki'nin artan gücü karşısında uygulanamaz hale geliyordu. Dolayısıyla, 12 Haziran 1913 günü Ayasofya Camii'nde musalla taşına yatırılan sadece bir suikasta kurban giden Mahmud Şevket Paşa değil, ordunun siyasete bir kurum olarak katılması yaklaşımı idi. Yeniden düzenlenen silahlı kuvvetler, tasfiyeler neticesinde “İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ordusu” haline gelmiş, “yaramaz çocuk” muamelesi gören cunta üyeleri kurumu teslim almışlardı.

Ordu-Vesayet

Erken Cumhuriyet, ordu-siyaset ilişkisinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ordu, 1908 öncesinde olduğu gibi lidere bağlılığı temel ilke haline getirmek koşulu ile kendi otonom alanını genişletmiş, “Mareşal”ın temsil ettiği “cihet-i askeriye”nin “karar”ı olmasa da “görüş”ü önem taşımıştır.

Bu iki dönem arasındaki temel fark, orta-alt ordu kademelerinde cuntacılığın son derece yaygın olduğu, bu yapıların çok sayıda başarısız darbe ve suikast girişimi düzenlediği II. Abdülhamid rejimine karşılık Erken Cumhuriyet idaresinde ordunun bir bütün olarak “lider”e sadık kalmasıdır.

Ancak, Cumhuriyet'in getirdiği büyük bir dönüşüm olduğu düşünülen bu gelişme, “ordu”nun kendisini rejimin kurucu ve koruyucusu olarak görmesinden ve 1950'ye kadar devletin en üst makam(lar)ında kendi bünyesinden yetişmiş liderlerin bulunmasından kaynaklanıyordu.

1950 sonrasında, kartlar yeniden dağıtıldığında, ordu, 1908-1913 döneminde olduğu gibi siyasete kurum olarak katılmaya gayret ederken,

onun orta-alt kadrolarında cuntacılık eğilimleri güçlenmiştir. 27 Mayıs sonrasında darbecilerin “yaşam boyu” senatörlükle ödüllendirildiği, “Silahlı Kuvvetler Birliği” benzeri cuntaların siyaset üzerinde Damocles’in kılıcı gibi sallandığı bir dönem yaşanırken, ordu da bir kurum olarak “vesayet düzeni”nin temel aktörü ve silahlı koruyucusu haline gelmiştir.

Sonrasında ise cuntacılık ve ordunun vesayetin temel aktörü olarak alan genişletmesi iç içe geçen ancak “farklı” iki olgu olarak sürmüştür. Buna karşılık ordu, Mahmud Şevket Paşa’nın başaramadığı hedefe ulaşarak, cuntacılığı tedricen kontrol altına almış ve hareket alanını siyaset aleyhine alabildiğince genişletmiştir. 1980’de “emir-komuta zinciri”nde gerçekleştirilen “darbe” ise şüphesiz cuntacılığa yeni bir anlam kazandırmıştır.

1980 sonrasında “genişletilmiş vesayet” düzeninde ise silahlı kuvvetler “millî güvenlik” ile ilişkilendirilen geniş bir yelpazede karar verici hali-

ne gelmiştir. Bu gelişme, ordu ile siyaset arasında uzun süreli bir mücadeleyi başlatmış, “vesayet”in aşındırılmasını, siyasetin alanını geri alma çabasını “saldırı” olarak gören silahlı kuvvetler kademeleri içinde cuntacılığın yeniden güçlenmesine neden olmuştur. Ancak, ordu bir kurum olarak, “vesayet”in temel aktörü rolünü terk etmeye, 1980 sonrasında kazandığı alanı tedricen siyasete bırakmaya rıza göstermiştir.

Bunun ordu içinde bilhassa alt-orta kadrolarda huzursuzluk yarattığı, cuntacılık eğilimlerine ivme kazandırdığı doğrudur. Ama 15 Temmuz darbe girişimi böylesi bir “cuntacılık”ın değil 1859 Kuleli Vak’ası’ndan beri değişik örneklerini gördüğümüz, ideolojik şemsiye altında örgütlenen bir yapının askerî kanadınca ortaya konulan “cuntacılık”ın ürünüdür. O nedenle sadece ordu-siyaset ilişkisine indirgenmeden, hayata geçirildiği karmaşık süreç ve bağlamlarda değerlendirilmelidir.

15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi

AK Parti’nin işbaşında olduğu yıllarda yaşanan demokratikleşme girişimleri pek çok insanda Türkiye’de artık darbeler devrinin kapandığı, siyasal sorunların çözümü için demokratik yollar dışında başka yöntem izlenemeyeceği düşüncesi oluşmuştu. Bu nedenle, 15 Temmuz 2016 akşam saatlerinde özellikle Ankara ve İstanbul’da yaşanan gelişmeleri ilk başlarda pek çok insanın anlamakta zorluk çektiği kolaylıkla tahmin edilebilir. Ancak olayların başlamasının ardından kısa bir süre sonra anlaşıldığı üzere 15 Temmuz 2016 akşamında silahlı kuvvetler içinde yuvalanan bir cunta, başarısızlıkla sonuçlanacak bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu tarihte, ülkenin başka kurumlarının yanında Türk Silahlı Kuvvetleri içinde ciddi anlamda örgütlenmiş bir terör örgütüne mensup olan bazı askerler tarafından bir darbe girişiminde bulunulmuştur.

Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) olarak nitelenen söz konusu terör örgütü, uzun yıllar boyunca TSK’ya sızdırdığı militanları aracılığıyla ülkenin seçilmiş, meşru hükümetini devirmeyi ve rejimin kontrolünü kendi eline almayı amaçlamıştır. FETÖ mensupları, askerî liseler ve Harp Okulu giriş sınav sorularını çalıp kendi militanlarına dağıtmak da dâhil olmak üzere hukuk ve ahlak dışı yöntemlerle TSK içindeki mensuplarının sayısını artırma yoluna gitmiştir. Bunun

yanında, kendilerinden olmayan askerî okul mensuplarının bu okullardan ayrılmaları yönünde baskı uygulamış, yine örgütle bağı bulunmayan subayların yükselmelerinin önünü kesmeyi amaçlamıştır.

✓ FETÖ/PDY

1970’li yıllardan itibaren dinî bir cemaat kisvesi altında örgütlenen Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY), zaman içinde başta silahlı kuvvetler ve emniyet teşkilatı olmak üzere kritik devlet birimlerine kendi elemanlarını yerleştiren bir terör örgütüdür. Örgüt, devlet içindeki militanlarının sayısını artırmak için söz konusu okullara giriş sınavlarının sorularını çalmak da dâhil olmak üzere çok sayıda hukuk dışı yöntem kullanmıştır. En son 15 Temmuz darbe girişimiyle silahlı kuvvetler içindeki militanlarını kullanarak iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen örgütün bu çabası halkın sağduyusu ve demokrasiye sahip çıkmasıyla önlenmiştir.

Kendilerine “Yurtta Sulh Konseyi” adını veren örgüt mensubu askerler tarafından 15 Temmuz Şehitler (o zamanki adıyla Boğaziçi) Köprüsü trafiğe

kapatılmış, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere bazı şehirlerin kritik noktalarına silahlı unsurlar yerleştirilmiştir. TRT canlı yayınında darbe bildiri okutulmuş ve ordunun yönetime el koyduğu açıklanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı darbe girişimine karşı direnmeye çağırmasının ardından milyonlarca insan sokaklara dökülmüş ve darbecilere engel olmuştur. Bu süreçte, Türkiye Büyük Millet Meclisi binası ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi başta olmak üzere belirli merkezler savaş uçakları tarafından bombalanmış, kalabalık alanlarda halkın üzerine ateş açılmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğüne bağlı Özel Harekât ile Havacılık Daire Başkanlıkları ve Millî İstihbarat Teşkilatı yerleşkeleriyle Ankara Emniyet Müdürlüğü binası da bombalanmıştır. Söz konusu saldırılar sonucunda aralarında güvenlik güçleri mensupları ve sivillerin de bulunduğu 250 kişi şehit olmuş, binlerce insan yaralanmıştır. Yalnızca Özel Harekât Daire Başkanlığında verilen şehit sayısı 51'dir. Ancak tüm bu saldırılara karşı halkın dirayetli tutumu ve üzerine açılan ateşe rağmen meydanları terk etmemesi sonucu darbeciler başarısız olmuştur.

Darbe girişimi haber alınır alınmaz pek çok ilde Cumhuriyet Başsavcılıkları bu olayın içinde bulunanlar hakkında soruşturma başlatmış ve gözaltı kararları almıştır. Yine aynı gece darbe girişiminin içinde bulunabileceği değerlendirilen çok sayıda üst düzey askerî yetkili de görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Diğer taraftan, bu girişimin bastırılmasında halkın ve emniyet güçlerinin yanında TSK içindeki rejime ve hükümete bağlı unsurların paylarının olduğu açıktır. Nitekim aynı gece televizyonlardaki canlı yayınlara telefonla bağlanan bazı komutanlar darbe girişimini onayladıklarını ve emirleri altındaki birliklerin darbeye direneceklerini ilân etmişlerdir. Sonuç olarak 16 Temmuz sabah saatlerinde darbe girişimi büyük oranda bastırılmış; ancak bazı askerî birliklerde darbecilerin teslim alınması aynı günün akşam saatlerini bulmuştur.

Darbe girişimi sonrasında Genelkurmay Başkanlığı çok sert bir açıklama yayınlamış, bu olayın Silahlı Kuvvetlerin içine yerleşmiş bazı hainler tarafından yapıldığını, asla tasvip edilemeyeceğini ve darbecilerin en ağır şekilde cezalandırılacağını açıklamıştır. Nitekim yürütülen soruşturmalar neticesinde, ilk aşamada, darbe girişiminin içinde bulunan veya FETÖ ile bağı bulunan 117'si general ve 32'si amiral olmak üzere yaklaşık 1500 subay ve astsubay ihraç edilmiş ve rütbeleri geri alınmıştır. Soruşturma sürecinin devamında ordudan ihraçların

toplam sayısı sekiz bini bulmuştur. Ayrıca bazı general ve amiraller de re'sen emekliye sevk edilmiştir.

Kuşkusuz FETÖ/PDY tarafından hayata geçirilmeye çalışılan bu darbe girişiminin tarihte çok fazla örneği yoktur. Uzun bir zaman dilimine yayılan planlı ve sistematik bir çabayla orduya sızan FETÖ/PDY, kendi mensuplarının etkili yerlere gelmesini sağlayacak bir strateji izlemiştir. Darbe girişiminden sonra Silahlı Kuvvetlerin yapısı içinde ciddi bir revizyona gidilmiştir. Öncelikle darbeye karıştıkları tespit edilen veya FETÖ/PDY ile ilişkili oldukları anlaşılan muvazzaf askerlerin ordu ile ilişkileri kesilmiş ve bunların rütbeleri geri alınmıştır. Bunun yanında, askerî liseler tamamen kapatılmış, daha önce ayrı ayrı faaliyet gösteren Kara, Deniz ve Hava Harp Okullarının yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Daha önce sicil ve özlük bakımından Genelkurmay Başkanlığına; kolluk yetkileri açısından ise İçişleri Bakanlığına bağlı olan Jandarma Genel Komutanlığı, her bakımdan söz konusu Bakanlığa bağlanmıştır. Bunun yanında Millî Savunma Bakanlığının yapısında önemli değişikliğe gidilmiş ve bakanlıktaki sivil yönetici sayısı, müsteşarı ve yardımcılarını da kapsayacak şekilde, önemli oranda artırılmıştır. Askerî yargı organlarının yapı ve işleyişlerinde de ciddi değişikliklere gidilmiş; askerî yüksek yargı organları kapatılmıştır. Tüm bu değişikliklerin aslında öteden beri tartışıldığı söylenebilir. Bir bakıma, darbe girişimi, askerlerin tabi olmaları gereken kuralların seçilmiş sivil siyasetçiler tarafından belirlenmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu nedenle, farklı dönemlerde, demokratikleşme ve sivilleşme bağlamında atılması gereken adımlar olarak gösterilen bu hususlar ivedilikle uygulamaya alınmıştır.

Resim 7.9 15 Temmuz gecesi darbecilere direnen halkın bir tanki ele geçirmesi

Kaynak: <http://www.yenisafak.com/gundem/istanbula-15-temmuz-sehitler-muzesi-2507657>

✓ Kolluk Gücü

Ülke içinde kamu düzenini ve güvenliği korumak, bu amaçla huzur ve asayışı sağlamak için görevli olan polis ve jandarma teşkilatlarının ortak adıdır.

15 Temmuz darbe girişimi, ordunun siyasete müdahalesinin en uç aşamasını gösterir. Ancak aynı tarihte yaşananlar, Türkiye’de demokratik bilincin ve olgunluğun oldukça önemli aşamaya geldiğini de ortaya koymuştur. 15 Temmuz gecesi sokağa dökülen ve izleyen bir ay boyunca meydanları terk etmeyen insanların bundan sonra darbe girişiminde bulunmayı hedefleyen cunta girişimlerinin buna kolay kolay cesaret edememelerine neden olacağı açıktır. Darbe girişimi sonrasında hukuksal düzenlemeler aracılığıyla hayata geçirilen reformlar ise öteden beri tartışılan demokratikleşme ve sivilleşme adımlarının atılması konusunda vesile olmuştur.

Kuşkusuz ordular ülkelerin güvenliklerinin sağlanması açısından vazgeçilmez kurumlardır. Ordunun sahip olduğu silahlar kadar caydırıcı rolü, ülkeleri dışarıdan gelecek tehditlere karşı korur. Ancak demokratik yönetimlerde karar alma sürecinin merkezinde halktan doğrudan yetki alan, seçilmiş siyasetçilerin bulunması gerekir. Askerin siyasetteki etki düzeyinin yüksekliği ülkedeki demokrasi açığının genişliğine de işaret eder. Bu bakımdan, Türkiye’de son dönemde askerî vesayetin kırılmasını sağlayacak oldukça önemli adımların atıldığı açıktır. 15 Temmuz darbe girişiminde vatandaşların demokrasilerine sahip çıkmalarında açıkça görüldüğü üzere demokratik bilincin yükselmesiyle birlikte ordu da dâhil olmak üzere bürokratik kurumların sistem içindeki doğru yerlerini bulacakları söylenebilir. Bu durum, söz konusu kurumların tüm enerji ve kapasitelerini gerçek işlevlerini yerine getirmeye ayırmaları bakımından da önem taşır.

Öğrenme Çıktısı

9 2002 sonrası askerî vesayeti ortadan kaldırmak için yapılan reformları sıralayabilme
10 15 Temmuz darbe girişiminin nedenlerini ve başarısız olmasının arkasında yatan etmenleri açıklayabilme

Araştır 5

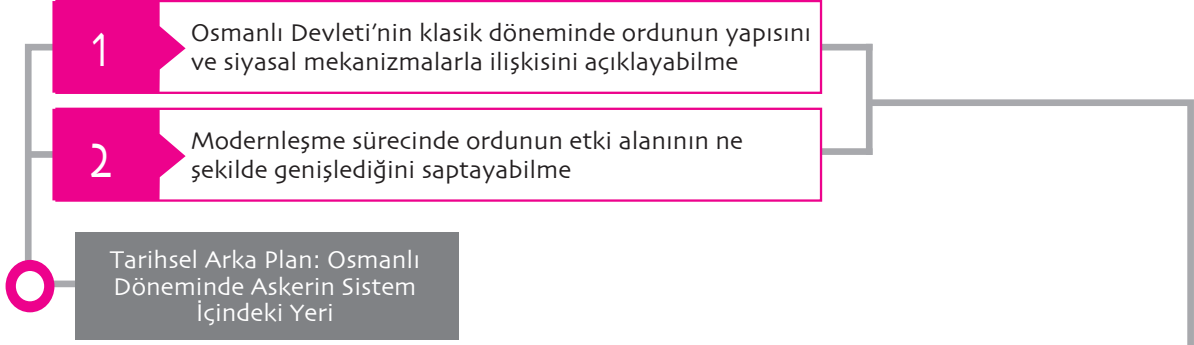
15 Temmuz darbe girişiminin nedenleri ve bu girişimin başarısız olmasının arkasında yatan etmenler nelerdir?

İlişkilendir

Askerî vesayetin gerileme sürecinin genel bir özeti için Karaosmanoğlu, Atilla L. (2016). *Sivil-Ordu İlişkileri, Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* içinde, der. M. Heper ve S. Sayarı, çev. K. Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 197-209. şeklindeki kitap bölümüne bakabilirsiniz.

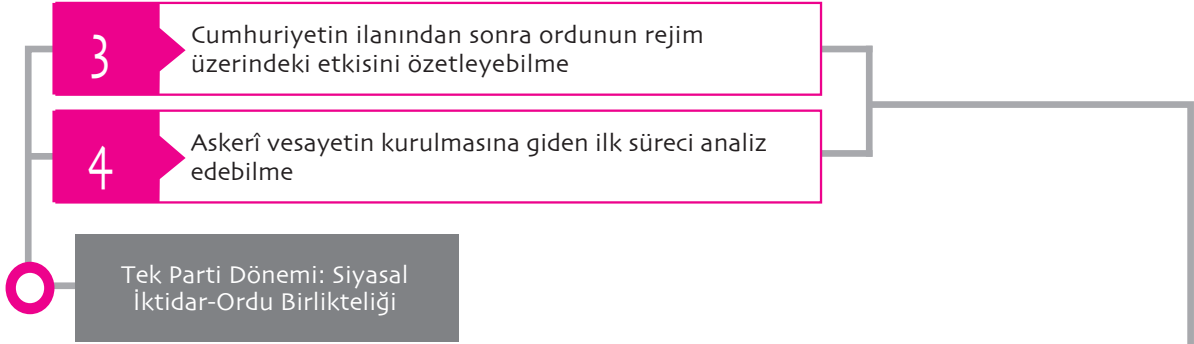
Anlat/Paylaş

2002 sonrasında hayata geçirilen demokratikleşme adımları askerin siyaset üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak açısından nasıl bir işlev görmüştür? Anlatınız.

1 Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde ordu temelde üç bileşen üzerine kuruludur: Yeniçeri ocağı, tımarlı sipahilerin atlı askerleri ve halktan geçici olarak alınan askerler. Özellikle devletin güçlü olduğu dönem içerisinde söz konusu yapılanma padişaha mutlak bir bağlılık sergiler. Zaman zaman Yeniçeri Ocağı içinde başlayan isyanlar ise yöneticilerin aldıkları kararları gözden geçirebilmelerini beraberinde getirmiştir.

2 Devletin modernleşme sürecine girmesiyle birlikte ilk reformların askerî alanda yapıldığı görülür. Bu durum, subayların geleneksel yetiştirme usullerinde de değişikliğe gidilmesini ve bunların Batılı tarzda eğitim almaya başlamalarını beraberinde getirmiştir. Aynı süreçte, askerî bir seçkin tabakanın ortaya çıktığı ve bunların devlet yönetimi üzerinde etkisini artırdığı söylenebilecektir. İkinci Meşrutiyet döneminde iktidara gelen İttihat ve Terakki yönetimi ile bu etki en üst düzeye çıkmıştır.

3 Kurtuluş Savaşı, askerî seçkinlerin sistem içindeki etkisini artırır. Savaşın hemen ardından Cumhuriyetin ilanı da başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yine aynı askerî seçkin tabakanın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu süreçte rejim içi iktidar kavgaları da başlar. Savaşın lider kadrosundan önemlice bir kısmı tasfiye edilirken ülke yönetiminde Atatürk en önemli isim olarak belirir. Yeni rejim tarafından hayata geçirilen reformların en büyük destekçisi de bu dönemde ordu olmuştur.

4 Cumhuriyet rejiminin geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüm projesini hayata geçirmesi, siyasette etkisi oldukça sınırlı gibi görülen ordunun sistem içindeki ağırlığının artmasını beraberinde getirmiştir. Ordunun ülke yönetimine etkisini anlatan “vesayet” kavramının bu dönemde etkisini önemli ölçüde gösterdiği söylenebilir. 1945 yılında çok partili hayata geçiş kararı alınmasının ardından bu konuda nispeten bir azalma yaşanmış ve 1950'de başlayan Demokrat Parti iktidarı döneminde bu etki iyice zayıflamıştır. Ancak askerler, bu gücü terk etmek niyetinde olmadıklarını 27 Mayıs darbesiyle yeniden göstermişlerdir.

5

27 Mayıs darbesini sebepleri ve sonuçlarıyla açıklayabilme

6

1971 askerî muhtırasını da göz önünde bulundurarak 1970’li yıllarda ordu-siyaset ilişkisini değerlendirebilme

Darbeler Döneminin Başlaması:
DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

5

27 Mayıs 1960 günü Silahlı Kuvvetler içindeki bir grup asker, emir-komuta ilişkisi dışında darbe yapmış ve yönetime el koymuştur. Söz konusu darbe ile halkın seçilmiş meşru yöneticileri işbaşından uzaklaştırılmış ve yeniden demokrasiye geçilene dek ülke, dar bir askerî grup tarafından yönetilmiştir. Bu süreçte askerlerin sistem üzerinde kurdukları vesayet de geçmişe oranla daha da güçlenmiştir. Nitekim 27 Mayıs 1960 tarihi ile birlikte ordunun siyasete müdahalesinin adeta olağan gibi gösterilmeye çalışıldığı bir döneme geçildiği söylenebilecektir. 27 Mayıs, daha sonra yaşanacak diğer darbeler için de adeta bir başlangıç noktası olmuştur.

6

1970’li yıllarda Türkiye siyasal istikrarsızlıklara ve ülke içinde terör olaylarına sahne olmuştur. Bu durum, 12 Mart 1971 günü ordu üst yönetiminin hükümete muhtıra vermesine ve ülkenin seçilmiş yönetiminin istifa etmesine neden olmuştur. Aynı süreçte birbiri ardına bir dizi “tarafsız” hükümetin işbaşına geldiği görülür. Ayrıca 1971 muhtırasından sonra her kesimden vatandaşın özgürlüklerinin önemli ölçüde kısıtlandığı bir dönem yaşanmış; ülke uzun süre “sıkıyönetim” ile idare edilmiştir.

7

12 Eylül darbesinin sebepleri ve sonuçlarını sıralayabilme

8

28 Şubat sürecinin demokrasiye etkilerini özetleyebilme

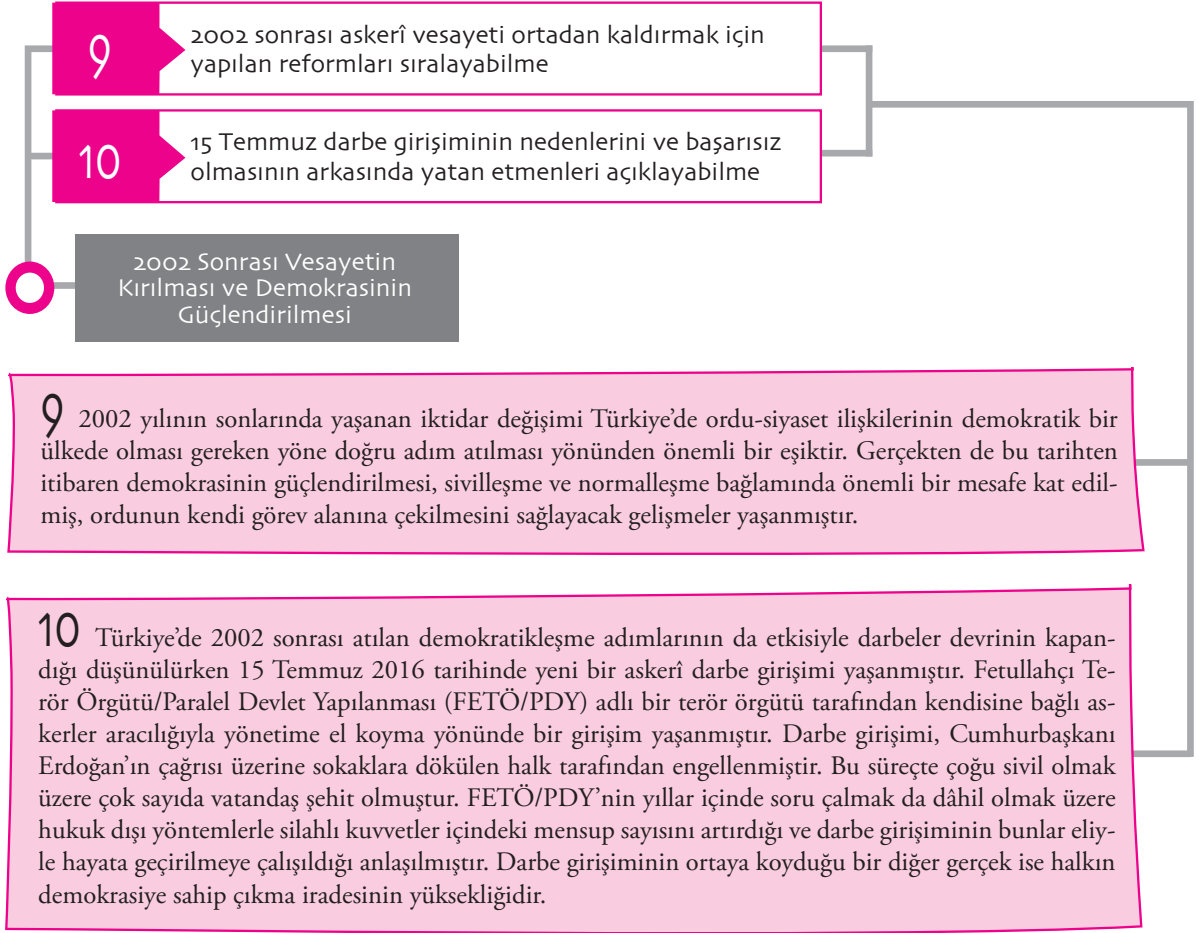
12 Eylül 1980 Darbesi:
Demokrasiye Yeni Bir Ara

7

12 Eylül 1980 günü Türkiye yeni bir darbe gerçeğiyle karşılaşmıştır. 1960 darbesinden farklı olarak ordu üst komuta kademesi, emir-komuta hiyerarşisi dâhilinde ülke yönetimine el koymuştur. Tıpkı diğer darbe-lerde olduğu gibi 12 Eylül’ün gerekçesi olarak siyasetçilerin ülkeyi yönetilemez hâle getirmesi gösterilmiştir. Darbe sonrasında demokrasiye yeniden dönüş 1983 yılını bulmuş, ancak aynı dönemde kurulan ya da güçlendirilen vesayet kurumları etkilerini daha uzun süreler hissettirmiştir.

8

12 Eylül darbesinden sonra ülkenin normalleşmesi süreci devam ederken 28 Şubat 1997 günü Milli Güvenlik Toplantısı sonrasında yapılan bir açıklamayla ülke “postmodern darbe” denilebilecek bir süreç yaşamıştır. 28 Şubat sürecinde bir kez seçilmiş hükümet işbaşından uzaklaşmış, yönetim ilişkilerini düzenlemek için siyaset dışı kurumlar devreye girmiştir. Bu dönemde çok sayıda hak ihlali yaşanmış, askerlerin ülke yönetimi üzerindeki etkisi artmıştır.

1 Aşağıdakilerden hangisi orduların özellikleri arasında **yer almaz**?

- A. Temel görevleri dış güvenlidir.
- B. Gönüllük esasına göre oluşurlar.
- C. Katı bir disiplin anlayışı çerçevesinde örgütlenirler.
- D. Hiyerarşik bir yapıları vardır.
- E. Kadınlar da ordu içinde yer alabilir.

2 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme döneminde oluşturulan kurumlardan biri **değildir**?

- A. Asakar-i Mansure-i Muhammediye
- B. Mühendishane-i Berri Hümayun
- C. Yeniçeri Ocağı
- D. Mühendishane-i Bahri Hümayun
- E. Nizam- ı Cedit Ordusu

3 Aşağıdakilerden hangisi İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmelerden biri **değildir**?

- A. Babıâli Baskını
- B. 31 Mart Olayı
- C. Balkan Savaşları
- D. Birinci Dünya Savaşı
- E. Tımar sisteminin kaldırılması

4 Aşağıdaki asker kökenli isimlerden hangisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde **yer almamıştır**?

- A. Fevzi Çakmak
- B. Kazım Karabekir
- C. Refet Bele
- D. Ali Fuat Cebesoy
- E. Rauf Orbay

5 Türkiye NATO üyeliğine aşağıdaki gelişmelerden hangisinin sonucu olarak kabul edilmiştir?

- A. Çok partili hayata geçiş kararı
- B. Kore Savaşına katılması
- C. 27 Mayıs darbesi
- D. Demokrat Parti iktidarı
- E. Marshall Planı

6 Aşağıdakilerden hangisi 27 Mayıs darbesinden sonra yaşanan gelişmeler arasında **yer almaz**?

- A. Tüm siyasal partilerin kapatılması
- B. Ülke yönetiminin Milli Birlik Komitesine geçmesi
- C. Yargılamaların Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılması
- D. Milli Güvenlik Kurulunun anayasal statü kazanması
- E. 1961 Anayasasının kabul edilmesi

7 Aşağıdakilerden hangisi 12 Eylül darbesinin özellikleri arasında **gösterilemez**?

- A. Demokrasiye geçişin 27 Mayıs dönemine göre daha uzun zaman alması
- B. Yeni bir anayasa hazırlanması
- C. Emir-komuta ilişkisi içinde gelişmesi
- D. Çok sayıda üst rütbeli asker emekli edilmesi
- E. Aktif siyasette bulunan isimlere on yıl boyunca siyaset yasağı getirilmesi

8 Aşağıdaki gelişmelerden hangisini nitelemek için “postmodern darbe” ifadesi kullanılmıştır?

- A. 15 Temmuz darbe girişimi
- B. 28 Şubat süreci
- C. 27 Nisan bildirisi
- D. 12 Mart muhtırası
- E. 12 Eylül darbesi

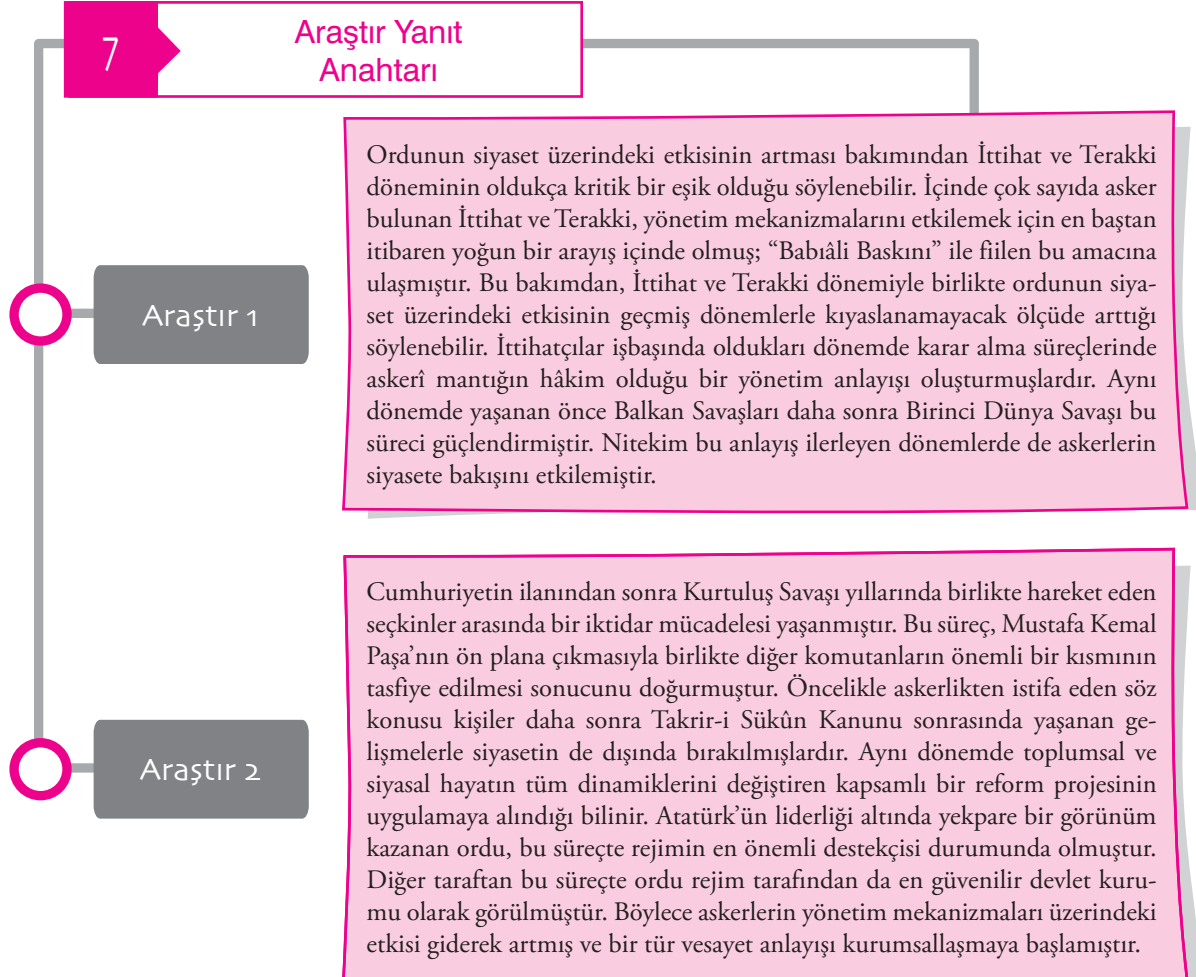
9 Aşağıdakilerden hangisi 2001 sonrasında Milli Güvenlik Kurulu açısından yapılan değişiklikler arasında **yer almaz**?

- A. Sivil üye sayısının artırılması
- B. Genel Sekreterin sivil olabilmesinin sağlanması
- C. Aylık toplantı yapma hükmünün iki ayda bir çevrilmesi
- D. Adalet Bakanının üye yapılması
- E. Kurulun başkanının değiştirilmesi

10 Aşağıdakilerden hangisi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşanan gelişmelerden biri **değildir**?

- A. Milli Savunma Üniversitesinin kurulması
- B. Askerî yüksek yargı organlarının kapatılması
- C. Yüksek Askerî Şura kararlarının yargı denetimine açılması
- D. FETÖ/PDY ile ilişkili çok sayıda asker ordu- dan ihraç edilmesi
- E. Millî Savunma Bakanlığının yapısında değişiklik yapılması

1. B	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu gözden geçiriniz.	6. A	Yanıtınız yanlış ise “Darbeler Döneminin Başlaması: DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesi” konusunu gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Döneminde Askerin Sistem İçindeki Yeri” konusunu gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “12 Eylül 1980 Darbesi: Demokrasiye Yeni Bir Ara” konusunu gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Döneminde Askerin Sistem İçindeki Yeri” konusunu gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “12 Eylül 1980 Darbesi: Demokrasiye Yeni Bir Ara” konusunu gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “Tek Parti Dönemi: Siyasal İktidar-Ordu Birlikliği” konusunu gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “2002 Sonrası Vesayetın Kırılması ve Demokrasinin Güçlendirilmesi” konusunu gözden geçiriniz.
5. B	Yanıtınız yanlış ise “Darbeler Döneminin Başlaması: DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesi” konusunu gözden geçiriniz.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “2002 Sonrası Vesayetın Kırılması ve Demokrasinin Güçlendirilmesi” konusunu gözden geçiriniz.

7

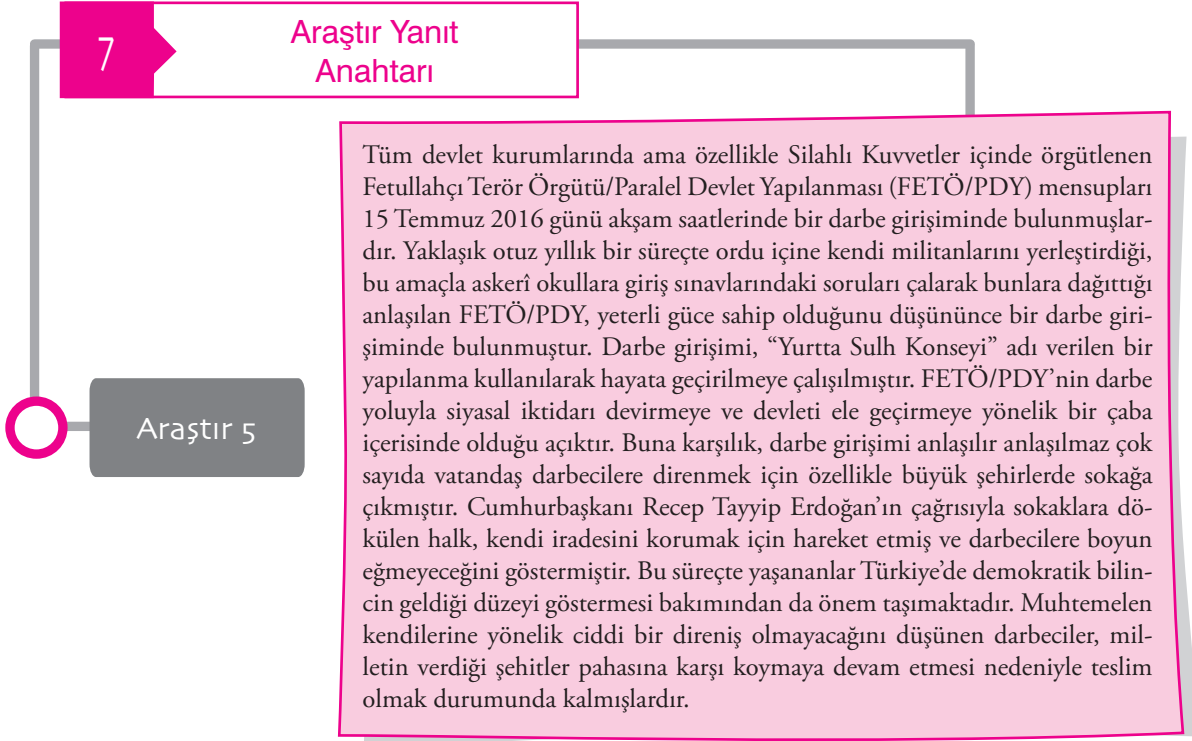
Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

27 Mayıs darbesi, siyasetin olağan akışını kesen ve halkın seçilmiş meşru temsilcilerini işbaşından uzaklaştıran bir askerî müdahaledir. Bu bakımdan, 27 Mayıs, Türkiye’de demokrasi ve uzlaşî kültürünün gelişmesine önemli ölçüde ket vurmuştur. Demokratik yöntemlerin ülkenin yüz yüze bulunduğu sorunların çözümünde yegâne araç olduğu düşüncesi 27 Mayıs ile büyük darbe almıştır. Askerler, kendilerinin siyasetin üstünde olduğunu, kendilerine göre rejim tehlikeye düştüğü anda demokrasiye müdahale edebileceklerini, bunun görevleri ve hakları olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Ayrıca darbe sonrasında başta Menderes’in idamı olmak üzere Demokrat Parti yöneticilerinin aldıkları haksız cezalar geniş toplumsal kesimlerin adalet ve devlete yönelik güven duygularına zarar vermiştir. Bunun yanında, emir-komuta ilişkisi dışında gelişen 27 Mayıs darbesi ordunun hiyerarşisine ve iç ilişkilerine de önemli ölçüde zarar vermiştir. Nitekim Talat Aydemir olayında da görüldüğü üzere, bu olay sonrasında başka cunta hareketleri de ortaya çıkmış ve ordunun siyasallaşmasına kapı aralanmıştır. Bu bağlamda, daha sonraki süreçte yaşanan diğer askerî müdahalelerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birinin 27 Mayıs darbesi olduğu söylenebilecektir.

Araştır 4

1980 askerî darbesinden sonra demokrasiye geçiş süreci uzun bir zaman almıştır. Bu bakımdan, askerî vesayetın ortadan kalkması için demokratik yönetime yeniden dönülmesi, yani iktidarın tekrar seçim yoluyla el değiştirmesi yeterli olmamıştır. Askerî yönetim tarafından sisteme yerleştirilen vesayet kurumları demokrasinin gerçek anlamda uygulanmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bunun yanında, askerlerin gerektiğinde siyasetin olağan işleyişine müdahale edebilecekleri yönündeki kanaatlerinin de sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu konudaki en somut gösterge Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin işbaşında olduğu 28 Şubat 1997 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ve bunun sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Söz konusu MGK toplantısının ardından hükümete sert mesajlar veren bir bildirin kamuoyna duyurulması dönemin başbakanı Necmettin Erbakan’ın koalisyon ortağıyla yeni bir hükümet kurulması için anlaşmasının istifa etmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak cumhurbaşkanı Demirel tarafından demokratik teamüllere aykırı şekilde hükümet kurma görevinin başka isimlere verilmesi ülkede siyasal istikrarsızlıkların ve ekonomik krizlerin fitilini yeniden ateşlemiştir.

Kaynakça

- Akyaz, D. (2006). *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beriş, H. E. (2015). *Tek Parti Döneminde Devletçilik: Türkiye’de Otoritarizmin Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, 9. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül Saat 04.00*, İstanbul: Karacan Yayınları.
- Çiğdem, A. (2009). *D’nin Halleri: Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2005). *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2001), 12 Eylül’de Doğru Ordu ve Demokrasi, *AÜSBFD*, CİLT 56, SAYI 4, SS. 43-75.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deringil, S. (2003), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2012), *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hale, W. (1996). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Günümüze*, çev. A. Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, çev. N. Soyank, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karaoğlu, A. L. (2016). Sivil-Ordu İlişkileri, *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür içinde*, der. M. Heper ve S. Sayarı, çev. K. Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 197-209.

- Karpat, K. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, çev. ve yay. haz. G. Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1991). *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özdemir, H. (1993). *Rejim ve Asker*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Ankara, Orion Yayınları.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Y. Saner Gönen, 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 8

II. Meşrutiyet'ten 2000'li Yıllara Türkiye'de Ekonomi Politikasının Evrimi

öğrenme çıktıları

- II. Meşrutiyet Dönemi**
 - II. Meşrutiyet döneminde izlenen iktisat politikalarını özetleyebilme
- Erken Cumhuriyet Dönemi**
 - Erken Cumhuriyet döneminde iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri açıklayabilme
- Çok Partili Sistem**
 - Çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde iktisadi alanda izlenen politikaları özetleyebilme
- Planlama Dönemi**
 - Ekonomide planlı kalkınma dönemine geçiş sürecini ifade edebilme
- Neoliberalizmin Yükselişi**
 - 1980 sonrası dönemde ekonomide uygulanan neoliberal politikaları ve sonuçlarını açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Ekonomi Politik • Liberalizm • Korumacılık • Sosyalizm • Devletçilik • Milli İktisat • Kapitalizm • Planlama • İthal İkameci Sanayileşme

GİRİŞ

Kitabımızın bu son bölümünde II. Meşrutiyet'ten 2000'li yıllara Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları dönemler halinde ele alınmaktadır. Öncelikle II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerinde iktisadi alanda yaşanan gelişmeler açıklanmaktadır. Daha sonra çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde (1946-1960) iktisadi alanda izlenen politikalar özetlenmektedir. Ekonomide planlı kalkınma dönemi ve onu izleyen 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal iktisat politikaları ve sonuçlarının açıklanmasıyla bölüm sona ermektedir.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Meşrutiyet Liberalizmi

1908'te yani ilkinden yaklaşık otuz iki yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet ikinci kez ilan edilir. Yorgun mutlakiyetçi Osmanlı monarşisi, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla meşrutî bir nitelik kazanır. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan siyasal muhalefetin en önemli aktörlerinden olan Jön Türk hareketi liberal dönüşümleri amaçlamaktadır. Bu dönüşümler yalnızca siyasi alanla sınırlı değildir. Ülke ekonomisi ve iktisat anlayışı da meşrutiyet ile doğan liberal ortamdan etkilenir.

Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal düşünce yarım yüzyılı aşkın bir süredir gündemdedir. Tanzimat'la birlikte liberalizm siyasi ve iktisadi alanlarda birçok taraftar bulur. Aydınlanma çağı Fransız düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal seçkinler ve entelektüeller üzerinde etki yapar. Liberal eğilimdeki Jön Türk hareketi, bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine eleştiri niteliğindedir. Geleneğe tavır alan Jön Türklerin bu tavrı 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra iki ayrı yol izlemeye başlar. Bu yollardan birini Le Play'den esinlenen, teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkezîyet görüşünü benimsemiş olan Prens Sabahaddin'in izlediği yol, diğerini ise Mehmet Cavit Bey ve arkadaşlarının izlediği yol oluşturur. Mehmet Cavit Bey ve diğer liberalizm taraftarları klasik iktisattan esinlenerek devletin ekonomideki rolüne eleştiri getirirler. Öte yandan Osmanlı devlet aygıtı da gelişmelerden etkilenir. II. Meşrutiyet'le beraber gündeme gelen bir diğer husus mali devlet yerine iktisadi devlet gö-

rüşünün desteklenmeye başlanmasıdır. Bu görüşe göre önemli olan fazla vergi toplamak yani fiskal amaçlar gütmek olmayıp, toplumun çıkarlarını göz önüne alarak iktisadi girişimleri özendirme; bunun aynı zamanda uzun vadede vergi gelirlerini de artıracığı öngörülür.

Jön Türk hareketinin en önemli siyasal oluşumlarından olan ve Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidar önce kısmen paylaşan, ardından mutlak sahibi olan İttihat Terakki Cemiyeti (İT) ticaret sermayesinin de desteğine sahiptir. Bu kesim serbestleşmeden yanadır. Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası gümrüklerin hayatı pahalılaştırdığını, koruyucu politikaların ülke ekonomisine zarar verdiğini iddia eder. Benzer görüşleri savunan Mehmet Cavit Bey'e göre de "usul-i himaye, amelenin en büyük düşmanı"dır. Koruyucu gümrükler arkasında ülkede birkaç fabrika kurularak gözler boyanmakta, iki üç sermayedar zengin edilirken binlerce vatandaş yoksullaştırılmaktadır. Mehmet Cavit Bey'e göre korumacı gümrük duvarları arkasında çarpık, cılız, rekabet gücü olmayan bir iktisat politikası yerine bilimsel yöntemlerle tarımda verim artırılarak ülke servet ve refaha kavuşabilir. Osmanlı Devleti tarıma, özellikle dış ticarete konu olan tarımsal ihraç ürünlerinin üretimine ağırlık vermelidir. Mehmet Cavit Bey, Meclis-i Mebusan kürsüsünden maliye nazırı olarak sanayileşme taraftarı olmadığını duyurur. Gelişme olanağı olmayan sektörlerle yapılacak yatırımlar, himayecilik uygulaması yüzünden fiyatları yükseltecektir. Mehmet Cavit Bey'e göre en güçlü ulus mutlaka her şeyi üreten ulus olmayıp, iş bölümü doğrultusunda herhangi bir malı ötekilerden daha ucuza piyasaya sürendir. Uluslararası işbölümünde Osmanlı Devleti'nin payına tarım sektörü düşmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti tüm sermayesini tarıma kanalize etmelidir. Ucuz işçilik ve toprak fiyatları dikkate alındığında Osmanlı Devleti kısa sürede bir tahıl ambarına dönüşebilir. Mehmet Cavit Bey, bu bağlamda tarımsal üretimin dünya pazarlarına entegrasyonunu sağlayacak demiryolu, yol, liman gibi altyapı yatırımlarının da bir an evvel yapılması gerektiğini savunur.

II. Meşrutiyet döneminde liberal iktisadi düşüncenin yegâne savunucusu ve taraftarı Mehmet Cavit Bey değildir. Onun yanı sıra başyazarlığını kendisinin yaptığı *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (1908-1911)'nin diğer yazarları arasında serbest ticaret doktrinine sarsılmaz bir şekilde bağlı olan başkaları da vardır.

Tanzimat'taki öncülerde olduğu gibi Mehmet Cavit Bey için de yegâne amaç kapitalistleşmektir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu ancak özel mülkiyete saygılı ve serbest ticareti kabullenmiş bir sistemde mümkün olabilecektir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda lonca ve gedik usulü iş özgürlüğünü ve sanayileşmeyi engellemektedir.

Mehmet Cavit Bey

Cavit Bey 1876'da Selanik'te doğdu. Babası tüccar Recep Naim Efendi'dir. İlk eğitimini doğduğu kent Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde alır. Ardından Fevzi Sıbyan Rüşdiyesi'ne devam eder. 1896 yılında Mektebi Mülkiye'den mezun olur. Ziraat Bankası muhasebe kaleminde çalışmaya başlar. 1902'de siyasi amaçlar nedeniyle memuriyetten ayrılır. Selanik'e dönerek Selanik Mektebi İdadisi'nin hem müdürlüğünü hem de ilmi servet yani iktisat dersi hocalığını 1907 yılına kadar sürdürür. Cavit Bey İttihatçıların kalesi olan Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin örgütlenmesinde etkin görevler alır. I. ve II. dönem Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Selanik mebusu olarak girer. 1911'de maliye bakanı olarak ilk kez hükümette görev alır. Birinci Dünya Savaşı ertesinde kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de gıyaben yargılanıp 15 yıl kürek cezasına mahkum olur. Aralık 1919'da Avrupa'ya kaçar. Bu süreçte millî mücadeleye hizmet eder. 1921'de Londra Konferansı'na Ankara hükümeti delegasyonunun danışmanlarından biri olarak katılır. Temmuz 1922'de İstanbul'a geri döner. Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir suikastı girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır. 26 Ağustos 1926 günü asılarak idam edilir.

Meşrutiyet Liberalizminin Sonu

II. Meşrutiyet döneminde liberalizm yalnızca düşünce bazında gündeme gelmez, izlenen iktisat politikalarında da etkisini gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla kalkınmasını amaçlayan İttihatçılar, bunun için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin ülkede bulunmaması karşısında, yabancı sermayeden yararlanmak zorunda olduklarının farkındadırlar. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermayeye karşı muhalefet zayıf bir seyir izlerken, aksine yabancı sermayeyi özendirme politikası başarılı olur. Bunun somut yansıması şirketleşme alanında yaşanır. 1908–1913 yılları arasında yabancı sermayeyle kurulan anonim şirketlerin sayısında bir artış gözlenir. Aynı süreçte yabancılar gibi etkinliklerini artıran bir diğer unsur gayrimüs-

limlerdir. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkarlar yoksullaşarak mesleklerini yitirirler. Lonca düzeni içinde sağlanan dayanışma ile varlığını sürdürebilen Müslüman esnaf, loncaların kaldırılmasından olumsuz etkilenir.

Bütün bu gelişmeler yani II. Meşrutiyet liberalizmi bir süre sonra muhalefetle karşılaşır. Bu muhalefet odaklarından biri Mizancı Murat Bey'dir. Ona göre liberal bir dış ticaret politikası ancak gelişmiş ekonomiler için söz konusudur. Geri kalmış ülkelerin ancak himayecilikle bir yerlere gelebileceklerini öne sürer. Ahmet Mithat Efendi ise *Ekonomi Politik ve Hallül'Ukad* adlı kitaplarında Adam Smith'in serbest iktisat fikrini eleştirir. Ona göre Adam Smith'in teorisi sadece İngiltere'nin gerçekleriyle bağdaşabilir. Hemen bütün hammadde-sini dışarıdan temin eden ve geniş bir deniz ticaret filosuna sahip olan bu ülke için serbest ticaretten başka başvurulacak bir yol yoktur.

Osmanlı iktisadi düşüncesinde serbest dış ticaret fikrine sistematik ilk eleştiriler bir Kazan göçmeni olan Musa Akyiğitzade'den gelir. List'ten oldukça etkilenen Musa Akyiğitzade ulusal çıkarlar gerektirdiği takdirde korumacı bir politika izlenebileceğini vurgular. Ancak Musa Akyiğitzade mutlak bir korumacılıktan yana değildir. “Bebek endüstri” ilkesini savunur. Dış rekabete karşı korunan iş kollarında zamanla fiyatların düşüp iç üretimin dışarıyla rekabet edebilir hale geleceğini belirtir. Musa Akyiğitzade'ye göre serbest ticaret ancak eşit durumdaki ülkeler arasında gerçekleşebilir.

Birinci Dünya Savaşı II. Meşrutiyet liberalizmini temelinden sarsacak etkiler yapar. Pazar mekanizmasının etkinliğini yitirmesi, liberalizmde aradığını bulamayan hükümeti ve aydın çevresini başka arayışlara iter. Bu yeni düşünce Alman kökenli “millî iktisat”tır. Düşünsel anlamda liberalizmin baş savunucusu Mehmet Cavit Bey'in karşısına dikilenler *Osmanlı Ziraat ve Ticaret* gazetesi yazarları olur. İlimli bir gümrük politikasını müdafaa eden gazete, Osmanlı ülkesinin Avrupa'ya hammadde satıp sonra da beş on misli fiyatla mamul madde olarak satın almasının gerçekçi olmadığını savunur. Korumacılığın sınaî kalkınmaya yarayacağı da ileri sürülür.

Mehmet Cavit Bey ve dolayısıyla liberal iktisat politikaları, Meclis-i Mebusan'da eleştirilere maruz kalır. Zohrap Efendi serbest dış ticaret politikasının ülke çıkarlarıyla bağdaşmayacağını, iktisadî

bağımsızlığın ancak ılımlı bir himayecilikle gerçekleşeceğini vurgular. Ona göre uzun zamandır uygulanmakta olan liberal politikaların sonuçları ortadadır. İstanbul ticaretinin %60-70'i yabancıların elindedir. Artık savaşlarla fetih döneminin kapandığını söyleyen Zohrap Efendi'ye göre Batılı devletlerin yeni taktiği iktisadî olarak göz diktikleri ülkeyi işgal etmektir. Osmanlı Devleti, liberalizmden vazgeçmez ve himayecilik benimsenmezse deyim yerindeyse bir daha belini doğrultamayacaktır.

Milli İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi

Savaşlar, isyanlar ve yükselen milliyetçi dalga II. Meşrutiyet liberalizminin sonunu getirir. Bihassa Balkan Savaşları Meşrutiyet liberalizmine ağır darbe vurur. Bundan sonra İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yönelirler. Siyasette ve yönetimde İttihatçıların ülkeyi ele geçirip otoriter bir şekilde yönetmeleri ile kendini gösteren bu durum, ekonomide de liberal politikaların terk edilmeye başlandığı, yabancıların, özellikle gayrimüslim unsurların dışlandıkları, Müslüman-Türk unsurun ise imtiyazlı bir konum elde etmeye başladığı bir hal alır. Başka bir deyişle bu dönemde izlenen milli iktisat politikası, ekonomide milli unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir. Bu girişimler başlangıçta yabancı karşısı görünümüne sahipken, zamanla yabancı kavramı, içine gayrimüslim unsurları da alarak genişler.

Bu sürecin teorik çerçevesini Ziya Gökalp çizer. Gökalp'e göre milli iktisat, etnik homojenlikle sağlanabilir. Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayrimüslimlerin zanaatkâr ve tüccar oldukları bir toplum çağdaş devlete dönüşemez. Müşterek vicdana sahip olmayan bu iki unsur arasında gerçek bir işbölümü yoktur. Yine Gökalp'e göre Müslüman-Türk unsur askerlik ve memurluğun yanı sıra iktisadî yaşama da atılarak milli iktisadî kuracaktır.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında sermaye birikimi sorunu karşısında başvuru çözümlerinden biri, yabancı sermayenin özendirilmesi iken diğer bir yol klasik iktisadın öngördüğü tasarruf ile sermaye birikimini oluşturmaya çalışmaktır. Ancak bütün çabalara karşın 1908-1914 arası dönemde ülkede ihtiyaç duyulan sermaye birikimi Müslüman-Türk unsur içinde tasarruf yoluyla

elde edilemez ve bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratılamaz. Birinci Dünya Savaşı bu yöndeki çabaların istenen sonuçları vermesi açısından uygun bir zemin hazırlar. Savaş, devletin ekonomiyeye Müslüman-Türk unsur lehine sonuçlar verecek müdahalelerde bulunması için fırsatlar yaratır. İttihatçı hükümet "milli iktisat" ve "iktisadî uyanış" adı altında bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratmaya yönelik politikalar izler ve sermaye birikimini hızlandıran spekülâtif kazançlara göz yumulur. Bu politikanın somut yansıması olarak 1908-1913 döneminin aksine, 1914-1918 döneminde kurulan anonim şirketlerde Müslüman unsur öne çıkar.

Savaşın neden olduğu olağanüstü koşullar altında büyük kentlerin işesini örgütlemeyi amaçlayan İttihatçı hükümet bu işi önce belediyelere verir. Ancak belediyelerin layıkıyla yerine getiremedikleri bu işi bir süre sonra doğrudan doğruya İT üstlenir. Sonradan işe bakanı olacak olan *Kara Kemal*'in denetiminde kurulan "*Heyet-i Mahsusa-i Ticariye*" İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin işesini üstlenir. Ekmek, şeker ve gazyağı gibi temel tüketim maddelerinin temini ve dağıtımını örgütleyen Heyet-i Mahsusa-i Ticariye bünyesinde oluşan fonlar da İttihatçıların özlemini duydukları "*milli*" anonim şirketlerin kuruluşunda kullanılır.

Temel tüketim mallarının yokluğu ve kıtlığı karşısında hükümet, önce *karne* uygulamasına başvurur. Ardından karaborsa ve stokçuluğun artması karşısında hükümet, *narh* uygulamasına geçer. Buna karşın işe sorunu Birinci Dünya Savaşı süresince çözümlenemez, aksine karaborsa ve istifçilikten yüksek gelirler elde eden bir sınıf yani harp zenginleri sınıfı türer.

İttihatçıların Müslüman-Türk unsuru ekonomide etkin ve egemen kılmaya yönelik girişimleri ile eş zamanlı olarak yine Birinci Dünya Savaşı sırasında yabancı sermayeyi denetim altına almaya yönelik, ancak yabancı çevrelerce yabancı düşmanlığı olarak nitelendirilen bir dizi girişim gündeme gelir. Bu düzenlemelere örnek olarak; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgaı Hakkında İrade-i Seniye ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması, 15 Ekim 1914 tarihli Kavanin-i Mevcudedede Uhud-i Atıkaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile Osmanlı mevzuatında kapitülasyonlardan kaynaklanan bütün hükümlerin geçerliliğini yitirmesinin ilanı, 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim

ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile gerçek ve ticari nitelikteki tüzel kişilerin Osmanlı mevzuatı kapsamına alınması gösterilebilir. Ayrıca yine milli iktisat politikaları doğrultusunda, yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilir ve aynı tarihi taşıyan Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile o güne kadar gelir vergisi ödemekten muaf olan yabancı şirketler de vergi mükellefi haline getirilir. 8 Mart 1915 tarihli Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnebi-lerin Hukuk ve Zeaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat yasası çıkarılır ve bu yasa ile iktisadi yaşama ilişkin önemli hükümler getirilir. Yapılan bu yasal düzenleme ile artık yabancı uyruklular Osmanlı uyruklular ile aynı vergi ve diğer ödentilerle yükümlü kılınır ve yabancıların Osmanlı topraklarında avukatlık, hekimlik, eczacılık, mühendislik ve öğretmenlik yapabilmeleri; okul açma, dergi ve gazete yayımlayabilme haklarının Osmanlı mevzuatına tabi olma şartı ile saklı kalacağı ifade edilir.

Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi güçlerine karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan tepki, yasal düzenlemelerin yanı sıra bazı somut uygulamalarla da gündeme gelir. Bu bağlamda yabancı şirketlerin işlettiği Aydın, Kasaba, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye Tersanesi satın alınarak millileştirilir. Zonguldak limanının satın alınmasına karar verilir. Kabotaj ticaretinde tekel oluşturmuş olan Yunan bayraklı gemilerin bu alandaki üstünlüklerine karşı, kabotaj ticaretinin Osmanlı gemileriyle gerçekleştirilmesi, yani kabotaj hakkının Osmanlı bayraklı gemilere verilmesi kararlaştırılır.

Kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti'nde yabancılara başta ekonomi alanında tanınmış ayrıcalıklar olan kapitülasyonların benzerlerini Osmanlılardan önce Anadolu'da, Selçuklu hükümdarları ve bazı Anadolu beylikleri de yabancılara tanımıştır. Osmanlı Devleti'nde yabancılara tanınan ilk kapitülasyonun Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa'ya verildiği yönündeki yaygın görüşe karşın Osmanlı Devleti'nin bu tarihten önce daha Fatih Sultan Mehmet döneminde Venediklilere ticari ayrıcalıklar tanıdığı bilinmektedir.

XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca başta İngiltere, Fransa ve Hollanda olmak üzere bir çok batılı devlete verilen kapitülasyonlar ile Osmanlı Devleti iktisadi, malî ve siyasi amaçlar güder. Kapitülasyonlarla yabancıların oldukça elverişli koşullarda ticaret yapmaları Osmanlı Devleti'nin provizyonist hedeflerine uygundur. Gerek transit ticaret, gerek ülkeden ihraç edilen mallardan alınan vergilerin devlet hazinesi için önemli bir kaynak olması kapitülasyonların fiskalist yönünü, kapitülasyonların kendi çıkar ve güvenliği için batılı devletler arasında bir denge sağlamak amacı ile verilmesi ise Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan umduğu siyasal amaçtır.

Kapitülasyonlar ile yabancı tüccarlar yalnızca ticari ayrıcalıklar değil, Osmanlı Devleti içinde uyrukları oldukları devletlerin hukuki nüfuz ve korumasını da elde ederler. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar XIX. ve XX. yüzyıl başlarındaki bazı tek taraflı girişimlere karşın kaldırılmamış ve ancak Lozan Antlaşması ile geçerliliğini yitirmiştir.

Öğrenme Çıktısı

1 II. Meşrutiyet döneminde izlenen iktisat politikalarını özetleyebilme

Araştır 1

Mehmet Cavit Bey'in temsil ettiği II. Meşrutiyet liberalizmi ile Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan milli iktisat politikası arasındaki farklar nelerdir?

İlişkilendir

Milli iktisat düşüncesini Ziya Gökalp ile ilişkilendirerek açıklayınız.

Anlat/Paylaş

II. Meşrutiyet döneminde izlenen liberal iktisat politikalarından vazgeçilmesinin nedenlerini anlatınız.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ

İmparatorluktan Cumhuriyet'e "Milli İktisat"ta Süreklilik

İttihatçılar ile Cumhuriyeti kuran ve bütün bir tek parti iktidarı süresince yani Kemalistler ile ve hatta ardından gelen Demokrat Parti (DP) iktidarı devrinde Türkiye'yi yöneten kesimler arasında ideolojik, kadrolar, politika üretme ve uygulama gibi noktalarda benzerlikler ve süreklilik vardır. Pozitivizm, tıpkı İttihatçılar gibi, Kemalistleri de etkiler. İttihatçılar ile Kemalistler laiklik, halkçılık ve inkılâpçılık ilkelerinde benzerlikler göstermekte ve bu konuda süreklilikten bahsetmek de mümkün olmaktadır.

Siyasal düşünce alanında var olan benzerlikler iktisat politikaları alanında da görülür. Erik Jan Zürcher bu durumu "Cumhuriyet'in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913'te uygulamaya koymuş oldukları milli iktisat programının bir devamıydı" sözü ile dile getirir.

Bu sürekliliğe vurgu yapan bir diğer araştırmacı Çağlar Keyder, "... ulusal kalkınma tema ve amaçlarının bir çoğu" nun İttihatçılardan devraldığını söyler. Bilsay Kuruç da bu sürekliliği, "Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide devleti ve özel girişimciliği birbirine bağlayabilen bir kavram vardı: Milli iktisat. Bu, Cumhuriyet rejimine daha eski yılların tartışmalarından ve deneyimlerinden aktarılmıştır." sözü ile dile getirir. Korkut Boratav, "1923–1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908–1922 dönemiyle şaşılacak bir süreklilik içinde olduğunu" belirtir.

Yahya Sezai Tezel, imparatorluktan ulus-devlete sürekliliği gözlenen veya İttihatçılardan Kemalistlerin devraldıkları ve 1920'lerde yürüttükleri milli iktisat politikaları ile amaçlananın ne olduğunu "Cumhuriyet kurulduğunda, Kemalist liderlerin içtenlikle inandıkları uzun dönemli siyasi program, yeni Türk devletinin içerdiği toplumsal yapı zemini üstünde özel mülkiyete, girişimciliğe ve piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist iktisadi gelişme sürecini gerçekleştirmeye yönelikti." sözleriyle dile getirir. Nitekim bu konuda benzer bir görüşü Kuruç, "1923'ten sonrası yenilik hamlelerinin hız kazandığı ticaret kesiminden başlamak üzere ekonominin

hareketlendiği, canlandığı yıllardır. Modern bir ticaret, sınai mülkiyet ve mali sermaye yapısı özenmektedir. Canlanma ve yenileşmenin 'milli' bir özle dolması istenmektedir. Bu canlanmanın yabancı kaynaklarca da ekonomik destek verilmesi halinde bir 'imar ve inşa' (kalkınma) hareketine dönüşebileceği dile getirilmektedir." şeklinde ifade eder.

1923 İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik ve toplumsal alandaki en önemli hedeflerin başında yerli girişimci sınıf yaratmak gelir. Kemalistlerin savaş ve işgalin ardından Cumhuriyet ile başlayan süreçte İttihatçıların bıraktığı noktadan millî iktisat politikasını sürdürdüklerini de söylemek mümkündür. Bu bağlamda dönemin başında gerçekleşen, alınan kararların bağlayıcılığı olmamakla birlikte simgesel öneme sahip olan İzmir İktisat Kongresi'nden söz etmek gerekir.

İzmir İktisat Kongresi, Ankara Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlenir. Ancak kongre düzenleme fikri, İstanbul ticaret kesiminin bir dış ticaret kongresi düzenleme düşüncesinin ve bu yöndeki girişimlerinin etkisiyle ortaya çıkar. 1922 yılının son günlerinde kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nin (MTTB) çatısı altında bir araya gelmiş olan İstanbul'un Müslüman-Türk ticaret kesimi, kısa bir süre sonra Türk tüccarının Avrupa ve Amerikan ticaret çevreleri ile ilişki kurması yollarının araştırılması amacıyla İstanbul'da bir dış ticaret kongresi toplamak üzere harekete geçer. Düzenlenmesi düşünülen kongreye İstanbul'daki bütün Türk ithalatçılar, ihracatçılar, anonim, kolektif ve komandit şirket müdürleri, banka müdürleri, nakliye ve sigorta işletmeleri temsilcileri, iktisadi ve ticari konularla ilgili diğer kişiler davet edilir. Ancak düzenlenmek istenen dış ticaret kongresinin hazırlıklarının tamamlanamaması nedeniyle kongre 15 Ocak 1923'e ertelenir. Bu arada İktisat Vekâleti'nin 1923 yılı şubat ayında İzmir'de bir iktisat kongresi toplama girişimi gündeme gelir ve bu bağlamda İktisat Vekâleti'nin isteği üzerine dış ticaret kongresi üç ay ertelenir. İzmir'de toplanacak kongreye ilişkin hazırlık çalışmaları yapmaya başlayan MTTB'nin düzenlemeyi düşündüğü dış ticaret kongresi ise hiçbir zaman toplanmaz. İzmir'de MTTB'nin su-

nacağı raporun hazırlanması için İstanbul'da hazırlık amaçlı bir kongrenin yapılacağı kamuoyuna duyurulur ve bu hazırlık toplantıları 21 ve 23 Ocak 1923'te gerçekleştirilir.

17 Şubat 1923'te, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi 4 Mart 1923'te sona erer. Kongre'nin Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada düzenlenmesi toplumun tüm tabakalarının birliğini gösterme amacını taşımaktadır. Toplam 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi, korparatizmin bir yansıması olan mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, zanaatkar, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil eder. Bazı dernek ve meslek örgütleri de kongreye temsilci gönderirler. Bunların başında MTTB'nin, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mektebi-i Alisi, Çiftçiler Derneği, Fransa Darülfünun Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti yer alır. Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile getirildiği kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan, üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldığı ve "Misak-ı İktisadi" başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna duyurulur.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış ve tavsiye niteliğindeki kararlar harfi harfine hayata geçmemiş ise de 1920'ler boyunca izlenen iktisat politikalarının kongre kararları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bunların başlıcaları 1924'te özel girişimleri finanse etmek için Türkiye İş Bankası'nın kurulması, 1925'te Aşar vergisinin kaldırılması, 1927'de sanayi alanında özel girişim ve yatırımlarını teşvik için 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenerek yürürlüğe girmesidir.

İzmir İktisat Kongresi'nde devletin ekonomiye müdahalesine ihtiyatla yaklaşılır. 1920'ler boyunca özellikle dış ticaret rejiminde bu ihtiyat sürer. Bunda Lozan Antlaşması hükümlerince hükümetin 1929'a kadar gümrük duvarlarını yükseltme imkânından yoksun olması da etkili olur. Netice olarak 1920'ler boyunca Türkiye'de devletin ekonomiye sınırlı müdahalesinin söz konusu olduğu, buna bağlı olarak 1930'lu yıllarla karşılaştırıldığında ekonominin görece liberal bir eğilim çizdiği söylenebilir.

Millî iktisat politikasının temeli, sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkede devlet eli ile sermaye birikimini artırmak ve böylece iktisadî gelişmeyi sağlamaya yönelik girişim ve oluşumları gerçekleştirmektir. Bu politika, 1920'lerde devletin doğrudan değil dolaylı etki ve müdahalesi ile gerçekleşir. Müslüman-Türk unsurun ekonomide egemen konuma gelmesi temel hedeftir. Yabancı sermayenin Milli Mücadelenin ardından elini eteğini çekmediği ülkede, yabancı sermaye ile olan ilişkilerde yerli gayrimüslimlerin yerine Müslüman-Türk asker-bürokratların veya tüccarların geçmeye başladığı görülür.

1930'larda Devletçilik Tartışmaları

1920'ler boyunca Türkleştirme girişimleri ile birlikte izlenen milli iktisat politikası ülkenin ihtiyaç duyduğu iktisadî kalkış için yeterli olmaz. 1920'lerin sonunda iç ve dış konjonktür Türkiye'de devletin önce himaye ve müdahale yolu ile ardından doğrudan işletmeci veya üretici olarak ekonomide etkin rol oynamasını gündeme getirir.

1930'larda devletçilik ve liberalizm üzerine tartışmalar basın yolu ile Kadrocular, Ahmet Ağaoğlu ve Ahmet Hamdi Başar arasında yaşanır. 1930'larda devletçiliğin en belirgin niteliklerinden birisi planlı sanayileşmedir. Kapitalist sistemin kriz içinde bulunduğu bir sırada, otoriter ve totaliter rejimler komuta ekonomileri ile iktisadî gelişme süreçlerinde önemli adımlar atarlar. Hem koşullar hem de çevresindeki örnekler Türkiye'nin kapitalist sisteme sırtını dönmeden, diğer sistemin yani sosyalizmin bir aracı ile yani planlama ile sanayileşme girişiminde bulunmasında etkili olur. Bu gelişme, Türkiye'de devletçiliğin tanımlanmasında önemli bir husustur.

1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ile boy gösteren ancak bastırılan muhalefet hareketi, 1930'ların başında bu kez Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile bir kez daha boy göstermeyi denemişse de yine bastırılır. Böylece 1930'lar Türkiye'nin tek parti tarafından otoriter bir biçimde yönetildiği bir dönem olarak yakın tarihe geçer. Örgütlü muhalefetin ortadan kalktığı bu dönemde, münferit muhalefet girişimleri veya muhalefet girişimi olarak bile nitelendirilebilecek hacimde olmayan tartışmalar yaşanır.

Basın aracılığıyla gerçekleşen ve devletçilik-liberalizm ekseninde gelişen bu tartışmalar uzun sürmez. Ancak bu tartışmalar 1930'larda aydınların ve siyaset adamlarının devletçilik-liberalizm kavramlarına yükledikleri anlamı yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Politik yönü yanında entelektüel yönü de bulunan bu tartışmaların taraflarından biri, *Kadro* dergisi etrafında toplandıkları için Kadrocular olarak adlandırılan Burhan Asaf Belge, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Şevki Yazman'ın oluşturduğu harekettir. Kadrocular, Türk devrimine 1930'larda görece "sol" bakışı yansıtır. Kadroculardan Şevket Süreyya Aydemir *İnkılâb ve Kadro* adlı kitabında devletçilik ile ilgili olarak "Türkiye ve Türkiye'ye benzer memleketler için devlet müdahalesinin mevzuu yüksek tekniğin doğurduğu bir takım tezatları bir takım menfaatler için kontrol ve disiplin altına almak için değil esasen mevcut olmayan bu yüksek tekniği bizzat devlet teşkilatçılığı altında ve bir takım menfaat tezatlarına yol açmadan meydana getirmektir" tanımını yapar.

Devletçiliği bir amaç olarak gören Kadrocuların yanı sıra, devletçiliğe muhalif olmayan ancak devletçiliği amaç olarak değil araç olarak gören kişi ise Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar iki kavram ileri sürer. Bunlardan biri klasik liberalizmin devlet türü olan "idari devletçilik" diğeri ise "iktisadî devletçilik"tir. Ahmet Hamdi'ye göre iktisadî devletçilik: "Aynı cinsten olan kuvvetleri müşterek gaye yolunda birleştiren yegâne vasıta"dır. Memlekette bir iktisadî uzviyetin en mütakamil şeklini mütalaa eden program iktisadî devletçiliğin esasını teşkil eder. Ancak bu demek değildir ki, iktisadî devletçilik, yalnızca bir programdan ibarettir; program ancak büyük esasın bir vasıtasıdır; asıl iktisadî devletçilik bu programı vücuda getirecek ve buna tatbik edecek esaslar ve prensiplerin heyeti mecmuasıdır."

Kadrocular ve Ahmet Hamdi'ye nispetle devletçi olarak nitelendirilemeyen hatta liberal olduğu söylenen Ahmet Ağaoğlu, devletçiliği, "ferdin yetmediği yerde devletin varlık göstermesi" olarak tanımlamış ve özellikle Kadrocular ile devletçiliğin tanımı üzerine tartışmıştır. Ağaoğlu'na göre Batı'da ekonomik ve toplumsal gelişmenin başlıca dinamiklerinden birisi devletin birey üzerindeki baskısının kalkmasıdır. Devletin birey üzerindeki baskısının kalkması ile ekonomi kendi kuralları

ile işlemiş ve Batı gelişme kaydetmiştir. Bu nedenle Doğulu toplumların da gelişmesi devletin birey önündeki engelleri kaldırmasına bağlıdır.

1930'ların ortalarına gelindiğinde devletçilik-liberalizm tartışmaları yoğunluğunu kaybeder ve 1934'te Kadro hareketi tasfiye edilir. Bundan önce SCF'nın kapatılması ile Ağaoğlu ve benzer düşünceleri taşıyanların muhalefet etme etkinlikleri ve alanları daha da daralır. Ahmet Hamdi ise 1930'da üç ay süren yakınlaşma dışında Atatürk'ün çevresinde yer edinemez ve dolayısıyla düşüncelerini gerçekleştirme şansı da bulamaz.

1930'larda en yoğun şekliyle ekonomide egemen olan devletçiliğe dair en somut tanımlardan biri kuşkusuz Atatürk'e aittir. *"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce mânası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok işlerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devleti eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir."* diyen Atatürk'ün bu tanımına karşın devletçilik Türkiye'ye mahsus bir iktisadi politika değildir. 1929 Dünya iktisadi buhranı ile başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere olmak üzere kapitalizmin egemen olduğu birçok ülkede 1930'lar boyunca kamunun daha önce olmadığı kadar ekonominin içinde yer aldığı görülür. Kapitalist sistemin kriz içinde bulunduğu bir sırada, otoriter ve totaliter rejimler komuta ekonomileri ile iktisadi gelişme süreçlerinde önemli adımlar atarlar. Hem koşullar hem de çevresindeki örnekler ki; -bunların başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gelir- Türkiye'nin kapitalist sisteme sırtını dönmeden, diğer sistemin yani sosyalizmin bir aracı ile yani planlama ile sanayileşme girişiminde bulunmasında etkili olur. Bu gelişme, Türkiye'de devletçiliğin tanımlanmasında önemli bir husustur. Özellikle Atatürk'ün devletçiliğe ilişkin tanımı bu bağlamda ele alınmalıdır.

Ahmet Hamdi Başar

1897 yılında İstanbul'da doğdu. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli okullarda sürdürdüğü öğretmenlik yanında Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti gibi örgütlerde görev yaptı. Mütareke yıllarında Rus kadınlarının tombala oynatmaları ile mücadele etmek üzere Tombala ile Mücadele Derneği'ni kurdu. Yönetiminde gayrimüslimlerin etkin buldukları İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası karşısında, Müslüman-Türk tüccarın sözcüsü olarak faaliyet gösteren Milli Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşuna ön ayak oldu. 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne, bu birliği temsil amacıyla katıldı. 1924'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda oluşturulan ve başkanlığını eski Maliye Nazırı Cavid Bey'in yaptığı İstanbul İktisat Komisyonu'nda görev aldı. 1925'te İstanbul Liman İşleri İhbarı Türk AŞ'nin kuruluşunda etkin rol oynadı. 1934'e kadar bu şirketin yönetim kurulu başkanlığını sürdürdü. 1930'da uzun yurt gezisinde, Atatürk'ün beraberinde bulundu. Bir süre ticaret ile uğraştı. 1946'da İstanbul Tüccar Derneği'ni kurdu. 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de görev aldı. 1950'de Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Demokrat Parti ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine partiden istifa etti. 27 Mayıs 1960'ı izleyen günlerde bir süre Milli Birlik Komitesi'ne danışmanlık yapan Ahmet Hamdi, 22 Haziran 1971'de İstanbul'da vefat etti. Düşünce ve görüşlerini kitaplarında, gazetelerde ve bazılarını kendisinin yayınladığı dergilerde basılan makalelerinde dile getirdi.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1934'de uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (BBYSP) ana hedef ve stratejisi, ülkenin yerüstü kaynaklarını değerlendirerek ithalata konu olan özellikle şeker, dokuma ve kağıt başta olmak üzere temel gereksinim maddelerini yurt içinde üretme; yerel veya bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayanan sınaî üretim birimleri kurma; kurulacak sanayi tesislerinin, kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olmasıdır. Devletin özel sektör tarafından kurulmasına olanak bulunmayan sanayi dallarında girişimlerde bulunması ve yatırım yapması amacıyla hazırlanan BBYSP ile özel sektörün de devletin kuracağı ana sanayiler ile ortaya çıkacak ve yararlanacağı dışsal ekonomiler yaratılacağı hedefi ortaya konur.

BBYSP ile Türkiye'de dokuma, maden, selüloz, kimya ve seramik sanayinin kurulması amaçlanır. Planın finansmanı büyük ölçüde iç kaynaklarla gerçekleştirilir. Bir miktar İngiliz ve Sovyet kredisi de kullanılır. Planda yer alan dokuma, maden, selüloz ve kimya sanayine ilişkin yatırımlar Sümerbank tarafından, sömük, şişe-cam ve kükürt sanayine ilişkin yatırımlar İş Bankası tarafından yürütülür. BBYSP öngörülen süreden önce hayata geçirilir. 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt Fabrikası ve Isparta'da Gülyağı Fabrikası işletmeye açılır. 1935 yılında ise Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, Zonguldak'da Anstrastit Fabrikası işletmeye açılır. 1936 yılında İzmit Kağıt Fabrikası üretime geçer. 1937'de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları işletmeye açılır.

1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) gündeme gelir. Tüketim mallarının ülke içinde üretimini hedefleyen Birinci Plan'ın aksine, İkinci Plan'da enerji ve madencilik gibi temel sanayi alanlarına ağırlık verilir. İBYSP'nda ana hedef ülkenin yer altı kaynaklarını yani demir, kömür ve petrol kaynaklarını değerlendirmek olarak belirlenirken özel sektörün ve tarımın da geliştirilmesi gözden uzak tutulmaz.

Öğrenme Çıktısı

2 Erken Cumhuriyet döneminde iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri açıklayabilme

Araştır 2

1930'larda planlı sanayileşme ile ne amaçlanmıştır?

İlişkilendir

1930'lardaki devletçilik tartışmalarını Kadro hareketiyle ilişkilendirerek tartışınız.

Anlat/Paylaş

Milli iktisatta süreklilik ile ne ifade edilmek istenmektedir? Anlatınız.

ÇOK PARTİLİ SİSTEM

İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarır. Ancak yüksek savunma giderlerini, 1930'larda başlayan planlı sanayileşme girişimlerini yavaşlatarak karşılamak zorunda kalır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde ise Türkiye yönünü açıkça ABD ve Batılı müttefiklerine doğru çevirir. Bu yeni yönelişte, kuzeyden beliren Sovyet tehdidi de etkili olur. Türkiye'nin Batı'ya açılma süreci, beraberinde çok partili siyasal yaşama geçişi getirir. Ülkeyi yöneten tek parti içindeki muhalefet iyice su yüzüne çıkar. Bu muhalefet Dörtlü Takrir ile kamuoyuna açıkça duyurulur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki muhalefet, 5 Ocak 1946'da kurulan DP bünyesinde siyasal mücadeleyi devam ettirme yönünde gelişirken, tek parti yönetimi rejimin demokratikleşmesi yönünde adımlar atar. 21 Temmuz 1946'da ilk kez çok partinin katıldığı, tek dereceli milletvekili genel seçimleri yapılır.

Siyasette başlayan değişim ve liberalleşme ekonomide de gündeme gelir. Sermaye birikiminin yetersizliği, savaş sonrası dönemde savaş nedeniyle aksayan kalkınma sürecini tekrardan başlatmak için yeterli görünmemektedir. Bu durum, Türkiye'nin dış ekonomik desteğe ihtiyacını artırır. Bu doğrultuda Türkiye'de siyasal sistemde devrim niteliğinde gerçekleşen değişimler yanı sıra, ekonomide de Batı ile ilişkileri geliştirmek ve uluslararası ekonomik sistemin üyesi olmak için adımlar atılır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa büyük bir yıkıma uğrar. Savaş sona erdiğinde bu yıkımın yanı sıra Avrupa'yı tehdit eden bir diğer unsur Sovyetler Birliği'dir. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefikleri ABD ve SSCB, savaş ertesi artık yeniden kurulan dünyanın iki kutbunu oluşturur. ABD bu koşullarda Batı dünyasının alternatifsiz önderi haline gelir ve yıkılan Avrupa'yı yeniden inşa etmek için kolları sıvar. Bu bağlamda yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması gündeme gelir. Projenin temelleri daha savaş bitmeden 1-23 Temmuz 1944'te ABD'nin Bretton-Woods kentinde gerçekleşen ve bu nedenle bu kentin adı ile anılan konferansta ve konferansın sonunda imzalanan anlaşma ile atılır. Bretton-Woods'u imzalayan ülkelerin başlıca sorunu mübadele sistemindeki likiditenin elde bulunan altının fiziki hacmiyle sınırlı kalmasını önleyecek

bir sistem bulmaktır. Bu sorun Amerikan dolarının altına çevrilebilirliği kuralını getiren altın kambiyo standardının yaratılması ile çözülür. Başka bir deyişle Amerikan doları, altına eş düzeyde bir uluslararası rezerv para olarak kabul edilir. Aynı anlaşma ile kambiyo kurlarının istikrarını sağlamak maksadıyla da milletlerarası bir para fonunun ve üye memleketlerin imar ve kalkınma işlerini kolaylaştırmak maksadıyla da milletlerarası bir imar ve kalkınma bankasının kurulmasına karar verilir. Böylece Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve kurulduğu sıradaki adı ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası veya bugünkü adı ile Dünya Bankası'nın (DB) da temelleri atılır. IMF 1945'te, DB 1946'da çalışmalarına başlar.

Bretton-Woods ile şekillenen yeni uluslararası ekonomik sistem içinde Türkiye de yerini almak ister. Bu doğrultuda adımlar atılır. Dış yardım ve uluslararası ekonomik kurumlar ile ilişki kurma gereksinimi Türkiye'nin önemli ekonomik kararlar almasını beraberinde getirir. Buna göre 7 Eylül 1946'da alınan karar ile Türk parası devalüe edilir. 11 Mart 1947'den itibaren Türkiye hem IMF'nin hem de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın üyesi olur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin 1930'lar boyunca izlediği devletçi iktisadî politikalar ve özellikle planlı sanayileşme girişimleri sermaye yetersizliği nedeniyle aksar. Savaşın sonuna doğru savaş öncesi sanayileşme stratejisinin devam ettirilmesi anlamına gelen Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı hazırlanmış olsa da, önceki sanayi planlarına göre daha kapsamlı ve daha çok yatırım gücü gerektiren bu planın uygulamaya geçmesi için gereken dış kaynak bulunamaz. Türkiye Marshall Yardımı'ndan yararlanabilmek amacıyla Vaner Planı olarak bilinen 1947 Türkiye Kalkınma Planı'nda tam biçimini bulan yeni kalkınma stratejisi, yani tarım ağırlıklı bir kalkınma stratejisine yönelir ancak bu plan da hayata geçmez.

Bu gelişmelere karşın İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni ekonomik düzen içinde kendine yer arayan, ABD'nin ve onun nüfuzu altındaki uluslararası kurumlardan ekonomik yardım görmeye başlayan Türkiye, bu çevrelerin telkin ve tavsiye ettiği yeni kalkınma projeleri ile tanışır. Bunların en bilinenleri Hiltz Heyeti Raporu, Thornburg Raporu ve Barker Misyonu Raporu'dur. Hiltz Heyeti Raporu ile Türkiye'ye karayolu öncelikli bir ulaştırma politikası önerilir. 1930'larda iktisadî devletçilik modeli kapsamında yapılanların keskin

bir dille eleştirildiği Thornburg Raporu'ndaki önerilerin satır aralarından Türkiye'nin sanayileşmekten vazgeçmesi ve ithalata yönelmesi, dolayısıyla Amerikan bağımlısı bir ekonomik yapıya sahip olması okunmaktadır. DB heyetinin hazırladığı Barker Misyonu Raporu'nun özü de Türkiye'nin uluslararası işbölümü kapsamında bir tarım ülkesi olarak gelişmesinin tavsiyesinden ibarettir.

Bütün bunlar Türkiye'de 1930'lardaki iktisadi devletçiliği, daha doğrusu planlı sanayileşme sürecini devam ettirmeye yeterli ne iç, ne de dış desteğin olmadığını gösterir. Devletçilik yalnızca uygulama alanında gerçekleştirilme olanağını yitirmemiş, resmî ağızlarından da devletçiliğin tasfiyeye uğradığına yönelik beyanlar duyulur. Bu gelişmelerin tamamı İkinci Dünya Savaşı ertesini yeniden kurulan dünyada Türkiye açısından da yeni bir dönemin habercisi olur. Artık Türkiye sınırları dışındaki dünyanın etkisi ve rolünü eskisinden daha çok hesaba katarak adımlarını atmaya başlar. Artık devletçilik yeniden tartışma konusudur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı ertesini Avrupa'nın yeniden imarı ve savaş sonrası yönelen Sovyet tehdidi karşısında ABD harekete geçer. 12 Mart 1947'de Amerikan kongresinde başkan Truman kendi adı ile anılan doktrinini açıklar. OECD'nin temelini oluşturan Marshall Planı ise 12 Temmuz 1947'de Paris'te çalışmaya başlayan ve 16'lar Konferansı olarak adlandırılan toplantıda atılır. Sovyetlerin toprak talepleri ve buna bağlı olarak tehdidine maruz kalan Türkiye, jeo-politik ve jeo-stratejik konumu ve önemi nedeniyle ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında askeri ve ekonomik yardımda bulunacağı ülkeler arasında yer alır. 4 Temmuz 1948'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye'ye Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik yardımını başlar. Bu anlaşma ile kurulan Ekonomik İşbirliği İdaresi, 1951'de yerini Ortak Savunma İdaresi'ne bırakır. Yapılan anlaşma ve organizasyonlar çerçevesinde Türkiye ABD'nin ekonomik ve askeri yardımını edinir. Buna göre ABD'nin hibe dahil 1945-1952 döneminde Türkiye'ye toplam yardımı 343 milyon dolardır. Hibe hariç ise 1949'da 5.2 milyon dolar, 1950'de 48.7 milyon dolar, 1951'de 35.2 milyon dolar ve 1952'de 86.3 milyon dolar olarak gerçekleşir.

1948 Türkiye İktisat Kongresi

İkinci Dünya Savaşı ertesini değişen ülke ve dünya koşullarında devletçiliğin tanımı ve niteliği yeni biçimler alır. Nitekim savaş ertesini dönemde devletçiliğin tartışıldığı en önemli zeminlerden birisi 1948 Türkiye İktisat Kongresi'dir. İkinci Kongre, çoğunluğunu ticaret kesiminin oluşturduğu İstanbul'daki iş çevrelerinin girişimiyle 22 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanır. Kongrede devletin, bireyin iktisadi özgürlüklerini koruması gerektiği, özel girişimin temel alınması, devletin ekonomide rehber rolü oynaması ve sosyal adaleti sağlaması gerektiği ileri sürülür.

Ayrıca devletin yalnızca temel kamu hizmetlerini yerine getirme dışında ekonomide işletmeci olarak bir rol üstlenmemesi istenir. Devlet iktisadi politikaların oluşumunda araştırma, düzenleme ve denetleme alanlarında varlığını göstermelidir. Yine kongrede devletin tarımsal ve sınaî üretim işlerinden elini, eteğini çekmesi gerektiği iddia edilir. Devlet serbest piyasa ortamında hem rakip hem de denetleyici durumunda bulunmamalıdır. O günün koşullarında tekel niteliğine sahip veya özel girişimin elini atamayacağı bazı alanlarda yani demiryolları, limanlar, posta ve haberleşme hizmetleri, radyo, enerji işletmeleri, ormanlar, tekel olmamak koşuluyla düzenli posta ve yolcu gemi işletmeciliği, devlet kredi kurumları ve her türlü eğitim kurumları ve özel girişimin yatırım yapma gücüne sahip olmadığı her alanda devlet varlık gösterebilir. 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde devletin teşvik, denetleme ve müdahale ile ilgili mevzuatının devlet-özel kesim ayrımı yapılmaksızın ve özel kesime güven telkin edecek bir biçimde ve serbest girişime fırsat tanıyacak bir nitelik kazanması görüşü savunulur.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, düzenlendiği dönemin koşulları istikametinde değerlendirildiği zaman, Türkiye'de 1930'larda egemen olan iktisadi devletçiliğin İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaş öncesinde olduğu biçim ve niteliğiyle varlığını sürdürüremeyeceğini göstermesi açısından önemli bir iktisadi olay olarak tarihe geçer.

Devletçiliğin DP Liberalizmine Evrimi

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimlerde DP büyük bir oy çokluğu ile iktidara gelir. DP, CHP'nin içinden doğar. DP'nin kurucularından Celal Bayar 1932-1937 yılları arasında İktisat Vekili ve 1937-1939 yılları arasında ise Başbakan sıfatı

ile bu dönemde egemen olan devletçi politikaları belirleyen ve uygulayan kadronun başında bulunur.

CHP içinden daha liberal bir partinin doğuşunda ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve toprak sahiplerinin CHP'ye göre daha liberal, daha az müdahaleci bir yönetime ilişkin talepleri önemli ölçüde belirleyici olur. DP'de liberalizmin fikri temelleri ve alt yapısı bulunmaz. İktidar partisi CHP'ye karşı iktisadi devletçilik aleyhtarı bir söylem üreten DP, iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, ekonomide devletin yeri ve rolünü bir kenara bırakmaz. Parti programındaki devletin ekonomik işlevlerine ilişkin şu ifadeler bunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek; Milletın, gelecek nesillere de şamil daimi menfaatler bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak.”

DP liberalizminde devlet önemli bir yere sahiptir. Özel sektörün elinin uzanamadığı yere devlet el atmalıdır. Ayrıca özel sektörün altından kalkabileceği alanlardaki devlet işletmelerinin, özel sektöre devri ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmayacak biçimde ve eşit koşullarda rekabetinin sağlanması DP liberalizminin sınırlarını çizer.

1950'lerde izlenen ekonomik politikaların, önceki dönemle karşılaştırıldığında oluşumunda belirleyici olan unsurlardan biri yabancı sermayedir. Türkiye'de 1930'larda izlenen iktisadi devletçilik ve planlı sanayileşme politikalarında yabancı sermayenin payı ve belirleyicilik rolü yok denecek kadar azdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı ertesini Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli uluslararası ekonomik kuruluşların hibe ve borç biçiminde sermaye aktardıkları bir ülke olur. Türkiye bu cereyana ayak uydurmakta zorlanmaz ve özellikle 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra süratle gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelere girişir. Bu bağlamda 1951'de *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*, 1954'te *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* ve *Petrol Kanunu* gündeme gelir.

1950 yılında geniş köylü kitlelerinin desteğini alarak iktidara gelen DP iktidarı tarıma dayalı sanayileşmeyi benimser. Destekleme politikaları yaygınlaştırılarak devam eder. Tarım kesiminde makinelik üretime geçilmesi hız kazanır. Bu bağlamda yabancı sermaye ile birlikte yerli traktör üretimi yönünde adımlar atılır. Ancak traktör sayısı artarken onunla doğru orantılı olarak diğer tarım aletlerinin sayısının artmaması zaman içinde tarımsal üretimde azalan verimler ile ekonomiyi yüz yüze bırakır.

1950'lerin başlarında yaşanan *“Kore Konjonktürü”*, içerde iyi giden mevsim koşullarına bağlı tarımsal üretimdeki artış gibi iç ve dış bütün olumlu koşulların 1954'e gelindiğinde etkileri ortadan kalkar. Türkiye ekonomisi bir tıkanma sürecine girer. Bunun sonucu olarak tarıma dayalı sanayileşme yerine iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşmeye yöneliş başlar. Buna bağlı olarak 1954'e kadar süren dış ticaretteki liberal eğilim de artık sona erer. İthalat ve kambiyo denetimleri tekrar gündeme gelir.

1950'lerin ikinci yarısında uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ile 1930'larda uygulanan devletçi sanayileşme politikası karşılaştırıldığında aralarında temel farklar hemen göze çarpar. İthal ikameci sanayileşme politikasının en önemli özelliklerinden biri özel sektörün sanayi içindeki ağırlığının artmaya başlamasıdır. Yine bu dönemde kamu yatırımları ve devlet işletmeciliğinin olanakları özel sermaye birikimi lehine kullanılır. İlk bakışta devletçi modele benzemekle birlikte ithal ikameci modelde devlet kesiminin özel sektöre desteğinin ön plana çıkmasıyla ondan ayrılan yeni bir *“karma ekonomi”* modeli ortaya çıkar. Bu yapı içinde devletin rolü çeşitli müdahale araçları ile özel girişimi sınırlamak ve denetim altında tutmaktan çok onu teşvik etmek olur. Bu bağlamda gerekli alt yapı yatırımları ve özel sektörün altından kalkamayacağı bazı temel sınıai ve tarımsal maddeler ve ara malların üretimi devlet tarafından gerçekleştirilir.

Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri

Tek partili siyasal sistemden çok partiye geçiş süreci ve DP'nin iktidarı döneminde izlenen iktisat politikalarının düşünsel arka planında dünyada iktisat alanında yaşanan önemli bir gelişmenin etkileri vardır. Bu gelişme kısaca Keynesyen iktisadın yükselişi olarak ifade edilebilir. Adını İngiliz İkti-

satıcı John Maynard Keynes'ten alan Keynesyen iktisat, tam istihdam sorunu ve tasarruf ile yatırım arasındaki ilişki üzerine öneriler getirmektedir. Buna göre tam istihdamın sağlanması için gerektiğinde devletin ekonomiye müdahalesi söz konusu olabilir. Devlet üretimin gerilememesi, işsizliğin ortadan kalkması ve talep azlığını sona erdirmek için yatırımlar gerçekleştirmelidir. Sadun Aren, Sabri Ülgener ve Osman Okyar gibi akademisyen iktisatçılar Keynesyen düşüncenin Türkiye'de tanınmasında rol oynarlar. Aynı dönemde *Forum* dergisi etrafında Keynesyen bir büyüme modelini savunan akademisyen ve aydınlardan oluşan bir grup ve öte yanda ise planlı kalkınmayı savunan ve bunun için devletçilik deneyimlerinden yararlanılmasını talep eden ve Cemil Sait Barlas'ın Pazar Postası adlı dergisinde yayınlanan yazıları anmak gerekir.

Öğrenme Çıktısı

3 Çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde iktisadi alanda izlenen politikaları özetleyebilme

Araştır 3

CHP devletçiliği ile DP liberalizmi arasındaki farklar ve ortak noktalar nelerdir?

İlişkilendir

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası siyasi gelişmelerin Türk iktisat politikasına etkilerini tartışınız.

Anlat/Paylaş

Demokrat Parti'nin iktisat politikalarını özetleyiniz.

PLANLAMA DÖNEMİ

DP Liberalizminin Sonuçları, DPT'nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi

Türkiye ekonomisi 1950-1953 döneminde hızlı bir büyüme gösterir. 1954'de ise tarımda hasatın kötü olması ve daraltıcı politikaların sonucu olarak ekonomi %3 küçülür. Ancak büyüme hızı sonraki yıllarda da dalgalı ve yüksek bir seyir izlemeye devam eder. 1955 yılında alınan tedbirlerin etkisi ile fiyat artışlarında bir yavaşlama yaşanmış olsa da 1955-1959 yıllarında fiyat artışları %15'in altına düşürülemez. Fiyat artışlarına rağmen Türk Lirası'nın (TL) yabancı paralar karşısında değerinin aynı kalması bir yandan ihracatı zorlaştırırken diğer yandan ithalatı cazip hale getirir. Bu da dış ticaret açığının büyümesine neden olur.

Ekonomide yaşanan dalgalanma döviz kurlarında ayarlama yapmayı zorunlu kılar. 1958 İstikrar Tedbirleri olarak bilinen tedbirler alınır. Buna göre TL devalüe edilir. Kur ayarlamasına gidilir. 1 Amerikan Doları'nın değeri 2.80 TL'nden 9 TL'na yükselir. Para arzını denetim altına almak için Merkez Bankası'nın kaynak kullanımına sınırlama getirilir. KİT ürünlerine büyük zamlar yapılır. Bütçe açıklarının kapatılması için gelir vergisi oranlarında artış gündeme gelir. Bu önlemlere bağlı olarak IMF Türkiye'ye 250 milyon dolar kredi sağlar. Ayrıca 600 milyon dolar tutarında dış borç ertelenir.

1958 tedbirleri, ekonomide alarm zillerinin çalması anlamına gelir. Darbeyle kesintiye uğrayacak iktidarının son birkaç yılını yaşadığından habersiz olan DP hükümeti bu bağlamda ekonomide yeni arayışlara yönelir. Bu arayışlar içinde planlama gündeme gelir. Planlama 1950'lerin sonunda yalnızca Türkiye'nin gündemini meşgul etmez. Sosyalist ekonomi çağrışımı yapan planlama, kapitalist ülkelerde ürküntü yaratan bir kavram olmakla birlikte 1950'lerin ikinci yarısında ilgi görmeye, sempati kazanmaya başlar. Bu gelişme bir tesadüf veya sıradan bir olay değildir. Bu eğilimin ortaya çıkmasında o yıllarda sosyalist ekonomilerinin planlama ile gösterdikleri yüksek performans ve belli biçimlerde devlet müdahalesine açık iktisat politikalarının önerilebildiği Keynesyen iktisat politikalarının Batı'da geniş çevreler tarafından genel kabul görmesi etkili olur.

Sanayi ile sınırlı planlama Türkiye'nin 1940'ların sonlarından beri kenara bıraktığı bir kavramken daha geniş kapsamlı bir kavram olarak planlama 1950'lerin sonuna doğru gündeme gelir. Ülke için ekonomik planlamayı üstlenecek bir kuruma ilişkin öneriler 1960'tan önceki OECD raporlarında da yer alır. Bu arada bazı planlamacılar Türkiye'ye gelirler. Bunlardan biri dönemin tanınmış Hollandalı planlama uzmanı Prof. Jan Tinbergen'dir. DP hükümetinin daveti üzerine Türkiye'ye gelen Prof. Tinbergen, daha sonra ikinci kez Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (BBYKP) hazırlanması çerçevesinde Türkiye'de bulunur.

Planlamanın bir anlamda beyni olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu, 27 Mayıs 1960'ta DP hükümetini devirerek yönetime gelen Millî Birlik Komitesi'nce gerçekleştirilir. 30 Eylül 1960'ta DPT'nin kuruluşuna ilişkin 91 sayılı kanun kabul edilir. Kuruluşunda DPT'nin görev ve amaçları şöyle ifade edilir: Ülkenin doğal, toplumsal ve ekonomik bütün kaynaklarını ve olanaklarını saptamak; izlenecek toplumsal ve ekonomik politikaları ve hedefleri belirleyerek hükümete bu yönde yardımcı olmak; bakanlıklar arasında ekonomik konularda koordinasyon sağlamak ve ilgili önerilerde bulunmak; hükümetçe belirlenen hedeflere yönelik planlar hazırlamak; planların uygulanması aşamasında ilgili kurum ve kuruluşlara gereken önerilerde bulunmak; planın uygulanışını izlemek ve gerektiğinde değişiklikler yapmak ve özel sektörün etkinliklerini plan hedef ve amaçları yönünde teşvik ve düzenleyecek önerilerde bulunmak.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1963–1967 yıllarını kapsayan BBYKP'nın bir bunalım döneminin ardından gelmesi nedeni ile temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımı benimsenir. İBYKP'nda ise aynı temel hedefler korunurken büyüme hızı üzerinde daha fazla durulur. Tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli gelişmesi yaklaşımı terk edilerek sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olması öngörülür. Planın öngördüğü esaslardan biri de iktisadi istikrardır. İstikrarın önemli şartlarını da mali istikrar ve dış ödemeler dengesi oluşturmaktadır. Yatırımların finansmanında enflasyondan yararlanılmaması, para kıymetinin ve fiyat istikrarının sağlanması benimsenen plan ilkeleri arasındadır.

İhraç sanayinin geliştirilmesi ve ihracat gelirlerinin artırılması da plan hedefleri arasında yer alır. Planın öncelik tanıdığı bir diğer sektör yatırım malları üretimidir. Plan, adil gelir dağılımı yanında vergi reformu, kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden örgütlenmesi, kamu kuruluşlarının idari yapılarının iyileştirilmesi, kalkınma bankacılığının kurulması, sermaye piyasasının yeniden örgütlenmesi, kooperatifçiliğin geliştirilmesi ve iç pazarın yeniden örgütlenmesi gibi konuları da kapsar.

Toplumsal Muhalefetin Yükselişi TİP ve Yön Hareketi

Türkiye 1960'larda DPT'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya başlar. Bu planlar nedeniyle karma ekonomi kavramı yeniden ve daha yoğun olarak gündeme gelir. 1960'ların Türkiye'sinde ekonomi tartışmalarının merkezinde yine devlet ve devletçilik yer alır. Ancak bu tartışmalar 1960 öncesinin Türkiye'sindekinden farklı ve yeni bazı aktörlerin de katılımı ile gerçekleşir. Bu yeni aktörlerin başında özellikle iki oluşum dikkat çeker. Bunlardan biri Türkiye İşçi Partisi, diğeri ise Yön hareketidir.

Türkiye İşçi Partisi dış ticaret, bankacılık gibi sektörlerin devletleştirilmesini, toprak reformunun gerçekleştirilmesini savunur. Bazı çevrelerce 1930'larda öne çıkan Kadro hareketinin devamı olarak nitelendirilen Yön hareketi de ekonominin devletleştirilmesi ve toprak reformu gibi görüşleri savunur. Türkiye İşçi Partisi TBMM'ye de temsilci göndermiş bir siyasal hareket iken Yön hareketi daha entelektüel bir hareket olarak kalır. Yön hareketi Türkiye İşçi Partisi'nin meclis dışında kalmasından sonra, sol çevrelerde daha çok ilgi görür hale gelir. Ancak CHP içinde ortanın solu hareketinin etkinlik kazanması ve 1973 seçimlerinde ortanın solu söylemiyle öne çıkan CHP'nin iktidar ortağı haline gelmesi, Yön hareketini bir anlamda işlevsiz kılar. CHP'nin ortanın solu söylemi, içi pek doludurulmamış ancak Türkiye'de merkez solun özellikle 1960'ların sonunda geçirmek zorunda kaldığı evrimin bir unsuru olarak gelişir. Bu söylem Halk Sektörü ve Köykent gibi kavram ve gerçekleştirilememiş projeleri kamuoyunun gündemine taşır.

Öğrenme Çıktısı

4 Ekonomide planlı kalkınma dönemine geçiş sürecini ifade edebilme

Araştır 4

Planlı sanayileşme ile planlı kalkınma arasında ne gibi farklar vardır?

İlişkilendir

Planlı ekonomi ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi tartışınız.

Anlat/Paylaş

1960'larda uygulanan ekonomi politikalarının temel özellikleri nelerdir? Anlatınız.

NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ

Keynes'ten Friedman Çizgisine Geçiş

Türkiye'de 1960'larda izlenen iktisat politikalarının işlerliği, 1970'lerin başında patlak veren kriz ile sorgulanmaya başlar. OECD Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu ve uluslararası mali kuruluşlar Türkiye'ye devalüasyon yapması önerisinde bulunurlar. Ancak Hükümet devalüasyon yerine gümrük resmini artırmak, ihracata vergi iadesi ve prim vermek uygulamasını tercih eder. 10 Ağustos 1970'e gelindiğinde ise Türkiye kaçınılmaz olarak devalüasyona başvurur. Böylece Cumhuriyet tarihinin üçüncü devalüasyonu gerçekleştirilir. Buna göre 9 TL olan bir Amerikan dolarının değeri 14.85 TL'na yükselir. Devalüasyonun başlıca nedeni, ihracatın plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında gerçekleşmesidir. Devalüasyona karşın ihracatta umulan artış sağlanamaz. 1973 yılından itibaren devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkisi, iç fiyatlardaki hızlı artış nedeniyle ortadan kalkmaya başlar. Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve işçi döviz girişi nedeniyle döviz rezervleri artar. İleriki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle döviz rezervleri kısa sürede erir ve ithalatı karşılamak için aşırı biçimde borçlanmaya gidilir.

1970'lerin ortasında yaşanan petrol krizi, az gelişmiş ülkeler üzerinde iki olumsuz etki yapar. Biri ham petrole ödenen bedelin yükselmesi, diğeri sanayileşmiş ülkelerin kendi açıklarını kapatma çabası içinde ihracat mallarının fiyatlarını yükseltmeleridir. Bu nedenlerden dolayı az gelişmiş ülkeler, hem petrol giderlerini karşılamak için hem de sanayileşmiş ülkelere ihracat etmek zorunda oldukları malların fiyat artışlarını da karşılamaya yönelik olarak

borçlanmaya hız verirler. Borçlanmanın kolay gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilmesi amacıyla bu tür ülkelerde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni ayarlamalara gidilir veya Türkiye'de Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları (DÇM) örneğinde olduğu gibi daha önce kullanılmış olan yöntemler güncelleştirilir. Yüksek faiz ve kur garantisi, DÇM dövizlerinin girişini hızlandırır. Ancak bu dövizler, ithalatın finansmanında kullanılır. Petrol fiyatlarındaki büyük artışlara rağmen ithalat bu dövizlerle sürdürülür. Bu durum 1970'lerin sonuna doğru Türkiye ekonomisini büyük bir krizin eşiğine getirir.

Yalnızca Türkiye'nin değil kapitalist ekonomilerin yaşadıkları bunalım Keynesyen iktisat politikalarından vazgeçilmesini gündeme taşır. Keynesyen iktisat düşüncesi ve buna dayanan iktisat politikaları yerini Friedmancı düşünceye bırakır.

Adı ile anılan akımın öncüsü Milton Friedman, Chicago Okulu mensuplarından. Friedman etkin bir para politikasının uygulanmasını öngörür. Adam Smith'in yani Klasik Okul'un öğretisini izleyen Friedman liberaldir. Devletin ekonomiye kesinlikle müdahale etmemesini savunur. Ona göre piyasanın kendiliğinden işleyen dinamikleri üretim, istihdam ve bölüşüm gibi temel ekonomik sorunları ortadan kaldırır. Ekonomik istikrarsızlığın temel kaynağı piyasaya dışarıdan yapılan müdahalelerdir. Genellikle bu müdahaleler de hükümetlerin serbestçe belirledikleri para arzından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümü yine etkin para politikası izlemekle çözülebilir. Friedman'a göre devletin yegâne görevi dolaşımdaki para miktarını sınırlamak için mücadele etmektir. Devletin sosyal yardımda bulunmasına da karşı çıkan Friedman gerçekten yardıma ihtiyacı olan veya belirli bir gelire sahip olmayanlara devletin belirli bir parasal yardımda bulunmasını önerir.

Friedman'ın görüşleri Batı'da ciddi oranda taraftar buldu. 1980'lerde ABD'de Reagan bu doğrultuda 'Reaganomics', İngiltere'de ise Thatcher, "Thatcherizm" olarak anılan politikaları izler. Friedman'ın savundukları, enflasyonla mücadeleyi amaçlayan hükümetlere de telkin edilir. Dolayısıyla 1980'lerde Türkiye Friedman çizgisinde politikalarla tanışır. 24 Ocak Kararları olarak anılan istikrar tedbirleri bu doğrultuda değerlendirilebilir. Ancak Friedman'ın görüşleri masum ve demokratik yollarla Türkiye'de egemen olmaz. Tıpkı 1973'de Şili'de olduğu gibi 12 Eylül 1980'de de Türkiye'de bir askeri darbe gerçekleşir ve Friedmancı reçeteler hayata geçmeye başlar. Demokrasinin aldığı bu derin yara ile sendikalar, sivil toplum kuruluşları, geniş halk kitleleri, neoliberal politikalara karşı toplumsal muhalefeti dile getiren hemen hemen her unsur baskı altına alınarak sindirilir. Böylece ekonomide "politikasızlaşma" süreci hız kazanır.

24 Ocak Liberalizmi ve Sonuçları

Türkiye'nin dış ödemeleri 1977'den sonra büyük ölçüde durur. Ancak, zaruri ilaç hammaddesi, gübre ve petrol için döviz ayrılabilir hale gelinir. Ödeme gücü karşısında IMF ile masaya oturulur. 1978'de ilk anlaşma yapılır. Doların fiyatı 19 TL'den 25 TL'ye çıkar. Bunun yanında bazı deflasyonist önlemler alınması ve bunlar karşılığında borçların vadelerinin uzatılarak yeni borçların gelmesi öngörülür. Böylece borçların vadeleri uzatılır. Ancak yeni kaynak girişi sağlanamaz. Bundan dolayı hükümet IMF'nin önerilerini yerine getiremez ve fiyatların %52 oranında arttığı Türkiye'de mal sıkıntısı başgösterir. IMF ile tekrar görüşmeler yapılır ve 12 Haziran 1979'da ikinci kez anlaşma sağlanır. Buna göre doların fiyatı 47 TL'ye yükselir. Ancak yine taahhüt edilen önlemler alınamaz. 1979'da fiyat artışları %80'e varır ve millî gelir negatif büyüme göstererek -%4 gerçekleşir. 1979 seçimlerinden sonra kurulan hükümet ise IMF ile anlaşarak 24 Ocak Kararları'nı uygulamaya koyar.

1980 sonrası Türkiye ekonomisine damgasını vuran 24 Ocak Kararları ile ithalatın serbestleştirilmesi; TL'nin aşırı değerlendirilmesine son veren gerçekçi kur uygulamasına geçilmesi; ihracatın, yabancı sermayenin özendirilmesi; ihracata sigorta ve finansman ile kurumsal destek sağlanması; kademeli olarak sübvansiyonların azaltılması ve fiyat denetimlerinin kaldırılması öngörülür. 24 Ocak kararları kısaca hemen bütün Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan korumacı-müdahaleci iktisat politikalarının terk edilmesi ve daha liberal bir yapının kurulması yönünde atılmış adımlardır.

24 Ocak Kararları'nı izleyen aylarda yeni ekonomik kararlar alınır. 1 Temmuz 1980'de faiz hadleri serbest bırakılır. 1 Mayıs 1981'de döviz kurunun her gün Merkez Bankası'nca açıklandığı günlük kur sistemine geçilir. 12 Eylül 1980'den kısa bir süre sonra ekonomi masaya yatırılır. 2 Kasım 1981'de İzmir'de İkinci Türkiye İktisat Kongresi toplanır. 1982'de Türkiye banker kriziyle sarsılır.

Kasım 1983'te genel seçimler yapılır ve Turgut Özal'ın önderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) seçimi kazanarak iktidara gelir. Böylece 1989'a kadar sürecek Özal ve 1991'e kadar sürecek ANAP dönemi başlar. ANAP iktidara geldikten kısa bir süre sonra yeni ekonomik kararlar alınır. 29 Aralık 1983'te açıklanan bu kararlara göre ithalat rejiminde yapılan değişiklikler ile ithal malları, ithali yasak mallar, ithali serbest mallar ve ithali izne bağlı mallar olmak üzere üç türe ayrılır. Döviz işlemleri büyük ölçüde serbestleştirilir. 6 Ocak 1984'te döviz alım-satımı serbest bırakılır. Diğer yandan mali sistemde Katma Değer Vergisi uygulaması ve ihdas edilen çeşitli fonlar gibi yeni kurum ve uygulamalar gündeme gelir. Bunların yanında haberleşme, ulaşım, Türkiye'nin elektrifikasyonu ve sulama alanlarında önemli yatırımlar gerçekleştirilir. Otoyollar, barajlar, telefon ve diğer iletişim araç ve yöntemlerinin modernizasyonu ve yaygınlaştırılması tartışılır. Bir yandan KOBİ'ler diğer yandan turizm gibi alanlarda yatırımlar yapılır. Türkiye bu dönemde yabancı sermaye için cazip bir ülke görünümü kazanmaya başlar.

Özal ile sembolize olan ekonomideki bütün bu gelişmelerin olumsuz faturası iki kesime çıkar. Biri izlenen politikalar sonucu gelir dağılımının bozulması ile sıkıntı içine düşen ve yine Özal'ın ifadesi ile "orta direğe" yani nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan dar gelirli halka ve diğeri ise uyguladığı politikalarından dolayı doğrudan Özal'a. Şöyle ki; siyasal yasakların kalkması, muhalefetin güç kazanması, Özal'a ve izlediği politikalara yönelik güveni sarsar. Özal 1989'da iktidar partisinin lideri ve dolayısıyla başbakan iken cumhurbaşkanı seçilerek aktif siyasetten çekilir. 1991 seçimlerine kadar ANAP iktidarı giderek azalan toplumsal destekle sürer. 1991 seçimlerinde ANAP iktidarı yitirir. İktidar artık 12 Eylül öncesinin iki ezeli rakibi Adalet Partisi'nin Doğru Yol Partisi (DYP) ve CHP'nin devamı Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin (SHP) koalisyon hükümetine geçer. Yeni iktidar da bozulan dengeleri yerine oturtmakta başarılı olamaz. 1993'te Özal'ın vefatı ile taşlar yeniden

yer değiştirir. Bu kez Çankaya'ya bir başka lider iktidardayken ve başbakanlık koltuğunu bırakarak çıkar. Süleyman Demirel Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçilir. 1995'e kadar sürecek DYP-SHP koalisyonunun başına bu kez büyük ümitlerle geniş kitlelerin desteğini alan veya en azından sempatisini kazanmış olan bir iktisat profesörü olan Tansu Çiller gelir. Ancak Türkiye 1994'te ciddi bir krizle karşı karşıya kalır. Sonra Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit başkanlığında kurulan hükümetler izler. Bu arada ekonomi önce Kasım 2000'de ve ardından Şubat 2001'de yine krizle sarılır. İzleyen dönemde Türkiye tekrar IMF ve DB ile ekonomik dengeleri yeniden kurma sürecine girer. 3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye ciddi bir siyasal erozyon yaşar. Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllara damgasını vurmuş siyasal hareket ve liderler tasfiye olur. Bunların yerini alan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ise tasfiye olanlar ile en temel benzerliği liberal ekonomik çizgisidir.

Derviş Programı ve Sonrası

3 Kasım 2002'de gerçekleşen genel seçimin sonucunda yeni kurulmuş olan AKP, tek başına hükümet kurarak Türkiye'yi yönetmeye başlar. Bu iktidar Kemal Derviş'in şahsında temsil edilen iktisat politikalarını tereddütsüz sürdürceğini kamuoyuna duyurur. Başka bir deyişle Derviş gider ancak yönettiği istikrar paketinin uygulanması yeni iktidar döneminde de sürer. Derviş'in programı enflasyonun düşmesi yönünde beklentileri karşılar. 2001'de TÜFE'de enflasyon %68,5 iken 2002'de 29,7'ye ve 2003'te 13,9'da geriler. Büyüme 2001'de -9,5 iken 2002'de %7,8 ve 2003'te %5 olur. Bu

olumlu gelişmelerin yanı sıra dış borç yükü ve bölüşümde yaşanan olumsuz tablo göz ardı edilemez bir hal alır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989'da Türkiye'nin dış borç yükü 41,7 milyar dolar iken 2003 başlarında dış borç stoku 133,2 milyar doları bulur. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış borç stoku yaklaşık 49 milyar dolar, 2007'de 250 milyar dolar, 2008'de 280 milyar dolar ve 2011'in ilk üç ayı sonunda 300 milyar doları aşar.

Türkiye'nin 2004 yılında cari açığı 16 milyar dolara ulaşır. Bu tutar, Türkiye'yi, ABD hariç dünyanın en fazla cari açığına sahip ülkesi durumuna getirir. AKP iktidarı, her yıl cari açığın daha çok arttığı bir dönem olur. 2006 yılında 31,3 milyar dolar olan cari açık; 2010 yılına göre 30 milyar 446 milyon dolar daha artarak, 2011 yılında 77 milyar 089 milyon dolar olur.

Borç stokunu döndürme sorunu yaşayan hükümetler uluslararası kuruluşların ve sermaye kesimlerinin beklentileri doğrultusunda politikalar üretirler. Bu politikaların şekillenmesinde IMF ve DB'nda üretilen öneriler de etkili olur. Bu politikaların bir sonucu olarak artan işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlikle birlikte yoksulluk yaygınlaşır. Hükümetler ise mali ve siyasal destek kaygıları ile uluslararası finansörlerin istekleri doğrultusunda sosyal güvenlik sisteminden ülkenin hemen nakde dönüşebilecek birçok iktisadi girişim ve taşınmazını satmaya uzanan çeşitli çarelere başvururlar. Bu tablo yoksulluk sınırında yaşayan 20 milyon ve açlık sınırında yaşayan 1 milyon yurttaş yaratır.

Bütün bunlar Türkiye'de izlenen iktisat politikalarının ideolojik arka planı yani neoliberalizmin bir sonucu olarak yaşanmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

5 1980 sonrası dönemde ekonomide uygulanan neoliberal politikaları ve sonuçlarını açıklayabilme

Araştır 5

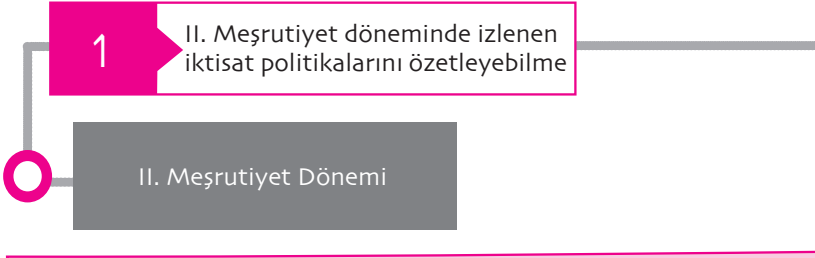
24 Ocak kararlarından Derviş Programına uzanan süreçte izlenen politikaların arka planında hangi ideoloji yatmaktadır? Bu politikaların sosyal yansımaları nelerdir?

İlişkilendir

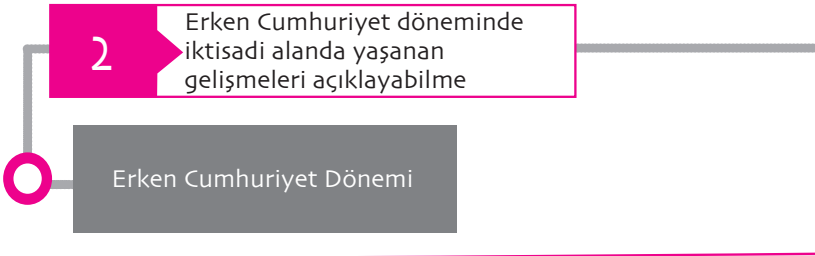
Neoliberal ekonomi politikalarının sonuçlarını sosyal devlet ilkesi ile ilişkilendirerek değerlendiriniz.

Anlat/Paylaş

24 Ocak Kararlarını ve sonuçlarını anlatınız.

II. Meşrutiyet'ten 2000'lere uzanan süreçte izlenen iktisat politikalarının arkasında milli iktisat ve liberal doktrin arasında gidiş gelişler vardır. Sermaye birikimi yetersizliğinin temel ve büyük bir sorun olduğu Türkiye ekonomisinde bu sorunla baş etmek için devletin çeşitli kesimler lehine müdahalelerde bulunduğu gözlenmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen dönemde liberalizm yalnızca düşünce bazında gündeme gelmez, izlenen iktisat politikalarında da etkisini gösterir. Bu dönemde Mehmet Cavit Bey ve diğer liberalizm taraftarları klasik iktisattan esinlenerek devletin ekonomideki rolünü eleştirirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla kalkınmasını amaçlayan İttihatçılar, bunun için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin ülkede bulunmaması karşısında, yabancı sermayeyi özendirme politikası uyguladılar. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkarlar yoksullaşarak mesleklerini yitirirler. II. Meşrutiyet liberalizmi bir süre sonra muhalefetle karşılaşır. Eleştiriler, liberal bir dış ticaret politikasının ancak gelişmiş ekonomiler için söz konusu olduğu, geri kalmış ülkelerin ancak himayecilikle bir yerlere gelebilecekleri, ulusal çıkarlar gerektirdiği takdirde korumacı bir politika izlenebileceği şeklinde özetlenebilir. Ayrıca, savaşlar, isyanlar ve yükselen milliyetçi dalga II. Meşrutiyet liberalizminin sonunu getirir. Bundan sonra İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yönelirler. Ekonomide liberal politikalar terk edilerek milli iktisat politikası izlenir. Bu politika ekonomide milli unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir.

Cumhuriyet'in kurulması ve devrimler radikal bir değişimi ifade etmektedir. Ancak siyasette, sosyal hayatta ve kültürde yaşanan bu değişime paralel ekonomide ve iktisat anlayışında bir değişim yaşanmaz, aksine imparatorluk dönemi, özellikle II. Meşrutiyet ve İttihatçıların uygulama ve anlayışı ile benzerlik gösterir. Bu benzerlik aslında bir sürekliliğin olduğunu gösterir. Buna göre ne milli iktisat İttihatçılara özgü ve dönem olarak II. Meşrutiyetle sınırlı bir anlayıştır, ne de iktisadi devletçilik ilk kez 1930'larda gündeme gelir. Bunlar 1910'lardan 1950'lere uzanan süreçte devamlılık gösteren unsurlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik ve toplumsal alandaki en önemli hedeflerin başında milli iktisat politikalarıyla yerli girişimci sınıf yaratmak gelir. Bu politika, 1920'lerde devletin doğrudan değil dolaylı etki ve müdahalesi ile gerçekleşir. Ayrıca, 1923 yılında Ankara Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından İzmir İktisat Kongresi düzenlenir. Ancak, 1920'ler boyunca izlenen milli iktisat politikası ülkenin ihtiyaç duyduğu iktisadi kalkınma için yeterli olmaz. 1920'lerin sonunda iç ve dış konjonktür Türkiye'de devletin önce himaye ve müdahale yolu ile ardından doğrudan işletmeci veya üretici olarak ekonomide etkin rol oynamasını gündeme getirir. Dolayısıyla, 1930'larda iktisadi devletçilik ve planlı sanayileşme politikaları izlenir.

3

Çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde iktisadi alanda izlenen politikaları özetleyebilme

Çok Partili Sistem

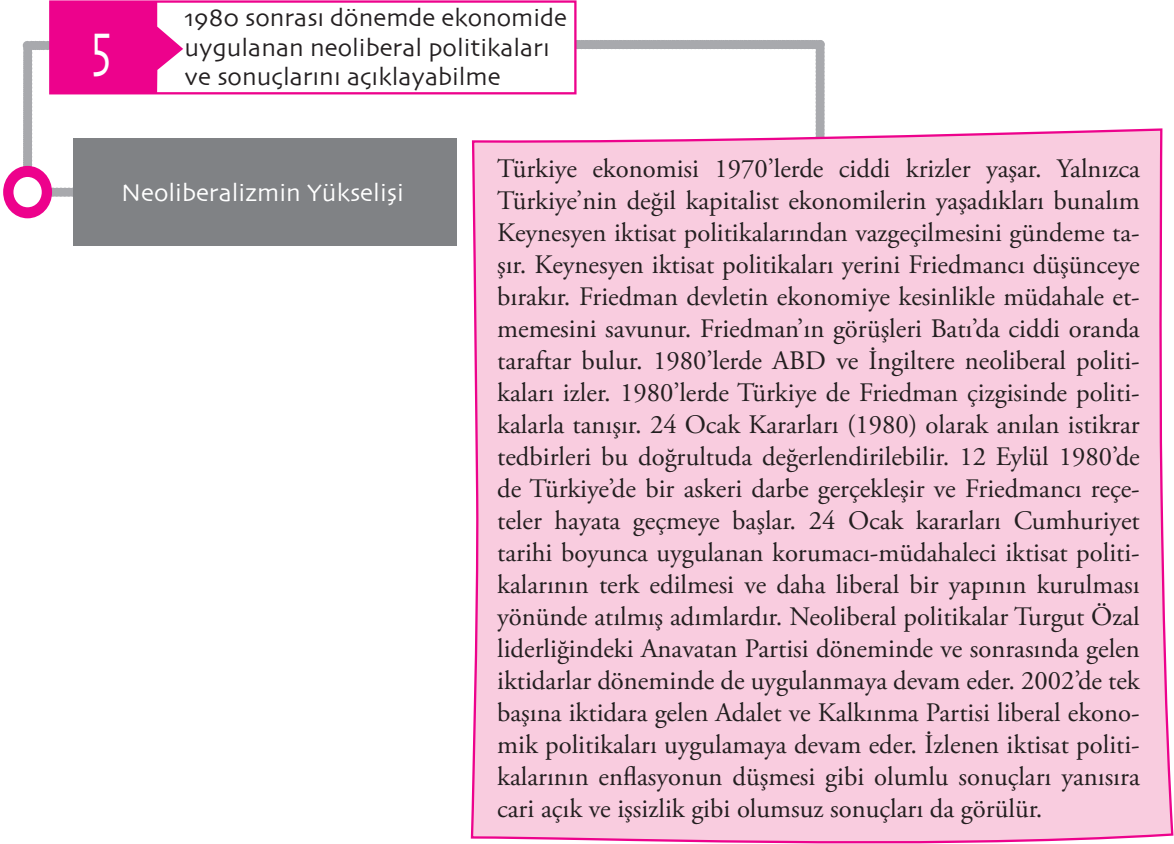
İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye yönünü açıkça ABD ve Batılı müttefiklerine doğru çevirir. Siyasette başlayan değişim ve liberalleşme ekonomide de gündeme gelir. Bu dönemde Türkiye'de siyasal sistemde gerçekleşen değişimlerin yanında ekonomide de Batı ile ilişkileri geliştirmek ve uluslararası ekonomik sistemin üyesi olmak için adımlar atılır. Türkiye, ABD ve onun nüfuzu altındaki uluslararası kurumlardan ekonomik yardım görmeye başlar ve ekonomiyle ilgili çeşitli uluslararası raporlar hazırlanır. Bu dönemde Türkiye'nin 1930'lar boyunca izlediği devletçi iktisadi politikalar tartışma konusu olur. 1948 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Türkiye'de 1930'larda egemen olan iktisadi devletçiliğin İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaş öncesinde olduğu biçim ve niteliğiyle varlığını sürdürmeyeceği ifade edilir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin liberalizm anlayışı iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, özel sektörün elinin uzanmadığı yere devletin el atması gerektiğini kabul eder. Ayrıca, 1950'lerde yabancı sermayeyi teşvik etmek için ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanır. Özetle bu dönemde dışa açık, dünya ekonomisi ile eklemlenme çabasını içeren politikalar izlenir.

4

Ekonomide planlı kalkınma dönemine geçiş sürecini ifade edebilme

Planlama Dönemi

Türkiye ekonomisi 1950'li yılların ilk yarısında hızlı bir büyüme gösterir. 1950'li yılların ikinci yarısında ise büyüme hızı dalgalı ve yüksek bir seyir izler. Ancak, bu dönemde fiyat artışları ve dış ticaret açığının büyüdüğü görülür. Ekonomide yaşanan dalgalanma sonucu 1958 İstikrar Tedbirleri olarak bilinen tedbirler alınır. 1958 tedbirleri, ekonomide alarm zillerinin çalması anlamına gelir. DP hükümeti bu bağlamda ekonomide yeni arayışlara yönelir. Bu arayışlar içinde planlama 1950'lerin sonuna doğru gündeme gelir. 27 Mayıs 1960'ta DP hükümetini devirerek yönetime gelen Millî Birlik Komitesi Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurar. 1963–1967 yıllarını kapsayan İlk Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye planlı kalkınma dönemine girer. Türkiye 1960'larda DPT'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya başlar. Ayrıca, 1960'ların Türkiye'sindeki ekonomi tartışmalarında Türkiye İşçi Partisi ve Yön hareketi de dikkati çeken iki yeni aktör olarak yer alır.

1 II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizmin önemli savunucusu kimdir?

- A. Namık Kemal
- B. Midhat Paşa
- C. Mizancı Murat
- D. Mehmet Cavit Bey
- E. Ziya Gökalp

2 Aşağıdaki olaylardan hangisi II. Meşrutiyet liberalizminin sarsılmasına neden oldu?

- A. 93 Harbi
- B. Birinci Dünya Savaşı
- C. Mora İsyanı
- D. Babıali Baskını
- E. Trablusgarp Savaşı

3 Ekonomide Müslüman-Türk unsuru egemen kılmak olarak tanımlanan politika aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İktisadi devletçilik
- B. Planlı kalkınma
- C. İthal ikameci sanayileşme
- D. Karma ekonomi
- E. Milli iktisat

4 Milli iktisadın teorik çerçevesini kim çizmiştir?

- A. Ziya Gökalp
- B. Prens Sabahattin
- C. Zohrap Efendi
- D. Ahmet Mithat Efendi
- E. Kadrocular

5 Aşağıdakilerden hangisi devletçiliği bir "amaç" olarak görür?

- A. Ahmet Hamdi Başar
- B. Ahmet Ağaoğlu
- C. Kadrocular
- D. Yön Hareketi
- E. Sabri Ülgener

6 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan doküma, maden, selüloz ve kimya sanayine ilişkin yatırımları hangi kurum yürüttü?

- A. Etibank
- B. Sümerbank
- C. İş Bankası
- D. DPT
- E. Devlet Sanayi Ofisi

7 Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu hangi tarihte yapıldı?

- A. 1 Temmuz 1944
- B. 11 Mart 1947
- C. 7 Eylül 1946
- D. 22 Kasım 1948
- E. 21 Temmuz 1946

8 Keynesyen iktisat aşağıdaki sorunlardan hangisine çözümler üretir?

- A. Tam istihdam sorunu
- B. Sermayenin sömürüsü
- C. Cari açık
- D. Verimlilik
- E. Gizli işsizlik

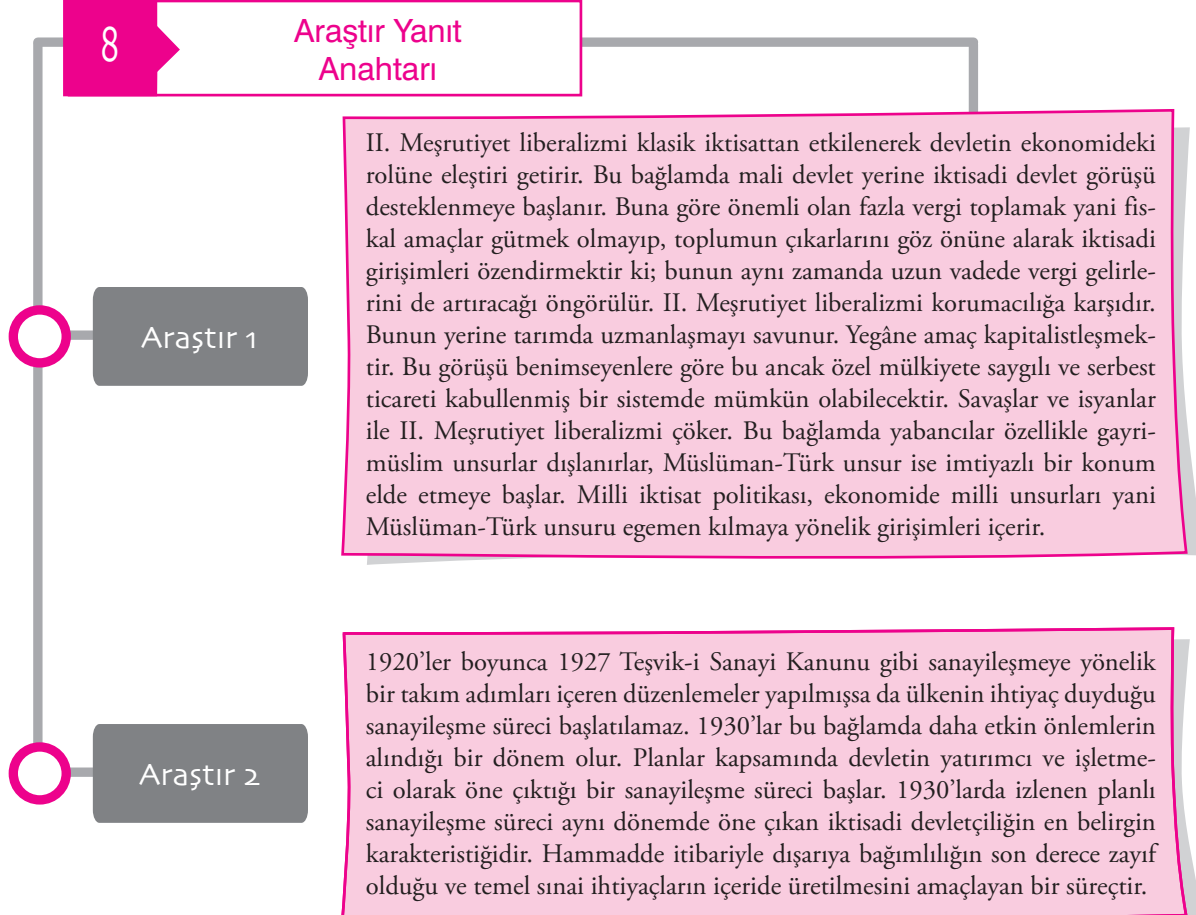
9 Kalkınma planlarını hangi kurum hazırlar?

- A. BDDK
- B. MB
- C. TDİ
- D. DİE
- E. DPT

10 İzlenen neoliberal politikaların yarattığı somut ekonomik sorun ve tehlike aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Kent yoksulluğu
- B. Gizli işsizlik
- C. Durgunluk
- D. Cari açık
- E. Devalüasyon

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Meşrutiyet Liberalizmi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise “Meşrutiyet Liberalizminin Sonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise “Milli İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “Milli İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “DP Liberalizminin Sonuçları, DPT’nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise “1930’larda Devletçilik Tartışmaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Derviş Programı ve Sonrası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

CHP içinden daha liberal bir partinin doğuşunda ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve toprak sahiplerinin CHP'ne göre daha liberal, daha az müdahaleci bir yönetime ilişkin talepleri önemli ölçüde belirleyici olur. DP'de liberalizmin fikri temelleri ve alt yapısı bulunmaz. İktidar partisi CHP'ne karşı iktisadi devletçilik aleyhtarı bir söylem üreten DP, iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, ekonomide devletin yeri ve rolünü bir kenara bırakmaz. DP liberalizminde devlet önemli bir yere sahiptir. Özel sektörün elinin uzanmadığı yere devlet el atmalıdır. Ayrıca özel sektörün altından kalkabileceği alanlardaki devlet işletmelerinin, özel sektöre devri ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmayacak biçimde ve eşit koşullarda rekabetinin sağlanması DP liberalizminin sınırlarını çizer.

Araştır 4

Planlı sanayileşme, ifadenin kendisinden de anlaşılacağı üzere bir plan kapsamında sanayileşme çabasını ifade eder. Planlı kalkınma hedeflenen bir büyüme ölçüsünde hemen her sektörü, ekonomik ve sosyal boyutları ile kapsayan bir süreçtir.

Araştır 5

24 Ocak kararlarından Derviş Programına uzanan süreçte izlenen politikaların arka planında neoliberalizm yatmaktadır. Bu ideoloji kamu çıkarını reddeder. Bu anlayışa dayanan iktisat politikaları reel ekonominin daralmasını beraberinde getirir. Bu da işsizlik ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açar. Sosyal devlet anlayışı ciddi darbe alır.

Kaynakça

- Ahmet Ağaoğlu (1933). **Devlet ve Fert**, İstanbul.
- Ahmet Hamdi (1931). **İktisadi Devletçilik**, İstanbul.
- Aktar, Ayhan (2006). **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktar, Ayhan (2000). **Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, Gökhan (2008). **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi**, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Boratav, Korkut (2012). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, Korkut (1982). **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları.
- Coşar, Nevin (1995). **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çağaptay, Soner (2009). **Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?** (çev. Özgür Bircan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakmak, Diren (2010). **Forum Dergisi 1954-1960**, İstanbul: Libra Kitap.
- Çavdar, Tevfik "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4, s. 1074-1084.
- Demokrat Parti Program ve Tüzük (1946)**, Ankara.
- Doğan, Atıla ve Haluk Alkan (2010). **Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-ı İktisâdiye ve İçtimaiye Mecmuâsı**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul: Homer Kitabevi Yayını.
- Ertan, Temuçin Faik (1994). **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Güven, Sami (1998). **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerika Kalkınma Reçeteleri**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- İlkin, Selim (1971). "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 2, s. 199-231.
- Karaman, Deniz (2001). **Cavid Bey ve Ulüm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, Ankara: Liberte Yayınları.
- Karlık, Rıdvan (1995). **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyon**, Eskişehir: 1995).
- Kazgan, Gülten (2002). **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Çağlar (1990). "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası" (çev. Nail Satlıgan), **Geçiş Sürecinde Türkiye** (der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak) İstanbul: Belge Yayınları, s. 38-75.
- Koral Türk, Murat (1999). "1920'lerden 1960'lara Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (ed. Mete Tunçay) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 157-173.
- Koral Türk, Murat (2002). "Batılılaşma ve İktisadi Düşünce", **Yeni Türkiye "Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı"**, Cilt 46, s. 334-346.
- Koral Türk, Murat (2011). **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koral Türk, Murat-Cem Çetin (2005). "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce", **Türkiye'de Modern Siyasal Düşünce "Liberalizm"**, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 316-355.
- Koral Türk, Murat-Nadir Eroğlu (1999). "Barker Raporu", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 158-163.
- Kozanoğlu, Hayri (2008). **Liberalizmin Gerçek 100'ü**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruç, Bilsay (1988). **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Ökçün, A. Gündüz (1968). **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Ökçün, A. Gündüz (1998). **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Özdemir, Hikmet (1986). **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sever, Murat, (2009). **Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği**, İstanbul: Libra Yayınevi.
- Şevket Süreyya (1932). **İnkılâp ve Kadro**, Ankara.
- T.C. İktisat Vekaleti (1936). **2 inci 5 Yıllık Sanayi Planı**, Başvekalet Matbaası.
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin (1974). **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tezel, Yahya Sezai (2002). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thornburg, Max Weston (1950). **Türkiye Nasıl Yükselir** (çev. Semih Yazıcıoğlu) İstanbul: Nebioğlu Yayınları.
- Thornburg, Max Weston (1950). **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi** (çev. Nail Artuner) Ankara: T.C.Ziraat Bankası Matbaası.
- Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşüncesi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 3, s. 635-640.
- Toprak, Zafer (1982). "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", **İktisat Dergisi**, 211-212, s. 37-42.
- Toprak, Zafer (1995). **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Trak, Ayşe, "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4, s. 1085-1089.
- Turgut, Serdar (1991). **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara: 1991.
- Türkeş, Mustafa (1999). **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ünsal, Artun (2002). **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi, 1961-1971**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yeldan, Erinç (2012). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenal, Oktay (2003). **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul: Homer Yayınevi.
- Zürcher, Erik Jan (2001). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", (çev. Özgür Gökmen) **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce "Kemalizm"**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 44-55.